Feroz Ahmad

Bir Kimlik Peşinde TÜRKİYE

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

FEROZ AHMAD

BİR KİMLİK PEŞİNDE TÜRKİYE

ÇEVİREN

SEDAT CEM KARADELİ

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
FEROZ AHMAD
BİR KİMLİK PEŞİNDE TÜRKİYE

ÇEVİREN SEDAT CEM KARADELİ

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 154
TARİH 21

ISBN 975-6176-68-7

KAPAK DÂHİLİYE VEKÂLETİ, BASIN YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ TARAFINDAN FRANSIZCA YAYINLANAN **LA TURQUIE KEMALİSTE** DERGİSİNİN ŞUBAT 1936'DA 11. SAYISINDA CUMHURİYETİN EĞİTİM BAŞARILARIYLA İLGİLİ YAZIDAN BİR FOTOĞRAF.

1. BASKI İSTANBUL. ARALIK 2006

YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESI, NO: 28 KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 31160 00 - 217 28 62 / FAKS: 0212 347 10 11

www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYANLAR SACİT KUTLU - ASLI YALKUT
TASARIM MEHMET ULUSEL
DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DIZGIEVI
DÜZELTİ SAİT KIZILIRMAK - BORA BOZATU
BASKI VE CİLT ŞEFİK MATBAASI
MARMARA SANAYİ SİTESİ M. BLOK NO: 291 İKİTELLİ - İSTANBUL
TELEFON - FAKS: 0212 472 15 00 (3 HAT)

Teşekkür

Bu kitap, Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye tarihiyle uzun süreli bir ilişki sonucu ortaya çıktı. Bir sentez çalışması olduğu için yıllar boyu bana ilham veren akademisyenlerin, önceden düşünmediğim sorularıyla konuyu yeniden değerlendirmeye beni yönelten öğrencilerin omuzları üzerinde durmaktayım. Eser taslak halindeyken Oneworld için onu okuyarak yararlı yorumlar yapan iki okuyucuya; Oneworld'deki editörlerim Rebecca Clare ve Judy Kearns'e profesyonellikleri ve sabırları için; meslektaşlarıma, özellikle de Tufts Üniversitesi Fares Doğu Akdeniz Araştırmaları Merkezi'nden Leila Fawaz'a destekleri ve cesaretlendirmeleri için teşekkür ederim. Ancak, her tür maddî hata ve atlamadan sadece ben sorumluyum.

önsöz

Osmanlı İmparatorluğu 19. ve 20. yüzyıllarda yok olmaya yüz tuttuğunda, Osmanlılar geri dönecek bir anayurdu olmayan ender halklardandı. Diğer imparatorluk halkları kendi anayurtlarına dönmüşlerdi: İngilizler sömürgelerinden çıkmaya zorlandıklarında kendi ada merkezlerine; Fransızlar Fransa'ya; İspanyollar İspanya'ya ve diğerleri kendi anayurtlarına. 20. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlıların bir anayurdu yoktu; çünkü onlar, çeşitli sebeplerle, Orta ve İç Asya bozkırlarından göç etmek zorunda kalmış ve farklı yönlere dağılmış boylardı. Bu boylardan, aralarında liderleri Osman'dan (ölümü 1326) dolayı Osmanlılar olarak adlandırılanlar da dâhil olmak üzere bir bolümü İslâm dünyasına göç etmiş ve İslâm dinini benimsemişlerdi.

Bu topluluklar kaynaştıkları topluluklar tarafından '**Türk**' olarak adlandırılmıştı. Ancak, onlar kendilerini bağlı oklukları aşiretin başındaki reisin adına göre adlandırıyorlardı. Bu sayede ortaya Selçuklular, Danişmentliler, Menteşeoğulları ve Osmanlılar çıkmıştır. Osmanlılar, 'Türk' adını, henüz boyun eğdirilmemiş ya da 'uygarlaşmamış', ancak kendi topraklarında yaşamakta olan göçebe veya yerleşik, çiftçilikle uğraşan kabile grupları için kullanıyorlar.

Yine de Osmanlılarla ilişkiye giren Venedik ve Cenova kentlerinden tacirler, sonraları da İngiliz ve Fransızlar Osmanlıları, '*Türk*' veya '*Turque*' olarak adlandırdılar. Yunan Ortodoksları, Osmanlı yönetimini '*Turkokratya*' (*Türk yönetimi*) olarak adlandırdılar. Avrupalılar ve Hıristiyanlar için, 'Türk' kelimesi 'Müslüman'la eşanlamlı olarak düşünüldü; dolayısıyla da bir Hıristiyan din değiştirip Müslüman olursa '**Türkleşti**' diye tanımlandı. Türkiye aynı zamanda İngilizce'de Osmanlı İmparatorluğu'nu ifade eden bir sözcük oldu, örneğin Lord Byron Osmanlı Arnavutluğundan Kasım 1809'da annesine yazarken, "*Bir süredir Türkiye'deyim: burası (Preveze) deniz kıyısında ama Paşa'yı ziyaret etmek için Arnavutluk vilayetinin iç*

kesimlerine gitmem gerekti” diyordu. Avrupalılar arasında, imparatorluk coğrafyasından bahsederken, Osmanlı’nın Balkanlar’daki toprakları için ‘*Avrupa Türkiyesi’*; Anadolu ve Arap vilayetleri için de ‘*Asya Türkiyesi’* demek yaygındı.

Milliyetçilik fikri Fransız Devrimi’nden sonra Osmanlı İmparatorluğunda kendine bir geçit buldu. Öncelikle imparatorluğun gayrimüslim toplulukları, sonraları da kendi ‘Türklükleri’, kendi dilleri ve kökleriyle ilgilenmeye başlayan bir grup Müslüman aydın bu fikirle ilgilendiler. Yine de, 1918’de Birinci Dünya Savaşı’ndaki kesin yenilgiye kadar, halkın büyük çoğunluğu çokuluslu, çok dinli bir imparatorluğu sürdürmeye kararlı olduğundan, milliyetçilik sadece azınlıkların ilgilendiği bir konu olarak kaldı.

Ancak topyekûn yenilgiden ve galip tarafın imparatorluğu parçalayacağı ve imparatorluğu oluşturan toplulukların kendi kaderini tayin ilkesini destekleyecekleri anlaşıldıktan sonra Osmanlılar, kendilerinin de milliyetçilik ve ‘millet olma’ kavramlarına dayalı bir şekilde kimliklerini belirlemeleri gerektiğini kavradılar.

Milliyetçiler 1923’te cumhuriyetlerini kurdukları zaman, bunu, bölgesel ve dolayısıyla da vatansever bir tanımla *‘Türkiye Cumhuriyeti’* olarak tanımlayarak, ‘Türk Cumhuriyeti’ şeklinde bir etnik tanımdan kaçındılar. Yine de, ‘Türkiye Cumhuriyeti’ İngilizce’de genellikle yanlış olarak ‘*Republic of Turkey’* yerine ‘*Turkish Republic’* ve Ankara’daki Meclis de Türkiye Büyük Millet Meclisi anlamında ‘*Grand National Assembly of Turkey’* olarak değil, ‘*Türk Büyük Millet Meclisi’* anlamında ‘*Turkish Grand National Assembly’* olarak kullanılır. Milliyetçiler, tanımlar arasındaki farkın bilincindeydiler ve kelimelerini dikkatle seçmişlerdi. Hatta ‘yeni Türkiye’de yaşayan insanların, Türk, Kürt, Arap, Çerkez vd. oldukları için ‘Türkiyeli’ olarak adlandırılması ve ‘Türk’ sözcüğünün sadece etnik ‘Türkler’i nitelemesinin üzerinde de tartışılmıştı. Türk kelimesinin İngiltereli veya Amerikalı gibi bir anlam kazandırılarak kullanılmasına devam edilmiştir. Diğer milliyetçi hareketler gibi, milliyetçiler bölge temelli Türkiye devletini yaratarak ve bunu 1923’te Lozan’da tescil ettirerek Türkiye’nin milletini ve *Türkler*’i yaratmaya başladılar.

1930’ların sonlarına doğru milliyetçiler, Anadolu’daki nüfusun çoğunluğu için bir kimlik yaratmak konusunda, doğuda etnik ve dille ilgili temeller nedeniyle bu süreçten etkilenmeyen Kürtler ve Orta Anadolu’da

dinsel nedenlerle etkilenmeyen Aleviler dışında, bir ölçüde başarılı olmuşlardır. Bu kimlik problemleri, 1961 Anayasası'nın yarattığı daha liberal siyasî ortamla su yüzüne çıkacağı 1960'ların başlarına kadar geri planda kalmıştır. Her ne kadar 1990'larda devletin, rejimin liberalleştirilmesini düşünmeye başlaması ve üyelik kriterlerine uyum için Avrupa Birliği'nin istediği reformların gerçekleştirilmesi sonucunda gelişmeler yaşanmışsa da bu sorunlar hâlâ çözülmeyi beklemektedir. İktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), 12-13 Aralık 2002'de Kopenhag'daki AB zirvesinde üyelik için çalışmaları sonuçsuz kalınca, bu reformları gerçekleştirmek ve uygulamak için geçmiştekinden çok daha fazla istekli olduğu izlenimi vermektedir.

Boston, 2003

türkçe baskı için önsöz

Çoğu yazar, eserini olabildiğince geniş bir kitle tarafından okunması amacıyla kaleme alır. Benim arzum da hep bu yönde olmuştur. Jön Türkler üzerine yazdığım doktora tezi Oxford University Press tarafından 1969 yılında yayınlandığında çok az sayıda, muhtemelen bin adet basılmıştı. Osmanlı İmparatorluğunun son dönem tarihiyle ilgilenen, uzmanlaşmış küçük bir okuyucu kitlesine hitaben yayınlanmıştı. Birkaç yıl içinde kitabın baskısı tükendi. Kitap bir daha basılmadı ve kalan kopyalar üniversite kütüphanelerinin tozlu raflarına gitti. Ancak, 1971 yılında kitabın *İttihad ve Terakki, 1908-1914* adıyla Sander Yayınevi tarafından Türkçe çevirisi yayınlandı ve o zamandan beri basılmaya devam etti. Okurların çoğu, ders kitabı olduğu için alan isteksiz öğrencilerden oluşsa da, kitap her yıl belli sayıda okuyucuya ulaşıyor. Bu benim için gurur verici. Sonuç olarak, kitaplarımın Türkçeye çevrilmesinden her zaman hoşnut oldum, çünkü Türk okuyucuların ilgiyi canlı tutacağı ve eleştirel bir bakış açısı sunacağını biliyorum.

Son dönem Osmanlı İmparatorluğu ya da modern Türkiye hakkında İngilizce okurlarına hitaben yazarken, asla sadece diğer tarihçler ve sosyal bilimciler tarafından okunan "tarihçilere tarih öğreten" biri olarak yazmadım. Dışarıdan bakan birisi olarak ve ilgi sahibi okuyucuya konuyla ilgili analitik, nesnel ve –umuyorum ki– kolay okunabilir bir inceleme sunma amacını taşıyarak yazdım.

Türkiye'ye dışarıdan bakan biri olarak yazmamın tek açıklaması, dışarıdan bakmanın değişik ve belki de çok farklı bir bakış açısı sunması olabilir. Bu noktada Nasreddin Hoca'nın ince zekâsına başvuruyorum. Hoca birçok fıkrasında değişik benzetmeler yaparak, her şeyin dışardan farklı göründüğünü, değişik olduğunu çağrıştıran olaylar anlatır. Son olarak kitabımı sadece çevirmeyip metin içinde bazı önemli noktaları açıklığa

kavuşturarak Türk okuru için anlaşılabilir hale getiren Fahri Aral ve ekibine teşekkür ederim.

İstanbul, Eylül 2006

KIZ KARDEŞİM AMEENA İÇİN VE

ERKEK KARDEŞİM FARİD'İN (1935-2000) ANISINA

birinci bölüm

Osmanlılar: Devletten İmparatorluğa (1300-1789)

OSMANLI HANEDANI'NIN ORTAYA ÇIKMASI

Selçuklular'ın önderliğindeki Türk boyları, 1071'den, yani İngiltere'yi Normanların istilasının beş yıl sonrasından itibaren, Anadolu'da kendilerine yer açmaya başladılar. Alparslan, Bizans İmparatoru Diogenes'i Malazgirt Savaşı'nda yenilgiye uğratarak Konya merkezli Selçuklu İmparatorluğunun, yani Rumî (Batı) Selçukluların temelini attı. 'Rum', erken dönem Müslümanlarının Bizanslılar'ı 'Romalı' anlamında tanımladıkları kelime, Bizans ise 'Rum', Bizans toprakları da 'Rum diyarı'ydı. Daha sonraları bu kelime Asia Minor'u (Küçük Asya), bir diğer adıyla Anadolu'yu tanımlamak için kullanıldı ve günümüze kadar da Anadolu'daki Yunanlıları tanımlamakta kullanılageldi. Selçuklu İmparatorluğu, her biri Selçuklu Hanedanı'nın hükümranlığını kabul etmiş olan kendi lideri, beyi tarafından yönetilen Türk boylarının bir konfederasyonuydu. Ancak, 1243'te Selçuklular Moğollar tarafından yenilgiye uğratılıp da Moğollar'ın vasalı konumuna gelince, bu beyler kendi prensliklerinin -yani beyliklerinin- bağımsızlığını ilan etmeye başladılar.

Osmanlılar'ın da kökeni, Selçukluların beyleri Ertuğrul'a Ankara yakınlarında, daha sonraları günümüzdeki Eskişehir'e yakın Söğüt'e kadar uzanacak topraklar bahşettiği, Selçuklular'a tâbi bir boya dayanır. Ertuğrul'un 1288'de doksan yaşında öldüğü ve yerine oğlu Os-

man'ın geçtiği söylenir. Osman'ın adı, ardılları tarafından benimsenmiş ve devletlerinin adı '*Ottoman*' olarak İngilizceleştirilmiş olan '*Osmanlı'* olmuştur. Diğer beyler bağımsızlıklarını ilan ederlerken, Osman Bey, 1298'de tahta çıkan Sultan III. Keykubat döneminde de Selçuklulara olan sadakatini sürdürdü. Sultan III. Keykubat'ın azledilmesiyle, Osman Bey bağımsızlığını ilan etti ve böylece Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştirdi. Osman Bey'in toprakları Bizans'a komşuydu ve bu ona dinî savaş -yani gaza- yapma olanağını veriyordu. Bu sayede kendisi ve ardıllarının gazi -yani dinî savaşçı- olabilmesi mümkündü ve bu sayede Anadolu'nun her yerinden kendilerine katılanlar bulabiliyorlardı. Bu, Osmanlıların diğer beyliklerle karşılaştırıldıklarında sahip oldukları büyük bir avantajdı. Osman Gazi 1326'da öldü ve yerine, aynı yıl içerisinde fethettiği, stratejik açıdan önemli olan Bursa şehrini Osmanlı Devletinin ilk başkenti yapan Orhan Gazi (saltanatı 1326-1359) geçti. Bu dönemde Osmanlı beyleri kendilerini eşitler arasında en seçkininden biraz daha önde gösteren 'gazi' unvanını kullanıyorlardı. Daha 'sultan' olmalarına zaman vardı.

1326'ya kadar, Anadolu'da Selçuklular'ın vârisi olduğunu öne süren birtakım devletler ortaya çıkmıştı ama Karamanlılar Selçukluların gerçek vârisi olarak kendilerini görüyorlardı. Diğer beyler, yani Aydın, Menteşe, Saruhan, Germiyan, Hamit, Teke, Karesi ve Kastamonu gibi beyliklerin liderleri, bunu kabule yanaşmamaktaydılar. O ara, Osmanlılar çok küçük ve çok zayıf olduklarından, Selçuklular'ın mirasçılığı kavgasına karışmamayı seçmişlerdi. Orhan Bey'in şansı, diğer Müslüman beyler birbirleriyle savaşırken, zayıflamakta olan bir Bizans İmparatorluğu'yla komşu olup buradan yeni topraklar elde edebilmesiydi. Orhan Bey, devletini Marmara Denizi'nin güney sahilleri boyunca genişletti ve 1345'te de Karesi topraklarının büyük bir bölümünü Müslüman yöneticisinin elinden almak suretiyle Çanakkale Boğazı'nı geçerek Avrupa yakasında genişlemeyi mümkün kıldı.

Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişleten Orhan Bey ya da Orhan Gazi, kendi döneminde ilk kez bir devlet yapılanmasının oluşumuna öncülük etti. Bizans İmparatoru İoannes Kantakuzenos ile yaptığı ittifak ise Osmanlıların Balkanlarda yayılmasını sağladı. Daha önce Yarhisar tekfurunun km Holophira (daha sonra Nilüfer Hatun) ile evlenen Orhan Gazi, sonradan Kantakuzenos'in kızı Teodora ile evlendi. Bu düğünün bir Yunan halk resmine göre tasviri.

1341'de Orhan Bey Bizans'ın içişlerine, Kantakuzenos'un rakibine karşı taht mücadelesine destek talebini kabul ederek müdahale etti. Orhan Bey, Kantakuzenos'un tahta geçmesini sağladı ve bunun karşılığı olarak da imparatorun kızı Theodora, Orhan'ın eşi oldu. Bundan sonra, en azından III. Murat (1574-1595 arası tahtta) dönemine kadar Osmanlı sultanlarının Hıristiyan eşler alması neredeyse bir gelenek haline geldi. Orhan Bey, o zamana kadar Çanakkale Boğazındaki stratejik Gelibolu Kalesi'ni ele geçirmiş ve Tekirdağ'ı fethederek de Marmara'nın kuzey tarafındaki varlığını emniyete almıştı. Osmanlılar, boğazı geçerek Balkanlar'a doğru ilerlemeye hazırdı. Orhan Bey 1359'da Öldüğünde, devletin saha olarak temellerini kurmuş olmakla kalmamış, buna, Batı'da '*janissaries*' adıyla tanınan ve 'yeni birlikler' anlamındaki Yeniçeri kurumunu da kurmak yoluyla devletin kurumsal temellerini de eklemiştir.

İslâm dünyası köle orduları fikrini biliyordu, ancak devşirme denilen ve Hıristiyan topluluklardan gençleri toplayarak, onları askerî ve yönetici seçkinler şeklinde eğitme yöntemi bir yenilikti. Bundan önce Osmanlılar'da yerleşik veya sürekli ordu yoktu; Osmanlılar'ın askerî gücü önderine bağlı

boyların katkılarına dayanıyordu. Osmanlılar her biri kendi önderine sahip bir boylar federasyonu olduğundan, sultan hâlâ eşitler arasında en seçkininden biraz daha üstte bir yerdeydi ve kişisel yetileriyle fetih becerisine güvenmesi gerekiyordu. Orhan Bey, bu sorunu ilk önce kendisi için Türkmen aşiretlerinden bir ordu toplamayı deneyerek aşmaya çalışmıştı, ancak Türkmenler esas olarak süvari olduklarından piyade savaşının disiplinine uyum sağlayamamışlardı.

ORDUNUN GELİŞİMİ

1330 yılı civarında, Orhan Bey, on iki ile yirmi yaş arasındaki Hristiyan gençleri toplamaya, bunlara İslâm'ı benimsetmeye ve sonra da bu gençleri 'yeni birlikler' olarak eğitmeye başladı. Bu gençler, önce Türk çiftliklerinde Türk-İslâm gelenek ve görenekleri ile Türkçeyi öğrenerek bir çıraklık dönemi geçiriyor, ardından Saray okulunda özenli bir eğitimden geçerek devletin yönetici seçkinleri arasına katılıyorlardı. Bektaşî tarikatının kurucusu Hacı Bektaş Veli (1210-1271), yeniçeri askerlerini kutsadığına inanıldığı için, örgüt 1826'da dağıtılana kadar yeniçerilerin pîri olarak kalmıştır.

Bu askerî yeniliğin olgunlaşması kuşaklar boyu sürdü ve zamanla 'devşirme'ler asker ve yönetici olarak sultanın gücünü boy liderlerininkinin karşısında artırdılar. Devşirilen bu kişiler tek bir kişiye, kendilerinin efendisi olan sultana bağlılık duydular ve onun '*kul*'ları, hizmetkârları oldular ki kul kelimesi genellikle '*köle*' anlamında kullanılır. Sultanın bunlar üzerinde ölümlerine ve yaşamlarına karar verebilme yetkisi vardı. Teoride bu devşirmelerin geldikleri toplum-

lardan soyutlanmış olmaları ve dolayısıyla bunlara karşı bir bağlılık duymamaları gerekir. Gerçekteyse, devşirmeler arasından çıkıp da vali veya sadrazam olanlardan bir kısmının içinden çıktıkları toplumları camiler, kütüphaneler ve köprüler yaptırarak ödüllendirdikleri görülmüştür. Yeniçeri olabilme ayrıcalığı, bu insanlardan hür bir Müslüman olarak doğacak -dolayısıyla da devşirilemeyecek- olan çocuklarına geçememekteydi.

Devşirme işleminin şeriat açısından yasallığı bir tartışma konusuydu. Şeriat, İslâmî idareyi kabul eden ve '*cizye*' yani kelle vergisi ödeyen gayri-Müslimlere '*zimmî*' yani koruma altında kimse statüsü tanıyordu. Bunlar, kendi inançlarınca ibadet etmek ve kendi toplumlarının kurallarına göre

yaşamak hakkına sahipti. Sultanın bu insanlara herhangi bir şekilde baskı yapması ve erkek çocuklarının kendilerinden alınması hukuka aykırıydı. Ancak, bazı ebeveynler kendilerini rahat ve parlak bir geleceğin beklediğini görerek çocuklarını devşirilmeleri için gönül rızasıyla teslim ediyorlardı. Büyük Osmanlı mimarı ve kendisi de bir devşirme olan Mimar Sinan'ın, kardeşinin de devşirilmesi için nüfuzunu kullandığı söylenir. Yine de şeriata bağlı olan sultan, İslâmî hukukun uzmanları olan ulema bu konuda bir açık bulup bundan yola çıkarak eylemi yasallaştırmadıkça yasayı çiğneyemezdi. Ulema, bu sorunu aşmak üzere şu yolu kullandı: Eğer sultan kendisine verilen cizyeyi iade ederse, bu gayri-Müslim topluluklar artık koruma altında olmayacaklardı ve sultan istediği kadar devşirme toplayabilecekti ki bu da sultanların yaptığı şey oldu. Bu eylem, çağdaş hassasiyetlerimize sert hatta barbarca gelebilir ama devşirme olarak toplanmak o kadar çekici bir uygulamaydı ki, bazen bir Müslüman aile, Hıristiyan komşularından, kendi çocuklarını da Hıristiyan'mış gibi göstererek devşirilmelerini sağlamalarını isteyebilmekteydi!

Devşirmeler Anadolu'da da görevlendiriliyorlardı ama asıl faaliyet alanları Balkanlar, özellikle Arnavutluk, Bosna ve Bulgaristan'dı. Devşirilenlere bir meslek de öğretilirdi: Örneğin Mimar Sinan (1490- 1588) mimarlık hakkındaki bilgilerini bir yeniçeriyken öğrenmiş, sul-

tanların mimarı olmadan önce yollar ve köprüler inşa ederek orduya hizmet vermiştir. Yeniçeriler çok sert bir disiplinle eğitilirdi; üstlerine itaat etmek, birbirlerine karşı kayıtsız şartsız sadık olmak ve askerlik yeteneklerini kısıtlayacak her türlü şeyden uzak durmak bunun esaslarıydı. Bu nedenle feodal ordulara karşı savaşırken çok büyük bir güç oluşturuyorlardı ve dolayısıyla da Batı Avrupa ordularına karşı üstündüler.

Devşirmeler, Osmanlı sistemine '*liyakat*' yoluyla yani hak ederek bir yere gelme ilkesini yerleştirdiler. Devşirmeler tamamen yeteneklerine dayanılarak kabul edilirdi ve doğumun toplumdaki yeri belirlediği Batı Avrupa'nın aksine, genellikle orta halli, kırsal kökenliydiler. Devşirme usulü, özellikle de Osmanlı yönetiminin kendinden önceki yönetimden daha rahat olduğu durumlarda, fethedilen Hıristiyan topluluklarının imparatorluk sistemine eklemlenmesinde kendini kanıtlamış bir yönteme dönüştü.

ERKEN OSMANLI FETİH VE GENİŞLEME HAREKETLERİ

Dönemin kaynaklarına göre, Osmanlılar, 14. ve 15. yüzyıllarda 12.000 yeniçeriden oluşan piyade, 8.000 civarında iyi eğitimli sipahi yani süvari ve "*dirlik*" sahipleri tarafından sağlanan 40.000 kişilik eyalet askerleri ile on binlerce başıbozuktan oluşan iyi örgütlenmiş ve disiplinli bir güce sahiplerdi. Savaşlarda tutsak alınmış Avrupalı askerler ve paralı askerler, topçu birliklerini oluşturmaktaydı. Orhan'ın zamanından beri Hıristiyan derebeyleri de hem Anadolu'da hem Avrupa'da savaşmak üzere asker vermektelerdi. 1683 kadar ileri bir tarihte, İkinci Viyana Kuşatması süresince, bir Eflâk birliği Tuna'da köprü oluşturmakla görevliydi. Sözümona '*kutsal savaş'ı* (cihad) yürüten bir Müslüman Osmanlı ordusu, Hıristiyan birlikler kullanmakta hiç sakınca görmüyordu.

Osmanlı fetihleri I. Murat (saltanatı 1359-1389) döneminde de sürdü, i. Murat iki cephede savaştı: Müslüman beyliklerin aralarındaki anlaşmazlıklardan yararlandığı Anadolu'da ve yine aynı şekilde dağınık duran Hıristiyanlar'ın (Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar, Boşnaklar ve Arnavutlar) olduğu Balkanlar'da. Osmanlılar, Balkanlar'a birbirleriyle savaşmakta olan ve Osmanlılar'dan destek isteyen Hıristiyan yöneticilerin çağrısı üzerine girdiler. 1361 yılında I. Murat, Ankara'yı Türkmenler'den, Edirne'yi de Bizanslılar'dan aldı ve Edirne'yi 1367'de Osmanlı Devletinin ikinci başkenti olarak ilan etti. I. Murat'ın Sırp ve Balkan Hıristiyanları'ndan oluşan bir birleşik orduyu yendiği, Bulgaristan'daki Meriç Irmağı kıyılarında 1371'de yapılan Çirmen Savaşı, tıpkı 1071'de Malazgirt Savaşı'nın Anadolu'ya yayılmayı mümkün kılması gibi, Balkanlar'ın fethine giden yolu açtı. Bizans imparatoru Osmanlı'nın nüfuzu altına girerken, Balkanlar'daki Hıristiyan prensler Osmanlı'nın vasalı olmayı ve sultanın metbusu olarak Osmanlı ordusunda görev yapmayı kabul ettiler.

Sultan I. Murat aynı zamanda evlilikler yoluyla da topraklar elde etti, örneğin, oğlu Germiyanlılar'dan gelin alınca, Kütahya ve altı ilçesi Osmanlılar'a çeyiz olarak verildi. Ayrıca Hamitoğulları Beyliğinden toprak satın aldı, ancak, prensipte fetih esas genişleme yöntemi olarak kaldı. Ancak, iki cephede savaşmak zordu ve arada bir Müslüman veya Hıristiyan güçler Osmanlılar'ı yenmeyi başarabiliyordu. Bunu fırsat bilen Balkanlar'daki Osmanlı tebaası ayaklanarak I- Murat'ı kendileriyle savaş meydanında karşılaşmaya zorladı. Anadolu değil de Balkanlar Osmanlı'nın merkez bölgesi olduğundan Murat bu tehdidi çok ciddiye aldı. 15 Haziran

1389’da, I. Murat 60.000 kişilik bir ordunun başında, Sırplar, Bosnalılar, Eflâklılar, Boğdanlılar ve Arnavutlar’dan oluşan yaklaşık 100.000 kişilik bir orduyla çarpışarak onları Kosova Savaşı’nda bozguna uğrattı. Murat’ın ordusu, Müslümanlar ve Hıristiyanlar’dan oluşan karma bir kuvvetti, içinde Bulgar ve Sırp prenslerinin yanı sıra Türkmen beylerinin birlikleri de bulunmaktaydı. Sırp Kralı Lazar savaşta can verdi ve I. Murat da muzaffer ordusunu denetlemeye gittiği savaş alanında, bağlılığını bildirmeye gelmiş bir Sırp askerinin suikastına kurban oldu. Sırplar’ın bu yenilgisi Sırp şiirinde ve folklorunda efsane boyutlarına ulaştı; 19. yüzyılda bu savaş bir ulusal ilham kaynağına dönüştürülerek, bugün de olduğu gibi, kullanıldı. Kosova Savaşı Osmanlılar’ın Balkanlar’daki varlığını perçinledi ve Kosova bölgesi ise sahip olduğu maden kaynakları ve özellikle, topçuluk için çok önemli olan kurşun ve çinko sayesinde Osmanlı ekonomisinde önemli bir yer edindi. Bu sebeple de Osmanlılar ile Habsburglar bölge için uzun süre birbirleriyle savaşmayı sürdürdüler.

Osmanlılar güçlendikçe, Bizanslılar Murat’la samimi ilişkiler kurmayı denediler. İmparator İonnes Palaiologos kızlarından birini I. Murat’a gelin olarak verdiği gibi, kızlarından ikisini de Murat’ın oğullarıyla, Bayezid ve Yakup Çelebi’yle evlendirmiştir. Bu iki şehzade Germiyan (Kütahya) ile Karesi’ye (Balıkesir) vali olarak yollanmış, buralarda savaş ve yönetim hakkında deneyim kazanmışlardır. Murat’ın en genç oğlu olan ve babasının yokluğunda Bursa’yı yöneten Savcı Bey, Bizans imparatorunun oğlu Andronikos’la babalarını devirip tahta kendileri geçmek üzere bir komplo kurdu. Bu komplo ortaya çıkınca Savcı Bey idam edilirken, Andronikos’un ise Bizans töresince gözleri dağlandı.

Murat’ın ölümünü takiben I. Bayezid (saltanatı 1389-1402) Kosova’da sultan ilan edildi. İlk uygulaması, kendi soyunun garantisi için, kardeşi Yakup Çelebi’nin katli oldu ve böylece Osmanlı’da kardeş katli geleneğini de başlattı. Bu uygulama şeriata karşıydı ve ancak Fatih Sultan Mehmed zamanında yasallaştırılacaktı. Fatih, eğer Tanrı sultanlığı oğullarından birine ihsan ederse, bu oğulun düzenin dirliği için kardeşlerini öldürtebileceğini ilan etti. Ulema, bu uygulamayı kardeş katlinin devletin bekası için meşru olduğunu, uygulamanın istikrar sağladığını ve dolayısıyla devleti güçlendirdiğini savunan bir fetva ile meşrulaştırdı. Savcı Bey sultana karşı komplo kurduğu için katledilirken, Yakup Çelebi’nin

boğdurulması ve yıllar içindeki diğer kardeş katli olayları önleyici tedbir olarak gerçekleştirilecekti.

Osmanlılar'ın genişlemesi Bayezid'in parlak önderliğinde devam etti ve Bayezid Anadolu'daki hükümranlığını Aydın, Menteşe, Saruhan, Germiyan ve Karaman beyliklerini yenerek güçlendirdi. 1391'de İmparator İoannes Palaiologos'un ölümü üzerine Bizans'ı kuşattı ve Bizans'ı kurtarmak için yola çıkan bir Avrupa haçlı ordusunu 1396'da Niğbolu'da yenilgiye uğrattı. Selanik'i ele geçirdi ve Bizans kuşatmasını, kuşatmayı kaldırması karşılığında haraç alana kadar sürdürdü.

Yüzyıl boyunca Osmanlılar egemenlikleri altına aldıkları beyliklerin gücünü beyliklerin dışından Hıristiyan gençlerin toplanması, sadece Osmanoğulları'na sadık olacak şekilde Müslümanlaştırılması ve eğitilmesine dayanan devşirme sistemiyle zayıflatmaya başladılar. Fakat 15. yüzyıla varıldığında, Anadolu'da henüz bir siyasi birlik isteği veya beylikleri etkileyecek ve daha sonraları 'milli' bütünlük olarak tanımlanacak bir duygu yoktu. Aslında, bu beyliklerin her biri diğerinin büyüyen gücüne karşı kıskançlık duyuyordu ve özellikle de Osmanlı Hanedanı'nın artan gücü tedirginlik yaratıyordu. Anadolu, rekabet halinde olan ve komşularının genişlemelerine karşı savaşan beyliklere bölünmüştü.

Anadolu'nun Bayezid'e yenilmiş ve mülksüz bırakılmış beyleri, Moğol önderi Timur'a Bayezid'in Müslüman yöneticilere karşı savaş açmasını engellemesi ve kendilerini tahtlarına yeniden oturtması amacıyla başvurdular. Cengiz Han'dan beri en güçlü Moğol hükümdarı ve dünya tarihinin en büyük fatihlerinden biri olan Timur, Orta Asya'ya ve Güney Rusya'daki Altınordu'ya boyun eğdirmiş; 1398'de Hindistan'ı ele geçirmiş; İran, Irak ve Suriye'yi işgal etmişti. Timur, Anadolu'ya geçerek 1402'deki Ankara Savaşı'yla Osmanlıları yenilgiye uğrattı. Bayezid ele geçirildi ve sekiz ay sonra, tutsakken öldü.

Timur'un Anadolu'ya müdahalesi kısa süreliydi ama çok önemli sonuçlar doğurdu. Osmanlı gücünü yok etmiş, Anadolu beyliklerine geçici bir hayat hakkı tanımış ve Bizans'ın ömrünü bir elli yıl daha uzatmıştı. Timur, 1405'te Anadolu beyliklerini kendi kaderleriyle baş başa bırakarak öldü. Osmanlılar yeniden toparlanmaya çalışırken, kimin başa geçeceği Bayezid'in oğulları arasında kavgaya yol açtı ve I. Mehmed (saltanatı 1413-1421) 1413'te nihayet sultan olarak tanındı.

Mehmed, 1421'deki ölümüne kadar Timur'un ele geçirdiği toprakların büyük çoğunluğunu geri aldığı gibi Venedik saldırılarından korunma amacıyla küçük bir donanma bile kurmuştu.

Amasya sancak beyi olarak görev yapan II. Murat (saltanatı 1421-1444; 1446-1451), Mehmed'in yerine geçti. Ancak, gücünü toplayamadan biri Bizans diğeri de Germiyan ve Karaman beyleri tarafından desteklenen iki sultan adayıyla uğraşması gerekti. 1426'ya gelindiğinde her iki beylik de Murat'ın himayesindeydi ve ona haraç ödüyorlardı. Sonraları, Murat Makedonya'ya ilerledi ve 1428'de stratejik açıdan önemli liman kenti Selânik'i Venediklilerden geri aldı. Murat, bundan sonra, bir yandan Macar Kralı Janos Hunyadi (1387-1456) komutasındaki Avrupalılar'a, diğer yandan ayaklanan Karamanlılar'a karşı iki cephede savaşmak zorunda kaldı. Murat Karaman'ı 1444 Temmuzunda yenilgiye uğrattı ama Macarlar'la on yıllık bir ateşkes imzalaması gerekti. Ardından, oğlu Mehmed adına tahttan feragat ederek Manisa'ya çekildi. Macarlar, Osmanlılar'ın zayıflığını hissederek Osmanlı topraklarına girdi ve ateşkesi bozdu. Yeniçeriler Murat'ı yeniden göreve döndürdüler ve Hıristiyan güçler 1444'te Varna'da bozguna uğratıldılar. Hıristiyan güçlerin Osmanlıları Avrupa'dan çıkarma umudu, 1448'de büyük bir orduya komuta eden Hunyadi'nin Kosova'da yenilmesine kadar sürdü. Murat Edirne'de öldü ve daha sonra 'Fatih' olarak ünlenerek II. Mehmed (saltanatı 1444-1446; 1451-1481) ikinci kez tahta çıktı.

FATİH SULTAN MEHMED VE ETKİSİ

Mehmed'in ünü, 29 Mayıs 1453'te Bizans'ın fethedilmesine dayanır. Bu, çok önemli olsa da, hükümdarlığında nihayet çevresindeki Anadolu beylerinin gücünü kırma ve beylerden farklı olarak hizmetinde bulunan, dolayısıyla kendine tamamen sadık ve hayatları konusunda tüm karar kendine ait olan devşirmelerin egemenliğini kurması, Osmanlı tarihi açısından daha önemlidir. Böylece, sultanın gündelik işleri ve hatta ordunun yönetimi konularını sadrazama bırakmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu daha otokratik ve daha bürokratik bir yönetim sistemine geçti. Güçlerini beyliklerle aralarındaki ilişkilerden alan ayanlar sınıfı, siyasal etkilerinin, topraklarının ve mallarının büyük bir kısmını kaybederek tamamen devlete bağımlı hale geldiler. Belki de bu uygulama Avrupa'da olduğu gibi Saray'a

karşıt bir güç oluşturacak bir toprak sahibi soylu sınıfının Osmanlı İmparatorluğu'nda oluşma olasılığını engellemiştir. Sultan, zaman içerisinde kendini yönlendirecek olan sadık hizmetkârlarca desteklenen bir otokrata dönüştü. Ancak, İslâm ideolojisi sultanın da şeriata hesap vermesini öngördüğünden, hür doğmuş Müslümanlar'dan oluşan ulema bağımsız bir siyasi güç olarak varlığını sürdürdü.

Osmanlılar 1915'e kadar İstanbul, Dersaadet, Konstantiniye olarak da adlandırmaya devam ettikleri Bizans'ı ele geçirdikleri ve Roma'nın görevini devraldıklarını düşünmeleri nedeniyle kendilerini bir imparatorluk misyonuna sahip olarak da gördüler. Her ne kadar şehir zorlu bir kuşatmadan sonra düşmüş olsa da, pek çok Rum Ortodoks, iki Kilise'yi birleştirerek Papalık'ın egemenliğini sağlamak isteyen Katolikler'in aksine kendi inançlarını sürdürme hakkı tanıyan Osmanlılar'ı memnuniyetle karşıladı. Sultan Mehmed, Ortodoks Kilisesi'ne bir kelle vergisi vermesi karşılığında tebaası üzerinde tam yetki tanıdı. Ermeni Kilisesi de yeni başkente taşınarak dinî ve kültürel özerklik kazandı. Kısa süre içinde, devlet ile dinî cemaatler arasında, 18. yüzyılda millet sistemine, yani gerçekte özerk dinî toplumlara dönüşecek olan bir ilişki kuruldu. Laiklik öncesi Osmanlı toplumunda, dinî bağlılık kişisel bir mesele değil, toplumları ilgilendiren bir meseleydi. İnsanlar konuştukları dile veya ait oldukları etnik gruba göre değil, doğdukları Kilise'ye göre tasnif ediliyorlardı. Her topluluğun dinsel ve toplumsal yaşamı geleneklerine göre ayarlanıyordu ve bireyler o toplumun yasalarına uymak durumundaydı. Müslüman milleti, etnik özellikleri veya dilleri ne olursa olsun tüm Müslümanlar'ı (Türkler'i, Kürtler'i, Araplar'ı ve mühtedileri) kapsıyordu; aynısı sadece Yunanlılar için değil, Balkan Slavları ve daha sonraları da Arap dünyasındaki Hıristiyanlar'ı içeren Rum Ortodoks milleti için de geçerliydi. Aynı durum Yahudi ve Ermeni toplumları için de söz konusuydu. Ancak 19. yüzyılda, milliyetçiliğin ortaya çıkışıyla milletler bir etnik renk edindiler ve Sırplar, Bulgarlar, Katolikler, Protestanlar kendi toplumsal örgütlenmelerine kavuştular. Ancak, 1919'da bile Yunanlı Katolikler, Anadolu'yu işgal eden Yunan Ortodoks ordusundan ziyade kendilerini İtalyan Katolikler'e yakın hissetmekteydi. Millet sistemi, Osmanlılar'ın asimilasyona yönelik bir çabaya girişmediklerini, sadece imparatorluğun rahat işlemesini sağlayacak pratik bir eklemlenmeye yöneldiklerini düşündürmektedir.

İstanbul, 1453'teki fetihten sonra bir dünya imparatorluğunun başkentine yaraşır biçimde yeniden düzenlendi. II. Mehmed, tüm imparatorluktan zanaatkârlar getirterek bunları İstanbul'un yeniden inşası için kente yerleştirdi. İstanbul'un nüfusu, özellikle 1492'de İspanya'da yaşayan ve Yahudilerin kovulması sonrasında imparatorlukta yerleşmeleri için davet edilmeleri ve çoğunun başkenti seçmesiyle, giderek arttı. 1500 ile 1600 arasında İstanbul Avrupa'nın en önemli kentlerinden birine dönüştü; 1600'de önce Paris daha sonra da Londra tarafından geçilene kadar en büyük nüfusa sahip kentlerden biriydi.

İmparatorluk olma yükümlülüğü, II. Mehmed'i aynı zamanda topraklarını her yönde genişletmeye yöneltti. Güney Sırbistan'daki ve Eflâk'taki Osmanlı etkisini artırdı. 14. yüzyılda güçlenmelerinden beri, Osmanlılar için ticaret önemli olmuştu, ama İstanbul'un fethiyle, deniz gücü ve uluslararası ticaret Osmanlı'nın hem güvenliği hem de ekonomisi için hayati önem kazandı. Venedik bir rakip haline geldi; Osmanlılar donanmalarına ve şehrin güvenliğine özen göstermeye mecbur kaldılar. Fatih, bu düşünceyle Midilli Adası'nı ele geçirdi ve Boğazlar'ı tahkim etti. Venedik'i 1479'da bir antlaşma imzalamaya zorlayana kadar Akdeniz'de baskı altında tuttu. Daha sonra Kırım'ı ele geçirerek Kırım Tatarları'nı kendine bağladı ve Karadeniz'i bir Osmanlı gölüne dönüştürdü. Osmanlılar'ın genişlemesi II. Mehmed'in 1481'deki ölümüne kadar Rodos'a ve hatta Osmanlılar'ın Otranto'yu ele geçirdiği Güney İtalya'ya uzanan seferlerle sürdü.

Bayezid (saltanatı 1481-1512), kardeşi Cem Sultan'la (1459-1495) taht için mücadele etmek zorunda kaldı. Önce, yeniçerilere, bağlılıklarını sağlama amacıyla '*cülus bahşişi*' adı altında rüşvet verdi; sonraları bu, tahta çıkan her sultanın kabullendiği bir uygulamaya dönüştü. Cem yenildi ve onu ellerinde tutmalarına karşılık her yıl

45.000 duka altını ödenen Rodos Şövalyeleri'ne sığındı. Cem daha sonra, onu gözaltında tutmak için Bayezid'e şantaj yapan Papa'nın bir tutsağı olarak öleceği Napoli'ye götürüldü. Tarihçiler Cem'in tahtta hak iddiası ve Batılı güçlerin bunu kullanmasıyla dikkati dağıtılmamış olsaydı, Bayezid'in neler yapabileceğini tartışmıştır. İtalya'da o dönemde hüküm süren anarşi ortamı ve Fransızların İtalya'yı 1494'te rahatça ele geçirmeleri gözönüne alınırsa, Osmanlılar İtalya'yı dize getirerek dünya tarihini değiştirebilirlerdi. Roma'da, kentin Konstantiniye'yle aynı kaderi paylaşacağı endişesi vardı.

yüzyıla gelindiğinde, Osmanlılar kendilerini haraç toplayan bir imparatorluk yerine dünya ticaretine bağımlı bir devlet olarak yeniden biçimlendirmişlerdi. Cenova ve Venedik arşivlerinde yapılmış yakın tarihli araştırmalar Osmanlılar'ın bölgede ticareti çok ciddiye aldıklarını göstermektedir. 14. yüzyıl başlarından itibaren fetihleri, ticaret açısından bölgeden gelir getiren Gelibolu ve Çanakkale Boğazı gibi stratejik noktaların ele geçirilmesine dayanıyordu. Osmanlılar, Temmuz 1496'da Venedik'i yendikten sonra, Venedik'i yıllık haraç vermekten muaf tuttular ama bunun yerine Venedik'in ihracatından Osmanlılar'a yüzde 4'lük bir vergi vermesini şart koştular; ticaret Osmanlılar için haraç kadar önemli hale gelmişti.

Avrupa'da savaşmanın dışında, Osmanlılar Mısır ile Suriye'de Memlûklar ve İran'da Safevîler gibi rakiplerin tehdidine maruz kalıyordu. Safevîler'le olan rekabet, Osmanlılar'ın Sünnî ve ortodoks İslam'ı ile Safevîler'in Şiî ve heterodoks İslâm'ı arasında bir ideolojik rekabete de dönüşmekteydi. Bu uzun soluklu çekişme iki imparatorluğun da enerjisini tüketmekteydi ve Avrupa gücünün yükselişi karşısından her iki devletin de göreceli gerilemesinin sebebiydi.

Babası Bayezid'i deviren I. Selim (saltanatı 1512-1520), dikkatini Doğu'ya çevirmeye ve Şah İsmail'in yükselen gücünün karşısına çıkmaya mecbur kaldı. 1514'te Yavuz Sultan Selim Safevîler'i Çaldıran'da yenilgiye uğrattı ve Azerbaycan ile Güneydoğu Anadolu'yu ele geçirdi. İki yıl sonra, Selim Memlûklar'a karşı sefere çıktı ve Suriye'yi 1516'da, Mısır'ı da ertesi yıl Osmanlı topraklarına kattı. Mısır'daki tarım ve ticaret, İstanbul'a, Hindistan ve Asya'yla ticaretten elde edilen gelirlerin yanı sıra, önemli zenginlik kazandırdı. Osmanlılar ayrıca Mekke ve Medine kutsal kentlerinin koruyucusu oldular ve statüleri dünyadaki en güçlü Müslüman devlet olarak belirlendi. Kudüs İslam'ın üçüncü kutsal kenti oldu ve Osmanlılar burada ticaret hayatını canlandırmak için uğraştılar, birçok vakıf kurdular; Yavuz'un halefi Süleyman da Kudüs'ün surlarını yaptırdı. Kudüs, Şam veya Halep gibi büyük bir bölgesel başkent olmadı ama İslâm'ın üç kutsal mekânından biri olarak büyük dinsel öneme kavuştu. İmparatorluk, yüzölçümünü ikiye katlamıştı ve İslâmî unsuru Arap eyaletlerinin

katılmasıyla güçlenmişti. Ayrıca, Mısır, Osmanlılar'ı Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki Portekizliler'le doğrudan ilişki içine sokmuştu.

yüzyılda, dünyadaki denge Akdeniz'den Atlantik'e kaydı. Kristof Kolomb'un 1492'de Amerika'yı keşfi ve 1498'de Vasco da Gama'nın Afrika'nın güneyinden Hindistan'a varan yolculuğu İslâm dünyasının önemini ortadan kaldırmasa bile zayıflattı. Sonuçta Asya'yla olan ticaret tamamen bitmediyse de Osmanlı hâzinesi daha az gelir elde etmeye başladı. İmparatorluk aynı zamanda sadece sultan tarafından yönetilemeyecek kadar genişledi ve sorunlu olmaya başladı; böylece sultan her gün biraz daha fazla olarak bürokrasisine dayanmak zorunda kaldı. Devşirme yöntemiyle yükselen erkekler de Saray'daki kadınlar gibi daha etkili olmaya başladılar.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN

Sultan Süleyman (saltanatı 1520-1566) belki de Osmanlı sultanlarının en ünlüsüdür. Türkler tarafından '*Kanunî*', Batılılarca da '*Muhteşem Süleyman'* olarak tanınır. Süleyman, seleflerinin izinden giderek imparatorluğu genişletmeyi sürdürdü, 1521'de Belgrad'ı aldı, 1529'da Viyana'yı kuşattı. Osmanlılar Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl ile Fransa Kralı I. François arasındaki Avrupa çatışmasına aktif olarak katıldılar; Osmanlılar'ın rolü, Karl'ın Martin Luther'in Protestan reform hareketini yok edememesi bağlamında hayatidir. Avrupa'daki savaşlar Kanuni'nin 1566'da Macaristan'a yaptığı bir seferi yönetirken ölmesine kadar sürdü. Ayrıca Safevîler'e karşı da savaşıp 1534'te Bağdat'ı fethetmiştir.

Ticaret Osmanlı ekonomisinin önemli bir parçası olmuştu; Müslim veya gayri-Müslim Osmanlı tüccarları Avrupa'da –özellikle İtalya'da- ve Asya'da ticaret yapıyorlardı. Bunun bir sonucu olarak, 1535'te Sultan Süleyman, Fransız tüccarlara 'kapitülasyonlar' olarak bilinen birtakım ayrıcalıklar tanıdı. İmparatorluk sınırları içinde bulundukları sürece, Osmanlı hukuku ihlâl edilmemek kaydıyla kendi hukuklarına ve âdetlerine göre yaşayabileceklerdi. Zaman içinde bu kapitülasyonlar diğer Avrupa devletlerini de kapsadı ve Avrupa ile Osmanlılar arasında ticaretin genişlemesine yol açtı.

Osmanlı donanmasının büyümesi Akdeniz'i, bölgede ticaretin güvenliğini sağlama amacıyla kontrol altında tutmak olarak açıklanabilir.

Bu amaçla Kanuni Kuzey Afrika sahilinin hâkimiyetini V. Karl'dan almak; Cezayir, Tunus ve Libya'da Osmanlı yönetimini kurmak üzere Barbaros Hayrettin'den yararlandı. Basra Körfezi'ni denetimi altında tutan Portekiz gücünü yok etmek için de önemli bir çaba ortaya konmuşsa da, 1538'de Osmanlı donanması Hindistan'da Gucerat Yarımadası'nın güneyindeki Diu'ya kadar yaptığı Hint Seferi'nden, Portekiz donanması karşısında tutunamayarak geri dönmüştür. Osmanlı gemileri, Akdeniz'in daha sakin sularına göre inşa edilmişlerdi ve Portekiz kalyonlarıyla boy ölçüşemezlerdi. Belki de bu yüzden Osmanlılar, haritasını çıkarmalarına ve hakkında çok şey biliyor olmalarına rağmen Atlantik'e açılmayı denemediler. Tıpkı Doğu Asya'daki Çinliler gibi, Osmanlılar da Doğu Akdeniz'deki imparatorluklarından memnundular.

Kanuni Sultan Süleyman'ın yönetimine kadar, Osmanlı İmparatorluğu, özerk sayılabilecek dinî cemaatlerden oluşan çok dinli bir çiftçiler, esnaf ve zanaatkârlar toplumu üzerinde hüküm süren ve kimi zaman ulema tarafından yönlendirilen bir askerî-bürokratik yönetici sınıfça idare edilen istikrarlı bir şekil almıştı. Yönetim ve yasama erkleri padişahta toplanmıştı ve padişaha, imparatorluk genişleyip daha bürokratik bir hal aldıkça sultanın yetkilerinden daha fazlasını ellerinde bulunduran vezirler yardımcı oluyordu. Kanuni'nin ölümünden sonra sadrazam sultanın pek çok yetkisini eline almaya başladı ve padişah gitgide daha fazla Saray merkezli hale geldi. Gayri- Müslim toplumların liderleri olarak cemaatlerinin dinî ve toplumsal ihtiyaçlarına bakan patrikler, padişahın korumasındaydılar. Farklı toplumları asimile etmek amaçlı çalışmalar yapılmamıştı; bu toplumlar sadece gündelik etkileşimlerin normalleşmesi ve kültürel değiş-tokuş için bir sosyal çerçeve yaratmak üzere sisteme katılmışlardı.

19. yüzyılda milliyetçiliğin ortaya çıkmasına kadar sistem iyi işlemekteydi ve her toplumun eğer asimile edilmiş olsalardı olanak bulamayacağı şekilde kendince yaşamasına olanak tanımaktaydı.

Osmanlı yönetimi o dönem için Avrupa'yla kıyaslandığında ileriydi ve Hıristiyan köylüler Osmanlı yönetimini kendi dindaşlarının feodal yönetimlerine kıyasla daha rahat bulmuştu. Barbar olarak düşündüğü '*Türkler*'e karşı hoşgörü beslemeyen Martin Luther (1483-1546), köylülerin vergiler daha hafif olduğu için Osmanlılar'a meylettiğini kabul ediyordu. Osmanlı vergileri, padişah müreffeh topraklar fethettiği sürece hafif kalmayı sürdürdü, ancak fetihler sona erdikten sonra ağırlaştı.

İstanbul’un fethiyle, Osmanlılar bazı Bizans yönetim uygulamalarını benimsediler. Padişah gitgide daha zor erişilir hale geldi, gündelik işleri sadrazamın başkanlığında toplanan ve diğer vezirlerden oluşan *Divan-ı Hümayun'a* bıraktı. Divan-ı Hümayun’un başlıca üyeleri Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, İstanbul kadısı, defterdar, mühürdar ve de vezir rütbesindeyse yeniçeri ağasıydı. Sonradan, şeyhülislâm yani en üst düzey dinî otorite, reisülküttap yani dış ilişkilerden sorumlu vezir ve donanma komutanı olan kaptanpaşa da divana eklendiler. Rütbesini belirten iki *tuğ*'a sahip bir paşa bir eyaletin valisi olarak atanırken, bu eyaletler tek tuğa sahip diğer paşalarca yönetilen sancak’lara bölünmekteydi. Bunun altında bir kadı ve yerel halkı temsil eden toprak sahiplerince yönetilen bölgeler, yani kaza’lar yer alırdı.

Toprak devlete aitti ve imparatorluk ekonomisi, devletin temel gelir kaynakları olarak hem toprağın hem tarım üretiminin denetimine dayanmaktaydı. Topraklar, gelirleri maaş olarak, yöneticiler olan beylere ve vezirlere verilen tımar'lara ayrılmıştı. Bu tımarlar, miras yoluyla gelecek kuşaklara kalmazdı ve sahibinin ölümü üzerine bu topraklara el konabilirdi. Topraklar toprağı kontrol eden kişinin vârislerine geçemediğinden, Avrupa’daki gibi bir toprak sahibi sınıf oluşamadı. Teoride, köylüler, toprak sahibine haraçlarını ödedikleri sürece, işledikleri topraklardan çıkarılamazlardı. Bu önlem, çiftçilere devamlılık güvencesi verdiği gibi, Osmanlı tarihinde köylü ayaklanmalarının olmamasını da açıklayabilir.

Kanunî Sultan Süleyman dönemi, geleneksel olarak Osmanlı İmparatorluğunun zirve noktası olarak kabul edilir. Süleyman, bir dünya imparatorluğunun temellerini atan ilk on büyük hükümdarın sonuncusu olarak tanımlanır. Bu imparatorlar sadece büyük fatihler değil, aynı zamanda topraklarını ödünsüz bir bilgelikle yöneten yetenekli yöneticilerdi. Süleyman'dan sonra tahta çıkan sultanların haremin zevklerine savaş alanından daha fazla önem veren, genelde beceriksiz, sıradan ve yoz adamlar olduğu söylenir; ancak, IV. Murat (1623-1640 arası tahtta) gibi bir sultan bunların arasında istisna olarak görülür. Beceriksiz hükümdarlar, Fatih Sultan

Kanunî Sultan Süleyman döneminde imparatorluğun sınırları alabildiğine genişledi. Ancak bu fetih siyasetinin bir

Mehmed gibi büyük sultanların ferasetinden yoksun oldukları için, yönetimi felç edip imparatorluğu da zayıflatıyorlardı. Ancak imparatorluk, Sokullu Mehmed Paşa ve imparatorluğu elli yıl kadar yöneten Köprülü ailesinden çıkan sadrazamlar gibi üstün yetenekli devlet adamları veya arada bir rastlanılan IV. Murat gibi dirayetli sultanlar sayesinde ayakta duruyordu.

de ekonomik yönü vardı; çünkü kimi zaman fethedilen toprakları korumak için yapılan masraflar, buralardan sağlanan gelirlerden daha fazlaydı. Kanuni'nin İtalyan Tiziano okuluna mensup bir ressam tarafından yapılmış bir portresi.

Bu açıklama, Batı Avrupa'nın yükselişine paralel olarak Osmanlı'nın gerilemesine ek bir açıklama olarak sadece bir ölçüde doğrudur ve çağdaş akademik dünya yeni açıklamalar aramaktadır. 16. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu, hem kendi içinde hem dışarıda, son derece farklı bir ortamda işlemekteydi: Devlet, asıl amacı topraklarını genişletmek olan ve dolayısıyla bir sultan-serdarın ordularına önderlik etmesine gereksinen bir devletten ticaret ve genişlemekte olan Avrupa gibi ekonomik konularla ilgilenmesi gereken bürokratik bir devlete dönüşmüştü. Osmanlılar, ne kadar yetenekli olursa olsun tek bir kimse tarafından yönetilemeyecek bir dünya imparatorluğu yaratmışlardı. İktidarın aktarılması gerekiyordu ve sultanlar, bir sadrazam ile vezirlerden oluşan bir divan, yani bir çeşit bakanlar kurulu kurmak zorunda kalmışlardı. Süleyman'ın hükümranlığında durum net değildi ve sultan, gücünün artmasından kıskançlık duyduğu sadrazamı İbrahim Paşa'yı idam ettirtmişti. Ancak, halefi olan II. Selim, sadrazamına ve bürokrasisine öylesine bağımlı hale gelmişti ki sadrazam daha sonraları Bâbıâli diye tanınacak kendi konutunun sahibi olmuştu.

Aynı sebeple, imparatorluk haremi de 16. yüzyılda bir siyasal iktidar odağı olarak ortaya çıkmıştır. Sadrazam genelde sultana, sultanın bir yakınıyla yaptığı evlilik yoluyla bağlıydı; dolayısıyla da haremle ve haremdeki, sultanın annesi veya gözde cariyesi olan valide sultan gibi güçlü kadınlarla doğrudan bağlantısı vardı. Bazen sultan reşit değilken tahta çıkardı ve bu sebeple sultanın annesi, hükümdar erişkin olana kadar sürecek bir vesayetin başında yer alırdı.

16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde imparatorluk özellikle kârlı biçimde, ekonomik çıkar için kullanılabilecek topraklar açısından genişlemesinin uç sınırlarına ulaşmıştı. Bu, Osmanlı emperyalizmi ile İspanya, İngiltere, Hollanda gibi Avrupalı güçlerin emperyalizmleri arasındaki farktı; bu

güçlerin emperyalizmdeki amaçları genelde ekonomikti ve sömürgelerini sonuna kadar yağmalamaktaydılar. Osmanlılar ise, *'emperyal aşırı genişleme'* durumunun klasik bir örneğiydiler. Orta Avrupa'da, Kuzey Afrika'da, Kıbrıs'ta büyük kuvvetler ve Akdeniz'de, Ege'de, Kızıldeniz'de güçlü donanmalar bulundurmaları gerekiyordu. Kutsal Roma-Germen imparatorunun ve müttefiklerinin yanı sıra, Osmanlılar Rusya'nın Kırım'da yükselen gücünün yarattığı tehditle de yüzleşmek zorundaydılar. Anadolu'da Safevîler göçebe Türkmen aşiretleri arasında yaptıkları Şiîlik propagandasıyla bir tehdit unsuruydular. Tüm bunlar hazine üzerine büyük bir yük oluşturmakta, Osmanlılar'ı mali yükümlülüklerini yerine getirmek için yeni yollar bulmaya zorlamaktaydı.

Dış dünyada ağırlık merkezinin Akdeniz havzasından Atlantik dünyasına kaymasıyla büyük bir dönüşüm oluşmaktaydı. Keşifler çağıyla birlikte Osmanlılar'ın yüzyıllardır ellerinde tuttukları ticaret yolları önemlerini yitirmiş, imparatorluğun ticaretten elde ettiği gelir azalmıştı. Ancak bu kademeli bir süreçti ve imparatorluğu hemen etkilemedi. Yine de, imparatorluğun siyasal ve sosyal yapısına bağlı olarak, ortada bariz bir çözüm yoktu. Osmanlı ekonomik sistemi, Batı'nın merkantilizminin ve endüstrileşmesinin tehdidine karşı durmaktan âcizdi.

BİR DEVRİM ÇAĞI

Batı dünyasında, feodalizmden ticarî kapitalizme dönüşüm, devrimle betimlenmişti: yükselen orta sınıflar -yani burjuvazi-siyasi iktidar için savaşmak zorunda kalmıştı. Bu, İngiltere'de 1640 ile 1688 arasında '*Muhteşem Devrim'le* sonuçlanmış, Fransa'da devrim 1789 ile 1815 arasında gerçekleşmişti. Feodal sınıfın gücüne karşı çıkacak kuvvette bir burjuvazinin olmadığı İspanya ve Rusya gibi ülkelerde devrim olmadı ve eski yönetici sınıflar iktidarda kaldılar. Bu durum Osmanlılar'da da aynıydı. Düzeni sağlayarak tüccar ve üreticilerin servet kazanmasına izin verecek kadar güçlü bir yönetimi korudularsa da bunların kendi çıkarlarını savunabilecek bir siyasi güç olmasını engellediler. Osmanlı'daki durum, tüccarların dinî bağlılık üzerinden -Rum Ortodoks, Katolik, Ermeni, Yahudi ve Müslüman olarak- ayrılmış olmasıyla daha da zorlaşmıştı, çünkü tüccarlar haklarını savunacak ortak bir grup olarak hareket edemiyorlardı. Osmanlılar, ekonomi açısından ticaretin önemini kavrasalar da hiçbir zaman

sadece ticaret sınıflarının çıkarlarıyla ilgili olmadıkları gibi, ekonominin hızlı büyümesine dair bilinçli bir ilgi de göstermediler. Yine de tüketicinin hakkının koruyucusuydular; en önemli görevlilerden biri, çarşı ve pazarlarda fiyatları, malların kalitesini, ölçü ve ağırlıkları denetleyerek tüketicinin aldatılmadığından emin olmakla görevli *muhtesip*'ti.

Valide-i muazzama diye de bilinen Mahpeyker Sultan ya da Kösem Sultan. Osmanlı saray kadınları arasında en ihtiraslı olarak, özellikle taht kavgaları sırasında çeşitli entrikalar çevirmekle ün salmıştır. Turhan Sultan'ın bir tertibi sonucunda öldürülen Kösem Sultan'ın döneminde Avrupalı bir ressam tarafından çizilmiş gravürü.

Bu bile, kendi özünde kapitalizmin ve bir pazar ekonomisinin gelişmesini engelliyordu. Yine de, teoride ellerine fırsat verilse, bir burjuvazi dönüşümünü gerçekleştirme rolünü oynayabilecek birtakım zengin tüccarlar vardı. Örneğin, Şeytanoğlu olarak bilinen ve saygın bir Bizans ailesinden gelme bir Rum tüccar, kürk ticareti ile imparatorluk çapındaki tuz tekelinden bir servet elde etmiş, bu sayede Osmanlı donanmasına altmış gemi donatmıştı. Ancak, onun artan servetinden ve kudretinden tedirgin Olan III. Murad onu 1578'de idam ettirdi. Daha başka zengin Osmanlı Sarraf ve tüccarları da vardı ama Osmanlı yönetici sınıfı bunların devletin veya ekonominin karakterini etkilemesine asla müsaade etmedi. Avrupa'da bile böyle bir değişiklik bir devrim gerektirirken, Osmanlı Devleti böylesine radikal bir siyasal ve toplumsal dönüşüme izin vermeyecek kadar kuvvetliydi. Dolayısıyla, çeşitli başkaldırılar olduysa da siyasal düzenin ve bunu destekleyen toplumsal sistemin başından, var olan yönetici sınıfı bir başkasıyla değiştirecek, imparatorluğa yeni bir görünüm ve yön getirecek şiddetli bir dönüşüm geçmedi.

Bu, '*Osmanlılar etraflarında olan biteni anlamadı'* demek de değildi; Avrupa'da olan bitenden haberdardılar. Devamlı olarak Avrupa'dan gelen bir yabancı akını vardı ve bu gelenlerden bazıları, genelde askerî uzman olarak, burada yerleşip imparatorluğun hizmetine giriyorlardı. Cenova ve Venedik gibi İtalyan kent-devletleriyle Osmanlı'nın ilk günlerinden beri ticari ilişkiler vardı ve Müslüman tüccarlar da İtalyan kentlerine yerleşmişlerdi. Fatih Sultan Mehmed, sanat çalışmaları için İtalya'ya

öğrenciler göndermişti ve papayla yazışmaktaydı. Sonuç olarak, Osmanlılar, yakınlarındaki gelişmelerden açıkça haberdardılar ama bu gelişmeleri kendi karmaşık, çok dinli toplumlarına uygulayamıyorlardı. Aynı zamanda, Avrupa'daki değişikliklerin kendi toplumlarını nasıl etkilemeye başladığını da kavrayamadılar, ama bu, imparatorluğun ve imparatorluk yönetici sınıfının karakteriydi: tutucu ve statükoya bağlıydılar, bu yüzden bir tüccar sınıfının ortaya çıkarak devleti dönüştürüp eski yönetici seçkin tabakayı yerinden etmesine izin vermezlerdi. Osmanlılar'da devletin ekonomik politikasını belirleyen üç ilke vardı: kent ekonomisini, özellikle de İstanbul'unkini düzenli tutarak ordunun, bürokrasinin ve Saray'ın iyi beslenmesini sağlamak; kentsel ve kırsal kesimlerden vergilerle gerekli geliri elde etmek; kentlerde ve kırsal kesimde etkin kontrollerle statükoyu sürdürmek. İspanyol imparatorluğu da 16. yüzyılda ve daha sonraları benzer bir politika güttü, ancak imparatorluk olmasına ve büyük servetine karşın, burjuva toplumuna geçişi yapamayarak tüccar sınıflarca yönetilen bir ülke olarak, Hollanda ve İngiltere gibi Avrupa devletlerinin gerisinde kaldı. Bu, bazılarının iddia ettikleri gibi bir din meselesi (İslâmî veya Katoliklik kaynaklı) değildir; Aydınlanma öncesi emperyalizminin özünde vardır.

Ancak, Osmanlı gerilemesi sert ve hızlı bir biçimde gerçekleşmedi. İmparatorluk 17. yüzyıl boyunca kendini savunabilecek ve hatta 1683'te Osmanlı ordularını ikinci kez Viyana'nın surlarının önüne kadar getirecek bir sefer düzenleyebilecek kadar güçlüydü. 1570-1571'de Osmanlılar Tunus ile Kıbrıs'ı ele geçirdiler ve Avrupa güçleri bu tehdidi güçlerini birleştirerek 1571'de Osmanlı donanmasını İnebahtı'da (Lepanto) büyük bir yenilgiye uğratacak kadar ciddiye aldılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü öylesine büyüktü ki Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Sultan II. Selim'e, İnebahtı'da yok edilen donanmanın kolaylıkla yeni ve daha iyi gemilerle yenilenebileceğini bildirdi. Ancak, yenilginin sonucunda II. Selim Venedik'le ve Kutsal Roma-Germen imparatoruyla barış antlaşması yapmak zorunda kaldı.

Selim'in (saltanatı 1566-1574) yönetimine gelindiğinde, iktidarda, Sokullu Mehmed Paşa'nın (1505-1579) yanı sıra söz sahibi olanlar çoğalmıştı, ancak bunların hiçbiri Sokullu kadar büyük devlet adamı değildi. Sokullu Mehmed Paşa, Bosna'nın Sokol kasabasında doğmuş ve devşirme sisteminden yetişmişti. Bürokraside yükselerek 1565'te sadrazam

olmadan önce Süleyman'ın torunu ve II. Selim'in kızıyla evlenmişti. İmparatorluğu, sultan değil, 1579'daki ölümüne kadar o yönetmişti.

İran'la 1578-1590 arasındaki, Avusturya'yla 1593'teki gibi olağan savaşların yanı sıra, Osmanlılar aynı zamanda '17. yüzyıl krizi' olarak tanımlanan bir sıkıntıyla da baş etmek zorunda kaldılar. Bu kriz, bir araya gelmiş birtakım faktörlerin birleşmesiyle üstesinden gelinmesi gereken zorlu bir durum olarak Osmanlılar'ın karşısına çıktı. Daha önceki araştırmacılar, bunun, Amerika'dan gelen altın ve gümüşün Akdeniz sistemine Batı'yla olan ilişkisi sayesinde girmesi sonucunda Osmanlı ekonomisinde enflasyona ve baskıya sebep olduğunu savunuyorlardı. Hazinenin ordu ve yönetimin masraflarını karşılamak için daha fazla para bulması gerekiyordu. Yeni araştırmalar, nakit para ekonomisinin Balkanlar'ın ve Anadolu'nun kıyı bölgelerinin büyük bölümüne yayıldığını, bu sürecin 16. yüzyılda Yeni Dünya altınının gelmesiyle hızlandığını ve bunun sonucunda da ticarileşmeyi artırdığını iddia etmektedir. Böylelikle vergiler mal yerine nakit olarak toplanmakta ve bu imparatorluğun bazı bölgelerinde toprağı elde tutma yöntemini değiştirmekteydi. Nüfus artışı ve kentleşmede yaşanan genişleme; ekonominin para odaklı hale gelmesinin artırdığı paraya talep ve imparatorluğun kısıtlı kaynaklarına uyguladığı baskı, enflasyonist hareketi hızlandırmıştır. Devlet, Habsburglar'a ve Safevîler'e karşı sürdürdüğü yıpratıcı savaşlar için daha büyük bir askerî gücü finanse etmek zorunda kalmaktaydı ve acil bir çözüm yolu, sikkelere gümüşten çok pirinç koyarak paranın değerini azaltarak parayı devalüe etmekti. Bunun sonucu sosyal kargaşaydı ve 1589'da İstanbul'daki yeniçeriler ayaklanarak azalan maaşlarını, düşen yaşam standartlarını protesto ettiler. Bu ayaklanmalar, 1592'de bastırılana kadar sürdü. 1590'larda, Orta Anadolu toplumsal kargaşayla, adını ilk isyanı başlatan dinî liderin adından alan Celali İsyanları olarak bilinen köylü ayaklanmaları aracılığıyla tanıştı. Şiddetli memnuniyetsizlik devletin otoritesini de sarsarak 1650'lere kadar sürdü.

YENİÇERİ-ULEMA İTTİFAKI

Tüm bu sorunlara ve askerî gerilemelere karşın, Osmanlılar 17. ve 18. yüzyıllarda kendilerini korumayı başardılar. Bu uzun soluklu krizin en ciddi sonuçlarından biri, devlet ve toplumda herhangi bir yapısal reform

olasılığının önüne geçen ulema ile yeniçeriler arasındaki bir işbirliğinin ortaya çıkmasıydı. Askerler, tam anlamıyla silah zoruyla iktidarı yönlendirirken, ulema da ideolojik meşruiyet sağlıyordu, örneğin, Osmanlılar 1627'de bir matbaa kurmuş olan Rum toplumunun izinden gidememişti, çünkü ulema, matbaanın şeriatın ihlâl edilmesi demek olduğunu bildirmişti. Bundan yüzyıl sonra, bir Macar dönmesi olan İbrahim Müteferrika matbaayı kurdu, ancak bu matbaa karşıtların yoğun tepkisi sonucunda kapatıldığı 1742'ye kadar ayakta kalabildi. Matbaanın yeniden kurulması 1784'ü bulmuştu. Bu dönemde imparatorluğun sorunlarını doğru saptayan reformcular bile, sultandan Kanuni Sultan Süleyman'ın yöntemlerini geri getirmesini istiyorlardı, çünkü Kanunî dönemi imparatorluğun zirve noktası olarak düşünülmekteydi.

Durum kritik göründüğünde, tıpkı IV. Murad'ın (1623-1640 arası tahtta) döneminde olduğu gibi, güçlü bir sultan düzeni sağlayabilse de köklü reformlara girişemiyordu. IV. Murad, 1623'te kardeş katline son verdi çünkü kardeşi İbrahim, kendi dışında hayatta kalmış tek Osmanlı'ydı ve onu öldürmek hanedanın bekasını tehlikeye atacaktı. İbrahim bu nedenle Saray'da tecrit edildi ve siyasi iktidardan uzakta buhranlı bir hayata terk edildi. 1632'ye gelindiğinde, Murad devlet üzerinde denetimini sağlamıştı ve Bağdat'ı Safevîler'den alarak bir fetih politikası yürütmeye başlamıştı.

İstikrarın geçici olduğu görüldü, çünkü reşit olmayan IV. Mehmed 1648'de tahta çıktığı zaman, yeniçerilerin baskısı altındaki başkent anarşi içindeydi, Orta Anadolu'nun büyük kısmını asi paşalar yönetiyordu ve Venedikliler Çanakkale Boğazı'nı ablukaya almıştı. Ancak, 1656'da Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olarak atandı ve kendine tam yetki verildi. Köprülü Osmanlı liyakat sisteminin bir örneğidir; kendi yeteneği ve Saray'daki koruma sayesinde Saray mutfağında bir ümmî hassa aşçıları neferi olarak göreve başlayıp, buradan valiliğe ve daha sonra da sadrazamlığa kadar yükselmiştir. 1661'deki ölümüne kadar sadece beş yıl sadrazamlık görevinde kalabilmiştir. Kısa süren bu görevi boyunca, yeniçeriler ve Anadolu'daki asiler üzerinde kontrol sağlamış, Çanakkale Boğazı'ndaki Venedik ablukasını kaldırtmış ve Erdel ile Eflâk üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini yeniden sağlamıştır. Köprülü Mehmed'in cesur politikaları, oğlu Köprülü Fazıl Ahmet (1635-1676) ile Kara Mustafa Paşa (1676-1683 arası sadrazam) tarafından sürdürülmüştür. Ancak, bu yılların siyasi istikrarı uzun sürmemiş, Habsburglar'la 1683'teki İkinci Viyana

Kuşatması'nı da içeren uzun ve yıpratıcı savaşlar Osmanlılar'ın gerilemesini hızlandırmıştır.

ARTAN AVRUPA ETKİSİ

1699'un ocak ayında imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı-Habsburg ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Saldırgan rolündeyken Osmanlılar savunmacı rolüne geçmeye zorlanmış ve artık Avrupa örneğini ciddiye almaya başlamışlardı. Sultan III. Ahmed (saltanatı 1703-1730), 'Lale Devri' olarak bilinen dönemde reform hareketinin öncülüğünü yapmıştır ama orduya Avrupa yöntemlerini benimsetme çabaları, ulema-yeniçeri ittifakı tarafından engellenmiştir. Osmanlılar, 1729'da Avusturya ve Rusya ordularının tehdidiyle karşı karşıya kalınca, modern savaş yöntemlerini yerleştirmek üzere Batılı uzmanlar davet etmeye başladılar. Bir Fransız subayı olan Kont Alexandre de Bonneval, Humbaracı Ocağı'nı yenileştirmek üzere İstanbul'a geldi. İşini kolaylaştırmak için olsa gerek, Müslüman olmuş ve böylece reformlardan bir Hıristiyan'ın değil bir Müslüman'ın sorumlu olmasını sağlamıştır, Ahmet adını alarak, 1731'de Osmanlı hizmetine girdi ve 1734'te bir askeri mühendislik okulu kurdu. Kendine paşalık rütbesi ve ertesi yıl da 'Humbaracı' (topçu) unvanı verildi. Ancak reformları kök salamadı ve bir Avrupalı reformcu, Baron de Tott 1768'de İstanbul'a geldiğinde, Humbaracı Ahmet Paşa'nın çabalarının neredeyse hiçbir izine rastlayamadı; Humbaracı orduyu yenileştirmeye çalışmamış gibiydi.

Baron de Tott, imparatorluk Rusya'yla savaşırken askerî reformlar gerçekleştirmek amacıyla geldi. Rus donanması 1770'e gelindiğinde Ege Denizi'ne hâkimdi, Rus ordusu Osmanlı ordusunu Tuna boylarında yenilgiye uğratmış, Kırım'ı işgal etmişti. Osmanlılar o kadar büyük bozgunlara uğramıştı ki, 1774'te Çariçe II. Katerina'yla küçültücü bir antlaşmaya zorlanmışlardı. Küçük Kaynarca Antlaşması, Kırım'ı ve Karadeniz'in kuzey kıyısını Osmanlı egemenliğinden bağımsız kılıyordu. II. Katerina, ayrıca İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi'ni himaye etme hakkına, dolayısıyla da Rusya'yı Osmanlı içişlerine karıştırma bahanesine kavuştu. Bu antlaşma, daha sonraları 'Doğu Sorunu' olarak bilinecek olan hareketin, yani Batılı güçlerin, Hıristiyan topluluklarını öne sürerek Osmanlı İmparatorluğumun çok dinli karakterini sömürmesinin de başlangıcını

belirler. Bunun karşılığında, Sultan I. Abdülhamid (saltanatı 1774-1789 arası tahtta) Rusya -ve daha sonra diğer Avrupa güçleri- tarafından ‘Tüm Müslümanların halifesi’ olarak tanındı. Antlaşmanın üçüncü maddesine göre, padişah artık Rusya tarafından ele geçirilmiş olan Kırım’daki Müslümanlar üzerinde tüm dini yetkilerini muhafaza edecekti. Sultanın halifelik yetkisi büyük güçlerle yapılan daha sonraki anlaşmalarda onaylanmıştır.

Hilafet makamına etkinlik kazandırılması, önemli bir buluştu ve imparatorluğun gelecekteki politikaları açısından hayatiydi; muhafazakârları güçlendirmiş ve onlara reformların önüne geçmek üzere İslam’ı kullanma olanağı vermişti. 1258’de Bağdat, Abbasi halifeliğinin ortadan kalkmasından sonra kimi birbirinden bağımsız sultanlar hilafet unvanına sahip çıkmış, hatta 19. yüzyıl gibi erken bir tarihte bu unvan I. Murad tarafından bile kullanılmıştı. Yine de, Osmanlılar’ın bu unvana önem vermesi, 1774’ten, yani II. Katerina’nın Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodoks Hıristiyanların koruyucusu olduğu makamına etkinlik kazandırılması sonraya dayanır. Buna karşılık olarak, padişahlar da Hıristiyan toplumlarda yaşayan Müslüman cemaatler üzerinde dinî yetki sahibi olduklarını iddia ettiler ve bunun Avrupa’yla ilişkilerinde yararlı bir araç olduğunu keşfettiler.

yüzyıl boyunca süren ve karşı çıkanlarca engellenen bölük pörçük reform hareketleri, Avrupa devletlerinin artan gücü karşısında imparatorluğun durumunu düzeltmekte âciz kaldı. Katerina ile yapılan antlaşma ne barış getirdi ne de Rusya’nın genişlemeye yönelik iştahını köreltti. 1783’te Çariçe II. Katerina, Kırım Hanlığı’nı ilhak etti, üç yıl sonra da Osmanlılar Rusya’yla yeniden savaşa girdi. III. Selim, 1789’da sorunlu imparatorluğun tahtına oturduğunda, hükümdarlığı, 1908’de devrimle sonlanacak olan imparatorluğun en uzun süreli reform yüzyılını başlattı.

OKUMA ÖNERİLERİ

Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye: Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü, 1280-1808* [Cilt: 1], çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 1982.

Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ* (1300-1600), çev. Ruşen Sezer, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası Ve Avrupa 1300-1700*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

Reformdan Devrime (1789-1908)

ASKERİ REFORM

III. Selim (saltanatı 1789-1807) Nisan 1789'da tahta çıktığında Fransız Devrimi başlamaktaydı. III. Selim'in imparatorluğu darboğazdaydı: Rusya'yla savaş halindeydi, Habsburglar Belgrad'ı almıştı. Napoleon Fransızların Mısır işgalini 1798'de başlatmıştı, İslâm köktenciliğinin kurucuları olan Vahhabiler Hicaz'da güçlenmekte ve Osmanlıları gevşek dinî uygulamaları nedeniyle eleştirmekteydiler, ayanlar da aynı zamanda Balkanlar'da huzursuzluklara neden oluyordu. Yanya'da isyan eden Tepedelenli Ali Paşa diğer ayanlar gibi bir yandan merkezi otoriteye meydan okuyor, diğer yandan özerklik – olmazsa bağımsızlık – isteyerek padişahı mülk gelirlerinden yoksun bırakmak istiyordu. Ancak, devlet için tekrarlanaduran başka bir sorun, yeniçerilerin gücünün nasıl törpüleneceğiydi. "*17. yüzyıl krizi*" boyunca devşirme yöntemi düzensizlik içine girmişti. Enflasyondan ve paranın değer kaybından olumsuz etkilenen yeniçeriler, onların da maaş alabilmeleri amacıyla oğulları ile akrabalarını Yeniçeri Ocağı'na kaydettiriyorlardı. Ayrıca, birer zanaat loncasına girip bir meslek öğrenerek gelirlerini artırma yoluna gidiyorlardı. Sonuç olarak, onları Avrupa'nın imrendiği, korktuğu güç yapan disiplin ve birlik ruhu ortadan kalkarak yeniçerileri sultana bir tehdit haline getirmişti. Yeniçeriler kendi kadroları da ekonomik kriz nedeniyle şişmiş olan ulemayla ittifak içinde, konumlarını tehdit edebilecek her tür toplumsal veya askeri reforma karşı muhalefete başladılar. Selim, hem başarıyla savaşıp hem de âyanın

gitgide büyüyen gücünü kısıtlamak amacıyla askerî reformun şart olduğuna kanaat getirdi. 1801'de, Sırp köylüleri, Osmanlı memurları ile yeniçeriler topraklarına el koydukları için ayaklandılar. İstanbul, köylülerin mülkiyet haklarını vermeyi denediyse de bu başarılı olamadı. 1815'te Sırbistan Prensliği' ne özerklik tanındı. 1804'te Ruslar Kuzey Azerbaycan ile Ermenistan'ı ele geçirerek Anadolu kapılarına kadar ilerlediler. Bir yıl sonra, Kavalalı Mehmed Ali Paşa Mısır'da kendi otoritesini oluşturdu ve Temmuz 1952 askerî darbesine kadar sürecek olan hanedanını kurdu. Mehmed Ali Paşa, Mısır'a III. Selim tarafından Memlûklar'ı yok eden ve 11. yüzyıldan beri ilk defa İslâm'ın merkezine girmeyi başaran Fransızları ülkeden çıkarmak üzere gönderilmişti.

Selim, bu buhranlı dönemde askerî reformları uygulamaya koydu. İstanbul'da da etkisi hissedilen Fransız Devrimi'nden esinlenerek, yeni ordusuna '*Nizam-ı Cedit'*, yani '*yeni düzen*' adını verdi. Fransa'dan uzmanlar çağırdı, yeni kışlalar ve talimhaneler inşa ettirdi, temkinlice ilerlemeye başladı. Ancak, reformlarını sürdürebilmesi için vergileri artırması gerekiyordu ve bu girişim büyük muhalefetle karşılaştı. 1805'te yeni ordusunu Balkanlar'da oluşturmaya kalkınca, âyan sınıfı ayaklandı. İsyanı bastıramayan padişah, aynı zamanda yeniçerilerin de kazan kaldırdığını gördü. Reformcular yalnız bırakılmışlardı ve bir kez daha yeniçeri-ulema ittifakı zafer kazanmıştı. III. Selim, 1807'de tahttan indirildi ve Nizam-ı Cedit ordusu da dağıtıldı.

III. Selim'in genelde bürokratlardan oluşan reformcuları içinden Dersaadet'te yeniçerilerce katledilmekten kurtulanlar, Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'ya (1765-1808) sığındılar. Alemdar Mustafa Paşa reformu desteklemeye ve IV. Mustafa'yı (saltanatı 1807-1808) tahttan indirerek Selim'i yeniden tahta çıkarmaya karar verdi. İstanbul'a yürüdü, ancak padişah sarayda katledilmiş olduğundan yerine II. Mahmud'u (saltanatı 1808-1839) geçirdi ve kendi de yeni padişahın sadrazamı oldu. Amacı, âyanın hak ve görevlerini yeniden düzenleyen bir sözleşmeyi sultana onaylatarak, âyan sınıfını imparatorluk sistemine katmaktı. Alemdar Mustafa Paşa'nın imparatorluğun âyan ve reformcularıyla görüşmelerinin sonucunda, Osmanlı'nın Magna Carta'sı olarak da adlandırılan *Sened-i İttifak* belgesi doğdu. Âyan bu belgeyle padişaha yasaları çiğnemedikçe bağlı kalacağını belirtiyordu. Âyan sınıfı birlikleri desteklemeye, modern bir ordunun kurulmasına, aynı zamanda kendilerine danışıldıktan sonra

salınacak vergileri ödemeye razı oldu. Son olarak, sultan tarafından uygulanan keyfî cezaların sona erdirilmesini istediler. Sanki sonunda âyan ve bürokratlar iktidar devşirmelerin elindeyken elde edemedikleri yetkileri elde ediyor gibi görünüyordu. Ancak, bunun sadece göz boyayıcı olduğu ortaya çıktı, çünkü yeniçeriler yeniden ayaklanarak Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürdüler. II. Mahmud, IV. Mustafa'yı öldürttüğü ve dolayısıyla hayattaki son Osmanoğlu olarak kaldığı için hayatını kurtarabildi. Yeniçeriler böylece Sultan Mahmud'u kabullenmek zorunda kaldılar ama buna karşılık o da yeni orduyu dağıtma sözü verdi. O an için, askerî reform birkaç yıl sonra tarihi durum uygun olana kadar durduruldu.

Bir ülkenin tarihinde ender zamanlarda, toplum dengesini ve statükoyu sürdüren güçler tökezleyince, tarihî rastlantılar ortaya çıkar. Savaş ve yenilgi bu tür çöküntülerin kaynağıdır ki bu, Mısır'da 1798'de bu Osmanlı eyaleti Napoléon tarafından işgal edildiğinde yaşananın ta kendisidir. Napoléon Memlûklar'ı yenmiş ve onların toplumsal gücünü yok etmişti ki bu da bir diğer toplumsal muhafazakârlık gücü olan ulemayı korumasız ve iktidardan uzak bırakmıştı. Dolayısıyla, 1805 yılında Mehmed Ali Paşa siyasi iktidarı ele geçirdiğinde üzerinde kendi programını yazabileceği tam bir siyasi *tabula rasa* elde etmişti. Rejimine gelebilecek bir tehdidi de 1811'de Kahire kalesinde ayaklanmacı Memlûk beylerini idam ettirerek ortadan kaldırmıştı.

II. Mahmud'un saltanat dönemi 1821'de başlayan Yunan bağımsızlık savaşına denk geldi. 1820'de Tepedelenli Ali'nin isyanını güçlükle bastırıldı, ama böylece de bölgedeki Osmanlı pozisyonunu zayıflattı ve Tuna vilâyetleri ile Mora'daki Yunanlılar bu fırsatı değerlendirip isyan çıkararak bağımsızlıkları için savaşmaya başladılar. Yeniçeriler asileri alt edemeyince, Atina Yunan ayaklanmacıların eline geçti. 1824'te II. Mahmud, Mısır'daki özerk valisi Mehmed Ali Paşa'ya başvurdu ve modern ordusunu asilere karşı yollamasını istedi. Mehmed Ali'nin oğlu İbrahim Paşa isyanı çabucak bastırdı. Ancak büyük güçler –İngiltere, Fransa ve Rusya– Yunanlılar'ın lehine olaya müdahale ettiler ve Osmanlı-Mısır filosunu 1827 Ekiminde yakarak yok ettiler. Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı ve savaş 1829'da imzalanan Edirne Antlâşması'yla sona erdi. Sonuçta Mahmud, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'ya özerklik tanımaya zorlandı ve büyük güçlerin isteği doğrultusunda 1830'da Yunanistan Krallığı kuruldu.

Yunan Savaşı, Osmanlı Müslümanlarına, değil düzenli bir orduyu, Mısır valisinin örgütlediği bir modern ordunun yardımı olmaksızın başkaldırmış isyancıları bile yenemeyen yeniçerilerin yetersizliğini gösterdi. II. Mahmud için bu, tıpkı Mısır'da Memlûklar'ın yenilgisi gibi, bir tarihî tesadüftü. Yeniçeriler hem küçük düşmüşler hem İstanbul esnafının desteğini yitirmişlerdi. Yeniçeriler 1826'da kazan kaldırdıklarında, başkentte halk desteğinden yoksunlardı ve hatta ulema bile onlardan yüz çevirmişti. Hem ulema hem de esnaf Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını ve yerine modern bir ordu kurulmasını memnuniyetle karşılamaktaydı. Yeniçerilerin öldürülerek ortadan kaldırılması hareketi '*Vaka-i Hayriye'* olarak anıldı ve II. Mahmud, yeniçeri ağası yerine bir *serasker* tarafından yönetilecek olan yeni ordusuna muhafazakâr çevrelerin de desteğini almak üzere *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* adını verdi. Genelde hayvan resimleri taşıyan yeniçeri flamaları, yerlerini üzerinde ay-yıldız motifi bulunan ve daha sonraları Cumhuriyet tarafından da benimsenecek olan tek bayrağa bıraktılar. II. Mahmud aynı zamanda modern üniformalar, bürokratlarca giyilecek bir frak ve yeni düzenin –yani yeni bir sınıfın yükselip, eskisinin yitmesinin– bir simgesi olarak fesi tanıttı. 1831 'de Mehmed Ali Paşa'nın izinden gidilerek imparatorluğun ilk gazetesinin kurulması da toplumun modernleşmesinde önemli bir adımdı.

Devlete karşı ayaklanmaların başını çeken, başkent İstanbul'da her türlü asayişsizliği teşvik eden yeniçeriler III. Selim'le II. Mahmud'un ordu içinde başlattığı yenilikleri kendilerine yönelik girişimler olarak gördükten sonra eylemlerini arttırdılar. Sonunda dikkatli bir politika izleyerek, ocağın üstüne giden II. Mahmud, 15 Haziran 1826'da Vaka-i Hayriye diye bilinen ve binlerce yeniçerinin öldürüldüğü bir çatışma sonunda ocağı ortadan kaldırdı. Dönemin Batılı ressamları tarafından çizilmiş bir gravürde Vaka-i Hayriye.

Gazete, sadece seçkin tabaka tarafından okunsa da, kamuoyu oluşumunu ve dilin gelişimini etkiledi.

Yeniçerilerin desteği olmadan, ulemanın elinde reformları engelleme gücü kalmamıştı ve dolayısıyla da reformlar hızlanmaya başladı. Modern yöntemleri öğrenmeleri için Avrupa'ya öğrenciler yollandı. Aralarında Tıbbiye (1831) ve Harbiye'nin de (1834) bulunduğu yeni okullar kuruldu; tüm hükümet yapısı kurumsallaştırıldı, bürokrasiye katıldı. Yeni ordu, geçmişle tüm bağlarını kopararak tamamen yeni bir yöntemle eğitildi; Bektaşî tarikatı yasaklandı, böylece ordu ile din arasındaki ilişki ortadan kalkmış oldu. Osmanlı subayları, aldıkları modern eğitim ve görünümleriyle, laik ilerlemenin öncüleri oldular. Ulemanın malî bağımsızlığı vakıflar üzerinde denetim kurulmasıyla ortadan kalktı ve şeyhülislâm da görevini hak ederek alan bir memura dönüştü. Osmanlı yönetiminin merkezi olan Dersaadet, daha sonradan nezaretlere (bakanlıklara) dönüşecek olan ve sadrazam tarafından yönetilen birtakım dairelerle (toplum işleri, içişleri ve dışişleri) modernleştirildi. II. Mahmud, Yunan bağımsızlık savaşı öncesinde Yunan aristokrasisi ve Fener Rum

tarafından yürütülen tercümanlık işlerini gördürmek üzere Müslüman çevirmenler yetiştiren bir tercüme odası da kurdurdu. Osmanlı Rumları ve Ermenileri dışişlerinin yönetiminde önemli bir rol oynamaya, elçilik yaparak hatta bir hariciye nazırı da çıkartarak devam etseler de, Müslümanlar da yabancı dilleri öğrenmeye başladılar ve bu dillerin, özellikle de Fransızcanın öğrenilmesi, dili öğrenenleri hürriyet ve anayasacılık gibi kavramlarla yüz yüze getirmesi bakımından radikal sonuçlar doğuracak bir gelişmeydi. III. Selim döneminde kurulmuş olan önemli Avrupa başkentlerindeki elçilikler II. Mahmud döneminde yenilendiler ve bu da Batı'nın bürokratik sınıf üzerindeki etkisini artırdı.

BABIÂLİ VE KAVALALI

Gerek bu reformlar gerekse sonrakilerden kârlı çıkanlar, padişahın otokratik güçlerini '*anayasal*' reformlar isteyerek örselemeye başlayan Bâbıâli'nin adamlarıydı. Tıpkı devşirme sisteminin 16. yüzyılın ikinci yarısında ön plana çıkan adamları gibi, Bâbıâli grubu da kendi iktidar taleplerini 19. yüzyılda ortaya koyuyorlardı. Osmanlı toplumunda değişim isteyen bir yükselen orta sınıf olmadığından, bürokratlar sultana isteklerini benimsetebilmek için Avrupa'nın müdahalesi olasılığını kullandılar. Avrupa'nın büyük güçleri –İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya; 1870 sonrasında Almanya ve İtalya– '*Doğu Sorunu'nun* gelişiminde çok önemli oyunculardı. Bunlar, bağımsız bir Yunan devletini ortaya çıkartmışlardı ve Bâbıâli'nin, Batı dünyası dışındaki ilk başarılı modernleşmeci olan Mısır Hıdivi Mehmed Ali Paşa'nın emellerini dizginleyebilmek için bu güçlerin desteğine ihtiyacı vardı.

19. yüzyılın ilk yarısında Mehmet Ali çağdaş bir orduya ve endüstriyel ekonomiye sahip olan bir devlet yaratmıştı. Aslında Mehmed Ali'nin, II. Mahmud ve –Mısır, İngiltere'nin Hindistan ve Doğu yolunda bir tehdit oluşturduğu için– İngiltere, Mısır gibi stratejik bir ülkenin güçlü bir modern devlet tarafından kontrol edilmesine müsaade edemeyeceğinden, Osmanlılar'ın ve İngiltere'nin emelleriyle çatışan bölgesel alanları vardı. Mısırlılar, 1831'de Osmanlılar'a karşı savaş açıp, Anadolu'nun içlerine ilerleyip, sadrazamın komuta ettiği Osmanlı ordusunu yenerek başkenti tehdit ettiler. II. Mahmud bu durumda Rusya'ya başvurmak zorunda kaldı ve çar da buna karşılık, İstanbul'u savunmak üzere deniz ve kara birlikleri

gönderdi. Ancak, Ruslar'dan bir diğer Müslüman ülkeye karşı askerî yardım almayı halka kabul ettirmek için, şeyhülislâmdan bir fetva gerektiriyordu. II. Mahmud, bunun sonrasında Rusya'yla 8 Temmuz 1833 tarihinde *Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı* imzaladı ki bu İstanbul üzerindeki Rus etkisinin en üst noktaya ulaştığı andı. Ancak, İngiltere ile Fransa İstanbul üzerindeki Rus nüfuzunu sineye çekmeyi reddettiler ve 1839-1841 Osmanlı-Mısır savaşından sonra müdahale ederek, Mehmed Ali'ye Suriye'yi Bâbıâli yönetimine geri verdirttiler, ama buna karşılık da Kavalalı Mehmed Ali'nin soyunun Mısır'ı yönetecek hanedan olduğunu kabul ettiler.

Bu yıllarda imparatorluğun Avrupa'ya diplomatik açıdan bağımlılığının yanında, özellikle de İngiltere'ye olan ekonomik bağımlılığı da arttı. Bâbıâli, 18. yüzyılda âyanına Avrupalı tüccarlara doğrudan mal satma ayrıcalığı tanımaya zorlanmasıyla beraber ekonomik tekelinden vazgeçmeye başlamıştı. 1829 Edirne Antlaşması devleti yükselen kırsal burjuvazi mensupları olan Eflâk ve Boğdan âyanına da tarım ürünlerini yabancı tüccarlara devletin belirlediği daha düşük fiyatların üzerinde ücretlerle satma ayrıcalığı vermeye zorladı. 1838 tarihli İngiliz-Osmanlı Ticaret Antlaşması, 1914'te bu kapitülasyonun kaldırılışına kadar Osmanlı iktisat politikasını oluşturdu. Bu antlaşma, o sırada ikinci sanayi devrimini yaşamaya başlamış olan İngiltere'ye önemli ticarî ayrıcalıklar tanıdı; İngiltere'nin o dönemde yeni pazarlara ihtiyacı vardı, böylece Osmanlılar'ı doğmakta olan bir endüstriyel uygarlığın ekonomik ve siyasal ağına dâhil etti. Antlaşma tüm devlet tekellerini ortadan kaldırdığı gibi İngiliz tüccarlara da Osmanlı İmparatorluğunun 1914'te resmen İngiltere himayesine girene kadar ismen imparatorluğun bir parçası sayılan Mısır dâhil her köşesinden mal alma hakkı tanıyordu. Böylelikle, Mısır'ın devletçe yönlendirilen ekonomisi de yok edildi. Gümrük harçları ithalatta yüzde 5'e, ihracatta yüzde 12'ye ve transit geçişlerde yüzde 3'e yükseltildi. Antlaşma başlangıçta sadece İngiltere'yle imzalanmıştı ama kısa süre içinde diğer Avrupa güçlerine de aynı ayrıcalıklar tanındı. Bâbıâli ithalat vergisini 1861-1862 görüşmelerinde yüzde 8'e ve 1907'de yüzde 11'e yükseltmeyi başardı. Bu vergileri yüzde 4 daha artırma denemeleri umut bırakmayacak şekilde sonuçsuz kaldı. Kısacası, konulan vergi ve harçlar endüstrileşmek için korumaya ihtiyaç duyan iç pazarı koruyamadığı gibi, 1847'den sonraki

endüstrileşme teşebbüsü de büyük bir başarısızlık yaşadı ve asla tekrarlanmadı.

Harç ve vergiler tek taraflı olarak İstanbul tarafından arttırılamıyor, bunun için tüm imzacıların onayını gerektiriyordu. Bu, İngiltere'nin 1809'da bir antlaşma sırasında kapitülasyonlar için zorunlu kıldığı bir koşuldu; kapitülasyonlar artık sultan tarafından yabancılara bahş edilen haklar olarak değil, büyük güçler tarafından pazarlıkla elde edilen ve yalnızca iki taraflı antlaşmayla değiştirilebilecek haklar olarak görülmekteydi. Kapitülasyonlar ve diğer antlaşmalar, Bâbıâli üzerinde önemli bir yük –Osmanlılar'ın ancak 1914'te Avrupa savaştayken üzerinden atabileceği– oldu.

BATILILAŞMA HAREKETİ

Osmanlı devlet adamları, Mehmed Ali'nin çağdaşlaşma deneyini yok etmek istemelerine rağmen, imparatorluğun İngiltere'nin kurduğu dünya pazarına eklemlenmesinin imparatorluk açısından kârlı olacağına inanmışlardı. 1824 yılında II. Mahmud, Osmanlı tüccarlarını koruyan ayrıcalıkları kaldırarak bunları yabancı tüccarlarla devlet koruması olmadan rekabete zorlamıştı. Bu durum, Osmanlı ticaretini ve üretimini zayıflatmaya başlamıştır ki bu süreç 1838 Ticaret Antlaşması'yla sona erecektir. Devletin ödediği ücretlerden daha yüksek fiyata mallarını satma olanağına kavuşan kırsal orta sınıf ticaretin liberalleşmesinden yararlandı. İthal malları satan ve Avrupa firmaları için aracılık yapan tüccarlar da yine zenginleştiler. Ancak birçok geleneksel zanaat, Avrupa'dan gelen ucuz ve makine yapımı mallarla rekabete dayanamayarak yok olmaya yüz tuttu. İzmir, İstanbul, Selanik, Beyrut gibi limanlar zamanla daha da çok mal ithal ve ihraç edildikçe zenginleşti, bu, Rumlar'ın âtıl bir Yunanistan'dan dinamik Osmanlı İmparatorluğu'na göçüne sebep olan canlı bir ekonomik iklim yarattı.

Serbest ticaretten dengesiz bir biçimde imparatorluğun Hristiyan toplulukları fayda sağladı, çünkü bunlar Osmanlı topraklarında yaşayan yabancı tüccarların himayesi altına alınmışlardı. Büyük güçlerin yorumuna göre, kendi dinlerinden olan kişileri himayeleri altına alarak onları kapitülasyonlardan elde ettikleri hakları paylaşan kişiler haline getirme yetkisine sahiptiler. Fransız konsoloslarının Osmanlı Katoliklerini, İngiltere konsoloslarının Protestanlar'ı, Ruslar'ın da Ortodokslar'ı himaye altına

alma hakları vardı. Yalnızca Osmanlı Yahudileri dışarıda bırakılmıştı, çünkü bir Yahudi devleti yoktu. İtalya'nın birleşmesi sonrasında İtalyan konsolosları bazı Osmanlı Yahudileri 'ne para karşılığı onları İtalyan himayesine almayı önerdiler. Böylelikle, Osmanlı Yahudi cemaati, yeni bir yurtsever kimlik arayışı da dâhil olmak üzere Müslüman Osmanlılar'ın sorunlarını içselleştirmeye başladı. Bu statüler, yalnızca Hıristiyan Osmanlı tüccarlarının daha düşük vergilerden yararlanmasına yol açmadı, aynı zamanda Osmanlı yetkililerinin –bu kişiler statüleri gereği sadece konsolosluk mahkemelerinde yargılanabileceklerinden– Osmanlı hukuk kurallarını uygulayamamasını da beraberinde getirdi.

YENİ BİR ORTA SINIFIN ORTAYA ÇIKIŞI

İmparatorluğun ekonomik liberalleşmesi ve dünya ekonomisine eklemlenmesi sonucunda ortaya bir ticari-endüstriyel Müslüman orta sınıf çıkmadığı için Bâbıâli, bürokratların biçimlendirmekte olduğu yeni devlete tamamen bağlı olacak yeni bir sınıf yaratmak amacıyla toprak sahiplerine yöneldi. 1858 Arazi Kanunnamesi, toprağın Özel mülkiyete geçişi açısından önemli bir adım oldu. Daha önceleri, 1847'de, Bâbıâli, çiftçilerin âtıl devlet arazilerine ekim yapabilmesine olanak veren bir yasa çıkarmıştı, ancak bu yasa, toprağı olmayan çiftçilere yarayacağına, ellerindekini artırmak amacıyla toprak ağaları tarafından kullanılmış ve onları daha müreffeh, siyaseten de daha güçlü kılmıştı. Aşiret hayatının sürdüğü yörelerde, araziler aşiret reisinin adına kaydedilmişti; böylece reisler toprak ağası olmuş, aşiretin üyeleri de köylülere dönüşmüşlerdi. Bu toprak kanununun amaçlarından biri de aşiretleri yerleşik düzene geçirmekti. Toprak ağalarından çoğu, köylülerini ortakçı olarak çalıştırmaktaydılar ki bu da toprağı işlemede yeniliklere olanak tanımıyordu. Yine de bu toprak ağalarından bir kısmı kapitalist çiftçilere dönüşerek tütün ve pamuk gibi para eden ürünler yetiştirmeye başladılar, özellikle de Amerikan İç Savaşı sırasında ve sonrasında Avrupa piyasasında ürettikleri pamuğa rağbet artınca zenginleştiler. Bunlar, 20. yüzyılda, 1908 Meşrutiyet Devrimi sonrasında ortaya çıkan yeni orta sınıfı oluşturdular.

II. Mahmud'un 30 Haziran 1839'da ölümü sonrasında reformlar için girişim gücü tamamen bürokratlara geçti. Mahmud'un halefi Abdülmecid (saltanatı 1839-1861) tahta çıktığında daha on altı yaşındaydı ve dönemin

önemli reformcu devlet adamlarından Mustafa Reşid Paşa tarafından yönlendiriliyordu. Abdülmecid, Mehmed Ali'yle yaşanan krizin önemli bir noktasında tahta çıkmıştı ve Mustafa Reşid Paşa Abdülmecid'i, sadece reformları sürdürüp imparatorluğu çağdaşlaştırırsa Avrupa'nın, özellikle de İngiltere'nin desteğini alabileceğine ikna etti. Abdülmecit bunu destekleyince, genelde Tanzimat adıyla bilinen ve 1839-1876 arasını kapsayan bir reform dönemi başladı.

TANZİMAT

Tanzimat, *Gülhane Hatt-ı Hümayunu* diye bilinen bir fermanla 3 Kasım 1839'da duyurulmuştur. Bu ferman, Müslim ve gayri-Müslim herkes için eşitlik içeren bir çağın başlangıcını; rüşvetin, yozlaşmanın ve yargılanmadan ceza görmenin sonunu öngörüyor, yani hukukun üstünlüğünü kuruyordu. Tüm Osmanlı tebaasının hayatları, onurları ve mülkleri garanti ediliyor, padişahın buyruğuyla herhangi bir görevlinin ortadan kaldırılabildiği ve mallarına el konulabildiği kulluk anlayışı ortadan kaldırılıyordu. Bu tür son olay 1837'de, II. Mahmud 'un Pertev Paşa'yı bir Saray entrikası yüzünden öldürtmesiydi ve Mustafa Reşit Paşa bundan dersini çıkarmıştı. Kararnameyle, can ve mal güvenliği sağlanan devlet görevlileri böylece kendilerini güvence altına aldılar. İltizam men edildiyse de birkaç yıl içinde bu yasa kaybedecek çok fazla şeyi olan mültezimler tarafından sabote edilerek, uygulama imparatorluğun sonuna kadar devam ettirildi.

1839 Tanzimat Fermanı, laikleşme konusunda önemli bir adım ve imparatorluk parçalanana kadar devam edecek bir süreçti. Ferman, dinî cemaatlere ayrıcalıklar tanınmasına dayanan geleneksel millet sistemi prensibini zayıflattı, ama eşitliğin sağlanmasından memnun olsalar da cemaatler ayrıcalıklarından vazgeçmek istemediler. Büyük güçlerden fermanın uygulamasını izlemeleri, hatta bunlardan İstanbul yönetiminin sözlerini yerine getirip getirmediğine bakmak amacıyla Osmanlı eylemlerini zımnen denetlemeleri istendi. Böylelikle, büyük güçler, reformların garantörü oldular. Tanzimat devlet adamları, eğer padişah reform yolundan saparsa, onu yeniden aynı yolu izlemeye yöneltebilecek iç güçler olmadığından Avrupalı elçilerin bunu yapabileceğini hesapladılar. Batılılaşma için baskı yapmada yabancı elçiliklerin yardımına itimat ettiler.

Özellikle İngiltere Büyükelçisi Stratford de Redcliffe Canning (1786-1880) bürokrasinin Batılılaştırılmasında önemli bir rol oynadı; hatta kimi akademisyenler, Osmanlı Batılılaşma reformcuları arasında en etkili isim olduğundan, Tanzimat Fermanı'nın büyük ölçüde onun eseri olduğunu öne sürmektedirler. 1847'de İngiltere büyükelçisi olmadan önce diplomatik yaşamının büyük kısmını İstanbul'da geçirmişti ve 1858'e kadar da İstanbul'da kalmış, burada '*Büyük Elçi*' (Grand Ambassador) diye adlandırılarak diplomatik camianın duayeni olmuştu. Rusya'dan ve Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanlar aracılığıyla sahip olduğu etkiden hoşlanmamaktaydı; bu yüzden de Protestanlığın yayılmasını bir alternatif olarak öne sürmüştü. Aynı zamanda reformlar ve Batılılaşma için çabalarken, 1850 yılında Protestan Kilisesi'nin ve cemaatinin bir millet olarak tanınmasını başarmıştı.

1839 Fermanı'nın Mehmed Ali krizini izlemesi gibi, Islahat Fermanı da 28 Şubat 1856'da, Paris Kongresi Kırım Savaşı sonrası Doğu Sorunu'nu halletmek için toplanırken (Şubat-Mart 1856) ilan edilmişti. Kırım Savaşı, Bâbıâli hükümeti, Rusya'nın imparatorluktaki Ortodoksların koruyucusu olmasına izin verilmesi isteğinin reddi sonrasında çıkmıştı. İngiltere ve Fransa tarafından desteklenen Osmanlılar, 4 Ekim 1853'te Rusya'ya savaş ilan etmişti. İngiltere ve Fransa savaşa 1854 Martı'nda katılmış ve çarpışmalar Kırım Yarımadası'nda yaşanmıştı. Avusturya'nın da Rusya karşıtı ittifaka katılma tehdidi ve yenilme tehlikesi karşısında barış yapmayı kabul etti; Şubat 1856'da ateşkes ilan edildi ve 30 Mart 1856'da Paris Barış Antlaşması imzalandı.

Kırım Savaşı'nın başka yerel sonuçları da oldu. Avrupa orduları başkent yakınlarında konuşlanınca Batı malları ticaretinde önemli bir gelişme yaşandı. Özellikle Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari iletişimde bir devrim yaratan ilk telgraf hatları da bu vesileyle kurulmuş oldu. Modern savaşın ve Florence Nightingale'in Kırım'daki çalışmalarının sonucu olarak 1868 Haziranı'nda, Kızılhaç'ın Osmanlı'daki muadili olan örgüt kuruldu. Bu örgüt, önceden sadece '*Yaralı ve Hasta Osmanlı Askerlerine Yardım Cemiyeti*' olarak adlandırılırken, Haziran 1877'de *Hilal-i Ahmer Cemiyeti*, 1935'te de *Kızılay* adını alarak günümüze kadar görevine devam etti.

Kırım Savaşı sonunda yapılan Paris Antlaşması'yla Rusya Tuna Nehri'nin ağzını ve Besarabya'nın bir bölümünü geleceğin Romanya'sına;

Kars vilâyetini Osmanlılar’a bıraktı ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodokslar’ın koruyucusu olma iddiasından vazgeçti. Karadeniz, antlaşma 1871’de gözden geçirilene kadar, tarafsızlaştırıldı. Osmanlılar, Avrupa uyumuna dâhil edildi, büyük güçler Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti ettiler. Ancak, Osmanlılar bir Avrupa devleti olarak kabul edilmediler ve dolayısıyla da kendilerine eşitlik tanınmadı. Osmanlıların kapitülasyonların kaldırılması istekleri kabul görmedi, çünkü büyük güçler, Osmanlı toplumu ile yasalarının Avrupalılar’ın altında yaşayamayacakları kadar farklı olduklarını öne sürüyorlardı. Nitekim Batılılaşma ve laikleşme konularında gelişme sağlamak amacıyla, 1856 Islahat Fermanı, 1839 Tanzimat Fermanı’nın koşullarını yineleyerek Müslüman ve Hıristiyan kullar arasındaki eşitliği daha kesin şekilde ifade etmekteydi. Ancak, Avrupalı güçler eşitlik sorununu tamamen farklı görüyorlardı. Osmanlılar için eşitlik, tüm Osmanlı tebaasının yasalar önünde eşit olması, cemaatlere yönelik ayrıcalıkların din konularına ve millet kavramının da *cemaat*'e indirgenmesiydi. Ruslar için eşitlik, dinî cemaatlere tanınan hakların bağımsızlık mümkün olmazsa özerklik olarak genişletilmesiydi. İngilizler için eşitlik, Babıâli’nin önerdiği gibi Müslüman ve Hristiyan tebaaları için Osmanlı yurttaşları olarak değil, kurumsal topluluklar olarak milletler arasında eşitlikti. Bâbıâli ayrıca toplumlar arasında anlayışı sağlayacak ve padişahın şahsına ve hanedana bağlılık üzerine bir ideoloji olan Osmanlıcılığın başarısına yardım edecek eğitim kararları da aldı. 1868’de *Mekteb-i Sultani’nin* (Galatasaray Lisesi) açılışındaki amaç, tüm toplulukların entelektüellerini laik bir ortamda birliği destekleme amacıyla bir araya getirmekti. Başlangıçta neredeyse tüm topluluklardan tepki almasına karşın, Mekteb-i Sultani zamanla güçlendi ve bunu başka yabancı dinî temelli kurumlar, örneğin Amerikalı misyonerlerce kurulmuş olan *Robert Kolej* izledi. Bu kurumlar imparatorluğun kozmopolit öğrenci grubu içerisinde Osmanlıcılığın değil ama ulusal hissiyatın güçlenmesini teşvik ettiler.

Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'yla birlikte Çarlık Rusya’sına karşı savaşan Osmanlı Devleti galip gelmesine rağmen, ilerde maddi kayıpları büyük olacak ve borçlanmayı artıracak yükümlülüklerin altına girdi. Bunlar bir anlamda ilerde kurulacak Düyun-ı Umumiye'nin de habercisiydi. Savaşta Osmanlı paşalarını gösteren bir gravür.

1856 Fermanı Hıristiyan nüfusun –özellikle de Müslüman orta sınıf zayıfladıkça yükselen Hıristiyan orta sınıfın– konumunu güçlendirdi. Hıristiyan toplulukları laikleşmişti ve böylece din adamlarının etkisi de azalmıştı. Cemaatler bireysel ‘uluslar’ın özelliklerini göstermeye başladı ve kendi tarihlerini, dillerini ve edebiyatlarını keşfettikleri bir ‘rönesans’ dönemi geçirdiler. 1863’te, Ermeni toplumu kendi anayasasına ve ‘ulusal’ meclisine sahip oldu ve bu da milli özlemleri kuvvetlendirdi. 1870 Şubatı’nda Bâbıâli Fener Patrikhanesi’nden bağımsız bir Bulgar Kilisesi’nin kurulmasına izin verdi, Bulgar piskoposu (eksarh) Bulgar milletinin başı olarak atandı ve piskoposluk bir Bulgar devleti ve Bulgar bireyi yaratma çabalarına girişti. Bundan itibaren kilise törenleri Bulgarca yapılmaya başlandı, yerel lehçelerin kullanımı özellikle okullarda dil eğitimi başladıktan sonra desteklenmedi.

Müslümanlar Tanzimat reformlarının bu faydalarından hiçbirine sahip olamadılar. Kendileriyle ilintilendirebilecekleri bir ‘ulusal ibadethane’ yoktu, çünkü İslâm bir evrensel din olarak devam etmekteydi. İktisat alanında, kollanan Hıristiyan tüccarlara karşı rekabette zorlandılar. Böylelikle de artık ticaret ve üretimi bırakarak devlet memuriyetinde ve

askerlikte görev aramaya başladılar. Ancak, 1860'lara gelindiğinde, Osmanlı bürokratik kadroları doyma noktasına ulaşmışlardı; iş bulmak zorlaşmakla kalmamıştı, aynı zamanda yükselmek de himayeye bağlıydı. Bu yeni eğilimden etkilenenler, yani yeni entelektüel sınıf, imparatorluğun zayıflamasından ve kendilerinin kötü durumlarından, Osmanlı Hristiyanlarına verilen ödünler gerekçesiyle Tanzimat devlet adamlarını sorumlu tuttular.

YENİ OSMANLILAR HAREKETİ

Bu toplumsal memnuniyetsizlikten, *Yeni Osmanlılar* olarak bilinen yeni bir hareket doğdu. Bu, rejimi eleştiren ilk modern muhalefet hareketiydi. Yeni Osmanlılar, yüksek bürokratları, paşaları, Avrupalıları, Levantenleri (imparatorluğa yerleşmiş Avrupa kökenlileri) ve bazı Hıristiyanları ayrıcalıklı bir grup haline getirerek Müslüman nüfusu ihmal ettikleri için ikaz ettiler. Bâbıâli'yi, Avrupa'ya ekonomik ödünler verdiği ve imparatorluk ekonomisini güçsüzleştirdiği için eleştirdiler: Tanzimat reformları modern bir ekonominin doğmasını sağlamamış, Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisine boyun eğmesine yol açmıştı. İmparatorluğun bazı bölgeleri tamamıyla bir Avrupa ülkesinin ekonomisine eklemlenmiş ve İstanbul'la ilişkileri zayıflamıştı. Suriye'nin ekonomisi Fransa'ya, Irak'ınki de İngiltere'ye kenetlenmişti; Osmanlı İmparatorluğu parçalandığında da bu bölgeler adı geçen ülkelerin mandasına verildiler.

Yine de, Yeni Osmanlılar da Tanzimat döneminin bir ürünüydüler. O dönem basınının ve eğitiminin bir entelektüel sınıfın gelişimini sağlayan etkisiyle ortaya çıkmışlardı. İbrahim Şinasi (1824-1871) gibi aydınlar yeni fikirlerini okuryazar azınlığın okuduğu gazetelerde ifade ediyorlardı ama bu gazete yazıları şehir ve kasabaların kıraathanelerinde herkese okunduğundan geniş bir kitleye ulaşabiliyordu. Bâbıâli buna basını sınırlamaya çalışarak ve yönetimi eleştiren her tür fikri yasaklayan yasalar çıkararak engel olmaya çalıştı. Bu da aydınların rejimi yıkma amaçlı gizli dernekler kurmalarına yol açtı.

İsmail Paşa'nın 1867'de Mısır'ın verasete dayalı 'hıdiv'i olarak kabul edilmesinin, Yeni Osmanlılar için önceden hesaplanmamış sonuçları oldu. İlk doğan erkek çocuğun tahta geçmesi kuralının kabul edilmesiyle, İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa dışlandı ve hem bir rejim muhalifi oldu

hem de Yeni Osmanlıların liderlerinden birine dönüştü. 1867 yılında Avrupa'da sürgündeyken Sultan Abdülaziz'e (1851-1876 arası tahtta) yazdığı bir mektupta anayasal monarşiyi imparatorluğun tüm sorunları için çözüm olarak gösterdi ve tüm liberal hakların tanındığı bir hükümet çağrısında bulundu. Yeni Osmanlılar devletin mutlakiyetçi bir yönetim altında ıslah edilemeyeceğini düşündükleri için, sultanın ve bürokratlarının otokratik yönetimini sonlandırmak istiyorlardı. Bâbıâli, muhaliflerine karşı sert tedbirler alarak karşılık verdi; Namık Kemal (1840-1888) ve Ali Suavi (1839-1878) gibi gazeteciler İstanbul'dan sürgün edildiler. İstanbul'da hükümeti ele geçiremeyen muhalefet Paris'te yeniden biraraya geldi ve burada Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurdular ve Bâbıâli'ye karşı muhalefetlerini daha uygun bir ortamda sürdürdüler.

Avrupa'ya eğitim için öğrenci gönderme ilk kez 1827'de II. Mahmud'un girişimleriyle başladı, özellikle tıp ve mühendislik dallarında açılan okulların ihtiyacını karşılamak için başlatılan bu çaba, Tanzimat'la birlikte artarak sürdü. Aralarında daha sonra sadrazam olacak Edhem Paşa'nın da bulunduğu ilk giden öğrenciler.

Yaptıkları yayınlarda Yeni Osmanlılar defalarca sultan ile tebaası arasında bir sözleşme oluşturacak bir anayasa ile imparatorluğun meselelerini tartışacak ve yasa çıkaracak bir temsilî hükümet istediler. Halkın ekonomik hayatındaki gerilemenin ve devletin malî durumunun üzerinde durdular ve Bâbıâli'nin büyük güçlere dayanmasından ve bunların da Osmanlı işlerine gitgide daha fazla karışmasından yakındılar. Bu faktörler Müslümanlar ile gayri-Müslim cemaatlerin arasını açmaktaydı ve her iki taraf ta gelecekten ümitvar değildi. Onlar için çözüm, halkın katıldığı ve sultanın hukuka tâbi olduğu bir yönetim kurmaktı.

Ancak, Yeni Osmanlılar devrim yaratacak değişiklikler istemiyorlardı. Amaçları düzeni yıkmak değil, düzeni daha kapsayıcı ve Avrupa'nın genişlemesine daha dayanıklı hale getirmekti. Yeni Osmanlılar aydınlar grubuna aitlerdi ve seçkinlerden ayrı olarak hareket edecek bir toplumsal dayanakları yoktu. Eğitimleri ve kültürleri onları köylülerden, kentlerdeki esnaf ve zanaatkârlardan ayırıyordu. Devrimi tetiklemek bir yana, gerçek

değişim getirmenin tek yolunun fikirlerine sempatik yaklaşan bir hükümdarı tahta çıkarmak olduğuna kanaat getirmişlerdi.

Namık Kemal Osmanlı liberalizminin fikirlerini tutarlı bir şekilde ifade etmekteydi, dolayısıyla da Yeni Osmanlılar arasında en önemli düşünür olarak yer aldı ve fikirleri hem yaşamında hem de ölümünden sonra önemini korudu. Şiirleri, tiyatro oyunları, eleştiri eserleri yönetim tarafından yasaklanmasına rağmen aydınlar arasında yaygın biçimde okunmaktaydı. Hürriyet fikrini geliştirmesinin yanı sıra, doğal haklar kavramını da, tıpkı vatan; toprağa bağlı vatanseverlik, halk egemenliği kavramları gibi –herhalde İslâm düşüncesinde ilk kez– tanıttı. Fikirleri arasında en etkilisi vatanseverlik/Osmanlıcılık'tı: Tüm Osmanlılar'ın, dinleri ve dilleri ne olursa olsun, Osmanlı Hanedanı'na değil de Osmanlı vatanına bağlılık borcu vardı. Fikirleri genelde Devrim sonrası Fransası'ndan gelmekteydi ama Namık Kemal bunları İslami çevrede anlaşılabilir kılıyordu, çünkü bu fikirleri şeriatla bağdaştırmıştı. Rousseau'nun toplum sözleşmesi kavramı, yöneten ile yönetilenler arasında bir sözleşme oluşturan bir İslâmî sadakat yemini, yani biat olarak açıklanmıştı. Şeriat, kolayca biçimlendirilebilir ve nereden gelirse gelsin gelişmeye adapte olabilirdi. Osmanlı gerilemesinin kendinden önceki eleştirmenlerinin aksine, Namık Kemal hayali bir şanlı geçmişe dönmenin imkânsız olduğunu, ama Batı'da hâlihazırda başarıyla denenmiş anayasacılık gibi uygulamaları kabullenmenin meşru olduğunu öne sürüyordu.

Avrupa'da sürgündeyken, Namık Kemal, Batı'nın o çağdaki teknolojik gelişiminin önemini kavradı. Yine de, Osmanlılar'ın maddî gelişimi ancak kaderciliği bırakıp, hürriyet ve gelişme kavramlarını kabullendikten sonra sağlayabilecekler sonucuna vardı. Osmanlılar'ın hızlı gelişme gösterememesinin sebebi İslâm'ın bir engel oluşturması değil, imparatorluğun dünya pazarının bir parçası haline dönüşmüş olması, ekonomik ve politik hayatının Avrupa tarafından yönlendirilmesiydi. Üstesinden gelinmesi gereken sorun da buydu.

İFLAS VE KARGAŞA: OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN ÇÖZÜLMESİ

Yeni Osmanlılar Tanzimat reformlarının sonuçlarını eleştirirlerken, imparatorluk, Bâbıâli'nin 1875 Ekimi'nde iflas ilan etmesine yol açacak bir

malî krize sürüklenmekteydi. İmparatorluk, 1854 yılında, Kırım Savaşı sırasında Avrupa'dan borç almak zorunda kalana dek malî açıdan borcunu ödeyebilir durumdaydı. Avrupa'dan alınan borçlar modern bir ekonominin altyapısını hazırlamak, karayolları ve demiryolları yapmak için kullanılmadı. Bunun yerine, saray gereksiz harcamalara girdi ve modern saraylar inşa ettirdi, ordu için silahlar satın aldı ve büyük bir donanma kurdu. Borç alınan paranın devasa miktarları hanedan düğünlerine harcandı. 1880'de bir prenses öldüğünde ardında Galata bankerlerinden alınmış 16.000 altın liralık yüklü bir borç bırakmıştı.

İmparatorluğun ekonomik, mali, siyasi durumu 1875 Bosna-Hersek ayaklanmasından kötü şekilde etkilendi. Toprak sahiplerinin sömürüsüne karşı bir köylü ayaklanması olarak başlayan olay kısa sürede dinî ve milli motifler edinerek bir Hıristiyan Slavlar ile onların Müslüman yöneticilerinin mücadelesine dönüştü. Hareketin lider kadrosu Sırbistan'daki Slav kardeşleriyle birlik için çağrıda bulundu, bu da onlara Balkanlar'daki etkisini artırmak isteyen Rusya'daki panslavist hareketin desteğini getirdi. Bu tam da Avusturya'nın çekindiği şeydi, çünkü Slav milliyetçiliği Viyana'nın Ege Denizi'ne ve Selânik limanına genişlemesini engelleyecekti. Durum, 1876 Mayıs'ında Bulgarlar bağımsızlık için Osmanlılar'a karşı ayaklandığında ve Sırbistan ile Karadağ da savaş ilan ettiğinde daha da karmaşıklaştı. Büyük güçler arasında çıkar çatışması yaşanıyordu, dolayısıyla da sorun diplomatik yollardan çözülemedi. Ruslar asileri desteklerken Avusturya-Macaristan ise panslavik hareketin kendi topraklarına sıçraması endişesiyle isyana karşı çıkıyordu. İngiltere Rusya'nın bölgede güçlenen etkisinin kendi konumunu zedeleyeceğinden korkuyordu. 1870-1871 Alman birleşmesi diplomasi oyununa yeni bir aktör eklemişti ve bu oyunu daha da zor hale getiriyordu.

Osmanlılar isyanı acımasızca bastırdılar, Sırplar'ı ve Karadağlılar'ı ezdiler. İngiltere'de Liberal Parti lideri William Gladstone Osmanlılar'ın Bulgar İsyanı'nı bastırması olayını, Osmanlı yanlısı Muhafazakâr Başbakan Benjamin Disraeli'ye karşı kullandı. Gladstone Osmanlılar'ı Hıristiyan Bulgarlar'a zulmeden barbarlar olarak tanımlayarak isyancılara İngiliz desteği için çağrı yaptı. Bu ortamda, Rusya 1877 Nisanı'nda Osmanlılar'a savaş açarak ilerlemelerini durduran uzun bir kuşatma sonrasında Plevne'yi aldı ve Rus orduları 1878 baharında İstanbul kapılarına dayandılar. Ayastefanos'da (Yeşilköy) Rusya Babıâli'ye şu koşulları dikte ettirdi: Ege

Denizi'ne uzanacak, özerk, Osmanlılar'ın Arnavutluk ve Makedonya'ya erişimini kesecek, genişletilmiş bir Bulgaristan; Romanya, Sırbistan ve Karadağ'a bağımsızlık tanınması; Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya bırakılması; tazminat olarak Bosna-Hersek yönetiminin Avusturya-Macaristan'a bırakılması.

İngiltere, Ruslar'ın bu nüfuz kazanımını kabul etme niyetinde değildi ve bu nedenle İstanbul'a savaş gemileri gönderdi. Alman Şansölyesi Bismarck, büyük güçler arası bir çatışmadan korkarak 'güvenilir aracı' rolü oynadı. Haziran-Temmuz 1878'de Berlin Kongresi'ni topladı ve Ayastefanos Antlaşması'nı gözden geçirip, bölgede Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere arasında bir denge kuran düzeltmeler yaparak Doğu Sorunu'nu çözüme kavuşturdu. Özerk Bulgaristan'ın boyutları küçültüldü; Bulgaristan'ın güneyinde Osmanlı kontrolünde ama Hıristiyan bir valinin yönetiminde Doğu Rumeli vilâyeti kuruldu. Doğu Rumeli 1885'te Bulgaristan'la birleşti. Sırbistan, Karadağ, Romanya'nın bağımsızlıkları da Rusya'nın Kafkaslar'daki kazançları ve Bosna-Hersek'in Avusturya'nın yönetimine verilmesi gibi onaylandı. 4 Haziran Kıbrıs Konvansiyonu'yla Osmanlılar Kıbrıs Adası'nı, ileride Rusya'nın Anadolu'ya herhangi bir başka saldırısında koruma sağlaması şartıyla, İngiltere'ye bıraktılar. Ayastefanos'ta bırakılan diğer topraklar Dersaadet'e geri verildi. Berlin Antlaşması, ayrıca Bâbıâli'ye, büyük güçlerin denetimi altında yaptırım getiren "*Ermeniler'in yerleştiği vilâyetlerde... ıslahat ve reformlar yapılması, bunların Çerkezler'e ve Kürtler'e karşı korunması*"nı içeren 61. maddeyi de içeriyordu. Bu, Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin geleceği için dehşetli sonuçlar getirecek bir şarttı. Kongre sonucunda Osmanlı İmparatorluğu, topraklarının yaklaşık yüzde 40'ını ve nüfusunun yaklaşık yüzde 20'sini (yaklaşık iki milyon Müslüman) yitirdi. Bunların çoğu Balkanlar'dan İstanbul ve Anadolu'ya akın akın göç ettiler. Bu kriz ve savaş sonucunda İstanbul nüfusu yaklaşık olarak iki katına çıktı.

İSTİBDATTAN MEŞRUTİYETE

Ayaklanmalar ve savaş, Dersaadet'i bir ikilem içine soktu: Balkanlardaki ayaklanmaları bastırmakta ve buradaki muarızlarına karşı savaş açıp kazanmakta sorunu yoktu, ama büyük güçlerle nasıl başa çıkacağı konusunda bir ikilem içindeydi. Reformcular, imparatorluğun Avrupa'nın

anlayış ve desteğini kazanmak için anayasal bir monarşiye, meşrutiyete ihtiyacı olduğuna karar verdiler. Böyle bir rejim Padişah Abdülaziz tahttayken mümkün değildi ve dolayısıyla 30 Mayıs 1876'da tahttan çekilmeye zorlandı, dört gün sonra da intihar etti.

Büyük reformcu devlet adamı Midhat Paşa (1822-1884) yeni sultanın yönetiminde Saray'ın yozlaşmasını duraksatacak ve imparatorluğa mali istikrar getirecek seçilmiş bir Meclis'i olan bir anayasal meşrutiyet rejimi kurulabileceğine inanıyordu. Ancak, V. Murad aklından rahatsız çıkınca tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamid (1876-1909 arası tahtta) geçirildi. II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahta çıktı ve Midhat Paşa'ya anayasal bir hükümdarlık sözü verdi. Bir anayasa hazırlanmasını emretti, çünkü anayasal bir rejimin Avrupa'nın müdahalesini önleyeceğini ve imparatorluğun kendi işlerini yönetebileceğini hesaplamaktaydı. Ancak, büyük güçler çoktan İstanbul'da bir konferans düzenleyerek Balkanlar'daki krizi ve bunu çözecek tedbirleri görüşmeye karar vermişlerdi.

Tersane Konferansı diye bilinen bu 23 Aralık 1876'da toplandı ve Dersaadet aynı gün anayasal rejimin başlangıcını ilan ederek artık konferansın gereğinin kalmadığını bildirdi. Ancak, büyükelçiler bunu ciddiye almayıp reddederek Bulgaristan'a ve Bosna-Hersek'e özerklik tanıyan bir reform planı önerdiler. Bâbıâli bu planı reddedince elçiler İstanbul'u terk edeceklerini ve bu durumda Rusya'nın savaş ilan edebileceğini bildiren bir uyarı yayınladılar. Bâbıâli, planı yeniden inceledi ve yeniden reddetti, bunun üzerine elçiler İstanbul'u terk ederek durumu muallakta bıraktılar. Başmimarı Sadrazam Mithat Paşa sultan tarafından azledilip sürgüne gönderilse de, yine de anayasa deneyi devam etti. 19 Mart 1877'de Meclis toplandı. Bunlar dolaylı, her dinî topluluğun Meclis'e kendi temsilcilerini gönderdikleri; bir çeşit senato denilebilecek olan Meclis-i Âyan üyelerini de padişahın atadığı, iki turlu seçimlerdi.

Tersane ya da İstanbul Konferansı diye de bilinen ve Rus, İngiliz, Fransız, Alman büyükelçileri katıldığı için Süfera Toplantısı olarak da adlandırılan görüşmelerin, demokrasi tarihi açısından bir başka yanı da aynı gün (23 Aralık 1876) Sultanahmet'teki Meclis i Mebusan binasında I. Meşrutiyetin top atışlarıyla ilan edilmiş olmasıdır. Meclis-i Mebusan önünde yağmurlu bir günde toplanmış İstanbul halkını tasvir eden bir gravür.

Mutlakıyetten meşrutiyete hızlı geçiş reformcular için hatırı sayılır bir başarıydı. On yıldan az bir sürede Avrupa'da yüzyıllar almış ve Rus reformcuların bir kuşak sonra, o da devrim aracılığıyla gerçekleştirecekleri bir değişimi başarmış gibiydiler. Ayrıca, çeşitli milletlerden oluşan Meclis, süregiden kriz ve savaş karşısında şaşırtıcı bir vatanperverlikle davranıyordu. Hükümet eleştirilse de bu eleştiriler Osmanlıcılık ve devlet kavramlarına bağlılığı ortaya koyan yapıcı, mantıklı eleştirilerdi. Ancak, savaş Meşrutiyet yönetiminin sürmesi açısından talihsiz bir gelişme olmuştu. Rusya 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Rus ordusu ertesi yıl başkente doğru ilerlerken, sultan Meclis'i kapatmak için gereken mazerete kavuştu. 1878 Şubatı'nda, Meclis faaliyetleri durduruldu ve sonraki otuz yılda, Temmuz 1908'de anayasanın işlerliğe kavuşturulmasına kadar, bir daha toplanmadı. Yine de Abdülhamid hükümdarlığı boyunca anayasaya uygun davrandığı kurgusunu korudu. Kendi koyduğu kanunların yeniden toplandığında Meclis tarafından yasalaştırılacağını söyledi ve anayasal görevini yaparak Ayan Meclisi'nin

üyelerini 1880’e kadar atamayı sürdürdü. Rusya'ya karşı savaş, Avrupa’nın Osmanlılar’a karşı taraflı tutumu, Balkanlar’daki kriz reformcuların Avrupa’nın Müslümanlara karşı yaklaşımı konusundaki hayallerini yıktı. Reformcular, artık bir yandan Batılı fikir ve kurumları benimserlerken diğer yandan Batılı emperyalizme karşı savaşma ikilemiyle yüz yüze kalmışlardı.

Batı’nın 19. yüzyılın ikinci yarısında dünya üzerinde kurduğu hâkimiyet, insanları Batı’ya ve Batılılaşma’ya yabancılaştırıp kendi kaderlerini kendi yöntemleriyle tayin etmeye cesaretlendirmişti. Bu Hindistan için de, Asya için de, İslâm dünyası için de geçerliydi. Namık Kemal gibi Osmanlı düşünürleri bu hareketin ön saflarındaydılar ve Abdülhamid bu eğilimi, İslâm dünyasında saygınlığını artırdığı ve muhalefetin gücünü zayıflattığı için destekliyordu. İslâm Hindistan, İran, Kuzey Afrika ve Güneydoğu Asya’da Batı emperyalizminin baskısı altındaydı. Dünya üzerindeki Müslümanlar, Osmanlı İmparatorluğu’nu dünyada Batı’ya kafa tutabilecek son İslâm gücü ve Abdülhamid’i de İslâm dünyasının direnişini yöneten ‘yeryüzünün halifesi’ olarak görüyorlardı. Sultan, Batı’ya karşı konumunu güçlendirmek üzere halifelik kurumunu ve emperyalizme karşı mücadelede siyasal İslâm’ı kullandı. Abdülhamid bir pan-İslâmcı olarak tanımlanır, hâlbuki o İslâm’ı saldırı değil savunma amacıyla kullanmak istiyordu. Bu bağlamda, İslâm birliği ve dayanışması amaçlı, kısmen başarılı olan bir çağrı yaptı. II. Abdülhamid’in politikası Alman birliğinin yükselişiyle damgalanan bir tarihi rastlantıyla kolaylaştı. Hiç Müslüman sömürgesi olmayan, dolayısıyla bir Müslüman hükümdarla dostluk kurup bunu Almanya’nın emperyalist rakipleri İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşı kullanabilecek olan Alman imparatorunun desteğini kazandı. Kayzer II. Wilhelm 1898 Ekimi’nde, bunu yapan tek Batılı hükümdar olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu’na bir resmî ziyarette bulundu. İstanbul’dan sonra Kudüs’e geçerek burada siyah bir atın üzerinde şehri gezdi ve Haçlıları yenmiş olan büyük Müslüman komutan Selahaddin Eyyubi’nin türbesine bir çelenk koydu. Kayzer, bunun ertesinde, Birinci Dünya Savaşı’nda Alman-Osmanlı ittifakına kadar gidecek bir ilişkinin temellerini atarak kendini Müslüman halkların dostu ilan etti.

YÜKSELEN GELENEKÇİLİK

Osmanlıcılık ve İslâm'la kıyasladığında Türkçülük ideolojisi marjinal ve bire bir olarak Fransız Leon Cahun (1841-1900) veya Macar Armin Vambery (1832-1913) gibi Avrupalı Türkologların eserlerini bilen küçük bir aydınlar grubuyla sınırlı kalmaktaydı. Vambery, II. Abdülhamid'in dostluğunu kazanmıştı ve muhalifler arasında onun hafiyesi olarak çalıştığı söylenmekteydi. İstanbul'a Rusya'dan gelen Müslüman aydınların 'Türk' olmak konusundaki bilinçleri Osmanlı aydınlarına göre daha çok gelişmişti. Rus İmparatorluğunda Slavizmle günbegün karşılaştıklarından beraberlerinde milliyetçilik fikrini getirmişlerdi. İsmail Gasprinski [Gaspıralı İsmail] (1851-1914), Yusuf Akçura (1876-1935), Ahmet Agayev [Ahmet Ağaoğlu] (1868-1939) gibi öncüler Türkçülük akımına güncellik kazandırdılar. Ancak, bunlar; yine de Türkçülüğü, Türkler çokuluslu, çok dinli bir imparatorluğu yönetirken, Osmanlıcılık/İslâmcılık'ın yerine koyamadılar.

Berlin Kongresi'nin sonuçlanmasından sonra bile, büyük güçler Osmanlı İmparatorluğu'na baskı uygulamayı sürdürdü ve bir yandan da bölgedeki hükümlerini güçlendirdiler. 1881 Mayısı'nda, Fransa İtalyan emellerini engellemek amacıyla ve Berlin'de verilmiş olan Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma sözünü hiçe sayarak Tunus üzerinde manda yönetimi ilan etti. Mısır'ın mali sorunları, iflas ilanı ve ordudaki rejim karşıtı ayaklanma, Eylül 1882'de İngiltere'nin müdahalesine yol açtı; bunu izleyen işgal 1954'e kadar sürdü. Balkanlar ve Yunanistan'da, ulusal ihtirasları tatmin etme çabası devam etti. Yunanlıların Girit Adası'nı elde etme çabaları 1897'de Osmanlılar'la, Osmanlılar'ın savaş alanında kazanacağı ama barış masasında kaybedecekleri bir savaşa yol açtı. Büyük güçlerin müdahalesi sonucunda padişah, Tesalya'yı bırakmaya ve Girit'te de 1912'de adanın tamamen ilhakına varacak bir özerk yönetim kurmaya razı oldu.

Arnavutluk ile Trakya arasındaki bölge olan Makedonya üzerinde Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar ve Müslümanlar tarafından hak iddia ediliyordu. Makedonya'nın en önemli kenti Selanik'te nüfus, 1492'de İspanya'dan sürülen Yahudiler' in yerleştirilmesinden beri büyük ölçüde Yahudi olup, bunlar Osmanlı yanlısıydılar. Her millet kendi davası uğruna bir çete savaşma girişmişti ve bu durum yurtdışından müdahaleye davetiye çıkarıyordu. Büyük güçler reform istediler ve Dersaadet de Hristiyan nüfusu yatıştıracak önlemler almayı kabul etti. Ancak, bölgede çatışan

çıkarları olan Rusya ve Avusturya, Bâbıâli’nin reform önlemlerini yetersiz bularak kendi önerilerini gündeme getirdiler. 1903’te, Makedonya üzerinde yarım bir yabancı kontrolü kurmayı başardılar, ama şiddet hareketleri, toplumlar arasında geçici bir uyum sağlayan Temmuz 1908’deki İkinci Meşrutiyet’e kadar devam etti.

Anadolu’daki Ermeni toplumu 19. yüzyıl boyunca bölgede gelişen milliyetçilikten etkilenmişti. Misyonerlik faaliyetleri adeta bir kültürel yenidendoğuş tetiklemiş, klasik dil ve edebiyatın yeniden doğmasına ve ortak toplumsal yaşamın laikleşmesine yol açmıştı. Ermeni aydınları topluluk içinde hem temsilî yönetim hem de bölgede egemen aşiret ve feodal yapılardan korunmak için kışkırtmalara başlamışlardı.

Rusya, reform hareketine hâmilik yapıyordu ve Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi, Osmanlı hükümeti Ermeni isteklerini tatmin edemezse ortak harekât hakkı tanıyordu. Ermeniler kendilerini ulusal hakları için savaşa hazırladılar ve komşu Rusya’dan destek buldular. Yine de Ermeni hareketi kendi içinde bölünmüştü; bir kısım Ermeniler, Ermeni emellerini tatmin edecek liberal bir rejimin kurulması amacıyla Jön Türkler safında mücadele edilmesi taraftarıydılar. Bunlar âyan sınıfının mensupları, genelde banker, tüccar gibi müteşebbislerdi ve küçük bir ulusal devlettense büyük bir imparatorluğun parçası olmayı yeğliyorlardı. Anadolu’da bir ulusal devlet kurmak isteyen Ermeniler çiftçiler ve taşra tacirleriydi, kendi emellerine yardım için Avrupa müdahalesini Balkan örneğini taklit ederek sağlamaya çalışıyorlardı. Müdahaleyi kışkırtma girişimleri, bunlar Ağustos 1896’da İstanbul’da bir İngiliz-Fransız ortaklığı olan Osmanlı Bankası’nı işgal ettiklerinde başarısızlığa uğradı; büyük güçler uyum içinde hareket ve müdahale edemeyecek kadar dağınıklardı. Sonuçta, Ermeni hareketi o an için bastırılmış oldu.

Büyük güçlerin içişlerine karışmasıyla uğraşmanın yanı sıra, O. Abdülhamid kendi evini düzene sokmak amacıyla birçok alanda reformlar gerçekleştirdi. Maliye önemli bir konuydu ve Tunus, Mısır örneklerindeki gibi sonu işgale varacak bir Avrupa malî kontrolü olasılık dâhilindeydi. Dolayısıyla, Kasım 1881’de sultan, Maliye Nezaretinden bağımsız olacak ve imparatorluğun kredilerine bakacak olan Düyun-i Umumiye İdaresi’nin kuruluşunu onayladı. Düyun-i Umumiye’nin üyeleri İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya ve Osmanlı Devleti tarafından atandı ve Düyun-ı Umumiye kısa süre içinde personel sayısında Osmanlı Maliye Nezareti’ni

fazlasıyla geçti. İdare, en önemli kaynaklardan birtakım vergileri toplayarak yabancı tahvil sahiplerine kazançlarından pay ödüyordu. Sultan, açıkları kapatmak amacıyla yeni vergiler salsa da ne kapitülasyonlarca korunan binlerce yabancıdan ne de onların himaye ettiklerinden vergi almayı başarabildi.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kuruluşunun bir sonucu olarak, yabancı yatırımcılar sultanın mali rejimine ve imparatorluğun geleceğine daha büyük güven duydular. Dolayısıyla da, imparatorluğa demiryolları, karayolları, maden ocakları, buharlı gemiler şeklinde bir ekonomik altyapı yaratacak ve imparatorluğu dünya pazarına daha rahat eklemleyecek yabancı yatırımlar yapıldı. Abdülhamid bunun yıkıcı faaliyetlerde kullanılmasından korktuğu için telefon konusunda çok kısıtlı gelişme olsa da, hükümdarlığı süresince demiryolu, karayolu ve liman inşaatlarında önemli gelişmeler yaşandı; ama bunlar bile imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılamaya yetmedi.

II. Abdülhamid tarımın önemini kavramıştı, böylelikle özel kurumlar kurarak gelişimini destekledi. Menafi Sandıklarına 1888'de Ziraat Bankası adı verilerek, kurumun örgütsel yapısı genişletildi;

bunun büyük önemi vardı, çünkü bankanın amacı çiftçi kredilerini düzenlemek ve tefecilerin önünü kesmekti. Maalesef sadece büyük toprak sahipleri arazilerini geliştirip güçlendirecek krediler alabildiler ve küçük çiftçiler kredi alamadıkları için eski çiftçilik yöntemlerine mahkûm kaldılar. Büyük çiftliklerde bir gelişme vardı ve sahipleri ihracat için kullanılabilecek para getiren ürünlerden tütün, pamuk, incir ve zeytin yetiştirmeye başladılar. Bunlar zenginleşerek yerel burjuvalara dönüştüler ve 1908 sonrası siyasette etkili oldular.

Ticaret, tarım ürünleri ve madenlerin ihracından faydalanmaya başladı. Öte yandan, korunmayan sanayi Avrupa'dan gelen ithal ürünlere karşı rekabet edemedi. Bu sebeple, endüstri kısıtlı ve yerel ölçekliydi; zanaatkârlar deri, cam, kumaş, kâğıt ve el dokuması halı üretimi gibi işler üzerinde yoğunlaşıyorlardı. Sonuç olarak, Osmanlı endüstrisi azgelişmiş kaldı ve ancak Cumhuriyet döneminde sanayileşmeye yönelik önlemler alındı.

Abdülhamid'in eğitim reformları en önemli reformlar oldu, ancak bunlar aynı zamanda rejimin zayıflamasına da yol açtı. Padişah bu reformları başlatarak adeta kendi mezarını kazdı. Böylelikle Müslüman nüfus arasında

eğitim önemli ölçüde genişlerken yine de gayri-Müslimler arasındaki hıza yetişemedi. Ortaokul ve lise eğitimine önem verilirken ilköğretim ihmal edildi, böylece de genel cehalet oranı yüksek kaldı. Ancak şehirli alt-orta sınıf üyeleri için Özellikle askeri ve bürokratik kariyer amaçlı laik eğitim, sınıf atlama aracına dönüştü. Hamidiye dönemi okulları, alt-orta sınıf mensuplarına askeri okullara girerek sınıf atlama imkânı tanıdı. Jön Türk hareketinin pek çok üyesi bu toplumsal sınıftan geldiler ve eğitim onlara bürokrasinin yolunu açtı. Yine de aynı sosyal sınıf içindekilerin çoğunluğu medreselerde eğitimi ve cami hocalığı gibi görevlerle ulemanın alt sınıfında yer almayı seçtiler. Laik eğitim almış subayların çoğu Abdülhamid karşıtıydı ve sultan da mektepli –yani Harbiye'de eğitilmiş– laik subaylara karşı ihtiyatlıydı. Dolayısıyla, bu tür bir eğitim almamış, temel özellikleri Osmanlı tahtına sadakat olan kıtada yetişip yükselmiş alaylı subaylara terfide öncelik tanıdı. Eğitimdeki bu ikilik imparatorluğun sonuna kadar sürecek ve iki kesim –laikler ve dindarlar– yan yana yaşayacaktı.

Eğitim yeni ve potansiyel olarak devrimci hareketin katalizörüydü. Hamidiye reformlarından Önce, muhalefet mensupları karşıt aydınlardan oluşuyordu. Ahmet Rıza (1859-1930) ve Prens Sabahaddin (1877-1948) gibiler ve onlarla birlikte pek çok sürgündeki Jön Türk, siyasal ve sosyal sistemi kökten değiştirmek değil, onu daha kapsayıcı ve modern hale getirmek istiyorlardı. Ahmet Rıza Osmanlı içişlerine Batı müdahalesine karşı çok duyarlıydı, Prens Sabahattin ise Batı müdahalesini kullanarak sultanı devirip yeni bir rejim kurmak isteğindeydi. Abdülhamid, birçok sürgünü onlara arpalıklar bahşederek satın almayı başardı; bunlar için rejime dâhil olmanın anlamı bu olmuştu!

Ancak, 1870'Ier ve 1880'lerde doğmuş, laik yeni okullarda eğitilmiş, olan alt-orta sınıf mensupları, anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini sadece başlangıç olarak görmektelerdi. İmparatorluğun sadece siyasal değil, toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamlarını da dönüştürmek, hareketlerinden bir devrim oluşturmak istiyorlardı. Hayret edilmeyecek biçimde, toplumsal açıdan muhafazakâr olan daha yaşlı liderler –Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin– 1908 sonrasında sadece kısıtlı bir rol oynadılar; Prens Sabahattin liberal muhalefetin lideri oldu. 1908'de siyasi öncelik yeni bir toplumsal sınıfa geçti ve Osmanlı tarihinde yeni bir sayfa açtı.

OKUMA ÖNERİLERİ

Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye: Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975* (Cilt 2), çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 1982.

Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1970.

Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu* 1700-1922, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

üçüncü bölüm

Meşrutiyet Devrimi, Reform ve Savaş (1908-1918)

ANAYASANIN DÖNÜŞÜ

Aslında Osmanlı İmparatorluğu 20. yüzyıla, 1900'de değil gerçek anlamda Sultan II. Abdülhamid'in (saltanatı 1876-1909 arası tahtta) otuz yıl Önce rafa kaldırdığı anayasayı yeniden yürürlüğe koyduğu 23 Temmuz 1908'de girdi. Abdülhamid'in kararı imparatorlukta büyük iyimserlik ve coşku yarattı, çünkü bu yeni dönem tüm vatandaşlar için 'özgürlük, eşitlik ve adalet' sözü veriyordu. Müslümanlar veya gayri-Müslim, gibi farklı etnik kökenden herkes -Rumlar, Bulgarlar, Makedonlar, Ermeniler, Araplar, Kürtler, Yahudiler ve Türklerde yeni anayasal dönemin beklentisiyle sokaklarda birbirlerini kucakladılar. Bir gece içinde, basın her istediğini sansür tehdidi olmadan yazıp basacak hale geldi; insanlar aralarında Saray hafiyeleri bulunmadığından emin olarak kahvehanelerde bir araya geldiler. Kasaba ve şehirlerde halk ellerinde pankartlarla, bando-mızıka eşliğinde hükümet konaklarına yürüyerek yeni düzeni öven konuşmalar yaptı. Siyasi suçlular için bir af çıkarıldı; sürgündekiler Avrupa'dan, Mısır'dan ve geniş sınırları olan imparatorluğun çeşitli köşelerinden İstanbul'a dönmeye başladılar.

Hürriyetin ilanı büyük bir coşku ve gösterilere neden oldu. Devlet görevlileriyle halk arasında "hürriyet" kavramının yorumundan dolayı anlaşmazlıklar oluyordu. Hatta kimi Osmanlı vatandaşı ‘hürriyet geldi' diyerek vergi dahi ödemek istemiyordu... Bu arada sansür de kalkmış, birdenbire yayınlanan gazete ve dergi sayısında artış olmuştu. İttihadçılar ise bu coşkuyu kendilerinin iktidarı için kullanacaklardı. Eski bir kartpostalda Karaköy’de yapılan hürriyet gösterileri (Sacit Kutlu Koleksiyonu).

Taşrada da olay merkezdekine denk bir coşkuyla kutlandı. Sultanın mutlakıyetçiliğine karşı çıkan çeşitli komitelerin liderleri imparatorluğa bağlılık ve yönetimle işbirliği sözü verdiler. Padişahın kendi değilse de danışmanları, mutlakıyetçilikten sorumlu tutuldular ve anayasayı sorun çıkarmadan yeniden yürürlüğe koyan Abdülhamid hareketi ele geçirmiş oldu. Anayasa taraftarı hareketin önderi durumundaki İttihad ve Terakki Cemiyeti hareketi Abdülhamid’i sözünden dönerse mücadeleyi yeniden başlatmakla tehdit etti. Eski rejim çökmüş olduğu için bir yasa ve düzen eksikliği vardı. Cemiyet bu durumda kontrolü ele geçirmeyi denedi; zaten o dönemde hükümeti destekleyecek prestij ve otoriteye sahip tek kurumdu.

Ancak, İttihad ve Terakki Cemiyeti, her zaman için, kökleri Makedonya’da olan bir gizli örgüt olmuştu, örgütte sorumluluk kapsamında ast-üst ilişkisi içinde ilerleyen bir hiyerarşi mevcut değildi. Cemiyet içerisinde kabul edilmiş bir liderlik yoktu ve bu yüzden İttihad ve Terakki Cemiyeti kararları genel kurulun seçtiği merkez komitesinin aldığı bir

‘liderler partisi’ olarak adlandırılıyordu. İyi tanımlanmış bir ideolojisi yoktu; amacı ‘imparatorluğu kurtarmak’ ve imparatorluğun çok dinli, çokuluslu toplumunun 20. yüzyılda birlik içinde yaşayabilmesi amacıyla, reform yapmaktı. Osmanlı toplumu ağırlıklı olarak Müslüman olduğundan, İttihadçı liberaller anayasayı İslâm’ın devletin resmî dini olduğunu belirten 11. maddesini kaldırarak laikleştiremiyorlardı. İttihadçılar arasındaki İslamcılar, anayasanın şeriatla uyumlu olduğunu çünkü şeriatın *meşveret*'i onayladığını belirtiyorlardı. Böylelikle, İttihadçılar şeriatın anayasal düzende baskın olduğu kurgusunu öne sürüyorken, muhafazakârlar bunun böyle olmadığı iddiasındaydı. O an için, İttihadçılar, toplum sınıfları arasında bir devrim yerine, yönetici seçkinler sınıfı içinde bir darbe gerçekleştirmekte başarılı olmuşlardı. Ancak bir yıl içerisinde toplumu sarsan reformlar uygulamaya başladılar. Meclis’i belirlemek üzere seçimlere gidilmesini ortaya atarak ve –Müslim veya gayri-Müslim, Türk veya değil– eşrafa temsil hakkı vererek parlamento ile kabinenin toplumsal yapısını değiştirdiler. Bu eşraf da, buna karşılık olarak, yasamanın tabiatını değiştirdi.

Coşkulu kutlama dönemi ağustosta sona erdi. Bunu, anayasanın kendi durumlarını düzelteceğini düşünen işçilerin başlattığı grevler dizisi izledi. Ancak bunlar yanılıyordu, çünkü meşrutiyetçiler ekonomik düzenin disiplinli ve söz dinleyen işçilere sahip bir sosyal barış gerektirdiği fikrindeydiler. Meşrutiyet rejimi güçlenen bir Osmanlı İmparatorluğu’nun doğal olarak kendi emperyalist emellerini baltalamaya çalışacağını düşünen dış güçleri de telaşa düşürdü. İngilizler Mısır ve Hindistan’da başarılı meşruti yönetimlerin etkisini bildiklerinden meşrutiyetçilere karşı mesafeli, yer yer tehditkâr bir tavır takındılar. Diğer güçler daha güçlü tepki verdiler. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti, Avusturya Bosna-Hersek’i ilhak etti, Girit Adası da Yunanistan’la birleşme kararını açıkladı. Bu olaylar yeni rejimin saygınlığını zedeleyen darbeler oldu.

İstanbul’da Bâbıâli bürokrasisine hâkim olan liberal Ahrar Fırkası yandaşları İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne artık siyasi iktidar Saray’dan alındığına göre siyaset sahnesinden çekilme baskısı yapıyordu. Ancak İttihadçılar, kazanacaklarını tahmin ettikleri aralık seçimleri sonrasında daha da fazla etkili olacaklarını düşündüklerinden çekilmeyi reddettiler. Müslüman toplumun alt-orta sınıfından gelen İttihatçılar kabineyi ellerine

alarak ülkeyi doğrudan yönetemeyeceklerini kavradılar. Dolayısıyla, hükümeti parlamentoya hükmederek kontrol edeceklerine güvendiler.

1908 seçimlerinin sonuçları Ahrar Fırkası yandaşlarını hayal kırıklığına uğrattı ve İttihadçılar'ın tahminlerini doğruladı. İttihadçılar ezici bir çoğunluk kazanmış gibi duruyorlardı ama Sadrazam Kâmil Paşa İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Meclis toplandığı zaman çoğunluğa sahip olamayacağını düşünüyordu. O an için padişah anayasal bir hükümdar gibi davranırken kabine de modern, merkeziyetçi bir yapı oluşturmak amacıyla anayasal olmayan yasaları ele almaya girişti. Amaç, büyük güçler tarafından kabul görecek ve onları kapitülasyonları kaldırmaya götürerek denizaşırı haklarından vazgeçmeye yöneltecek bir sistem yaratmaktı. Saray kontrol altına alınmıştı, ama Bâbıâli, yani Ahrar Fırkası tarafından yönlendirilen bürokrasi, İttihadçıları marjinalize ederek siyasi iktidarı tekelleştirmeyi umuyorlardı. Kâmil Paşa, bunu iktidar yapılanmasında önemli bir unsur olan Osmanlı ordusunun kontrolünü kazanarak yapabileceğine inanıyordu. Bunun sonucu olarak, Meclis'in desteğine sahip olduğu inancıyla, Şubat 1909'da harbiye ve bahriye nazırlarını görevden alıp yerlerine kendi adamlarını getirdi. Ancak, kendi kabinesinin üyeleri, Kâmil Paşa'nın kabinede çalışma arkadaşlarına danışmadan değişiklik yapması sebebiyle, istifa ettiler. Meclis, 13 Şubat'ta hareketlerinin anayasa dışı olduğu iddiasıyla Kâmil Paşa'yı sorgulamak için toplandı. Kâmil Paşa istifa tehdidinde bulundu; onun yerine Meclis güvensizlik oyu verdi ve Kâmil Paşa da kabinesi de düştü. Sabık rejime hizmet etmiş ama İttihadçı reform programına sıcak bakan Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam oldu.

Kâmil Paşa'nın düşüşü Ahrar yandaşları ve tüm İttihadçı karşıtı unsurlar için büyük bir hayal kırıklığına yol açtı. Bunların arasında Özellikle Rum Patrikliği olmak üzere Gayri-Müslim seçkinler, sultan, mürteciler ve İngiltere Elçiliği de vardı. Muhalefet İttihad ve Terakki Cemiyeti karşıtı sert bir basın kampanyası başlattı ve elçiliğin desteğinden güç buldu. Gericiler nisanda reformlara muhalefete başlayarak İslâm'a dayalı bir birlik çağrısı yaptılar. Gazeteleri Volkan aracılığıyla Meclis'teki din adamlarına, ordudaki erlere, kentli alt sınıflara seslendiler.

KARŞI DEVRİM

İttihadçı karşıtı propagandanın bir sonucu olarak, İstanbul garnizonunda, aralarında askerlik hizmetine alınan medrese öğrencilerinin de bulunduğu askerler 13 Nisan 1909'da (31 Mart 1327) başkaldırdılar. Bunlar, şeriatın yeniden uygulanmasını, kabinenin azledilmesini ve yeni rejimin özgürleştirdiği Müslüman kadınların toplumsal hayattan tecridini istemekteydi. İttihadçı mebuslar hayatlarından endişe ederek saklanırken Hüseyin Hilmi Paşa da istifa etti. Abdülhamid duruma el koydu. Asilerin tüm isteklerini kabul etti ve ertesi gün hamilik ettiği Tevfik Paşa'yı yeni sadrazam olarak atadı.

Karşıdevrim başarılı olmuş, İttihad ve Terakki Cemiyeti hezimete uğramış gibiydi. Bu, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kök salmamış olduğu İstanbul'daki durumdu. Ancak Makedonya'da durum farklıydı.

3. Ordu ve onun İttihadçı taraftarları, isyanı lanetleyerek, Saray'ı meşrutiyet yeniden kurulmazsa mukabeleyle tehdit eden bir telgraf bombardımanına tuttular. İsyanı körüklediğini iddia ettikleri bazı önde gelen Ahrarcılar'ın tutuklanmasını istediler. Bu arada, meşrutiyete bağlı subaylar 'Hareket Ordusu' adı altında bir kuvvet oluşturarak, başkentte düzeni sağlamak ve asileri cezalandırmak üzere Selanik'ten yola çıktılar.

31 Marttaki ayaklanmadan sonra Rumeli’den Hareket Ordusu'nun gelmesi üzerine, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyeleri Meclis-i Milli adı altında Yeşilköy'de Yat Kullip’te ortak bir toplantı düzenledi. Toplantıya Sait Paşa (Küçük) ile Ahmed Rıza başkanlık etti. Ama bu toplantıdan beklentilere rağmen II. Abdülhamid’in tahtan indirilmesi kararı alınmadı. Padişah’ın hal'i ise daha sonra 27 Nisan’da gerçekleşecekti. Eski bir kartpostalda Yeşilköy Yat Kulüp'te Sait Paşa ve meclis üyeleri (Sacit Kutlu Koleksiyonu).

Hareket Ordusu’na siyasetin dışında kalan ve sert disipliniyle tanınan bir asker olan Mahmud Şevket Paşa komuta ediyordu. Kendine gelen ve anayasanın yürürlükte olduğunu, her şeyin bir kez düzen yerine oturdu mu, iyiye gideceğini söyleyen heyet tarafından yapılan hareketten vazgeçme teklifini reddetti. Başkente girdi ve 24 Nisan’da kısa bir çatışma sonrası şehri ele geçirdi. Bu arada, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan Meclis-i Umumi-i Milli adı altında şehrin dışında Marmara kıyısında bir Rum köyü olan Ayastefanos’ta (Yeşilköy’de) 22 Nisan 1909’da toplandı. Bunlar, meşrutiyeti teminat altına alarak Sultan II. Abdülhamid’i tahttan indirme kararı aldılar ve bu Meclis kararı da şeyhülislâmın bir fetvasıyla onaylandı.

İstanbul’da başarısızlık ihtimaline karşı karşıdevrimciler Adana vilâyetindeki Ermeniler’i katlederek yabancıları müdahaleye kışkırtmayı planlamışlardı. Edirne mebusu ve katliamı araştırmaya gönderilen heyetin bir üyesi olan Hagop Babikyan Adana katliamının, karşı-devrimciler yeni düzene ve anayasaya bağlılıkları dolayısıyla Ermenilerden nefret ettikleri

için gerçekleştirildiğini bildirdi. Dolayısıyla, meşruti düzeni yok etmek istiyorlarsa Ermenileri de yok etmeleri gerekiyordu. Ancak, katliam üzerine, Fransız savaş gemileri Mersin'e doğru yollandıysa da, yabancı müdahalesi olmadı. Alman ve İtalyan ittifakından sonra Avrupa'da güç dengesi önemli ölçüde değişmişti; artık diğer büyük güçlerin onayı olmadan tek başına savaş gemisi diplomasisine girişmek Avrupa'da barışı tehdit edebilirdi. Yeni rejim kendi adına gayri-Müslimlerle iyi ilişkiler kurmaya kararlıydı. Dolayısıyla, 5 Mayıs'ta kabine Adana katliamları kurbanları için 30.000 liralık bir harcamayı onayladı; 12 Mayıs'ta Meclis Adana olayları için taziyetlerini bildiren ve tüm Anadolu vilâyetlerinde nüfusun tüm unsurları arasında uyum ve kardeşliği emreden bir bildiriyi kabul etti. Miralay (Albay) Ahmet Cemal Bey (1872-1922) Adana'ya vali olarak atandı. Cemal, önde gelen bir İttihadçı subaydı; Enver (1881-1922) ve Talât'la (1874-1921) birlikte, ileriki yıllarda ülkenin iç ve dış politikasını yönlendiren "üçlü"den biri oldu. Düzeni sağlamak amacıyla karşıdevrimcilere karşı sert önlemler aldı; Osmanlı tarihinde ilk defa bazı seçkin Müslüman âyan katliamdaki rolleri sebebiyle asıldılar.

Anayasal düzenin yeniden kurulması, İttihadçılar için hem iyi hem de kötü oldu. Her ne kadar İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin liberal ve muhafazakâr muhalifleri örgütlü bir grup olarak ezilmiş olsa da bunların temsil ettikleri ruh canlı kaldı. Ayrıca, karşıdevrim Mahmud Şevket Paşa'nın komutasında yenilgiye uğratıldığından, Mahmud Şevket Paşa hükümetteki egemen güç olarak kaldı. İttihadçılar, özellikle paşa ordunun tüm siyasi etkilerden uzak kalmasını emrettikten sonra, Mahmud Şevket Paşa'nın hükümetteki azınlık ortağı olarak kaldılar. Mahmud Şevket Paşa, 1., 2. ve 3. ordular genel müfettişi olarak atandı ve bu onu harbiye nazırından ve kabineden bağımsız kılarak yeni rejimin diktatörü yaptı.

V. MEHMED'İN TAHTA ÇIKIŞI

V. Mehmed olarak bilinen Mehmed Reşat (1844-1918) 1909'da Abdülhamid'in yerine geçti. Abdülmecit'in (1839-1861 arası tahtta) oğluydu ve ideal meşrutî hükümdar olarak görülüyordu. Tahta çıktığında altmış beş yaşındaydı; siyasi tecrübe ve kişisel hırstan yoksundu. Dolayısıyla, İttihad ve Terakki Cemiyeti çevresine adamlarını yerleştirerek Saray'da etkisini korurken, hükümetin her dediğini yapmaya hazırdı.

Hüseyin Hilmi Paşa yine sadrazam olarak atandı, ancak kabinesinde bir tek İttihadçı yer almıyordu. Toplum, alt-orta sınıf mensuplarını kabinede görmeye hazır değildi. İttihadçılar bir yasayı değiştirerek mebusların –kendi mebuslarının– çeşitli bakanlıklara müsteşar olarak atanmasını sağlamayı denedi. Böylelikle kabinenin işleyişini etkileyebileceklerini umuyorlardı. Ancak Meclis anayasanın 67. maddesini değiştirmeyi reddetti ve İttihadçılar uygulamaya ters olarak üyelerini doğrudan kabineye sokmaya zorlandılar. Maliyeci ve Selanik mebusu Mehmed Cavit (1875-1926) Haziran 1909'da maliye nazırı oldu ve ilerleyen yıllarda önemli bir rol oynadı. Ağustosta belki de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli ve örgüte hâkim üyesi olan ve 1917'de sadrazam olacak Mehmed Talât, eski rejimle yakından ilişkilendirilen Ferid Paşa'nın yerine dâhiliye nazırı olarak atandı.

İttihadçılar artık kabinede rahattılar ama Meclis'teki konumları zayıftı. Cemiyet kendi platformundan seçilmiş ama kendi istekleriyle çelişir şekilde oy kullanan mebuslar üzerinde disiplin sağlayamıyordu. Bu arada, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bir siyasi parti olmadığını, dolayısıyla parti disiplinine sahip bulunmadığını belirtmekte fayda var. İttihad ve Terakki Cemiyeti, birbiriyle rekabet eden ve genelde de çatışan çıkarlara sahip bir hareketti. 1909 Mart'ında İttihad ve Terakki Cemiyeti bir meclis grubunun veya bir 'parti'nin kurulmasını kabul ederek disiplin sağlamayı umdu. Ancak fikir işe yaramadı ve 'parti'ye bağlı mebuslar 67. maddenin değiştirilmesine karşı oy verdiler. Şubat 1910'da bir hizip İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılarak Ahali Fırkasını kurdu ve yekvücut cemiyet efsanesini ortadan kaldırdı.

Mahmud Şevket'in gözetimi altında siyasi faaliyetler tarafsızlaştı. Ahrarcılar gözden düştü ve bir süre için gölgede kaldı. İttihadçılar, her ne kadar Mahmud Şevket reform ve modernleşme programlarını benimsemiş olsa da, paşanın kıdemsiz ortakları olarak çalışmaya zorlandılar. Bu arada, Ahrarcılar yaralarını sararak, kendilerini yeniden düzenlediler ve Kasım 1911'de, imparatorluktaki tüm İttihad ve Terakki Cemiyeti karşıtı grupların bir ittifakı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurdular.

Başarısızlığa uğrayan karşıdevrim sonrasında, reformcular mecliste muhalefetsiz kalmışlardı ve bu sayede önemli yasaları kolaylıkla geçirebiliyorlardı. Bunların üç amacı vardı: birincisi, 1908 Temmuz'undan beri ortaya çıkan gelişmeleri anayasaya aktarmak; İkincisi, imparatorluğu ve imparatorluğun idari mekanizmasını modernleştirip bütünleştirmek;

üçüncüsü, büyük güçlerin hoşlanacağı yasalar çıkararak yabancıların imparatorluk hukukundan muaf tutulmasına yol açan durumu ortadan kaldırıp, bu devletlerin kendilerine tanınmış olan kapitülasyonlardan vazgeçmelerini sağlamak. 1909 anayasa değişiklikleri yetkiyi padişahtan alarak bunu yasama organına ve hükümete devretti. Yalnız, imparatorluğu modernleştirme amaçlı reformlar Türk olmayan gayri-Müslim nüfus arasında önemli ölçüde rahatsızlık yarattığı gibi Arnavutluk'ta da büyük isyanlara yol açtı. Yine yönetimin kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik çabaları da başarısızlıkla sonuçlandı. Büyük güçler direnerek herhangi bir tavizden kaçındıkları gibi, ayrıca Bâbıâli'den yeni tavizler istediler. Bunun sonucunda, imparatorluk, İstanbul yönetimi Eylül 1914'te Avrupa'daki savaştan yararlanarak kapitülasyonları kaldırana kadar, bir yarı sömürge halinde kaldı. Bu süreçte, kapitülasyonlar reformları engellemekte, Osmanlı egemenliğini ve bizzat modern, bağımsız bir devlet kavramını zedelemekteydi. Tüm zorluklara karşın, reformlar, özellikle de Cavit Bey'in idaresinde malî rejim reformları, önemli değişimler yarattı. 1909'da 148 milyon lira olan gelirler 1910'da 184 milyona yükseldi. Bugünkü IMF'nin bir öncülü olan Düyun-ı Umumiye İdaresi bile rejimin İdarî başarılarını övgüyle karşıladı. Anadolu'da, hatta yasaların pek geçmediği Doğu'da bile, şartlar önemli ölçüde ilerlemişti. İngiltere elçilik maslahatgüzarı, Van vilâyetinde anayasa sonrasında şartların iyileştiğini, köylülerin artık Kürt aşiretlerinin saldırılarından bile korkmadıklarını, siyasi sebeplerle tutuklanmadıklarını ve hükümet yetkilileri ile jandarmaya barınak temin etmek zorunda kalmadıklarını belirtmekteydi.

Reformlara ve gelişen şartlara rağmen, bir ölçüde Mahmud Şevket Paşa'nın kaprisli tavırları, bir ölçüde de İttihad ve Terakki Cemiyeti içindeki görüş farklılıklarından doğan hizipler yüzünden epeyce fazla bir siyasi gerginlik vardı. 1910-1911'de anlaşmazlık öylesine arttı ki, 10 Şubat 1911'de Talât Bey dâhiliye nazırlığı görevinden istifa etmek zorunda kaldı ve yerini daha ılımlı olan Halil Bey'e (Menteşe) bıraktı. Bu tür ödünler siyasi istikrar doğurmadığı gibi, İttihad ve Terakki, meclisin kontrolünü de kaybetti. Siyasi durum, İtalya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesi ve 29 Eylül 1911'de Libya'da Trablusgarp'a saldırmasıyla daha da ağırlaştı. Daha önce Roma büyükelçisi olan ve Hilmi Paşa'dan sonra sadrazamlığa atanan İbrahim Hakkı Paşa, istifa etmek zorunda kaldı, yerine seksen yaşına yaklaşan Mehmed Sait Paşa sadrazam oldu. Mahmud Şevket

Paşa ile İttihad ve Terakki Cemiyeti, savaş sebebiyle, özellikle de İtalyanlar bazı Ege adalarını işgal ederek Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldıktan sonra, büyük prestij kaybına uğradılar. Bunun üzerine İttihadçılar, hazır hâlâ imparatorlukta kendi isteklerini yaptırabilme güçleri varken, Meclisin dağılmasını ve 1912 ilkbaharında erken seçimlere gidilmesini kararlaştırdılar. 1912 seçimleri, İttihadçılar güç kullanma ve hile yoluna gittiklerinden 'sopalı seçimler' diye bilinir. İttihadçılar bu seçimlerde, Makedonya'daki destekçilerini yitirme pahasına da olsa, büyük bir başarı elde ettiler. Yine de İttihadçılar iktidarın tadını uzun süre çıkaramadılar. 1912'nin temmuz ayında, kendilerine Halâskâr Zabitan Grubu adını veren ve 1908 darbesini yapan ekibi hatırlatan bir askerî grup, hükümete bir ültimatom vererek Mehmed Sait Paşa'yı istifaya zorladı.

BALKAN SAVAŞLARI VE OSMANLI YENİLGİSİ

Halâskâr Zabitân Grubu'nun iktidara getirdiği liberal yönetim (21 Temmuz'dan 29 Ekim 1912'ye kadar Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, 28 Ekim 1912'den 23 Ocak 1913'e kadar da Kâmil Paşa kabinesi), İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olduğu gibi İttihad ve Terakki'yi yok etmeye de kararlıydı. Liberallerin daha fazla zamanları olsaydı ve büyük güçlerden, özellikle de İngiltere'den Balkan Savaşı sonrasında yeterli destek görselerdi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni yok ederek, yenilgiden sonra ayakta da kalabileceklerdi. Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan'dan oluşan Balkan ittifakı, Osmanlı'daki siyasi anlaşmazlıklardan ve İtalya'yla süregiden savaştan faydalanarak 1912 Ekim'inde Osmanlılara saldırdılar. Birkaç hafta içinde Osmanlı ordusu bozguna uğratılmış ve Balkanlar kaybedilmişti. 9 Ekim'de çatışmaların başlamasından önce, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Avam Kamarası'nda "Çatışmalar nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın, büyük güçler statükoda herhangi bir değişikliğe izin vermeyecektir" açıklamasında bulunmuştu. Ancak, bu tür açıklamalar, Osmanlı bozgunu sonrasında çabucak unutuldu. Bulgar ordusu kasım ortalarında İstanbul'un hemen dışındaki Çatalca'da durduruldu ve 3 Aralık 1912'de bir ateşkes antlaşması imzalandı. 1913'ün ocak ayında Londra'da görüşmelere başlansa da, Bâbıâli Edirne kentini vermeye ve Ege adalarından vazgeçmeye yanaşmadığından görüşmeler sonuçsuz kaldı. Edirne, Bizans'ın fethinden önce imparatorluğun başkentiydi, bu nedenle,

Osmanlı için moral bir güce ve İstanbul’un savunması açısından da hayati öneme sahipti.

Osmanlı ordusu başlangıçta umutla girdiği Balkan Harbi’nde bozguna uğramaya başlayınca, yüzlerce yıl süregelen Rumeli ve Balkanlardaki egemenliği sarsılmaya ve çökmeye başladı. Bu çöküşün sonunda doğup, yaşadıkları toprakları terketmek zorunda kalan insanların yaşadıkları bugün bile kuşaktan kuşağa aktarılan ve toplumsal hayata yansıyan etkiler yarattı. Savaş sırasında göç eden halkı gösteren eski bir kartpostal (Sacit Kutlu Koleksiyonu).

Kâmil Paşa ordudaki muhalefet tarafından sıkıştırılmış olduğundan, Edirne’nin ve Ege adalarının verilmesinde herhangi bir sorumluluk almak istemiyordu. Daha savaşta çarpışmamış olan subaylar, zaferin çarpışmaların sonunda elde edileceğini düşünerek yeniden savaşmak istiyorlardı. Basın da teslimiyete karşıydı, İttihad ve Terakki ise toplumsal direnişi desteklemekteydi. 13 Ocak’ta, büyük güçler yeniden İstanbul’u Edirne’yi verme ve adalar sorununu da kendilerine bırakma konusunda zorladılar. Güçler, yeniden çatışma çıkarsa imparatorluğun daha da büyük tehlikelerle karşılaşabileceğini, barışın imzalanmasından sonra da Osmanlıların büyük güçler’ in ‘maddî ve manevi’ desteğine ihtiyaç duyacağını İstanbul’a bildirdiler. Bu tür bir destek sadece Bâbıâli Avrupa’nın sözünü dinlerse mümkün olacaktı. Ancak, Avusturya ve Rusya Osmanlı direnişini, İttihadçılar’ın Edirne’nin başkentin savunmasında hayati önemi olduğu ve teslim edilemeyeceği fikrine dayanarak desteklemekteydi. Kabine bir karara

varamadan İttihadçılar, Kâmil Paşa'yı Bâbıâli Baskını diye bilinen bir eylem sonucunda, silah zoruyla istifaya zorlayarak 23 Ocak 1913'te iktidarı ele geçirdiler. Talât, bu eylemle ya milletin onurunun kurtarılacağı veya o yolda perişan olunacağını, savaşın devamını istemediklerini ama Edirne'yi elde tutmaya kararlı olduklarını söylüyordu. Edirne'nin elden çıkarılması kesinlikle söz konusu olamazdı. Mahmud Şevket Paşa yeni, ılımlı bir kabine kurdu. Talât, Cavit ve Enver Beyler gibi önde gelen İttihadçıların kabinede yer almaması dikkat çekiciydi. Mahmud Şevket Paşa ise en baskın siyasi kişi olarak kaldı.

Yeni kabinenin durumu kritikti. Hazinenin boş olmasının yanı sıra Balkan devletleri de görüşmelerden çekilme ve çarpışmaya başlama tehdidinde bulunuyorlardı. Siyasal belirsizlik gözönüne alındığında İttihadçılar, Ali Kemal ve Rıza Nur gibi önemli muhalefet liderlerini satın alıp bunları arpalık mahiyetinde Avrupa'ya göndererek muhalefete karşı uzlaşmacı bir siyaset izlemeye başladılar. 3 Şubat'ta ateşkes sona erince çatışmalar yeniden başladı. Bâbıâli, büyük güçlerin müdahalesini istediyse de Avrupa'nın işe karışmasından önce Edirne'nin verilmesi gerektiği yanıtını aldı. Şubat sonunda Edirne düşmek üzereydi ve hükümet Prens Sabahattin'i sadrazam yapma amaçlı bir liberal darbeyi engellemek üzere önlemler aldı. Ancak, darbe İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni de radikalleştirmişti. O dönemin insanları, İttihadçılar'ın nasıl 1870 Fransız Komünü'nü taklide başladığını ve Edirne'nin nasıl Osmanlılarda Alsace-Lorraine'in karşılığı olduğunu fark ettiler. Edirne, altı aylık bir kuşatma sonrasında, 26 Mart'ta düştü ve bu durum İttihadçılar'ı, Osmanlı'nın ikinci başkentini çarpışmadan verme ayıbının yükünden kurtardı. Yine de İttihad ve Terakki Cemiyeti bir miktar prestij yitirdi. Görüşmelere yeniden başlandı ve Bâbıâli'ye bu kez Kâmil Paşa kabinesine önerilenlerden çok daha kötü şartlar önerildi.

23 Ocak 1913 darbesinden sonra Kâmil Paşa, Lord Kitchener'la İstanbul'daki durumu tartışmak üzere Kahire'ye gitmişti. Kitchener'a 'Kâmil Paşa'nın hâlihazırdaki Türk hükümetinin uzun süre dayanacağını sanmadığı ve de kendine çok yakın gelecekte bir diğer devrim olasılığı yönünde bir duyum geldiği' söylenilmişti. Kâmil Paşa daha sonra 'eğer İtilaf Devletleri'nin, özellikle de İngiltere'nin desteği' olursa İstanbul'da iktidara gelme arzusunu belirtmişti. Grey'in 'Türkiye'deki yönetim açısından uygun bir yabancı kontrolünün kurulup kurulamaması sorununu'

değerlendirmesini istedi. ‘Bu tür bir yaklaşım Türkiye’yi yok olmaktan korumanın tek yoluydu, Kâmil Paşa da bu görevi üstlenmeye gönülden razıydı. Tabiî İngiltere ve İtilaf Devletleri’nin bu yabancı kontrolünü empoze etmesi gerekiyordu, çünkü bunu kendi başına ortaya atmayı başaramazdı. Ancak, eğer onlar böyle bir siyaset güderse, memnuniyetle yardımcı olurdu.’

İttihadçılar bir komplodan şüphelendiler ve Kâmil Paşa İstanbul’a döndüğü 28 Mayıs’tan itibaren fiilî ev hapsinde tutuldu. İstanbul muhafızı Ahmed Cemal Bey anılarında ‘Paşanın İstanbul’a dönüşü isyanın çıkmak üzere olduğunun en kesin deliliydi’ diye yazar ve Mahmud Şevket Paşa’yı, ‘[Kâmil Paşa] İstanbul’a cesedinizin üzerinden sadrazam yapılmak üzere getirildi. Paşanın gelişi ayaklanmanın hemen olacağının gizli bir işaretidir’ diye ikaz ettiğini belirtir. Gerçekten de 11 Haziran’da, Edirne’nin kaybının İttihadçılar’ın prestijini zedelediğine kanaat getiren liberaller, Mehmet Şevket Paşa’yı öldürdüler ama iktidarı ellerine geçiremediler. Komplo ortaya çıkarıldı, kısa sürede muhalefet safdışı bırakılarak Osmanlı tarihinde yeni bir sayfa açıldı.

30 Mayıs Londra Antlaşması’na kadar, Enez-Midye hattının batısındaki tüm topraklar gibi Edirne de Bulgarlar’a bırakıldı. 23 Ocak darbesinin kahramanı Enver Bey prestij kaybettiği gibi İttihad ve Terakki Cemiyeti’ndeki konumundan da oldu ve Ali Fethi Bey [Okyar] (1880-1943) genel sekreter seçildi. Mahmud Şevket Paşa suikastından sonra İttihadçılar nihayet iktidara hâkimdi. Mısırlı bir prens olan ve aynı zamanda hariciye nazırlığını da elinde tutan Sait Halim Paşa (1863-1921) tarafından kurulan kabine, hâlâ ılımlıydı. Kabinenin amacı, bir Arap sadrazamın yanı sıra bir Lübnanlı Hıristiyan olan Süleyman el-Bustani ile Daşnak milliyetçi hareketi mensubu Oskan Efendi’nin de katılımıyla Arap vilâyetlerinin ve Ermeni toplumunun gönüllerini almaktı. Kabinede Rum bakan olmaması, Balkan Savaşı’nın Yunan milliyetçiliğini güçlendirdiğinin ve artık Rum toplumunun güvenilir ve Osmanlı camiasının parçası olarak görülmediğinin bir işaretiydi. Kabine ayrıca Talât Bey (dâhiliye), Halil Bey (Menteşe) (Şûrayı Devlet başkanı), İbrahim (adliye) ve Şükrü Bey (maarif) beyler gibi önde gelen İttihadçılar’ı da kapsıyordu. Hükümet muhalefete karşı sert önlemler aldı ve 300’den fazla muhalif tedbir olarak Karadeniz limanlarına sürgüne gönderildi. Sultanın bir akrabası olan Damat Salih Paşa gibi birtakım komplocular asılarak idam edildiler.

Balkanlardaki müttefikler arasındaki ayrılıklar sonunda savaşa yol açtı. 28 Haziran 1913'te Bulgaristan Sırp ve Yunanlılara saldırdı, 11 Temmuz'da Romanya Bulgaristan'a savaş açtı; ertesi gün Osmanlılar durumdan yararlanarak Balkan devletlerinden bağımsız olarak savaşa katıldılar. Trakya'yı savunmasız bulan Osmanlılar, kısa süre önce kaybetmiş oldukları toprakları geri almaya başladılar. Bir irade-i şahane eskiden imparatorluk toprakları olan yerlerin ele geçirilmesini buyururken, basın da zafer sarhoşu Yunanlılar almadan Edirne'nin zapt edilmesini istiyordu. Ancak kabine, Londra Antlaşması'nın ihlâli durumunda büyük güçlerin müdahale ihtimali endişesi yüzünden bölünmüştü. İttihadçılar, 23 Ocak darbesinin sebebinin Edirne olduğunu belirterek eylem istiyor ve kenti almadıkça İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimde bulunmasına dair manevi hakkın elden gideceğini söylüyorlardı. 22 Temmuz'da, devrimin beşinci yıldönümünden bir gün önce, Enver Bey ordunun başında Edirne'ye girdi ve İttihadçılar, sözlerinde durarak kaybettikleri prestijin bir kısmını geri kazandılar. Yabancıların baskı ve vaatlerine karşın Bâbıâli Edirne'yi geri vermemekte ısrar etti. Seçim bölgesi Edirne olan Talât Bey, basına '*Osmanlı vatanseverliği artacak gümrük vergileri karşılığı satılık değildir... Edirne ancak bizim kenti savunmak için son askerine kadar kendini feda etmeye hazır olan sadık ve cesur ordumuzun kanı pahasına satın alınabilir*' açıklamasını yaptı. Büyük güçler –İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya– İstanbul'a karşı ortak bir cephe ortaya koyamadılar. İtalya Türk taraftarı bir tutum sergiledi; öte yandan Alman büyükelçisi Berlin'den talimat almadığını belirtti. Sofya tek başına kalmıştı ve İstanbul'la doğrudan müzakerelere girmesi gerekti. Sonunda, 29 Eylül'de Osmanlılar ile Bulgarlar arasında bir antlaşma imzalanarak –Edirne ve Dimetoka'yı da kapsayarak– Doğu Trakya Osmanlılar'a bırakıldı. Antlaşma, ayrıca gelecekte çok ağır sonuçları olacak olan nüfus mübadelesi hakkında maddeler de içermekteydi.

YENİLGİNİN YANSIMALARI

Balkan Savaşı'nın ağır yenilgileri, İttihadçılar arasında bir kendinden şüphe ve kendini dinleme dönemi başlattı. Balkan ittifakına hemen teslim olmaya razı olmasalar da büyük güçlerin emri vakilerine karşı daha uysaldılar. Osmanlı kurumlarını çağdaşlaştırmak için de yabancı uzmanlığının gerekli

olduğuna karar verdiler. Dolayısıyla da ekim ayında, Bâbıâli Almanya'yla bir antlaşma imzalayarak Osmanlı ordusunu modernize edecek askerî heyetin görevlerini belirledi. İngiltere heyetine başkanlık eden Amiral Limpus'a göre, İngiltere'yle imzalanan deniz kuvvetleri hakkındaki antlaşma donanmayı yeniden yaratacak ve daha da önemlisi, imparatorlukta ağır sanayii başlatacaktı. Ahmet Cemal Bey, Sir Henry Wilson'a '*Türkler askerî eğitmenlerini [yani Almanlar'ı] değiştiremezler [ama], geri kalan tüm konularda, mâliyede, yönetimde, donanmada, yalnız İngiltere'nin rehberliğini arzu ederler'* diyecekti. Ancak İngilizler, Osmanlılar'ı kanatları altına alarak Ruslar'ı dışlayacak durumda değildiler ve bunun Avrupa güçler dengesindeki etkilerinden korkuyorlardı.

1913'ün haziran ayında, Ruslar büyük güçlerin büyükelçilerine Osmanlı Ermenileri'nin mağduriyetlerinin karşılanmasını, tıpkı Lübnan örneğinde olduğu gibi Doğu Anadolu'daki Ermeni vilâyetleri diye bilinen vilâyetlerin bir Hıristiyan vali yönetimine verilmesini önerdi. Temmuzda Bâbıâli, Osmanlı nüfusunun isteklerini dinlemek amacıyla Yüzbaşı Deedes ile üç Müslüman'dan oluşan bir heyet gönderdi. Bu arada, dürüstlüğü ve adaletiyle tanınan Albay Hawker Erzurum, Trabzon ve Van jandarmasının başına getirildi. Adliye Nezareti'nde danışmanlık yapmış ve imparatorluğu gayet iyi tanıyan Kont Ostrorog'a göre, 'Ermeni sorununun doğrudan ve etkin yollarla çözülmesi gerektiğinden haberdar olan Türkler, Ermeni reformunu İngiltere kontrolü altında gerçekleştirmeye istekliydi. Sırf diplomatik sebepler bile planın gerçekleştirilmesini engelledi'.

Şubat 1914'te Bâbıâli büyük güçlerin Doğu Anadolu'yu her biri küçük, tarafsız devletlerden seçilmiş bir genel müfettişe sahip olacak altı bölgeye ayırma önerisini kabul etti. Genel müfettişler etkili yönetim için gerekli reformlarla görevlendirilecekti. Ancak, yabancı denetimindeki bu reformlar gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın izlenimlerine göre, 'Doğu Sorunu jargonunda kesip atmaya bir girizgâhtı. Türk egemenlik haklarının devamı kurgusu, her hal ve şartta, bir uyutucu malzeme' demekti. Nisan 1914'te, Rus ajanlarınca kışkırtılan Kürt aşiretleri Bitlis Ermenileri'ne saldırınca, Bâbıâli bölgeye asker gönderdi ve Ermeni topluluklarına kendilerini savunmaları amacıyla silah dağıttı. Bir Ermeni gazetesi, gericilere karşı kenti savunmak üzere Osmanlı yönetiminin silah dağıtacak kadar kendilerine güvenmesini övdü. Aslında, Bitlis Ermenilerinin silahlandırılması, İttihadçı devletin zayıflığını gösteriyordu; bu, devletin

Doğu Anadolu'daki tebaasını koruyamayacağının, yani her modern devletin en temel görevini yerine getiremeyeceğinin, samimi bir itirafıydı. Ancak, isyankâr Kürtler daha sonra ortaya çıkabilecek şiddet olaylarının önüne geçilmesi amacıyla cezalandırıldılar. Mayıs ayında, on bir kişi suçlu bulunarak idam edildi ve cesetleri herkesin görmesi amacıyla kentte teşhir edildi. Temmuzda reform programının ilerleyebilmesi için Meclis, iki genel müfettiş ve bunların emrindeki kişiler için 40.000 sterlinlik bir harcamayı onayladı.

Osmanlıların Balkan Savaşı süresince ve sonrasında diplomasi alanında dışlanmasından beri İttihadçılar Avrupa'daki iki bloktan biriyle ittifak kurmaları gerektiğine karar vermişlerdi. Bu ya İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan Üçlü İtilaf olacaktı veya Almanya, Avusturya ve İtalya'dan kurulu olan Üçlü İttifak. İttihadçılar Üçlü İtilafı tercih ederek sırasıyla İngiltere, Fransa ve Rusya'ya yanaştılar, ancak bunların her biri tarafından geri çevrildiler. Almanya da Balkan Savaşı'ndaki Osmanlılar'ın başarısızlıkları sonrasında İstanbul'la bir ittifaka girmekte aynı derecede kararsızdı; Osmanlılar hem askerî hem diplomatik bir yük olmaya adaydı. Ancak Haziran 1914'te Avusturya-Sırbistan savaşının çıkmasından sonra, Berlin, bir Osmanlı işbirliğinden kazanacağı şeylerin kaybedeceklerinden daha fazla olduğunu hesaplandı. Berlin ancak savaşa gireceğinden kesinlikle emin olduğu zaman İstanbul'a yöneldi. 28 Temmuz'da Berlin, Bâbıâli'ye, "sadece Bâbıâli ordusunu sadece savaş durumunda Alman askerî yönetimine bırakır" ve Rusya savaşa düşman kuvvet olarak katıldığı takdirde Osmanlılar Almanya'nın yanında yer almayı kabul ederlerse, Rusya'ya karşı Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma garantisiyle kesin ittifak antlaşması şartları önerdi. Alman imparatoru, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve halifeliği, İngiltere'ye karşı cihad ilan etmenin temeli olarak gördü. Nitekim büyükelçisine 'İngiltere'nin suratından Hıristiyan barışçıllığı maskesi apaçık yırtılmalıdır... Türkiye ve Hindistan'daki konsoloslarımız, ajanlarımız ve diğerleri, tüm Müslüman âlemini bu tiksindirici, yalancı ve vicdansız millete karşı vahşice ayaklanmak üzere tutuşturmalıdır; çünkü biz ölümcül yaralar da alsak en azından İngiltere de Hindistan'ı kaybedecektir' diye yazıyordu.

ALMANYA'YLA İTTİFAK

Gizli ittifak 2 Ağustos 1914’te imzalandı. Bâbıâli, askerî heyete ‘savaş yönetiminde etkin kontrol’ konusunda güvence vererek Osmanlı ordusunu bu heyete bağladı. Alman tarihçi Fritz Fischer’e göre, ‘ittifak bir yandan Cihad’a yol verecek pan-İslâmist hareketi serbest bırakmak içindi. ... Türkiye böylece Almanya’nın savaş stratejisinde ikili bir rol üstlendi: Rusya’nın Karadeniz’de ve Batılı müttefikleriyle iletişimini sekteye uğratan Boğazlar’ın koruyucusu rolü ile aynı zamanda Rusya’nın güney kanadına karşı süreğen bir tehdit oluşturup bu şekilde İngiltere’nin en kolay incinebilir iki noktasına, Hindistan ve Mısır’a saldırı için bir sıçrama tahtası oluşturma rolü’.

İttihadçılar, Almanya’yla ittifakı imparatorluğu Avrupa emperyalizminin hırsından korumak için bir sigorta anlaşması olarak gördüler. O dönemdeki çoğu gözlemci gibi savaşın kısa süreceğini ve Alman hamileri tarafından kollanacakları bir müzakereli antlaşmayla biteceğini düşündüler. İngiltere’nin Osmanlılar için İngiltere tersanelerinde inşa edilmiş iki savaş gemisine el koyma kararı, ülkenin genel hissiyatında derin izler bıraktı ve Almanya’nın imparatorluktaki konumunu güçlendirdi. İngiltere filosu, İstanbul savaşa katılmadan çok önce Boğazlardı ablukaya almaya başlamıştı. Kabine buna 3 Ağustos’ta sıkıyönetim ve seferberlik ilan ederek karşılık verdi. Talât Bey, seferberliğin savunmaya yönelik bir önlem olduğunu; İngiltere ile Fransa Osmanlı toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması için ayrı ayrı garanti vermeleri, ayrıca kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmeleri durumunda Bâbıâli’nin savaş sonuna kadar tarafsız kalacağını açıkladı. Londra ve Paris bunu yapmaya isteksizdi; İtilaf Devletleri’ni bir arada tutan en önemli unsurlardan biri de Osmanlı topraklarının bölünüp paylaştırılması sözüydü.

Seferberliğin ekonomik sonuçları, özellikle de tarımda, çok ciddi oldu. On sekiz ile kırk yaş arası erkekler tam da hasat zamanı askere çağrıldılar ve kadınlar onların işlerini üstlenmek zorunda kaldı. Ülkenin zaten kötü durumda olan mâliyesi de olumsuz bir şekilde etkilendi ve hükümeti Berlin’in avucuna daha da fazla itti. 10 Ağustos’ta iki Alman savaş gemisinin, Goeben ve Breslau’nun Marmara Denizi’ne sığınmaları, özellikle de önceden İngilizler tarafından kontrol edilen Osmanlı donanmasına karşı, Almanlar’ın elini daha da güçlendirdi. Osmanlı kabinesi gemilerin silahsızlandırılmasını önerdi. Ancak İstanbul’daki Alman büyükelçisi Baron von Wangenheim böyle bir önlemi almayı reddetti ve

Almanya güttüğü siyaset gereği Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye doğru adımlar atarken, özellikle orduya hâkim olmayı planladı. Mahmud Şevket Paşa, Mahmud Muhtar Paşa Enver Bey gibi subayları da saflarına çekti. Resimde Osmanlı ordusunda hizmet veren Baron von der Goltz (Golç Paşa) (Sacit Kutlu Koleksiyonu).

Osmanlılar gemileri geri çevirirlerse Ruslar'a katılarak imparatorluğu parçalama tehdidinde bulundu. Kabine bu tehdit üzerine başka bir önlemi, Almanlar'ın gemileri Osmanlılara sattığı kurgusunu tercih etti. İttihadçılar çekingen mizaçlı insanlar değillerdi ve bu olayı büyük güçlere karşı ellerini güçlendirmekte kullandılar. Eylülde kapitülasyonları tek taraflı olarak ve diplomatik protestolara karşın lağvettiler. Aynı zamanda, Bulgaristan ve Romanya Üçlü İttifak tarafından ikna edilmedikçe savaşa girmeyeceklerini ifade ederek tarafsızlıklarını vurguladılar. Eylül 1914'teki Marne Muharebesi'nin Fransa'nın başarısıyla sonuçlanması, İttihadçılar arasındaki tarafsızlık yanlılarını güçlendirdi. Fransa'daki başarısızlıktan sonra Alman Genelkurmay'ı, savaş planlarında önemli değişikliklere gitmek ve Rusya'ya karşı bir "yerinde tutma" operasyonu yapmak zorunda kaldı. Bu, Osmanlıların Kafkaslarda Rusya'ya karşı bir cephe açmasını gerektiriyordu. Bu andan itibaren, Bâbıâli'ye karşı baskı günden güne arttı; hükümet altı haftalık seferberliğin malî sıkıntısını hissetmeye başladıkça Berlin de Babıâli'nin para ihtiyacından yararlandı. Almanya, Amiral Wilhelm Souchon yönetime getirilip Amiral Limpus yönetimindeki İngiltere heyeti geri çağrılınca, Osmanlı donanmasını da tümden kontrol eder hale geldi. 1904'ten beri Osmanlı Gümrük, sonra da Maliye nezaretlerinde danışmanlık yapmış olan Richard Crawford da istifa edince, Alman uzmanlar Osmanlı Devleti'ni fiilen ele geçirdiler!

Amerikan elçisi, Almanya'nın Türk donanması üzerinde büyük etkisi var; askerî heyetleri fiilen Türk ordusunu yönetiyor. Ayrıca von der Goltz [Golç Paşa) ile büyükelçileri de kabineye danışmanlık yapıyor' diye yazıyordu.

27 Eylül 1914’te Cavit Bey, günlüğünde ‘Eminim ki Almanya biz savaşa girene kadar bize hiç para vermeyecek’ diye anlatıyordu. Berlin’e ülkenin darboğazda olduğu anlatıldı ve ekimde, Osmanlılar savaşa girerse devamının da geleceği vaadiyle kredinin ilk bölümü geldi. 29 Ekim’de, Enver Paşa’nın da desteğiyle, Amiral Souchon Karadeniz’deki Rus gemi ve limanlarına saldırdı, böylece Osmanlılar saldırgan taraf haline geldiler. Olayın zamanlaması Alman stratejisi tarafından belirlenmişti. Alman’lar, Polonya’ya karşı daha yeni bir saldırı başlatmışlardı ve Rus güçlerinin Kırım ve Odesa bölgesinde bağlı kalmasını istiyorlardı. Karadeniz olayından sonra, Ruslar Kafkaslar’da bir saldırıya geçmek zorunda kaldılar ve Avrupa cephelerindeki birliklerini buraya yönlendirdiler. Osmanlıların savaşa girmesi Ortadoğu’da, özellikle de Osmanlıların tarihi bir hak iddiasına sahip olduğu Mısır’daki İngiliz güçleri üzerinde benzer bir etki yaptı. Rusya, İngiltere ve Fransa Bâbıâli’ye savaş ilan ettiklerinde Osmanlıların bu güçlere karşı cihat ilan etme olanağı doğdu, tüm Müslümanların sultan-halifenin düşmanlarına karşı savaşmasının kutsal bir görev olduğu duyuruldu. Amaç, sömürgelerdeki Müslüman halkları ayaklandırmak ve yurt içindeki Müslüman askerleri de motive etmekti.

Almanya’nın stratejik ihtiyaçlarınca yönlendirilerek Osmanlılar 1914’ün aralık ayında büyük bir saldırıya geçti. İngilizler buna Çanakkale Boğazı’nın uç tabyalarını bombalayarak karşılık verdi; bu İstanbul’da büyük endişeye yol açtığı gibi, hükümetin Anadolu’da Konya’ya veya Trakya’da Edirne’ye taşınması tartışmalarını başlattı. Sarıkamış taarruzu, kış ortasında böyle bir saldırıya hazır olmayan Osmanlı ordusu için bir askerî facia oldu. Bronsart von Scellendorff’un kurmay başkanı olduğu ve Enver Paşa tarafından yönetilen ordunun büyük bir bölümü yok oldu ve Enver 1915’in ocak ayında İstanbul’a yıkılmış bir adam olarak döndü.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA OSMANLILAR’IN ROLÜ

Osmanlıların savaşı iki temel aşamaya bölünebilir: Kasım 1914’ten Rusya’da devrimin başladığı Mart 1917’ye kadar olan ‘kriz ve canlanma yılları’ olarak nitelendirilebilecek süre; Mart 1917’den Ekim 1918’e kadar süren ‘umutların belirmesi ve yenilgi’ dönemi. İlk aşamanın büyük kısmında, imparatorluğun durumu genelde istikrarsızdı. 1915’te İngiltere ve Fransa tarafından Rusya üzerindeki baskıyı azaltmak ve Güney Rusya’ya

Karadeniz üzerinden bir ikmal yolu açmak amacıyla başlatılan Çanakkale seferi, imparatorluğun yaşamını tehdit ediyordu. Ocak 1915'e gelindiğinde durum İttihadçılara ayrı bir barış antlaşması yapmayı düşündürecek kadar tehlikeli olmuştu. İngiltere'ye bu teklifle yanaştılarsa da geri çevrildiler. Dış tabyalara yönelik ilk büyük bombalama 19 Şubat 1915'te başladı. İtilaf güçlerinin Çanakkale Boğazı'nı geçerek başkente varabileceği korkusu o kadar fazlaydı ki, İttihadçılar Anadolu ve Trakya'ya çekilerek mücadeleye oralardan devam etme hazırlığına giriştiler. Mart ayına gelindiğinde durum çok umutsuzlaşmıştı ama Fransız savaş gemisi Bouvet 18 Mart günü boğazın girişinde batırıldığında İttihadçılar'ın morali yükseldi. Churchill'in Çanakkale Boğazı'nı denizden bombardımana tutması, esasında Yunanistan ve Bulgaristan'ı İtilaf Devletleri safında savaşa sokmaya yönelik siyasi bir harekâttı. Hatta Churchill bombardımanın başkentteki Rum ve Ermeniler'in ayaklanmasına yol açacağını, İngiliz propaganda metinlerinde 'Osmanlı Yahudileri'nin etkisi altındaki ateistler ve masonlar' olarak tanımlanan İttihadçılar'a karşı bir Müslüman hareket başlatacağını ummaktaydı. İngilizler, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Prens Sabahattin önderliğindeki liberal muhaliflerinin fırsat buldukları anda hükümeti devirmek için bir darbe yapacakları fikrine güveniyorlardı. Dolayısıyla, İttihadçılar iki cephede savaşmanın yanı sıra içeride de bir darbe ihtimaliyle uğraşmak zorunda kalacaktı. Diğer cephelerden gelen haberler de aynı derecede cesaret kırıcıydı: Mayıs 1915'te Doğu Anadolu'ya ilerleyen Rus güçleri Tutak, Malazgirt ve Van'ı ele geçirmiş, büyük bir kış taarruzu için hazırlık yapmaktaydılar. İngilizler' in Irak'taki ilerleyişi, 3 Haziran'da Kut'ül-Amare'yi almalarıyla devam etti. Öte yandan Osmanlılar Mısır'da herhangi bir varlık gösteremediler. Tüm bunlar yetmezmiş gibi, o zamana kadar tarafsız kalmış olan İtalya'nın da İtilaf Devletleri'ne katılacağı düşünülüyordu.

Anadolu'daki Rum ve Ermeni gruplarının tehciri ve katliamları işte tam da bu sırada başladı, Osmanlılar Rum ve Ermeniler'in düşmanla işbirliği yaptığına inanmışlardı. Osmanlı Meclisi Mart 1915'te oturumlarına ara verdiğinde, kabine 27 Mayıs 1915 tarihli bir kanun-ı muvakkat yayınlayarak Ermeniler'in, daha sonra da Rumlar'ın savaş bölgelerinden düşmana yardım edemeyecekleri bölgelere yerleştirilmesini istedi. 1918'de imzalanan ateşkesin hemen ertesinde, Osmanlı Meclisi'ndeki Rum temsilciler Batı Anadolu Rum toplumuna karşı uygulanan başka yerde iskân

politikasından General Liman von Sanders’i ve Alman ordusunu sorumlu tuttular. Sadrazam sürülme olayını kendine sorduğunda von Sanders ‘Bu sürgünler durdurulsaydı, Türk ordusunun güvenliğini garanti edemezdik’ diyerek savaş sırasında askerî ihtiyaçların siyasi etmenlerin önüne geçtiğini vurguladı. Ayrıca, Alman Genelkurmayı’nın kendinin Rumlar’ın Ayvalık bölgesinden atılmasına yönelik uygulamasına tamamen katıldığını iddia etti. Bu politika, katliamlara ve gayri-Müslimler için büyük acılara yol açtı. Ancak, *Kölnische Zeitung*'un 1915-1916 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu muhabiri olan Dr. Harry Stürmer, *Two War Years in Constantinople* (İstanbul’da İki Savaş Yılı) adlı anı kitabında (Londra, 1917, s, 59-61) ‘Tehcir 1916 yazında Ermeni Patrikliği’nin düşüşü sonrasında seyrelmeye başladı ve Aralık 1916’ya gelindiğinde önceden askerlikten muafiyet vergisini vermiş olanların toplanmasıyla birlikte neredeyse durdu’ diye yazdı. Durum, 1917’de Rusya’da devrim olmasından sonra yine kötüleşti.

Burada belirtmek gerekir ki, devlet tarafından desteklenen ideoloji Panislamizm ve Osmanlıcılıktı; genelde belirtildiği gibi Türk milliyetçiliği değildi. İttihadçı çevrelerde artan bir milliyetçi bilinçlenme vardı ve bu, bir Rusya Türkü olan Yusuf Akçura’nın çevresinde toplanmış Türk Yurdu grubunda kendini ifade ediyordu. Ancak bu grup düşüncelerini çok açık ifade edebilse ve özellikle basında sesi çok duyulsa da, hükümet politikasında, özellikle de dış politikada hükümet ideolojisi üzerinde etkisizdi. Bunun sebebi sadece kısmen pragmatikti ve daha çok hem yönetici seçkin sınıfın hem de seferberlikte olan genel halk kitlelerinin bilinç düzeyiyle ilgiliydi. İmparatorluktaki halkın büyük kısmı Müslüman’dı ve henüz simgeleri olmayan milliyetçilik yerine dinî dayanışma isteğinden daha kolay etkileniyorlardı. Halifelik ve saltanatı kuşaklardır birleştirmiş olan Osmanlı Hanedanı’nın sahip olduğu karizma da dinî çağrıları kolaylaştırıyordu. Ayrıca, İslami dayanışma çağrısının sadece Arap taşrası ve Kuzey Afrika’da değil, aynı zamanda İttihadçılar ve Almanlar’ın düşmanlarına karşı ayaklanmalar çıkmasını umdukları İran, Afganistan ve Hindistan’da da etkili olması beklenmekteydi.

Anadolu’da Ermenilere yönelik tehcir ve katliam olayları Doğu cephesinde Ruslara, Irakta İngilizlere karşı alınan yenilgiden sonra başladı. Gerekçe ise Ruslarla işbirliği yaptıklarına inanılan Ermenilerin savaş bölgelerinden uzaklaştırılmasıydı. 0 yıllardaki amele taburlarında ki Ermeniler.

1915’in ikinci yarısı boyunca askerî durum umut verici değildi. Çanakkale saldırısının başarı ihtimali ve bir İngiliz-Fransız işgali tehdidi başkentin üzerinde asılı kaldı, bir Bulgar saldırısı ihtimali ile de derinleşti. Hariciye Nazırı Halil Bey [Menteşe], anılarında ‘Bulgarlar bize çarpıştığımız dönemde arkadan saldırsalardı... Gelibolu’daki durumumuz felâket olurdu’ diye yazıyordu. Eylül ayında durum o kadar kötüydü ki İttihadçılar Bulgaristan’ı Üçlü İtilaf’a katılmaktan vazgeçirmek için Sofya’nın istediği toprakları vermeyi kabul ettiler. Bu, Balkanlarda güç dengesini değiştiren bir olay, savaşta bir dönüm noktası olarak görüldü. Sonrasındaki Sırp-Bulgar savaşı, Sırplar’ın yenilgisiyle sonuçlandı ve Berlin ilk kez İstanbul’a doğrudan bir karayolu bağlantısı kurabildi. Ayrıca Çanakkale seferi de İtilaf Devletleri açısından başarısızlığa uğruyor gibi görünüyordu.

1916’nın ocak ayında, İtilaf Devletleri Gelibolu Yarımada’sından çekilmeye başladılar. Çekilme haberi gelir gelmez başkentte İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından şenlikler düzenlendi. Ancak basında ‘Büyük

Zafer' olarak anılan bu olayın kalıcı önemi, Osmanlı/Müslüman moral değerlerine getirdiği canlılıktı. Tek bir darbeyle Balkan Savaşları'nın travması da beraberinde getirdiği aşağılık kompleksiyle birlikte ortadan kalkmıştı. Osmanlılar yüz yıldır başkentlerini tehdit etmekte olan İngiltere donanmasını (ve ordusunu) yenerek nihaî bir zafer kazandıkları kanısındaydılar. Ayrıca içinde bulundukları ittifakta üstlerine düşenden fazlasını yerine getirdiklerini, Almanlar'ın da bunu görüp ödüllendirmeleri gerektiğini düşünüyorlardı.

Ancak, İngiltere'nin Gelibolu'dan çekilmesi krizi sona erdirmedi; kriz yeni bir şekle büründü. Ocak 1916'da Kafkaslar'daki Rus ordusu yeni bir saldırıya geçerek 16 Şubat'ta Erzurum'u ele geçirdi ve Anadolu yolunu açtı. Nisan ayında Trabzon düştü, temmuzda ise Erzincan. Erzurum'un düşmesi öncesinde General Falkenhayn, müttefiklerinin, özellikle de Türkiye'nin endişe verici durumuna dikkat çekti ve ülkenin 'uzun süre ayakta kalamayacağını, daha şimdiden barış imzalama isteği gösterdiğini' belirtti. Ne tuhaftır ki, bu Anadolu kentlerinin düşmesiyle beraber İttihadçılar için barış ihtimali azaldı. 1916'daki Osmanlı savaş hareketleri içinde, Osmanlı ordusunun İngiltere öncü kuvvetlerinden Irak'taki Kut'ül-Amare kentini alması ve General Townshend ile ordusunun teslim olması, tek parlak noktaydı. Ancak, bu zaferden sonra gelebilecek herhangi bir kutlama, yerini kısa süre içinde umutsuzluk ve öfkeye bıraktı, çünkü İttihadçılar Haziran 1916

sonlarında Hicaz'daki Arap ayaklanmasının haberini aldılar. Anadolu ve Arap vilâyetlerinde kaybedilen topraklar göz önüne alındığında, bunlar geri kazanılmadan barış imzalamak mümkün değildi. Eylül 1916'da hem Almanlar hem Osmanlılar, birinden birinin toprakları düşman işgali altındayken barış antlaşması imzalamamaya söz verdiler. İttihadçılar artık Almanya'ya her zamankinden de fazla bağımlıydılar. Bu durum, Osmanlı birliklerini, Anadolu kısmen Rus işgalindeyken, Avrupa sahnesine yollama kararında görülebilirdi. Bâbıâli, eğer zafer kazanılacaksa bunun Avrupa savaş alanlarında kazanılacağının farkındaydı.

Genel kriz 1917'de de derinleşerek sürdü. Savaşın devamının yarattığı yük, ancak tarafsız bir Washington'ın arabuluculuğuyla yapılacak bir barışla kaldırılabilirdi. Ne var ki, İngiltere ile Fransa, Rus ve İngiliz orduları Anadolu ile Arabistan'da ilerlemeyi sürdürür ve her geçen gün daha az direnişle karşılaşırken Başkan Wilson'ın barış önerilerini reddettiler.

1917’ye gelindiğinde Osmanlılar en az 300.000 kayıp vermişti ve çok düzensizdiler. Ancak Rus ilerlemesi de yavaşlamıştı. Bunda kötü iletişim, savaş yorgunluğu ve devrimci hoşnutsuzluk da rol oynadı. Mart 1917’de Rusya’da devrim olmasa, Osmanlılar Rus ilerlemesi karşısında çökebilirlerdi. Çarın mutlakıyetçi rejiminin çöküşü kendi de çökme noktasındaki İttihadçı rejime hayata yeniden başlama şansı verdi.

Paşalığa yükseltilmiş olan Talât Bey, 3 Şubat 1917’de Sait Halim Paşa’nın yerine sadrazam oldu. Ancak, tükenmiş bir devletin iç çelişkilerini düzeltme adına pek de bir şey yapamadı. Rusya’daki devrim erken bir barış umudunu yeşertirken, hâlâ zafere inanan Berlin’deki generalleri korkutuyordu. Enver Paşa bunlara Osmanlılar’ın savaşa devam edecekleri garantisi verdi. 6 Nisan’da Washington’ın Almanya’ya savaş ilan etmesi ve Bâbıâli’nin de Alman baskısı altında ABD’yle ilişkileri koparması, moral bozucu bir darbe daha oldu. Berlin, İstanbul’dan Alman denizaltıları İngiltere’yi dize getirene ve onurlu bir barışa ikna edene kadar dayanmasını rica etti. Savaş yorgunluğunun bir sonucu olarak, Enver tarafından yönetilen savaş grubu gücünü kaybetti ve siyasal güç yeniden İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin diğer hiziplerine kaydı. Enver Paşa’ya İttihad ve Terakki Cemiyeti içerisinde Mustafa Kemal’le aynı düşünceleri paylaşanlardan biri olan Fethi Bey [Okyar] gibi bazı rakiplerince meydan okundu. Artık, Osmanlıcılık ideolojisi yerine “*Türk Anadolu milliyetçiliği*”nden de bahsediliyordu. Yine de Osmanlıcılık/pan-İslâmizm hâkim esas ideoloji olarak kaldı.

Rusya’daki durum 1917 yılı boyunca kötüleştikçe Osmanlılar 1915’ten beri Rus işgalinde olan bölgeleri geri aldılar. Özellikle Bâbı-âli Avusturya’yı desteklemek için Galiçya’ya birlikler gönderdikten sonra imparatorluğun kaybettiği toprakları geri almasına yol açacak bir onurlu barıştan yana umutlanan İttihadçı basın artık ne pahasına olursa olsun barıştan bahsetmiyordu. Rusya’daki Bolşevik Devrimi’nden ve İtilaf Devletleri’nin her an gerçekleşebilecekmiş gibi duran yenilgisinden sonra, İttihadçılar’ın savaştan beklentileri arttı. Hükümet Mısır’ın, Arap vilâyetlerinin ve Kıbrıs’ın Osmanlılar’a geri verilmesini isterken pan-Türkçü basın da Kafkaslar’a bakarak Rusya, İran ve hatta Afganistan’ın Türk/Müslüman halklarının birliğinden bahsetmeye başladı.

İttihadçılar kendilerini potansiyel bir bölgesel büyük güç olarak, ‘Ortadoğu’nun Japonyası’ olarak görmeye başladılar. Buna dayanarak,

imparatorluğun bölgedeki jeopolitik konumunun güçlü bir donanmaya sahip olması gerektirdiğini düşünerek, İstanbul'un Almanlar'ın ele geçirdiği Rus Karadeniz filosundan aslan payını alması gerektiğini öne sürdüler. Bu kişisel değerlendirme Alman emperyalist amaçlarıyla ve yaratacağını düşündüğü yenidünya düzeninde imparatorluğa biçtiği rolle çatışıyordu.

Ancak, ülkenin yürekler acısı ekonomik durumunda bir değişiklik olmamıştı. Yiyecek ve yakıt bulmak neredeyse imkânsızdı; başkent halkı büyük sıkıntıda olsa da direnişe geçer şekilde örgütlenememişti. Hazine boştu, Ekim 1917'de hükümet Almanlar'ın Düyun-i Umumiye 'deki mevduatına karşılık olarak 50 milyon liralık para bastı. Bolşevikler ile Almanlar arasında Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması İttihadçılar'ın savaşa girme kararının haklı çıktığını gösterir gibiydi. Yalnız toprak kazanmakla kalmamış aynı zamanda Kafkaslar 'da 'bizle kuzeydeki Rus etki alanı arasında bir kale duvar gibi duran' bir güvenlik bölgesi de edinmişlerdi. Osmanlı etkisinin artışı, artık tamamen Almanlar'a bağımlı olduklarından, İttihadçılar'ın sürdüremeyecekleri bir aldatmacaydı.

1917 başlarında yaşanmış olan savaş yılgınlığı ve moral bozukluğu, 1918'de Alman saldırısının başarısızlığının ertesinde sonrasında İttihadçılar'ı yeniden etkisi altına aldı. Başkenti doyurabilme sorunu her zamankinden daha kuvvetliydi. Temmuzda başlayan İngiliz hava saldırıları, moral bozukluğunu ve barış arzusunu arttırdı. Gün geçtikçe İttihad ve Terakki Cemiyeti içindeki sivil unsur kuvvet kazandı. Askerî ve posta sansürleri sonrasında siyasi sansür de 11 Temmuz 1918'de kaldırıldı. Sultan Mehmed Reşat'ın 3 Temmuz 1918'deki ölümü, tahta İttihadçı karşıtı VI. Mehmed'i [Vahdettin] (saltanatı 1918-1922) çıkardı. Yeni padişah hemen anayasal otoritesini ilan etti ve İttihadçılar'ın atadığı yaverlerini kendi adamlarıyla değiştirdi.

Eylül başında, Berlin İstanbul halkının doyurulabilmesi amacıyla borç vermek zorunda kaldı. İmparatorluğun durumu o kadar kötüydü ki, Talât Paşa durumun vahametini anlatabilmek amacıyla Berlin'e gitti. İstanbul'a dönerken de Bulgar Çarı Ferdinand'ı görmek üzere Sofya'ya uğradı. Ancak, Bulgaristan barış görüşmelerine başlamayı düşündüğü için bu ziyaret iptal edildi. Böylelikle, Talât Paşa, savaşın Osmanlılar için sona erdiğinin, İttihadçılar'ın da İttihadçılık ve Almanlarla ittifakla lekelenmemiş bir hükümete yer açması gerektiğinin ayırdına vardı. Talât 8 Ekim'de istifa etti ve yerine Ahmet İzzet Paşa geldi. Meclis'te savaşa devamın yararsızlığı

hakkında konuşulduktan sonra hükümet barış görüşmelerine başlamaya karar verdi ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı.

İşte bu olay, Osmanlı İmparatorluğu için Birinci Dünya Savaşı'nın bittiğine bir işaret oldu. Savaş yenilgiyle sona ermişti, ama on yıllık Meşrutiyet yönetimi, özellikle de savaş yıllarında, Osmanlı toplumunu değiştirmişti. Savaş, İttihadçılar için, toplumsal olan her şeyi ve bizzat toplumu belirlemişti. Dinamikleri gereği savaş, tüm diğer toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel süreçleri boyunduruğuna alarak en kapsamlı olay haline gelmiş ve doğrudan ya da dolaylı olarak toplumun her bireyini etkilemişti. Ancak savaşın bu özelliği bizleri farklı gruplar ve kişilerin de etkilendiği gerçeğini görmezden gelmeye yöneltmemeli: çoğunluk için yıkımı temsil eden şeyler bazı Müslümanlar için bir nimet olmuştu. Bunlar, zenginleşerek yeni bir işadamı sınıfı, doğmakta olan bir burjuvazi oluşturdular.

Bu 'yeni sınıf'ın doğuşu, belki de on yılın en önemli gelişmesiydi. Anayasanın yeniden yürürlüğe konması sonrasında, kimi aydınlar Osmanlıların kapitalizmi kurup kendi burjuvazilerini yaratmadıkça 20. yüzyılda hayatta kalamayacaklarını gözlemlediler. Bunu gerçekleştirmek İttihadçıların temel görevlerinden biri haline geldi. İttihad ve Terakki Cemiyeti bir 'milli ekonomi' kurulması kampanyasına imparatorluk çapında küçük ticarî işletmeler ve bankalar açarak önderlik etti; böylece, yeni rejimle arasında çıkar birliği olan bir küçük çekirdek grup oluşturdu. Eylül 1914'te kapitülasyonlar kaldırılınca büyük toprak sahipleri ürünlerini -buğday, pamuk, tütün, vb.- doğrudan Alman ve Avusturyalılar'a satarak zenginleşti. Bu tür insanlar, Sevr Antlaşması'nın yerine getirilmesini önleme amacıyla savaş sonrasında ortaya çıkan milliyetçi hareketin belkemiğini oluşturdu.

Oluşan burjuvazinin yanı sıra, savaş, aynı zamanda savaş üretimi amacıyla Alman gözetiminde kurulmuş fabrikalarda sınırlı bir işçi sınıfını da yarattı. Zanaatkârlar, gönderildikleri Almanya'daki fabrikalarda çıraklık ederek modern üretim teknik ve becerilerini öğrendiler. Bunlar sadece yeni beceriler değil, aynı zamanda yeni bir siyasi bilinç de kazandılar; hatta içlerinden bazıları 1918 sonlarında Almanya'da patlak veren komünist devrime bile katıldılar.

Meşrutiyet döneminde, özellikle de savaş sırasında, kadınlar da önemli bir rol oynadılar. Kadınları toplumun en karanlık bazı uygulamalarından

kendilerini kurtarmalarını teşvik eden birtakım kadın dergileri yayımlandı. Kadınlara kendilerini eğitmeleri, aile ve toplum içinde aktif bir rol oynamaları öğütlendi. Çağdaşlaşmacıların ortak görüşü, eğer kadınlar eşit ortaklar olarak toplumda yer almayacaklarsa Osmanlı toplumunun çok yavaş ilerleyeceği yönündeydi. 1912 Balkan Savaşı'yla başlayarak kentli kadınlar önce hemşirelik yapmaya, sonra da telefon santrallarında Hıristiyan kadınların yerini almaya başladılar. Köylü kadınlar hep tarlada çalışmışlardı ama erkekleri askere alınıp cepheye yollanınca daha da fazla çalışmaya başladılar. Kadınlar yeni Türkiye yaratılırken kritik bir rol oynamayı sürdürdüler.

Özetle, Meşrutiyet dönemi Osmanlı halklarının, özellikle de kendilerini Osmanlı yerine Türk olarak görmeye başlayanların zihniyetini değiştirdi. Yazar Vâlâ Nurettin, devrimin kırk altıncı yıldönümünde şöyle yazıyordu: "Eğer Türkler İkinci Meşrutiyet dönemini yaşamasaydı, vatan ve millet kavramları yaygınlaşamayacaktı. Memleket ve halk padişahın malı olarak kalacaktı. Halk, hâlâ "Haşmetmeapları en iyisini bilir; onun hikmetinden sual olunmaz' diye düşünecekti. Bu şartlar altında bir milli mücadele mümkün olmazdı. Büyük ihtimalle bugün ortada bir Türkiye Cumhuriyeti olmaz ve Türkiye Ortadoğu'da ancak bir krallık olabilirdi."

OKUMA ÖNERİLERİ

Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*: 1908-1914, çev. Nuran Yavuz, İstanbul Kaynak Yayınları, 1995.

Feroz Ahmad, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu*", Marian Kent (der.) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 6-35.

Feroz Ahmad, "*War and Society under the Young Turks*, 1908-1918", *The Modern Middle East*, Albert Hourani, Philip Khoury ve Mary Wilson (der.), Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1993.

Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul: İletişim, 2001.

Aykut Kansu, *Politics in Post-Revolutionary Turkey*, 1908-1913, Leiden: Brill, 2000.

M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi*, çev. Mehmet Morali, İstanbul: Alkım, 2005.

dördüncü bölüm

Kemalist Dönem (1919-1938)

ATATÜRK'ÜN GEÇMİŞİ VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ

Osmanlı İmparatorluğu, savaşın sonunda bitkinlikle çökmüş, eski yönetici seçkin tabakanın, halife olan padişahın başta kalması şartıyla galiplerin yönetimini kabul etmişti. Ancak, Jön Türkler dönemi tüm eksiklerine rağmen bir Müslüman, seçkin-karşıtı ve yeni canlanan bir burjuva sınıfı yaratmıştı ki, bunlar haklarını korumak amacıyla savaşmaya, yeni bir vatanseverler ülkesi kurmaya hazırdı. Bu grubun üyeleri, Trakya ve Anadolu'da, Müslümanlar için galip devletlerden 'adalet' isteyen Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurdular. Bunlar, yerel isteklere aracılık eden yerel örgütlerdi, çünkü henüz ortada ne bir 'ulus' kavramı ne de bu 'ulus'un yerleşeceği bir toprak kavramı vardı. 14 Mayıs 1919'da Batı Anadolu'da İzmir'e çıkan Yunan güçleri, kısa sürede 'ulusal' hale dönüşecek daha yaygın bir direniş hareketinin etkeni oldu. 1934'te Atatürk soyadını alacak olan Mustafa Kemal (1881-1938) Anadolu Müslümanlarını harekete geçirmekte ve direnişi örgütlemekte hayati bir rol oynayacaktı.

Mustafa Kemal, kozmopolit bir liman kenti (ve günümüzde Yunanistan'ın ikinci büyük kenti) olan Selanik'te 1881 yılında, orta halli bir ailede doğdu. Alt-orta sınıfa mensup Müslüman gençlerin fırsat kısıtlılığı göz önüne alındığında, Mustafa ya dinî bir eğitim alarak din adamı olacak, yani ulema sınıfına girecek ya da askerî bir eğitim alacaktı ki bu herhalde Müslüman bir erkek çocuk için modern bir eğitim almanın ve toplum katmanları arasında yukarıya doğru tırmanmanın en kolay yoluydu.

Hamidiye ordusu, mektepli ve alaylı subaylardan oluşuyordu. Mektepliler modern askerî okullarda eğitilip çağdaş savaş yöntemlerini genellikle yabancı askerî danışmanlardan öğreniyordu. Bunlar ayrıca, vatanseverlik ve milliyetçilik, özgürlük ve kardeşlik, hukukun üstünlüğü gibi laik kavramları, yani kısaca Fransız devrim geleneğinden doğan fikirleri öğreniyorlardı. Alaylılar ise, sultan-halifeye ve onun temsil ettiği kurumlara bağlılıkları nedeniyle, öğrenim ve eğitimden geçirilmeksizin kıtalarda yetiştirilen subaylardı. Bunlar, geleneklerine bağlıydı ve anayasal devrim sonrasında ortaya çıkan fikirlerin yetiştirilme tarzlarına ters düştüğü fikrindelerdi. Mektepli subaylar, ordunun omurgasını oluşturan 'aydın' kişilerdi ve İttihadçıların reformlarını destekliyorlardı. Ancak, bunların çoğu 1908 ile 1922 arasında imparatorluğun girmek zorunda kaldığı savaşlarda ölmüşlerdi ve gerek ordu içerisindeki gerekse İttihadçı ve Kemalist hareketler içerisindeki reformcu unsurlar, bu ölümlerle zayıflamıştı.

Mustafa, Selânik'te askerî ortaokula girdi ve buradan 1895 te Manastır'daki askerî liseye ve 1899'da da İstanbul'daki Harp Okulu'na ilerledi. 1902 yılında teğmen rütbesini aldı ve Harp Akademisi'ne devam etti. Buradan 1905'te kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra Şam'daki 5. Ordu'ya atandı. Mustafa Kemal Suriye'de ordu içi siyasette etkin hale geçerek yönetime karşı muhalefet hareketlerinde yer aldı. Ancak, Abdülhamid yönetimine karşı asıl muhalefet Makedonya'da, İttihad ve Terakki önderliğinde yoğunlaşıyordu. Öyle ki Ekim 1907'de Selanik'teki 3. Ordu karargâhına atandığında, hemen hareketle ilintilenebilmişti. Bu durum, 1908 Temmuz'unda anayasa yeniden yürürlüğe konulup İttihad ve Terakki Cemiyeti (İttihad ve Terakki Partisi) birdenbire iktidar olduğunda Mustafa Kemal'in kendini içinde bulduğu konumdu.

Mustafa Kemal İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ana kadrosunda yer almadı; subayların politikayla ilgilenmesine karşıydı. 1909 Nisanı'nda karşıdevrimi bastıran Mahmud Şevket Paşa'nın yönetimindeki Hareket Ordusu'na bir kurmay subay olarak dâhil oldu. Sonraları askerî meselelerle ilgilendi, konuyla ilgili yabancı yayınları izledi ve bazı talimnameleri Türkçe' ye çevirdi. 1910 Eylülü'nde Fransız ordusunun tatbikatlarını izlemek üzere görevlendirildi ve sonraki yıl binbaşı rütbesine terfi ettirildi. İtalya 1911 Eylülü'nde Osmanlı'nın Trablus eyaletini –günümüzdeki Libya'yı– işgal ettiğinde, yerel Arap güçlerini bir gerilla savaşı için

örgütlemek üzere bölgeye gönderildi. 1912-1913 Balkan Savaşı'na ise ancak Osmanlılar bozguna uğratıldıktan sonra katıldı. Edirne'nin Bulgarlar'dan geri alınması, İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından en parlak ışıklarından biri olarak hazırlanan Enver Bey'in prestijini güçlendirdi. Bir Osmanlı prensesiyle evli olan Enver Bey, 1914'ün ocak ayında harbiye nazırı olarak atanmasının ertesinde orduyu, yeni taktiklerden kopuk kalmış Abdülhamid dönemi paşalarının çoğunu tasfiye ederek gençleştirdi. Bu arada, 1913 Ekim'inde, gözde bir İttihadçı subay, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde Enver Bey'in rakibi ve Mustafa Kemal'in düşündeşi olan Ali Fethi [Okyar] Sofya'ya büyükelçi olarak atandı ve Mustafa Kemal'i askerî ataşe olarak yanına aldı. Bunlar çok önemli atamalardı; çünkü Bulgaristan'ın çıkacak bir savaştaki konumu İstanbul için birinci derecede önemliydi ve büyükelçi ile askerî ataşesinin raporları İttihadçı hükümet için hayatiydi. Mustafa Kemal, Sofya'da gerçekleşmekte olan modernleşmeden etkilendi ve bu deneyim ileride Türkiye cumhurbaşkanı olduğunda fikirleri üzerinde etkili olacaktı.

Osmanlılar, Birinci Dünya Savaşı'na 1914 Kasımında girdiler ve İtilaf Devletleri 1915'in ocak ayında Gelibolu Yarımadası'nı bombalamaya başladı. O dönemde kaymakamlığa (yarbaylığa) yükselmiş olan Mustafa Kemal, Gelibolu'da 19. Tümen'e komuta ediyordu. Mustafa Kemal burada başarılı bir komutan olarak ün salarken, ülkede İstanbul'un kurtarıcılarından biri olarak tanındı. Arıburnu'ndaki Müttefik ilerlemesini durdurmakta ve daha sonra da Anafartalar grubu komutanı olarak hayati roller oynadı. 1 Haziran 1915'te miralaylığa (albay) terfi etti. Aralık ayında Gelibolu'dan İstanbul'a gitmek üzere ayrıldığında katkılarının İttihadçı yönetim tarafından takdir edilip ödüllendirileceğini düşünüyordu; ancak bu gerçekleşmeyecekti. İttihadçılar sadece davalarına tamamen bağlı subaylara önem veriyordu ve Mustafa Kemal bunlardan biri değildi.

Yine de, 1916'da mirlivalığa (tuğgeneral) yükseltilerek Ruslar'ın işgalindeki Doğu Anadolu'da cepheye gönderildi. Ağustosta Bitlis ve Muş vilâyetlerini Ruslar'dan geri aldı, ancak Muş'un kurtarılması geçici bir süre için oldu. Yine de Mustafa Kemal çevresinde karizmatik bir lider, başarı gösteren ve girdiği her savaşı kazanan bir komutan olarak ün saldı. Mustafa Kemal yeni görevler almaya –Suriye'de 2. ve 7. ordular– devam etti; bu görevlerde, geri çekilmek zorunda kaldığı hallerde bile, başarılı oldu. Osmanlı ordusunun Almanlar tarafından Berlin'in istekleri doğrultusunda

yönlendirilmesinden rahatsızlık duyuyordu. 1913'te Alman askerî heyeti Osmanlı ordusunun başına getirildiğinden beri durum buydu.

1917 Ekim'inde Mustafa Kemal Suriye'deki görevlerinden ayrılarak İstanbul'a döndü. Enver Paşa'nın Alman yanlısı politikalarına muhalif bir kişi olarak, İttihad ve Terakki Cemiyeti karşıtı olan tahtın vârisi Şehzade Vahdeddin tarafından çıktığı resmî Almanya gezisine davet edildi. Kemal ile Vahdettin birbirleriyle iyi anlaştılar ve bu sonraları –Vahdettin'in 1918 Temmuz'unda tahta çıkması sonrasında– Mustafa Kemal'i, ateşkesten sonra Anadolu'daki birliklerin terhisini denetlemekle görevlendirdiğinde yararlı oldu. 1918 Ağustosu'nda Kemal, ikinci kez Suriye'de 7. Ordu'nun başına getirildi. İngiltere'nin ilerlemesini durduramasa da düzenli bir ricatın gerçekleşmesini sağladı. Artık savaş yeniden hareketlenemeyecek şekilde kaybedilmişti ve Osmanlılar İtilaf Devletleri'yle Ekim 1918'de savaşın sona erdiğini belgeleyen bir ateşkes antlaşması imzalamak zorunda kaldılar. Mustafa Kemal, 13 Kasım'da İstanbul'a döndü.

İttifak Devletleri (İngiltere ve Fransa) yendikleri Osmanlılara istedikleri şartları kabul ettirebileceklerini ve imparatorluğa bir koloni muamelesi yapabileceklerini düşündüler. Daha savaş sürerken aralarında Osmanlı İmparatorluğu'nu bölen gizli antlaşmalar imzalamışlardı. Her ne kadar bu antlaşmalar Rusya'daki devrimden sonra geçerliliklerini yitirmişlerse de yine de yeni şartlar altında uygulanacaklardı. Kendi açılarından, Osmanlılar anormal bir durum yaşıyordu; yenilmiş ve gidecek 'anayurt'tan yoksun bir imparatorluk milletiydiler. İspanyollar İspanya'ya, İngilizler İngiltere'ye, diğerleri kendi anayurtlarına çekilmişlerdi; ancak Osmanlılar nereye gidebilirdi? İç ve Orta Asya'dan Türk boyları olarak gelmişler ve Normanlar'ın İngiltere'yi işgalinden sadece beş yıl sonra, 1071'de Küçük Asya'da kendilerine yer açmışlardı. Avrupa tarafından, Asya'dan gelen ve Avrupa'da, Anadolu'da, Arabistan'da topraklar ''ele geçirmiş'', ama oralarda bulunmaya hakkı olmayan fatihler olarak görülüyorlardı. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa'dan ve Birinci Dünya Savaşı ile de Arap topraklarından çıkarılmışlardı. Küçük Asya'yı –ya da Anadolu'yu– ellerinde tutuyorlardı ama bu toprakları isteyen başkaları – Yunanlılar Ermeniler ve Kürtler– vardı. Osmanlılar, Wilson Prensipleri diye bilinen On Dört Madde'nin kendilerini de hem Türkler hem Müslümanlar olarak kapsadığını, dolayısıyla çoğunlukta oldukları topraklar üzerinde kendi geleceklerini belirleme hakları bulunduğunu düşünüyorlardı. Ancak, durum

böyle değildi. 1920 Ağustosu'nda imzalanan Sevr Antlaşması'nın koşullarına göre, Osmanlılara Anadolu'nun sadece bir parçası düşmekteydi. Başkan Wilson'dan sultanın Türkiye'si ile Ermenistan arasındaki sınırı belirlemesi istendiğinde, Wilson Anadolu'nun, Trabzon, Erzincan, Erzurum, Muş ve Van illerinin de dâhil olduğu 103.600 km2'lik bölümünü Ermeniler'e bırakmıştı. Ermenistan Cumhuriyeti kendini Akdeniz'e bağlamak üzere Güneydoğu Anadolu'dan da toprak talep etmekteydi yani Ermenistan Anadolu'nun üçte birini kapsayacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve önde gelen İttihadçı liderlerinin Avrupa'ya kaçışları sonrasında ülkenin yönetimi yeniden padişahla Saray'ın eline geçmişti. Başlangıçta, Mustafa Kemal İstanbul odaklı, ülkenin bağımsızlığını genelde diplomatik yöntemlerle sağlayacak bir strateji izleyebileceğini umdu. Sultanın böyle bir hareketin lideri olması ve Kemal Paşa'nın da savaş kabinelerinde harbiye nazırı olarak önemli bir rol oynaması bekleniyordu. Bu tür bir strateji yürüseydi –ki İtilaf Devletleri'nin, özellikle İngiltere'nin tutumu yüzünden yürümezdi– Osmanlı kurumları ağı içerisinde sürdürülecek, dolayısıyla da radikal ve laik bir program yerine sultana bağlı ve siyaseten muhafazakâr bir programa sahip olacaktı.

Askerî şöhreti ve İttihadçılar'a karşı olduğu bilinmesine karşın, Mustafa Kemal'e kabinede bir görev verilmedi ve kısa süre içerisinde Saray'la ilgili olarak hayal kırıklığına uğradı. Vahdeddin, kendine verilen kısıtlı iktidarı korumak için İngiltere'nin isteklerini yerine getirmeye gönüllü görünüyordu. Bu sırada, Jön Türkler döneminde siyasi ve ekonomik iktidarı tatmış olan yerel seçkinler yerel ölçekli Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kuruyorlardı. Bu cemiyetlerin ilklerinden bir tanesi Karadeniz kıyısında, Trabzon'da, Pontus Rum Cumhuriyeti'nin oluşturulmasına karşı kurulmuştur.

ULUSAL BAĞIMSIZLIK HAREKETİNİN DOĞUŞU

Saray, İngiltere'nin de onayıyla Mustafa Kemal'i Anadolu'daki 9. Ordu'ya, mütareke sonrasında silah bırakmamış Osmanlı güçlerini silahtan arındırmak amacıyla müfettiş olarak atadı. İstanbul'dan deniz yoluyla ayrılarak modern Türk tarihindeki derinden sarsıcı bir olay olan İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden dört gün sonra, 19 Mayıs 1919'da Samsun

limanına vardı. Mustafa Kemal birlikleri silahsızlandırmak yerine, komutanlarla görüşerek Amasya'da ortak bir direniş genelgesi yayınladı. Saray onu harcamaya kalkınca da görevinden istifa etti. Sonrasında Müdafa-i Hukuk örgütleri onun çevresinde toplandılar. Bu tür örgütlerin kongreleri 1919'da Erzurum'da (23 Temmuz-17 Ağustos) ve Sivas'ta (4-11 Eylül) yapıldı ve her seferinde Kemal Paşa'yı kongre başkanı olarak seçtiler. Aralık ayında Mustafa Kemal, Anadolu'nun merkezindeki Ankara'ya taşındı ve bu kenti ulusal direniş hareketinin merkezine dönüştürdü.

Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçtikten sonra "birlikleri silahsızlandırmak" yerine yerel sivil önderler ile komutanlarla görüşerek, direniş kararını uygulamaya başladı. Amasya Tamimi'nden sonra düzenlenen Erzurum Kongresi, İstanbul hükümetini tedirgin etmişti. Ardından yapılan Sivas Kongresi öncesinde ise şehrin işgal edileceği söylentileri yaygınlaştı. Buna rağmen başarıyla tamamlanan Sivas Kongresi, ilk kez Heyet-i Temsiliye imzalı yayınladığı bildiride ulusal çıkarların savunulması isteniyordu. Sivas Kongresl'nde Mustafa Kemal, Mazhar Müfit (Kansu), Bekir Sami (Kunduh), Rauf Bey (Orbay), Hüsrev Bey (Gerede), Ruşen Eşref (Ünaydın) ve diğer delegelerle birlikte.

Burada, İngilizce'ye nation, national ve nationalist olarak çevrilen Türkçe millet, milli ve milliyetçi terimleri hakkında birkaç şey söylemek gerekir. Bu kelimeler, bağımsızlık savaşı boyunca ve sonrasında,

milliyetçiden çok vatanperver, dışlayıcıdan çok bütünleştirici anlamlarda kullanılmışlardır. Bu terimler Anadolu'nun tüm İslâmî unsurlarını –Türkler'i, Kürtler'i, Çerkezler'i, Araplar'ı ve Lazlar'ı– kapsıyordu ve her birinin kendi benlikleri vardı; Mustafa Kemal, 1919'un ekim ayında, Misak-ı Milli'nin buna göre belirlendiğini belirtmişti. Dinleyicilerine, 'Efendiler!' diye başlayarak anlatmıştır, 'Bu hudut sırf askeri mülahazat ile çizilmiş bir hudut değildir, hudud-ı millidir. Hudud-ı milli olmak üzere tespit edilmiştir. Fakat bu hudut dâhilinde tasavvur edilmesin ki, anasır-ı İslâmîye'den yalnız bir cins millet vardır. Bu hudut dâhilinde Türk vardır, Çerkez vardır ve anasır-ı saire-i İslâmîye vardır. İşte bu hudut memzuc bir halde yaşayan, bütün maksatlarını, bütün manasıyla tevhid etmiş olan kardeş milletlerin hudud-ı millisidir.' Milli Misak, yeni devletin sınırlarını belirliyordu. Sınırlar, 1913 yılında Balkan Savaşı'ndan sonra imzalanan ve Osmanlılar'a Balkanlar'da toprak veren barış antlaşmaları ile Ekim 1918 ateşkesinin sınırlarına dayanarak belirlenmişti. Milli Misak'ı 17 Şubat 1920'de tamamıyla kabul eden son Osmanlı Meclisi'nde, bundan iki gün sonra Türk ve millet kavramları tartışılmış ve Türk kavramının tüm farklı Müslüman unsurları içine kattığına karar verilmişti. Hatta bazı mebuslar Osmanlı Yahudileri'ni de Türk kavramı içine katmışlardı. Mustafa Kemal bu fikirleri 1 Mayıs 1920'de tekrarlıyordu: 'Burada maksut olan ... yalnız Türk değildir. Yalnız Çerkez değildir. Yalnız Kürt değildir. Yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslâmîye'dir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyet-i âliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiği emeller, yalnızca bir unsur-ı İslâm'a münhasır değildir. Anasır-ı İslâmîye'den mürekkep bir kitleye aittir.' Osmanlı veya Kemalist vatandaşlık anlayışı asla etnik olmamıştır. Osmanlı kimliği, etnik köken veya dinden bağımsız olarak hanedan etrafında odaklanmıştı; Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler, hanedana itaat ettikleri ve zaman içinde gelişmiş olan kültüre bağlı kaldıkları sürece Osmanlı sayılırlardı. Aynı şekilde, Türk vatandaşlığı da Misak-ı Milli tarafından tanımlanmış, oluşan devletin sınırları içerisinde yaşamaya (doğmaya değil, yaşamakta olmaya) dayanmaktaydı. Kurtuluş Savaşı boyunca, gayri-Müslimler de (Rum ve Ermeniler) kendi devletleri için savaştıklarından din önemli bir rol oynadı; yalnızca Osmanlı Yahudileri milliyetçilere katıldılar. Doğum prensibine göre, Mustafa Kemal'in Meclis'teki düşmanları, onu yeni Türkiye sınırları içerisinde beş yıl

yaşamadığı için seçilme hakkından bile mahrum edilmesi için uğraştılar, çünkü artık yeni Yunanistan'ın bir parçası olan Selânik'te doğmuştu.

İngilizler milliyetçi meydan okumaya İstanbul'u işgal ederek karşılık verdiler. İstanbul Meclisi son olarak 18 Mart 1920'de toplandı ve İngiltere'nin eylemini kınadıktan sonra belirsiz bir süre için oturumlarını erteledi. Padişah 11 Nisan'da Meclis'i feshetti ve böylelikle uzun süredir sultanın Müttefikler'in tutsağı olduğunu iddia eden Ankara milliyetçilerinin meşruluğuna katkıda bulunmuş oldu. Yine de, milliyetçiler; özellikle de Saray, milliyetçileri zındıklar olarak tanımlayan ve müminlerin görevinin onları öldürmek olduğunu belirten bir fetva yayınladıktan sonra, sultanın taraftarlarına karşı bir iç savaş ilan etmek zorunda kaldılar. Milliyetçiler buna karşılık olarak Ankara müftüsüne, halifenin gâvurların elinde esir bulunduğunu ve onu kurtarmak için savaşmanın müminlerin görevi olduğunu söyleyen bir karşı fetva yayınlattılar.

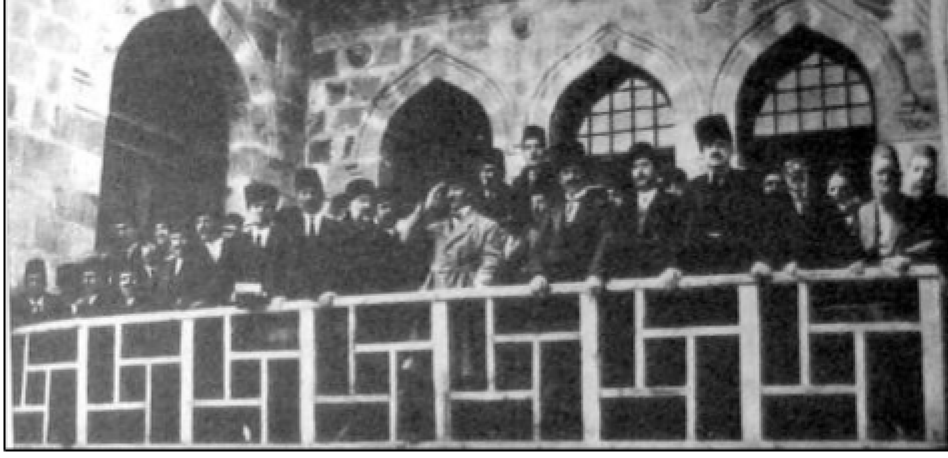
1920 ilkbaharı milliyetçiler için en tehlikeli dönemin başlangıcına işaret eder. Bu dönemde Saray'la ve yabancı güçlerle bir ölüm kalım mücadelesine giriştiler. Yunan güçleri Batı Anadolu'yu 1919'da işgal etmişti, temmuz ve ağustos aylarında Bursa ve Edirne'yi de işgal ederek ilerlemeye devam ettiler. Ertesi yıl, padişah, 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nı imzalayarak Anadolu'nun önemli bir kısmını Yunanistan'a Ermenilere ve Kürtlere bıraktığı gibi Milletler Cemiyeti tarafından Fransız mandasına verilen Suriye'ye de toprak verecekti. İstanbul bile Boğazlar'ı yönetecek bir uluslararası komisyona bırakılıyordu.

Milliyetçiler Türk-Müslüman devletinin hayatta kalmasının tehlikede olduğuna inandılar. Bu tehdit, Yunan ordusunun haziranda yeni bir saldırı başlatarak Kütahya ile Eskişehir'i aldığı ve Ankara'nın ulaşım hatlarını tehdit ettiği 1921 yılına da yansıdı. Ağustos ayında askerî durum o kadar ciddileşti ki BMM, başkomutan olarak Mustafa Kemal Paşa'ya askerî konularda otoritesini kullanması için yetki verdi. 13 Eylül 1921'de Sakarya Savaşı'nda elde edilen başarı milliyetçi hareket içindeki rakiplerine karşı Kemal Paşa'nın elini güçlendirdi. Bu konuda doğru fikirler yürüten akademisyenlere göre, Mustafa Kemal'in yenilmesi durumunda yönetim rakiplerinden biri olan ve mükemmellik seviyesinde bir askerî kimliği bulunan Kâzım Karabekir Paşa'ya geçecekti.

Sakarya Savaşı Mustafa Kemal'in kariyerinde ve bağımsızlık mücadelesinde bir dönüm noktası oldu. Mareşalliğe terfi ettirilerek kendine

Atatürk soyadını aldığı 1934 yılına kadar kullandığı Gazi unvanı verildi. Büyük güçlere karşı konumu da kuvvetlendi. Moskova'yla Türk-Rus sınırını belirleyen bir antlaşma imzaladı; İngilizler de Akdeniz'deki Malta Adası'nda tuttukları –İttihadçı ve milliyetçi– tutukluları serbest bıraktı. On bir ay sonra, 1922 Ağustosu'nda, Mustafa Kemal Yunan hatlarına karşı bir genel saldırı başlatarak Yunan ordusunu 2/3 Eylül'de teslim olmaya zorladı. Milliyetçi güçler 9 Eylül'de İzmir'e girdiler ve 11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi imzalandı. Ulusal Kurtuluş Savaşı kazanılmıştı; şimdi sıra yeni kurulacak devletin ve toplumun nitelikleri hakkında milliyetçilerin kabul edeceği bir uzlaşma bulmaktı.

İngilizler farkında olmadan milliyetçilerin işini, barış şartlarını görüşmek için hem İstanbul hem Ankara'dan heyetler çağırarak kolaylaştırdı. İngilizler milliyetçileri dağıtacağı yerde, onları birleşmeye ve kararlı davranmaya itti. Milliyetçiler Ankara hükümetinin yeni Türkiye'nin tek meşru otoritesi olduğunu öne sürdüler. İstanbul'da ise aslında padişahın yönetiminde devamı benimseyen bir muhafazakâr olan General Refet Bele, sultanı hükümetini dağıtarak milliyetçilerin izinden gitmeye ikna etmeye çalıştı. Eğer başarılı olsaydı milliyetçilerin padişahlığı nasıl olup da kaldırabileceklerini tahmin etmek zordur. Ancak, Vahdeddin Refet Bele'nin önerisini reddetti ve 1 Kasım'da Ankara'da BMM buna, 16 Kasım 1920'den beri sultanın hükümetinin bir işlevi kalmadığını öne sürüp padişahlığı kaldırarak karşılık verdi. Bu andan itibaren, İstanbul da, tüm diğer taşra gibi, Ankara'dan yönetilecekti. Vahdettin, 17 Kasım 1922'de bir İngiliz savaş gemisiyle ülkeden kaçtı; ertesi gün Meclis Abdülmecit Efendi'yi ülkenin yeni halifesi olarak seçti.

Kemalizm, modernizmin yeni bir toplumla hızla bütünleşmesi için her türlü aracı kullandı. Kurulan resmi siyasal partinin ismindeki “halk” terimi saltanata, eski düzene karşı olan herkesi kapsıyordu. Bunun için "ilim" hayattaki en gerçek yol gösterici olarak tanımlanırken, laiklik devletçe denetlenen bir kavram haline getirildi. Devletin yeniden yapılanmasında önemli bir adım olan TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920’de eski meclis binasının balkonunda Mustafa Kemal askerî birlikleri selamlarken.

Meclis padişahlığı kaldırmıştı ama halife milliyetçi hareket içinde de halk arasında da büyük popüleritesiyle destek görmeye devam ediyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın durumu güvende olmaktan çok uzaktı. Bazı milletvekilleri, onun Meclis’e seçilmesini, seçim yasasını değiştirip yalnızca, seçim bölgelerinde beş yıldan fazla bir süre oturmuş olan kişilerin seçilebilmesini sağlayarak önlemeye çalışıyorlardı. Bu, Mustafa Kemal’i, yeni Türkiye’nin sınırları dışında doğmuş olduğu ve Türkiye’nin hiçbir yerinde sürekli olarak beş yıl oturmadığı için saf dışı bırakacaktı. Ancak, değişiklik önerisi komisyonda geri çekildi.

Mustafa Kemal tecrit edilmiş olduğunu ve destek alanını genişletmesi gerektiğini fark etti. Bunun sonucunda, kendi siyasi partisini, daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi adını alacak olan ve eski rejim karşıtı herkesi temsil eden Halk Fırkası’nı kurdu. Halk terimi sosyal sınıflarından bağımsız olarak eski düzene karşı olan herkesi kapsıyordu; temel görevleri eski düzeni ve onun temsilcilerini alt etmek ve ‘halkın devleti’ni kurmaktı. Kemalistler karşıtlarına bu anlamda ideolojik savaş açtılar ve Mustafa Kemal konuşmalar yaparak ve basına beyanatlar vererek mesajını tüm ülkeye yaydı.

Mustafa Kemal’in liderliği aynı zamanda bazı muhafazakâr silah arkadaşlarının da tehdidi altındaydı. Bunlar uzun yıllardır tanıdığı Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir ve Refet Bele gibi, Ulusal Kurtuluş Savaşı’nda kahramanca çarpışmış ama eski meşrutiyet düzeniyle gelmiş olan ılımlılık ve meşruluğu kullanmak isteyen kişilerdi. Monarşi, büyük ölçüde padişahın taktik hatası sonucunda kaldırılmıştı ama bu kişiler halifenin yeni Türkiye’yi cumhurbaşkanı olarak yönetmesinde bir engel görmüyorlardı. Bunlar, tıpkı kendilerinden önceki İttihadçılar gibi, Türkiye’nin önceden bir sultan-halife, şimdiyse bir cumhurbaşkanı-halife tarafından, aşağıdan saldırılamayacak ama yukarıdan kolayca yönlendirilebilecek bir sembolik makam tarafından yönetilebileceğine inanıyorlardı. Öte yandan, Kemalistler ise, toptan bir toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşüm istiyorlardı. Devleti artık geleneksel toplum kuralları ve sembolleriyle yönetmek istemiyor, Türkiye’yi 20. yüzyılda hızla ilerletecek yeni, laik bir ideoloji yaratmak istiyorlardı. Kemalistler, Batı’nın materyalizmini, teknolojisini, modern silahlarını, fikirleriyle beraber benimsemek, böylelikle toplumu, kelimenin en geniş anlamında, dönüştürmek istiyorlardı. Bu, dinin devletten ayrıldığı değil, devletçe kontrol edildiği bir laik toplum yaratmak demekti. Onlar için çağdaşlık ekonomik ve toplumsal boyutlarla birlikte siyaseti ve kültürü de içeren geniş bir bütünlüktü. Geleneksel, ataerkil toplumlarını kökten ıslah ederek hem çağdaşlığı hem çağdaşlaşmayı başarmak istiyorlardı.

1923 sonrası Kemalizm’in siciline bakarsak rejimin gelenekselcilikten baş döndürücü bir hızla modernliğe doğru ilerlediğini görürüz. Hükümet demokratik olmayabilirdi ama en azından yeni-ataerkil padişahlık da değildi. Kemalistler, laikliği yani dinin devletten ayrılması ilkesini değil, devletçe denetlenen İslâm’ı getirdiler. İslâm’ı, reform programları ve devrimlerini, gerektiğinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından meşrulaştıracak şekilde kullanmaya niyet ettiler. Bilgi ve bilim, ‘hayatta en hakiki mürşit’ olarak tanımlanmaya başladı. Şehir kadınları da bir modernleşme rejiminde bir şekilde çağdaşlaşmadan yararlanmaya başladılar.

CUMHURİYETİN DOĞUŞU

24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması, yeni Türkiye'yi ve sınırlarını tanıdı; Kemal Paşa'nın prestijini artırdı. Bu antlaşmayla Türkiye, bağımsızlığını uluslararası alanda kabul ettirdi. O dönemde Asya ve Afrika'da sadece bir avuç bağımsızmış gibi görünen devlet vardı; geri kalanların tümü emperyalist güçlerin sömürgeleri veya mandalarıydı. Afrika'da Habeşistan (bugünkü Etiyopya), Batı ve Orta Asya'da İran ve Afganistan, Güneydoğu ve Güney Asya'da da Tayland ve Çin vardı. Habeşistan 1935'te bir İtalyan sömürgesi oldu; İran 1941'de Rusya ve İngiltere tarafından işgal edildi ve ondan sonra sadece sözde bağımsızlığa sahip oldu; Afganistan İngiltere Hindistanı ile Sovyet Orta Asya'sı arasında tıpkı Tayland'ın İngiltere Hindistanı ile Fransız Hindiçini (bugünkü Vietnam) arasında olduğu gibi bir tampon bölge oldu; Çin Japonya tarafından işgal edildi. İşte bu ortamda sadece Kemalist Türkiye 1923 sonrasında tam bağımsızlığını koruyabildi.

Mustafa Kemal, Ağustos 1923'te yeniden Meclis başkanı seçildi ve ekim ayında Meclis, Ankara'yı yeni devletin başkenti yapan, İstanbul'u halifelik merkezi olarak bırakan bir önergeyi kabul etti. Bu, muhafazakârlara indirilmiş önemli bir darbeydi, çünkü kaleleri olan İstanbul'u siyaset hayatından çıkarıyor ve siyasetin ağırlık merkezini Anadolu'ya çekiyordu. 29 Ekim 1923'te Meclis bu olumlu siyaset ortamında ve muhaliflerine karşı bir yasal darbe niteliğinde, Türkiye'nin bir cumhuriyet olduğunu ve Mustafa Kemal'in de cumhurbaşkanlığını ilan etti. Cumhuriyet ilan ederek Kemalistler, eski düzenin çağdaşlaşmacılığı ve hiyerarşisi yerine çağdaşlık ve eşitliğe bağlılıklarını bildiriyorlardı. Eski düzenin temelleri üzerinde durduğu ve 1924'te Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası'nı kuracak olan birçok milliyetçinin halifeyi cumhurbaşkanı olarak tutmak istedikleri hiyerarşi ve geleneği reddediyordu. İstanbul, aynı zamanda çoğu mensubunun -Washington'ın Türkiye'yi tıpkı Filipinler'de yaptığı gibi çabucak 'medenileştireceği'ni düşündüklerinden- Amerikan mandasını tam bağımsızlığa tercih ettiği yükselen burjuvazinin de yuvasıydı. Milliyetçiler bu fikirle ters düştüler ve TBMM milliyetçi güçler tarafından ekimde yeniden ele geçirilmiş olan İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderdi.

İstanbul muhalefeti hükümetten halifeliği tüm İslâm dünyası tarafından sayılan bir kurum, Türkiye'nin etkisini geniş topraklara yayacak bir tür İslâm Papalığı olarak korumasını istedi. Ankara buna muhalifleri tutuklayıp, 3 Mart 1924'te hilafeti kaldırarak ve Osmanlı Hanedanı üyelerini sürgüne göndererek karşılık verdi. Bu olay Atatürk'ün ölümüne

kadar sürecek bir seferberliğin –ülkede çağdaşlığın ve laikliğin yerleştirilmesi seferberliğinin– başlangıcı oldu.

Mustafa Kemal’in liderliği ordunun bağlılığı konusunda kuşkuları olduğu sürece teminatsız kaldı. Ordu, Kurtuluş Savaşı’nı kazanmıştı ve halk içinde büyük prestije sahipti. Artık bir mareşal olan Mustafa Kemal pek çok subayın desteğine sahipti. Ne var ki, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi paşalar da, benzer şekilde Birinci Dünya Savaşı’ndaki başarılı komutaları ve ulusal mücadeledeki katkıları nedeniyle aynı durumdaydılar. Üstelik bunlar Osmanlı geçmişinin bazı geleneksel sembollerini savundukları için, gelenekçi unsurlar, özellikle de İstanbul’daki eski seçkinler grubu ve burjuvazi tarafından destekleniyorlardı. Kemal Paşa, bunların ordudaki etkilerini Meclis’ten asker kişilerin aynı zamanda milletvekili olamayacağını öngören bir yasa geçirterek zayıflattı. Yasa yürürlüğe girdikten sonra muhafazakâr muhalefet açığa çıktı ve 1924 Kasımı’nda Mustafa Kemal’in Halk Fırkası’na bir rakip olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kuruldu; Mustafa Kemal’in partisi de buna adının başına Cumhuriyet kelimesini ekleyip adını Cumhuriyet Halk Fırkası yaparak karşılık verdi.

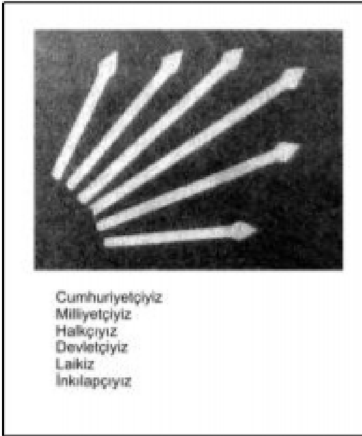
Kürt aşiretleri Şeyh Sait liderliğinde 1925 Şubatı’nda ayaklanmasaydı, Kemalistler’ in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın meydan okumasıyla nasıl başa çıkacakları belli değildi. Partiyi kapatıp liderlerini siyasetten uzaklaştırabilecekler miydi? Mustafa Kemal’in böyle bir risk alabileceği şüpheliydi, çünkü Terakkiperver Fırka liderlerine ordu içinde büyük destek vardı. Kürt ayaklanması Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması ve tüm muhalefetin ezilmesi için uygun zemini yarattı; aynı zamanda da rejime Şapka Kanunu, tekke ve zaviyelerin kapatılması, yeni Medenî Kanun ile Ceza Kanunu’nun yürürlüğe konması gibi radikal, Türkiye’ye çağdaşlık getiren ama muhafazakârların karşı çıktığı reformlar yapma olanağı verdi. Ancak, Kürt ayaklanması aynı zamanda bir otokrasinin oluşumuyla sonuçlandığı gibi ilk çok partili siyaset denemesinin de sonunu belirledi.

Ordu kaynaklı bir tepkiden çekinen Mustafa Kemal, Terakkiperver Parti paşalarına karşı ılımlı davranarak onları ne idam ettirdi ne de hapse attırdı. Ancak eski İttihadçılar’a karşıysa o kadar ılımlı değildi. 1926 Haziranı’nda İzmir’de kendini öldürmeye yönelik bir plan ortaya çıkarılınca tutuklamalar ve eskinin önde gelen dört İttihadçı’sının asılmasına kadar varan olaylar

yaşandı. Verilen bu cezalar, Mustafa Kemal'in yönetimine karşı açık muhalefete son verdi.

CUMHURİYETÇİLİK KÖK SALIYOR

Yeni rejim sonunda güvendeydi; eski rejim, milliyetçi muhafazakârları ve eski İttihadçılarıyla birlikte yenilmişti. 1926'ya gelindiğinde, Mustafa Kemal, insan suretlerinin simgelenmesinin günah olarak düşünüldüğü İslâmî toplumun anlayışına aykırı bir uygulamayla İstanbul'da heykelini diktirecek kadar kendinden emindi. Ertesi yıl, 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında, partisinin kongresinde Büyük Nutuk'unu okudu, bu yolla Kurtuluş Savaşı'nın hangi zorluklarla dövüşülüp kazanıldığının yorumunu yaptı. Rejim daha özgüven sahibi oldukça, Türkiye'yi daha da laikleştirip çağdaşlaştırmak için adımlar atıldı. 1928'de devletin dinini slam olarak belirleyen madde kaldırıldı. Latin alfabesi, Arap alfabesinin yerine konuldu ve bu Osmanlı geçmişiyle büyük bir ayrılığa yol açtı. Eski yazı bilenler bir gecede okuma yazma bilmez hale geldi ve işlerinden olmamak için en kısa sürede Latin alfabesini öğrenmeleri zorunlu oldu. Kentlerde okuryazarlık oranı arttı ve yeni yazıyla eğitilen yeni bir nesil, yeni ideolojiyle büyüdü.

Altı Ok. CHP'nin 1931'de yapılan üçüncü Kurultay'ında devletin "temel ve değişmez" prensipleri olarak açıklanarak, kabul edildi. Bu ilkeler 1937'de Anayasa'nın ikinci maddesine de konularak, tek

1930'a gelindiğinde, Mustafa Kemal Paşa kendini bir kez daha çok partili sistemi denemek isteyecek kadar güvende hissetti. 1924'teki ilk deneme kendi yaptığı bir şey değil, rakiplerinin onun liderliğine meydan okumak için ortaya çıkardıkları bir uygulamaydı. Bu kez, arkadaşı Fethi [Okyar] Bey'den Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmasını ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na sadık bir muhalefet yapmasını istedi. Ancak, Mustafa Kemal ülkedeki havayı yanlış hesaplamıştı ve yeni partinin benimseneceğini, kendi partisinin ise kabul görmeyeceğini sezememişti. Parti mitinglerinde Serbest Fırka taraftarları ile jandarma arasında çatışmalar yaşandı ve seçimlerde hile iddiaları ortaya atıldı. Dolayısıyla kasım ayında, Mustafa Kemal'in yakın bir arkadaşı olan, Fethi Bey, Mustafa

parti döneminin en belirgin özelliği olan "devlet ve parti bütünleşmesi" bir anlamda tescil edildi. O dönemin bir parti yayınında Altı ok.

Kemal'e açıktan meydan okumaya zorlanmaktansa partisini feshetme kararı verdi.

Aralık 1930'da yaşanan 'Menemen Olayı' Serbest Fırka'nın popülerliğinden daha sorunlu çıktı. Taşra kasabası Menemen'de bir tarikat şeyhi, kışkırttığı bazı kişilerle birlikte, şeriatın ve hilafetin yeniden kurulması için halka ayaklanma çağrısında bulundu. Halkın desteğini sağlaması ve hareketi bastırmak için gönderilen mangaya komuta eden yedek subayın başının kesilmesiyle olayın boyutu büyüdü. Bu olay, reformların sığ, köksüz tabiatını göz önüne serdi ve reformların kendiliklerinden toplumda kök salamayacağının işaretini verdi. Bunlar ancak halka izah edilerek, halkın onayı ve desteği sağlandığı sürece köklü hale gelebilirlerdi. Ancak, reformlarının ülkenin çıkarına olduğunu düşünen Kemalistler, bunları taşrada açıklamak için bir şey yapmamışlardı. Reformlardan ellerine henüz bir kazanım geçmemiş ve tüm dünyayla birlikte 1930'ların Büyük Buhran'ını yaşamakta olan halk yığınları hâlâ bağlı bulundukları geleneklerde ve geçmişin sembollerinde teselli buluyorlardı. Fethi Bey önderliğindeki Serbest Fırka modern bir lider ve modern fikirler sunmuştu. Ancak Menemen'deki kalabalık Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Türkiye'sine kesinlikle yakıştırmadığı gelenekçi, karanlıkçı fikirlere meyletmişti. Kemalistler bu olayla sarsıldılar ve devrimin halkı çağdaşlığa itecek, vatanseverliği dinin yerine koymalarına sebep olur şekilde desteklerini kazanacak bir ideolojiye ihtiyacı olduğuna karar verdiler.

Kemalizm/Atatürkçülük olarak bilinen ideoloji bu tartışmanın sonucuydu. Partinin üçüncü kurultayında, 1931'in mayıs ayında açıklanan altı 'temel ve değişmez ilke'den oluşuyordu: *cumhuriyetçilik*, *milliyetçilik*, *halkçılık*, *devletçilik*, *laiklik ve inkılapçılık*. Bu ilkeler, Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı okuna, ambleminin sembollerine dönüştü ve 1937 yılında da anayasaya eklemlendi. Ancak, bunların yorumları akıcı ve pragmatik kaldı; büyüyen burjuvazinin ihtiyaçlarına göre değişti.

Cumhuriyetçilik konusunda ödün yoktu çünkü bu, Osmanlı hanedanının yeniden kurulması ve sultan-halifenin dönüşü demek olabilirdi. Ancak, milliyetçilik kucaklayıcı –kökenden ziyade daha çok bölgeye bağımlı– kaldı. Mustafa Kemal'in 1933 tarihli özlü sözü 'Ne mutlu Türk'üm diyene', Almanya ve İtalya'nın faşist rejimlerinde revaçta olan doğum, kan veya

etniklik fikrine tersti. Yeni Türkiye’nin sınırlarında yaşayan herkes kendine ‘Türk’ diyecekti. Bu, vatanseverlerin milliyetçilik yorumuydu. Öte yandan, Avrupa’nın faşist rejimlerince etkilenmesi olası pan-Türkizm taraftarları, milliyetçiliğin dogmatik, etnik ve dile dayalı tanımlarına eğilim gösterdiler. Bu iki yorum arasındaki mücadele günümüze kadar devam etti. Atatürk, bir milliyetçiden daha çok bir vatanseverdi. Devletin dinden ayrılmasından çok devletin dinî konuları kontrol etmesi olan laiklik de aynı şekilde yoruma açıktı; kimileri liberal bir tavır sergilerken kimileri ise aşırı bir görüşle, İslâm’dan tamamen kaçınan bir tavır sergilediler.

Londra’da yayımlanan The Times gazetesi, 14 Mayıs 1938’de Türk büyükelçisinin Londra Ritz Hotel’de Peygamber’in doğumu onuruna bir toplantı düzenlediğini bildiriyordu ki, bu Kemalist militanlık veya dogmatizmin bir işareti olmaktan çok uzaktı.

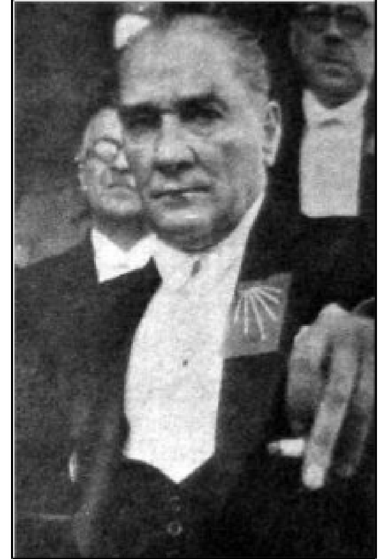
Türkiye, 1932 Temmuz’unda Milletler Cemiyeti’ne üye oldu ve saldırganlığa karşı ‘ortak güvenlik’ ilkesine destek verdi. Daha önceden –1929’da– savaşı bir ulusal siyaset unsuru olarak reddeden Fransız-Amerikan Briand-Kellogg Paktı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onanmıştı. 1928’de İtalya’yla bir tarafsızlık antlaşması imzalanmış ve 1930 Haziranında Yunanistan’la uzlaşma ‘cihanda sulh’ isteğini perçinlemişti. Ancak, Atatürk’ün ortak güvenlik için desteği kelimelerden öteye geçti. Cemiyet Habeşistan’a İtalyan saldırısı karşısında yaptırımlar uygulayınca, her ne kadar Roma yönetimi Türkiye için bunalım yılları olan 1930’larda önemli bir ticaret ortağı olsa da Ankara İtalya’yla ticaret yapmamaya karar verdi.

Kemalistler, Mussolini ve Hitler gibi diktatörlere boyun eğme politikası güden Batı’yı eleştiriyorlardı. Atatürk saldırı tehdidini Boğazlar’ı yeniden silahlandırmak için destek bulmakta kullandı. 1936 Temmuzu’nda imzalanan Montreux Sözleşmesi, Türkiye’nin Batılı güçler tarafından ilk kez eşit olarak görülmesi açısından önemliydi ve ülkeyi Lozan Antlaşması’nın getirdiği bir diğer kısıtlamadan kurtarıyordu. Sözleşme, İspanya İç Savaşı’nın çıkışıyla aynı zamana denk geldi ve Atatürk bir kez daha ortak güvenliği destekledi. Eylül 1937’de, Akdeniz devletleri Nyon Konferansında buluşarak ‘İtalyan korsanlığı’nı kınadılar. İnönü hükümetinin değil de Atatürk’ün kişisel talimatlarıyla hareket eden Türk delegasyonu, İnönü hükümeti Roma’nın bu hareketi kışkırtıcı bulacağı endişesiyle karşı çıkmasına rağmen, İngiliz ve Fransız gemilerine

Akdeniz’de İtalyan saldırganlığını önleme amacıyla Türk deniz üslerini kullanma izni verdi.

Her ne kadar Moskova’yla samimi ilişkiler Türk dış politikasının temel taşı olarak kaldıysa da, Ankara dünyanın en büyük deniz gücü İngiltere’nin dostluğunun değerini anladı. Eylül 1936’da, Kral VIII. Edward’ın gayri resmî ziyareti bir devlet ziyareti muamelesi gördü ve Atatürk kralla birçok kez fotoğraf çektirdi. Kralın Türkiye ziyareti ülkenin Londra’da uluslararası siyasette önemli bir faktör ve denkmiş gibi muamele görmeye layık olduğu fikrini verdi. Atatürk’ün yabancı demokrasilere daha yakın olma isteği iç politikada da etkili oldu. CHP’nin, rejime bir ‘faşist renk’ kattığı söylenen mutlakıyetçi ve devletçi genel sekreteri Recep Peker’in görevden el çektirilmesine yol açtı.

Atatürk faşist diktatörlerin saldırgan politikalarına karşı çıkmayı sürdürdü. Basın, Eylül 1938 tarihli ve İngiltere ile Fransa’nın Çekoslovakya’yı Hitler’e bıraktığı Münih Antlaşması’na eleştirel yaklaştı. Kendi ulusal kurtuluş mücadelelerini hatırlayan gazeteciler, Çekoslovaklar Alman işgaline karşı savaşsalardı, bağımsızlıkları olmasa da en azından ulusal saygınlıklarını koruyacaklarını yazarak, hayıflandılar. 1930’lu yıllarda Atatürk’ün yatıştırma politikalarına muhalefet ettiği o kadar az rastlanan bir durumdu ki, İngiliz yazar George Orwell, “1935-1939 yılları” arasında faşizme karşı savaşta hemen her müttefik makbul görülürken, solcular kendilerini Mustafa Kemal’i överken buldular” diye yazdı.

Atatürk, Cumhuriyetin 15, yılında sağlığını iyice

1938 Ekimi’ne gelindiğinde, doktorlarının raporlarına dayanan resmî bültenler Atatürk’ün çok hasta olduğunu belirtiyordu. 29 Ekim’deki Cumhuriyet’in on beşinci yılı kutlama törenlerine katılamayacak kadar hastaydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yeni yasama yılı 1 Kasım 1938’de açıldığında cumhurbaşkanının konuşması başbakan Celal Bayar tarafından okundu. Dokuz gün sonra, 10 Kasım 1938’de ülke Atatürk’ün öldüğünü öğrendi.

Türkiye Cumhuriyeti’nin cumhurbaşkanı olarak geçirdiği on beş yıl içinde Atatürk yeni bir kimlik edinmiş ve kendi kendine yeterli ve bağımsız bir millet yaratmayı başarmıştı. Bir ülkeyi yarı feodal,

kırsal temellerinden çağdaş bir endüstri ekonomisine dönüştürme projesini başlatmıştı. Tüm ulusun enerjisi yurt içinde gelişmeye odaklanmışken Türkiye’nin dış politikası da statükoyu korumak üzerine kurulmuştu. 1923’te Cumhuriyet kurulduğunda, Türkiye kibrit gibi basit bir şeyi bile üretemez durumdaydı. Ancak, 1930’ların ortalarına gelindiğinde fabrikalar tekstil ürünleri, şeker, kâğıt ve çimento üretiyordu; bir İngiliz firması demir-çelik sanayiini kurma aşamasındaydı. Demiryolları gibi yabancı sahipli işletmeler, her ne kadar ‘kamulaştırma’ yerine ‘devletleştirme’ terimi seçilmiş olsa da, devlet tarafından satın alınıp kamulaştırılmıştı. Daha çok demiryolu hatları kurularak bunlar ulusal demiryolu ağına bağlanmıştı; bunun amacı da ulusal bir pazar yaratmaktı. Türkiye artık kendi kendini doyurabiliyordu ve bazı ürünlerini de Avrupa’ya ihraç ediyordu. Yine yeni doğmakta olan tekstil sanayiinde kullanılan yün ve pamuk gibi hammaddelerde de Karadeniz madenlerinden gelen kömür konusunda olduğu gibi kendine yeterliydi.

yitirmeye başlamıştı. Hatta Cumhuriyetin 15. yıl kutlamalarına katılamamış, ardından da TBMM'nin açılışında açış konuşması başvekil Celal Bayar tarafından okunmuştu. Oysa halk, beş yıl önceki 10. yıl kutlamalarına damgasını vuran ve Milli Mücadeleyi kendisiyle partisinin uhdesine alarak, bir bakıma savaş arkadaşlarını dışlayan Nutuk’u okuyan Mustafa Kemal'i arıyordu. Son yıllarında hasta ve yorgun Atatürk.

1920’lerin ortalarında, Yunanistan’la nüfus mübadelesinin sonrasında, tesisatçılık veya kunduracılık gibi en basit teknik işler bile Türkler tarafından yapılamıyordu, çünkü bu tür işler gayri-Müslimlerin tekelindeydi. Ancak birkaç yıl içinde ‘yeni Türk’ modern bir toplumun gereksindiği demiryolculuktan banka memurluğuna kadar tüm işleri becermeyi öğrendi. Aynı zamanda kadınlar da profesyonel işlerde, tekstil tezgâhlarında ve sekreter olarak çalışıyorlardı.

Atatürk 1930’lann diktatörleri gibi değildi. Nutuklar atıyordu ama bunlar asla Hitler veya Mussolini’nin yaptıkları gibi önceden ayarlanmış geniş topluluklara karşı olmuyordu. İnsanları yönlendirme amacıyla hareketlendirmek veya bu amaçla onları güçlendirmek değil onları bir kalıba sokmak istiyordu. Kaybedilen toprakları geri almak veya fütuhata girişmek gibi bir amacı olmadığından, halkı reformlarını kabul etmeye iknaya çalışıyordu. Devrinin liderlerinin aksine karizması toprak fethetme sözüne dayanmıyordu. Programı genelde içişlerine yönelikti ve

Cumhuriyet'in tek toprak kazanımı 1938'de o dönemde Fransız mandası altındaki Suriye'den Hatay'ın alınmasıydı. Ancak, 1926'da petrolüyle birlikte Musul'u İngiltere kontrolündeki Irak'a bırakması gerekmişti. Toplumu ise hiçbir zaman örneğin General Franco'nun 1936 sonrasında İspanya'da yaptığı gibi geleneksel toplumsal kanaatler ve sembollerle yönetmedi. 20. yüzyılın gerekleriyle örtüşen yeni bir ideoloji ve sembol yaratmayı seçti. Her ne kadar liberal demokrasiyi sonradan kendi radikalliğini frenleyici olarak görse de, bir muhafazakâr olmadığından ne laik modernizmden ne de liberal demokrasiden çekindi. Toplumu sınıflar temelinde ve sınıf çatışmasına dayalı olarak incelemesiyle Marksizm Kemalizm'e bir alternatif oluşturuyordu ve Mustafa Kemal bununla yüzleşmeyi reddetti.

Her ne kadar yaşamı boyunca bunların hepsini tam olarak kullanmadıysa da, Atatürk siyasi partiler, sendikalar, hür bir basın, ifade özgürlüğü gibi liberal kurumların mantığını kabul etti. Rejimin varsayımı ise bu kurumların Türk toplumu gerekli gelişim aşamasına geldiğinde kullanıma sunulacağı şeklindeydi. Atatürk 1938 Kasımı'nda öldüğünde, Cumhuriyet döneminde yetişmiş yeni nesil, bildikleri her şeyin onunla birlikte öldüğünü düşündü. Birçok kişi için Atatürksüz bir Türkiye düşünmek imkânsızdı, çünkü o yeni Türkiye'yle, Cumhuriyet'le eşanlamlı hale gelmişti. Bu sebeple, Atatürk'ten sonra gelen yöneticiler, olgunlaşma dönemine girmiş olan bir ülkeyi yönetebilmek için kendi otoritelerini kurmak gibi zor bir görevle karşı karşıya kaldılar.

OKUMA ÖNERİLERİ

Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, İstanbul: Remzi, 2004.

Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun, *Atatürk: Founder of a Modern State*, Londra; Hurst, 1981.

beşinci bölüm

Çok Partili Siyaset ve Demokrasiye Doğru (1938-1960)

İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANI SEÇİLMESİ

Atatürk'ün ölümü sonrasında iktidarın devri sorunsuz yaşandı, öte yandan Cumhuriyet Halk Partisi içindeki her tür liderlik çatışması halkın gözünden saklanmıştı. Böylece, 11 Kasım'da Türkiye Büyük Millet Meclisi oybirliğiyle İsmet İnönü'yü ülkenin yeni cumhurbaşkanı olarak seçti. İnönü'nün seçimi, Atatürk ile İnönü arasında bir çekişme olduğu ve Atatürk Celal Bayar'ı İnönü'nün yerine başbakan atadığı, İnönü'nün başa geçmede atlanılacağı düşünüldüğü için, birçok gözlemciyi şaşırttı. Hatta bazıları Atatürk'ün Çankaya Köşkü'ndeki Cumhurbaşkanlığı kütüphanesinde olduğu söylenen gizli vasiyetnamesinde 'Benden sonra Mareşal Fevzi Çakmak cumhurbaşkanı olsun' diye yazdığını ortaya attılar. Durum böyle olsa bile Atatürk'ün arzusu göz ardı edildi ve İnönü, 1923'ten beri Genelkurmay başkanı olan Fevzi Çakmak'ın da desteğiyle Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı seçildi. İsmet İnönü gözden düşmesine karşın parti mekanizması üzerindeki etkisini korumuş ve böylece seçilmesini garantilemişti. Ancak, Atatürk'ün çapında olmadığından halka karşı konumu zayıftı. Bu sebeple, aralık ayında CHP'nin olağanüstü kurultayı toplanarak Atatürk'ü 'ebedi şef', İnönü'yü de daimi 'milli şef' ilan etti. Bu değişiklikler İnönü'nün, yurtta ve yurtdışında konumunu güçlendirmek

amacıyla Nazi Almanyası ile faşist İtalya'da geçerli olan liderlik esaslarına gıpta ettiğini de düşündürmüştü.

Avrupa'daki gerilimler ve savaş olasılığı karşısında, İnönü Atatürk ve Kemalizm karşıtlarıyla uzlaşarak yurtta bir siyasi uyum sağladı. Atatürk döneminde sürgünde yaşayanlar Türkiye'ye dönerek yeniden siyasette aktif hale geldiler. Aynı zamanda, Meclis'ten 18 Ocak 1939'da Milli Korunma Kanunu'nu geçirterek hükümete ekonomiyi yönlendirmek amacıyla geniş yetkiler tanıdı. Ertesi hafta, liberal ve devletçilik karşıtı bir politikacı olan Celal Bayar başbakanlıktan istifa etti, yerine içişleri bakanı ve CHP genel sekreteri olan Dr. Refik Saydam getirildi. Bunun ardından, parti genel sekreterliği ile içişleri bakanlığı görevleri birbirinden ayrıldı ve böylelikle CHP'nin 1930'Iarın ortasında bürokrasi üzerinde kurmuş olduğu kontrolden vazgeçtiği izlenimi yaratıldı. Bu bir yanılsamaydı, çünkü partinin devlet üzerindeki etkisi güçlü kaldı; sadece politikacıların bireysel etkisi azaldı. Mart 1939'da genel seçimler yapıldığında, 424 milletvekilinin olduğu bir Meclis'te 125 yeni sima vardı; Atatürk'e yakın bazı kişiler seçilmemiş, öte yandan Fethi Okyar, Kâzım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy gibi Atatürk'e rakip ve muhalifleri Meclis'e girmişti. Aynı zamanda, Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı ilk kez kutlandı ve Atatürk sonrası rejimin de Cumhuriyet'in kurucusunu onurlandıracağı ima edildi. Bu kutlama 'Gençlik Bayramı' olarak tanımlanmaya ve her yıl kutlanmaya başlandı.

İnönü rejimi liberalleştirmeyi sürdürerek mayısta Fethi Okyar'ı adalet bakanı olarak atadı ve 29 Mayıs'ta Meclis'te, hükümete sadık bir muhalefet olacak olan bir 'müstakil grup' kurulmasına izin verdi. Ancak bu kâğıt üzerinde bir reformdu, çünkü grup muhalefet rolünü ciddiye almayarak, savaş sırasında çıkacak ve bütünüyle antidemokratik yasaya ses çıkarmayarak hükümetin dilediği gibi hareket etmesine izin verdi.

İsmet İnönü hiçbir zaman Mustafa Kemal gibi karizmatik bir kişilik kazanmadı. Atatürk'ün savaş arkadaşlarıyla hesaplaşmaya girdiği dönemlerde ise "olan bitenleri" bazen seyrederek bazen de farklı biçimlerde müdahil olarak, Mustafa Kemal'le birlikte oldu. İnönü'nün yaşamı boyunca sadık kaldığı ilkelerin başta geleni her şeyin üstünde, "devlete sadakat"tı. Bu ise devletle, partinin bütünleşmesiydi. Kendisine partisi tarafından verilmiş olan "milli şefliği her zaman içtenlikle benimsedi. İnönü, "milli şef"liği yıllarında büstünü yapan heykeltraş Kenan Yontunçla.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün temel görevi ülkesini dünya krizinde sağ salim yönlendirmekti. Kendisini hâlâ kendini Atatürk'ün karizmatik liderliğinin ertesinde bir biçimde kanıtlaması gerekiyordu. 1920'lerin başından 1937'ye kadar Atatürk'ün sağ kolu da olsa ne yaratıcı ne de dinamik olduğu düşünülüyordu.

Hitler'in komutanlarına Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'nin akıl fukarası kişiler tarafından yönetileceğini vurguladığı söylenir. Atatürk sonrası Türkiye'ye yüklenme politikasına bakılırsa Stalin'in de aynı kanıda olduğu var sayılabilir. Ancak, ikisi de yanılıyordu. İnönü ihtiyatlı bir adamdı, Cumhuriyet'in geleceğini yanlış tarafa oynayarak tehlikeye atmak istemiyordu; Birinci Dünya Savaşı'nın anıları o kuşağın aklında hâlâ tazeydi ve İttihadçılar'ın düştüğü hatayı tekrarlamak iyi olmazdı. Böylece, 1939 Eylülü'nde İkinci Dünya Savaşı başlayınca, İnönü, her ne kadar Türkiye mayısta İngiltere'yle, haziranda da Fransa'yla dostluk ve karşılıklı yardım antlaşmaları imzalamış olsa da, tarafsız kalmayı seçti. Türkiye'nin isteği üzerine Fransa Hatay'ı Ankara'ya devretti. 23 Ağustos 1939 Alman-Sovyet Paktı faşist tehdide karşı üç taraflı bir İngiliz-Fransız-Sovyet

garantisini imkânsız kıldı. Türkiye bu noktadan itibaren tarafsızlık konusunda daha da fazla kararlıydı.

AVRUPA'DA SAVAŞ

Ankara, Avrupa'daki savaşı iki tarafın da açık bir galibiyet kazanmamasını ve Avrupa'ya hükmetmemesini umarak yakından izledi. Müttefikler'in zaferi Moskova'nın lehine olurken Mihver Devletleri'nin galibiyeti de Doğu Akdeniz'de İtalyan egemenliği demekti. O dönem için Türkiye'nin dış politikası iki taraf arasında gidip gelen dış ticareti tarafından yönetilirmiş gibi duruyordu. 18 Haziran 1941'de, Almanya Rusya'yı işgal etmeden üç gün önce, Türkiye Almanya'yla bir saldırmazlık paktı imzaladı. Rusya'nın işgali Ankara'ya nefes alma fırsatı tanıdı, çünkü hâlihazırda Bulgaristan ve Yunanistan'ı işgal altında tutan Almanya, Sovyetler'le savaşırken bir de Türkiye'yi işgal edemezdi. Türkiye'de çoğu kişi Hitler'in Rusya'yı kısa bir savaş sonunda alt ederek İngiltere ve Fransa'yı barışa zorlayacağını düşünmekteydi. Sonuçta, Ankara, 1942 yazında eğer Rusya yenilirse Almanya saflarında savaşa katılacağını ilan etti.

Savaş, tarafsızlık ve seferberlik, ekonominin 1930'larda elde ettiği ne kadar kazanım varsa hepsini zayıflattı. Hükümet 1940'ın ocak ayında, istifçiliğin, vurgunculuğun ve savaşın çıkışından beri süren yokluğun önüne geçmek amacıyla, Milli Korunma Kanunu'nu yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Temel ihtiyaç maddelerine narh uygulanmaya başlandı ve kiralar Nisan 1940 seviyesinde donduruldu. Çalışma günü günde üç saat uzatıldığı gibi birçok işyerinde haftalık tatiller de kaldırıldı. Dolaylı vergiler şeker, çay, ulaşım gibi temel gereksinimlerde önemli ölçüde artırıldı. Almanlar'ın Rusya'daki başarısı ülkedeki ırkçılara kendi azınlıklarını taciz etme cesareti verdi ve bu öyle bir o ölçüye ulaştı ki Kasım 1942'de Meclis, kötü bir iz bırakan ve tartışmalı gelir vergisi yasasını, *Varlık Vergisi'ni* çıkardı. Verginin görünürdeki amacı savaştan kazanç elde eden işletmelerden 360 milyon dolar civarında para toplamaktı ama vergiler vergi mükellefinin zenginliğine değil dinine göre belirlenmekteydi. Müslümanlar, gayri-Müslimler, yabancılar ve 17. yüzyılda İslâm'ı benimsemiş bir Yahudi topluluğu olan 'dönme'ler için ayrı ayrı listeler vardı. Bu vergiler sonucunda pek çok gayri-Müslim varlıklarını (gayrimenkuller, fabrikalar; vb.) satmak zorunda kaldı ve bunlar yeni Müslüman burjuvazisi tarafından

piyasa değerlerinin çok altında fiyatlarla, bu sınıfı hem zenginleştirecek hem de hükümetten yabancılaştıracak şekilde satın alındı.

Neyse ki Alman ordusunun Şubat 1943'te Stalingrad'da teslim olması sonrasında azınlıklar üzerindeki baskı azaldı ve durum Berlin'in aleyhine dönmeye başladı. Bir ay sonra, bir Türk Yahudisi olan Avram Galante Meclis'e seçilirken, Alman yanlısı gazeteci Yunus Nadi [Abalıoğlu] koltuğundan oldu. Bunlar, İnönü'nün Almanya'ya karşı sürdürmekte olduğu iyi niyetli tarafsızlıktan vazgeçerek Müttefiklere doğru kaydığının işaretiydi. Eylül 1943'te Doğu Anadolu'da bir çalışma kampına gönderilen Varlık Vergisi kurbanları affedildi ve Mart 1944'te de vergi kaldırıldı. Alman para ve propagandasıyla desteklenen ve hükümet çevresinde bile etkili olan ırkçı pan-Türkist hareket sonunda yasaklandı ve kovuşturulmaya başlandı. 1944 Mayısı'nda liderleri mahkemeye çıkarıldı ve bizzat İnönü pan-Türkizmi 19 Mayıs Gençlik Bayramı konuşmasında suçladı. Duruşma ancak 1947'de, Soğuk Savaş döneminde, artık düşman Almanya değil Moskova'yken sonuçlandı. Sanıklar beraat ettikleri gibi bir de yıkıcı bir ideolojiye, yani komünizme karşı çarpışan vatanseverler olarak övüldüler! Pantürkizm, uluslararası siyaset oyununda kullanılacak bir araç olmuştu.

Savaş sona ererken, İnönü rejimi kendini iç karartan bir durumda buldu. Türkiye'deki insanların büyük çoğunluğu zorluk içindeydi. Piyasada, tüm temel ihtiyaç maddelerinin kıtlığı vardı. 1942'nin ocak ayında ekmek karneye bağlanırken tarım ürünlerinin zorla toplanmasını öngören bir yasa da çıkarılmış, bürokrasi hariç tüm sınıflar rejimden yabancılaştırılmıştı: işadamları birkaç Müslüman'ı zenginleştiren ama devletin ne kadar mutlakıyetçi olabileceğini de gösteren keyfî gelir vergileri nedeniyle; toprak ağaları ile köylüler tarım yasaları ve jandarmanın sert, keyfî tutumu yüzünden; kentli kitlelerse kendilerini aşırı çalıştırıp az maaş veren ve kendilerini aç bırakan çalışma yasalarından dolayı bu durumdaydı.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI

İsmet İnönü Müttefiklerin faşizm karşısındaki zaferinin bir sonucu olarak dünyanın köklü bir şekilde değiştiğini fark etti ve yurtta bir patlama olmadan kendinin de duruma müdahale etmesi gerektiğini gördü. 1 Kasım 1945'te, mevcut siyasal sistemin yeni oluşmakta olan kapitalist ve demokratik dünya düzenine paralel bir uyum amacıyla düzeltileceğini

açıkladı. Türk siyasal sistemi bir muhalefet partisinden yoksundu ve o da böyle bir partiye izin verecekti. Faşistlerin yenilgisinin Türkiye'de de tek parti idaresini zayıflatmasının yanı sıra iç unsurlar da tek partinin varlığını tartışılır. Askerî-bürokratik seçkinler, toprak sahipleri ve yükselen burjuvazi arasındaki işbirliği Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ve Kemalist rejimin ilk döneminin başarılarına yol açmıştı. Rejimin kendi başarısı hem kentsel hem kırsal kapitalizmin gelişmesi, bu ittifakı eritti ve burjuvazi ile toprak ağaları sisteme artık tahammül etmek istemiyordu. Ayrıca, ekonomi büyük bir sermaye girişine muhtaçtı ve bu ise sadece Amerika tarafından sağlanabilirdi. Washington ise kendince devletçilik karşıtı güçleri ve serbest piyasa oluşumunu cesaretlendiriyordu. Türkiye'de, sorun yalnız CHP içindeki liberal ve devletçi güçler arasındaki bir çatışmayla çözülebilirdi; sistemi liberalleştirmek bir yana, devletçiler devlet üzerindeki hâkimiyetlerini daha da artırmak istiyorlardı.

Ocak 1945'te toprak reformu tasarısı ülkedeki düşünce sahiplerini iki kutba ayırdı. Devletçiler toprağın yeniden dağıtılmasını, toprak ağalarının siyasi ve iktisadi güçlerini kırmak, Türkiye'yi Balkan devletlerine benzer bir bağımsız küçük toprak sahipleri cumhuriyetine dönüştürmek istiyordu. Toprak Kanunu olarak bilinen tasarı yasalaşsa da, CHP, Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasına yol açacak şekilde parçalandı. Kurucularının tümü –işadamı ve bankacı Celal Bayar; bir bürokrat olan Refik Koraltan; bir profesör olan Fuat Köprülü; bir toprak ağası olan Adnan Menderes– CHP'nin saygın üyeleriydi. Bunlar çok partili bir siyasal sistemin kurulması, demokrasinin uygulamaya geçirilmesi ve özel mülkiyet hakkının çiğnenmemesi çağrısını yaptı. Muhaliflerden üçü CHP'den ihraç edildi, Bayar ise istifa etti. Muhalifler ihraç kararına Demokrat Parti'yi (DP) kurarak ve Türkiye'nin siyasal yaşamında yeni bir sayfa açarak cevap verdiler.

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULMASI

Başlangıçta Demokratlar da CHP'den ayrılan kişilerce kurulmuş bir diğer sadık muhalefet gibi görüldüler. Ne de olsa tüm kurucu üyeleri uzun zamandır tanınan, köklü Kemalistlerdi ve yönetimdeki partiyle neredeyse aynı siyasal ve ekonomik programı sunuyorlardı. Mahmud Celal Bayar siyasi anlamda borçlarını da ödemişti. Bursa'nın bir köyünde 1883'te

doğmuştu. 1903'de Deutsche Orient Bank'ın Bursa şubesine girdi ve İttihad ve Terakki'nin aktif bir üyesi oldu. Osmanlı İmparatorluğu 1918'de çöktükten sonra, Bayar İzmir yöresinde Milli Mücadele'yi örgütledi. 1923'te de İzmir milletvekili olarak Meclis'e seçildi ve 1924 kabinesinde mübadele, imar ve iskân vekili oldu. Mustafa Kemal'in güvenini kazanarak kısıtlı olan özel sektörü yönetmekle görevlendirildi. 1924'te, ekonomik değişim motorlarından biri ve halen ülkenin en önemli ekonomik kurumlarından biri olan Türkiye İş Bankası'nı kurdu. Bayar, 1932 ekonomik krizinde iktisat vekilliğine getirildi ve 1937'de, İnönü'den görevi devralarak Atatürk'ün son başbakanı oldu. İnönü cumhurbaşkanı seçildiğinde Bayar başbakanlıktan istifa etti ve sonrasında bakanlık görevi almadı. Siyaset sahnesine bir kez daha 1945'te CHP'nin muhalif kanadının lideri olarak çıkacaktı.

Mustafa İsmet İnönü de Bayar'ınkine benzer bir sosyal geçmişten gelmekteydi. 1884'te doğmuştu, kendi sınıfından gelen birçok genç gibi askerî eğitim aldı. Bu, ona Müslüman gençlere çok az olanak sunan bir toplumda sınıf atlama zemini hazırlayan modern bir eğitim görme imkânı sağladı. 1906'da yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademi'sinden mezun olarak imparatorluğun çeşitli yörelerinde hizmet verdi. Kurtuluş Savaşı'nda 1921 yılında soyadını da aldığı İnönü Savaşlarını kazandı. İnönü, Kemal Paşa'nın sadık bir destekçisi oldu. Lozan Konferansı'na barış antlaşmasını müzakere edecek Türk delegasyonunun başında gönderildi ve zeki bir müzakereci olarak ün saldı. 1920'ler ve 1930'lar boyunca başbakanlık yaptıysa da 1937'de istifaya zorlandı. Parti-devlet bürokrasisinin önemli isimlerinden biri oldu, dolayısıyla da Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı olmaya uygun bir isimdi. Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'yi savaştan uzak tuttu ama 'milli şef' unvanıyla baskıcı bir yönetim uygulaması yüzünden kitlelerce benimsenmedi. 1945'e gelindiğinde, İnönü dünyada yaşanan değişimi görme basiretini gösterdi. Tek parti rejiminin ayrıştırılmasında ve –bu ille de demokrasi demek olmasa da– çok partili rejimin kurulmasında liderlik etmesi gerektiğine karar verdi.

Atatürk'ün ölümü sonrasında Türkiye'deki hava değişmişti ve yeni Türkiye'nin kurulmasında bu kadar hayati bir rol oynayan partiye artık güvenilmiyordu. CHP artık Türkiye'yi savaş sonrası yenidünya düzeninde yönetebilecek durumda değildi. Başlangıçta Halk Partililer ülkedeki değişimin farkında değillerdi ve yeniden popülerlik kazanmak için

yapmaları gereken tek şeyin birkaç yeni reform olduğunu düşündüler. Demokrat Partililer de aynı Kemalist felsefeyi, belki ufak bir vurgulama dışında savunuyordu. CHP'nin onlardan beklediği ise resmî muhalefet gibi davranarak hükümetin meşruluğunu güçlendirmeleriydi. Başlangıçta halk bile Demokrat Parti'yi ciddiye almadı, çünkü programı CHP'ninkinden pek de farklı değildi. Sonuçta, anayasa tüm partilerin Kemalizm'in altı okunu benimsemesini gerektiriyordu. Ama Demokratlar bu ilkeleri yeni koşullara göre yorumlayacaklarını ve amaçlarının Türkiye'de demokrasiyi geliştirmek olduğunu iddia ediyorlardı. Müdahaleci devleti sınırlamak, bireysel hak ve özgürlükleri geliştirmek istiyorlardı. Demokratlar, siyasi inisiyatiflerin halktan gelmesi –parti veya devletten gelmemesi– gerektiğini öne süren popülistlerdi. Tıpkı Jön Türkler dönemindeki liberaller gibi özel teşebbüs ile birey adına konuşuyorlardı. Kısa süre içinde kentli nüfusun eğitimli kesiminden gazeteciler ve akademisyenlerin yanı sıra burjuvazi ile entelektüellerin çoğunluğunu taraflarına çektiler. Toprak ağalarının desteğine zaten sahiplerdi.

Halk Partililer nihayet toplumda kendilerine ve partilerine karşı husumet hissettiklerinde partiyi ve toplumu liberalleştirmeye başladılar. İnönü 'milli şef' ve 'CHP'nin daimî başkanı' sıfatlarını bıraktı, partinin her dört yılda bir genel başkan seçmesine razı oldu. Ancak halk bunları göstermelik değişiklikler olarak gördü. Haklıydı da, çünkü İnönü parti genel başkanlığından uzaklaştırıldığı 1972 yılına kadar görevini korudu! CHP'deki radikaller partilerinin köylüleri, işçileri, ortakçı köylüleri, zanaatkârları ve küçük esnafı saflarına çekip DP'yi de büyük toprak sahiplerinin ve büyük işverenlerin partisi olarak tecrit edecek bir 'sınıf partisi' olmasını istiyorlardı. Ancak bu statü değişikliklerine rağmen CHP'de muhafazakârlar egemendi ve CHP her insan için her şeyi ifade eden bir parti olarak yoluna devam etti. Bu yüzden de CHP birçok grubun desteğini yitirdi ve Türkiye'nin azgelişmiş bölgeleri olan Doğu ve Orta Anadolu'daki taraftarlarının desteğine güvenmeye zorlandı.

1946 VE 1950 SEÇİMLERİ

İnönü, Demokratlar örgütlenmeye ve gerçek bir seçim tehdidi olmaya başlamadan önce, 1947 yerine 1946'da erken seçime gitme kararı aldı. Ama Bayar, yasalar daha demokratik hale getirilmezse DP'nin seçimleri boykot

edeceğini söyledi. DP'nin boykotu iktidarın meşruiyetini zedeleyeceğinden İnönü DP'yi yatıştırmak üzere bazı antidemokratik yasalarda değişiklik yaptı. Seçim Kanunu değiştirildi ve tek dereceli seçim getirildi. 1908'den sonra seçimler iki kademeliydi; seçmenler yerel olarak temsilcilerini seçiyor, bunlar da parti listesinden meclise girecek adayları belirliyorlardı. Bu arada üniversitelere idari özerklik tanındı ve basın yasaları da serbestleştirildi.

Demokrat Partililer, ülkede örgütlenmelerini tamamlamadıkları için 1946 seçimlerinde başarılı olamayacaklarını biliyorlardı: bürokrasi onlara düşmandı ve seçmenler de çok partili sistemin devam edip etmeyeceğinden emin değildi. Böylelikle 1946 seçimlerindeki CHP başarısı sürpriz olmadı: CHP 465 Meclis sandalyesinden 395'ini alırken DP'de –fesat ve devlet baskısı karışmış bir seçim için iyi sayılabilir bir sonuç olarak– 66 sandalye kazandı. Ancak siyasi atmosfer zehirlenmişti; bu da ülkenin siyasi yaşamına zarar verici bir etki yapmaktaydı. 1946 seçimlerinden sonraki dönem çok partili sistemin kurulması açısından çok önemliydi. CHP içindeki tutucular ile radikaller arası çatışma sürdü, ancak 12 Temmuz 1947'de yayımladığı beyannameyle Cumhurbaşkanı İnönü tutucuların yanında yer alarak radikalleri zayıflatmış oldu. Sonuçta Demokrat Parti üzerindeki baskı gevşedi ve bunlara tam hareket hürriyeti ve iktidar partisiyle eşitlik tanındı.

İnönü, liberal önlemler alarak partisinin önünü açmayı umuyordu. Ekonomi ihtiyatlı bir şekilde serbest piyasaya açıldı; devalüasyon yapıldı, ithalat imkânları kolaylaştırıldı ve bankalara altın satma imkânı tanındı. Bu önlemler, geçinme indeksinin 1938'deki 100 seviyesinden 1946'nın ağustos ayında 386,8'e ve devalüasyon sonrasında da 412,9'a yükselmesiyle enflasyonun başlamasına yol açtı. İş çevreleri bu değişiklerden cesaret aldılarsa da seçmenler daha da yabancılaştı. Bayar, hükümete karşı ekonomik hoşnutsuzluktan yararlanabileceğini fark etti. İnönü güçlü bir laiklik savunucusu olsa da hükümetin okullarda din derslerini yeniden başlatmasına izin verdi. Din konusundaki ödünlerin hem Demokrat Parti'yi hem de ondan kopan tutucu ve daha da geniş dinî özgürlükler isteyen muhaliflerin 1948'de kurduğu Millet Partisi'ni köşeye kıstıracağı düşünülüyordu. İnönü, Kemalist ideolojinin üç temel taşını –devletçiliği, devrimciliği ve laikliği– bırakabilirmiş, hatta İslâm'ı kucaklayabilirmiş gibi görünüyordu. Bu reformların tamamlanması sonrasında Halk Partililer 1950 yılında, gelecek seçimlerde kazanacakları başarıdan ve Demokrat Parti'nin

gündem dışı kalacağından o kadar emindiler ki, yeni parlamentoda bir muhalefet olsun diye DP'ye birkaç sandalye bile önerdiler.

İnönü'nün genel hissiyata hoş görünme siyaseti ve ekonomiyi açması, seçmenler nezdinde partinin itibarını güçlendirmek adına çok az şey başardı. 14 Mayıs 1950'de genel seçim yapıldığında, CHP'ye kahredici bir darbe indirdiler ve Demokratlar'ı ezici bir çoğunlukla iktidara getirdiler.

Demokrat Partililer, yirmi yedi yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarında çekilmiş olan acıların toplumsal hafızadaki yerini istismar etmişlerdi. Seçmenlere İnönü iktidarda kaldığı sürece hiçbir şeyin değişmeyeceği söylenmişti; Atatürk değil de İnönü tek parti mutlakıyetçiliğinin sembolü olmuştu. Demokrat Partililer, ayrıca Türkiye'nin sorunlarından devleti değil partiyi sorumlu göstererek bürokrasinin desteğini de kazanmışlardı. Bürokrasinin desteği veya kesin tarafsızlığı olmasaydı DP kazanamayabilirdi, çünkü Türk halkı, bürokratlardan hem çekiniyor hem de onların izinden gidiyordu. Resmî görevliler iktidar partisine çalışmayınca seçmenler bunu fark etti, yüzde 90 oranındaki katılımlı seçimde oyların yüzde 53'ünü alan Demokrat Parti parlamentoda 408 sandalyeyle ezici bir çoğunluk sağladı. Cumhuriyet Halk Partisi oyların hatırı sayılır yüzde 40'lık bir kısmını alsa da Meclis'e 69 sandalyeyle girebildi; bunun sebebi CHP'nin kazanan her şeyi alır ilkesini seçim sistemine yerleştirmiş olmasıydı ki bu ilke geçmişte partinin yararına olmuştu.

Demokratların 1950 seçim zaferi o dönemde de, günümüzde de bazı akademisyenlerin vurguladığı gibi, modern Türkiye tarihinde bir dönüm noktası olarak görüldü. İktidar partisi seçmenin iradesini kabul etmişti ve bu da demokratik süreç için, komünist otoriterlik ile 'hür dünya' arasında bir çatışmanın ortaya çıktığı o dönemde, önemli bir ileri adım olarak görülüyordu. Aslına bakılacak olursa, Türkiye'deki değişiklik göründüğü kadar dramatik değildi. DP tarafından temsil edilen siyasi güçlerin siyaset alanına girdiği doğruydu ama iktidara geldiklerinde tıpkı CHP'nin de yapmış olduğu gibi aynı aracı, kısıtlayıcı 1924 Anayasası'nı kullanmaktaydılar. 1950'lerin büyük değişimi, sömürgelerin bağımsızlaşması süreci ve Soğuk Savaş aracılığıyla geldi; bunlar doğal olarak Türkiye'deki hayatı da etkiledi.

SOĞUK SAVAŞ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Müttefikler –İngiltere ve Sovyetler Birliği– Avrupa'yı etki alanlarına ayırıyordu. Stalingrad Muharebesinde Almanya yenilene kadar Türkiye Berlin'e karşı ılımlı bir tarafsızlık sergilemekteydi. Stalingrad sonrasında Türkiye Müttefikleri desteklemeye başladı. Stalin, Churchill'le 'Boğazlar meselesini Ekim 1944'te Moskova'da, sonra da Şubat 1945'te Yalta'da gündeme getirmişti. Müttefikler sorunu tartışmayı, Türkiye'yi niyetlerinden ve bağımsızlığına teminat verdiklerinden haberdar etmeyi kabul etmişlerdi. Yakın zamanda açılmış Sovyet arşivleri bize gösteriyor ki, Türkiye Mayıs 1945 gibi erken bir tarihte Moskova'ya bir karşılıklı dostluk antlaşması önererek, Stalin'in anladığı kadarıyla müttefiki İngiltere'yi dışlama eğiliminde olduğu mesajını vermişti. Türk çekingenliği olarak gördüğü şeyden cesaret alan Stalin, haziran ayında sözlü olarak Türk Boğazları'nda bir üs ve Çarlık Rusya'sı tarafından 1878'de elde edilip 1922'de Lenin tarafından Atatürk'e bırakılan Kars ile Ardahan'ın iadesini istedi. Denir ki, Stalin Boğazlar'a yalnızca bir Sovyet güvenliği meselesi olarak değil, bir prestij meselesi olarak da bakıyordu. Kızıl Ordu'nun başarılarından etkilenen Türkiye'nin bu istekleri kabul edeceğini, böylece Washington ve Londra'yı da bir 'oldubitti' karşısında bırakacağını düşünüyordu. Sonradan, Dış İlişkiler Komiseri Vyaçeslav Molotov, Stalin'in oyunu abartarak oynadığını ve 1945'te haddinden fazla saldırgan davrandığını itiraf edecekti. Molotov, Sovyet isteklerinin zamanlamasının kötü ve gerçekçi olmadığını belirtir. 1946 yılında hatasını gören Moskova Türkiye'den isteklerinden vazgeçti. Yakın dönemde yapılan Amerikan akademik araştırmaları, Kasım 1945'te süresi dolan 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın yenilenmesi konusunda bir Sovyet talebi bulunmadığını, sadece öneriler ve şartlar getirildiğini söylemektedir ki, bu öneri ile talepler arasında çok önemli farklar vardır. Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka bile ancak, Sovyet diplomatik girişim belgesini görüp de Türkiye toprakları üzerinde bir Sovyetlerin üs talebi olmadığını gördüğünde rahatlamıştı.

İsmet İnönü'nün geliştirdiği demokrasi kavramı, özgürlüklerle temellendirilmiş bireyin kişisel haklarına dayalı bir yapılanmadan çok; “çok partili rejim” diye adlandırılacak yüzeysel siyasal düzenlemelere dayanıyordu. İnönü, "tek parti diktatörtüğü"nün toplumda yaratmış olduğu olumsuzlukları bilmiyor değildi. Ama yine de halkın yıllardır çektiği acı ve baskıların yaratacağı sonuçları tahmin edemedi. Oysa halk 14 Mayıs seçimlerinin ardından kendisini “Gitti İsmet, açıldı kısmet..” diye uğurlayacaktı. İnönü Mayıs 1950’de seçim konuşmasında.

Moskova ile Washington arasındaki Yunanistan, Türkiye ve İran üzerindeki Soğuk Savaş krizi Türkiye’yi önemli bir bölgesel kuvvet haline getirdi. Kriz aynı zamanda Truman yönetiminin yeniden silahlanma tasarısını Kongre’den geçirebilmesini sağladı. Washington’da Sovyetler’le başa çıkmak üzere iki yaklaşım vardı: Dışişleri Bakanlığı Sovyet meydan okumasını genelde siyasi ve iktisadi olarak görüyordu, dolayısıyla da buna en iyi siyasi ve iktisadi yollardan karşılık verilebileceğini düşünüyordu. Pentagon ise Sovyet tehdidinin öncelikle askerî olduğunu ve bir ittifaklar sistemiyle karşılanabileceğini düşünüyordu ki, bu Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’nün (NATO) kuruluşu için atılan ilk adım oldu. ABD’nin Türkiye’yle ilişkilerinde Pentagon’un yaklaşımı ağır bastı.

Soğuk Savaş iklimi Türkiye’nin Washington’la ilişkisini hızlandırdı. Her iki taraf da Türkiye’nin hızlı ekonomik gelişme için yabancı sermaye yatırımına ihtiyacı olduğuna inanıyordu. Bu, sadece Türkiye Batı’ya katılır ve Ortadoğu’da Batı çıkarlarına hizmet ederse gerçekleşebilecekti. Stalin’in Türkiye’ye karşı zorbalık taktikleri, Washington’la yakınlaşmayı, özellikle de komşu Yunanistan’da iç savaş çıkması sonrasında, kolaylaştırdı. Dost bir Türkiye Washington için önemli bir değer halini aldı, bu yüzden de ülke 1947’nin Truman Doktrini ve Avrupa ekonomisinin düzeltmeye yönelik

Marshall Planı içinde yerini aldı. Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki devletçi hizip sonunda 1947'de Başbakan Recep Peker'in istifasıyla yenildi ve bu noktadan sonra iki parti de Batı'ya istikrarlı bir Türkiye imajı vermek için iki tarafın da desteklediği bir ortak politika geliştirdi.

Ankara Batı'yla ilişkisinden hoşnut değildi. Batı Türkiye'yi bir Sovyet saldırısına karşı koruma konusunda bir vaatte bulunmuyordu, oysa 1949'da NATO'nun kurulması sonrasında Ankara Sovyetler Birliği'yle bir savaş durumunda Batı'nın yardımına geleceğine dair bir garanti istiyordu. Washington bu tür bir taahhütte bulunma konusunda çekimserdi. Pentagon, Türkiye'nin bölgede bir Sovyet saldırısı tehdidini önleme amacıyla hızla modernleştirilen ordusunu kullanmaktan ve Türkiye'de bombardıman üsleri bulundurmaktan memnundu.

Ancak, İnönü Washington'dan sadece ekonomik ve askerî yardım değil, sağlam bir taahhüt de istiyordu. 1940'ların sonlarına doğru, Ankara siyaset çevrelerinde, savaş sonrası dönemde güncelleşmiş bir kavram olan 'bağlantısızlık' tartışılıyordu. Nisan 1949'da dönemin dışişleri bakanı Necmettin Sadak Washington'ı ziyaret ettiğinde, Dışişleri Bakanı Acheson onun Amerikan güvencesi verilmezse Türkiye'nin tarafsızlığı yönündeki tavrına hayret etmişti. Amerikan diplomatları ve askerî yetkilileri Türkiye'nin bir tarafsızlık konumu isteyebileceğinden ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'deki yatırımlarını değerlendiremeyeceğinden korkuyorlardı.

Türkiye'nin hatırı sayılır pazarlık konumu yine de Washington'dan hiçbir ödün almaya yetmedi ve İnönü görüşmelerde ilerleme sağlayamadı. 1950 Mayısı'nda DP iktidara gelince aynı siyaseti izlediyse de onların girişimleri de ciddiye alınmadı. Türk birliklerinin Kore Savaşı'na katılmaları ve Türkiye'nin Washington'ın Sovyetler Birliği'ne karşı güttüğü 'kuşatma politikası'na katılması da bir fark yaratmadı. Artık cumhurbaşkanı olan Celal Bayar 1951 Şubatı'nda Amerikan büyükelçisini kabul ettiğinde ABD-Türkiye ilişkilerinden kişisel hoşnutsuzluğunu ifade ederek Sovyetler Birliği'yle bir savaş durumunda tarafsız kalınabileceğini ima etti. Bu, istenen etkiyi yarattı. İngiltere'nin itirazına rağmen (İngiltere, Türkiye'nin üyeliğini Ortadoğu'da etkin olmasıyla sınırlamak istiyordu), hem Türkiye hem de Yunanistan Şubat 1952'de NATO'ya tam üye oldular. Türkiye NATO'ya üye olduktan sonra tüm dış politika seçeneklerinden vazgeçerek örgüte tamamen bağımlı hale geldi. Atatürk'ün bir daha Türkiye ve

Rusya'nın asla düşman olmamasını isteme siyaseti de tıpkı Türkiye'nin artık Ortadoğu'nun bir parçası olmadığı yönündeki Kemalist jeo-strateji düşüncesi gibi terk edildi. NATO içinde Türkiye, 1955'te Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere arasında imzalanan Bağdat Paktı'yla vücut bulan Batı ile Ortadoğu arasında bir köprü kurulması rolünü üstlendi. Türkiye'nin iddia edilen rolü Sovyetler'in yayılmasını önlemekti ama ülke aynı zamanda Mısır lideri Nasır önderliğindeki Arap milliyetçiliğine karşı da yönlendirilmişti. Washington pakta katılmasa da paktın arkasındaki maddî ve manevi destek olmayı sürdürdü. Bağdat Paktı Türkiye'yi bölgedeki muhafazakâr rejimlerin lideri haline getirirken NATO ile Ortadoğu arasında bir bağ da oluşturdu. Ancak, bu aynı zamanda Ankara'nın, özellikle Birleşmiş Milletler içinde, yükselen Üçüncü Dünya'dan tecrit edilmesi de demekti.

İÇ SİYASET

Demokratlar iktidara geldiklerinde ülkede büyük umutlar yarattılar. Otoriter tek parti rejimini sona erdirmiş, ülkeyi demokratik biçimde yönetme, çağdaşlaşma ve refah getirme sözü vermişlerdi. Aslına bakılırsa, iktidar partisi ve muhalefet arasında gerçek bir ideolojik fark yoktu: her iki parti de modern, müreffeh bir Türkiye yaratma çalışmalarına gönül vermişti. Demokratlar, 1948'de CHP'li bir siyasetçi tarafından ortaya atılmış olan Türkiye'yi bir 'küçük Amerika' yapma ve 'her mahallede bir milyoner' yaratma sloganlarını kullanıyorlardı. Muhalefet kendilerinin de paylaştığı bir görüşe karşı çıkamazdı; onlar sadece bu hedeflere ulaşma yöntemleri açısından farklılık gösteriyorlardı.

Belki de Demokrat Partililer ile Halk Partililer arasındaki temel farklılık bu partilerin Türkiye'yi geliştirme eyleminin hızıydı. Seçim'leri çok büyük bir çoğunlukla kazanan Demokratlar, halkın programlarının arkasında durduğuna inanıyorlardı. 'Çoğunlukçu demokrasi'ye, yani sandıktaki sonuçtan aldığı güçle çoğunluğun ne isterse isterse yaptırabileceğine inanıyorlardı. Dolayısıyla da eleştiriye ve programlarını gerçekleştirmekle aralarına girecek hiçbir engele tahammülleri yoktu. Kemalizm ideolojisine, zamanın gereklerine göre yorumlanıp uygulanması kaydıyla katılıyorlardı. Kemalizm'in altı okla formüle edilen bazı ilkelerinin amaçlarına ulaştığını ve gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Örneğin, Türkiye'nin

artık korumacı bir devlete ihtiyacı yoktu; böylelikle serbest girişim çağında devletçilik ilkesi artık gereksizleşmişti.

Demokratlar kendilerini toplumlarını anlayan ve halk için en iyinin ne olduğunu bilen toplumsal mühendisler olarak görüyorlardı ki bu, Kemalist 'Halk için, halka rağmen' düsturuyla uyumluydu. CHP'nin Türkiye'nin kuruluş yıllarında çok büyük bir hizmet gerçekleştirdiğini ama artık anakronizme düştüğünü, halkla ve ihtiyaçlarıyla temas halinde olmadığını düşünüyorlardı. Muhalefetteki CHP'nin, dolayısıyla artık resmî muhalefet rolünü oynayarak Türk ekonomisi ve toplumu Demokrat Parti tarafından dönüştürülürken seyretmesini istiyorlardı. Demokrat Parti'den daha fazla din özgürlüğü isteyerek ayrılan bir hizbin 1948'de kurduğu Millet Partisi'ne gelince, onlar da artık gereksizdi, çünkü DP dinî faaliyetleri serbestleştirecek, Türk halkının manevi ihtiyaçlarını karşılayacak yasalar çıkaracaktı. 16 Haziran 1950'de, iktidara geldikten yaklaşık bir ay kadar sonra, ezanın yeniden Arapça okunmasını mümkün kılan bir yasa çıkardılar, çünkü ezan Haziran 1941'den beri Türkçe okunmaktaydı. Demokratlar ayrıca anayasa metninin dilini de Osmanlıca'ya yaklaştırarak Atatürk döneminin güncellenmiş Türkçe'sinden uzağa çektiler ve Türkiye'nin Osmanlı geçmişiyle yakınlaşmaya başladılar. Hâkim olmaya başlayan Soğuk Savaş ve antikomünizm havasında, soldaki tüm partiler yasadışı ilan edildi, bunların önemli üyeleri ya hapsedildi ya da sürüldü. Komünist bir şair olan Nâzım Hikmet ülkeden kaçıp Sovyet blokunda yaşamak zorunda kalırken, solcu yazar Sabahattin Ali, CHP iktidarının son yıllarında devletin istihbarat birimlerinin içinde olduğu iddia edilen tertip sonucunda bir kaçakçı tarafından öldürüldü.

1950'deki seçim başarıları Demokratlar'ı halkın kendi programlarını desteklediğini, kendilerinin de her dört yılda bir karşısına çıkacakları 'milli irade'yi temsil ettiklerini düşünmeye yöneltti. Bu sebeple, ne muhalefeti ne de muhalefetin eleştirilerini ciddiye aldılar. Demokrat Parti yönetiminin ilk yıllarında Avrupa'da Türk mallarına artan rağbet ve Kore Savaşı'nın yarattığı gelişimin sonucu olarak ülke hızla büyüyormuş gibi göründü. Ayrıca, Marshall yardımı da ülkeyi Batı'ya açtı.

Türkiye, Başbakan Adnan Menderes (1899-1961) tarafından yönetiliyordu. Cumhurbaşkanı Celal Bayar onu daha deneyimli, entelektüel Fuat Köprülü'ye (1890-1966) tercih ederek atamıştı, çünkü Menderes hem daha genç bir kuşağa mensuptu hem de savaş sonrası Türkiye için güçlü bir

önseziye sahip olduğuna inanılıyordu. Pamuk yetiştirilen Batı Anadolu'nun Aydın yöresinden zengin bir toprak sahibi aileden geliyordu. Menderes Kemalist dönemde olgunlaşmış ve 1930'da Ali Fethi'nin (Okyar) Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda siyasete atılmıştı. Parti kapandığında CHP'ye girmiş ve 1945'te toprak reformu yasa tasarısına karşı çıkanlara katılmıştı. Sonra, CHP'den ihraç edilmiş ve Demokrat Parti'nin kurucularından biri olmuştu.

Menderes, siyasi iktidarın Türkiye'nin hızlı büyümesi için gerekli araç olduğunu düşünüyordu. Antidemokratik yasaları değiştirmeye veya Demokratlar'ın muhalefetteyken bir ara istedikleri gibi tarafsız bir yönetim kurmaya ayıracak zamanı yoktu. 'Partiler üstü' cumhurbaşkanı ilkesinden yola çıkan Celal Bayar DP başkanlığından istifa edince Menderes parti başkanı seçildi. Ancak bu göstermelik bir davranıştı, Bayar partiyle, tüm bağlarını kesemeyecek kadar yakından ilgiliydi. Başka alanlarda, Demokrat Parti hükümeti 1930'larda İtalya'dan alınmış olan Ceza Kanunu'na sıkıca sarılarak ve Soğuk Savaş döneminin buz gibi atmosferine uygun bir şekilde uygulamaları daha baskıcı yaptı. Ayrıca, Halk Partililer de partinin mal varlıklarına el konması tehdidiyle baskı altında tutuldular.

Menderes'in konumu 1954 yılındaki seçim zaferinden sonra kötüleşti. Bu sırada Türkiye bir refah dönemindeydi ve ülkede bir umut havası vardı. Seçmenler ekonomik büyümeden faydalanmış ve hoşnutluklarını, ülkeyi açan, onu daha az bürokratik yapan yönetimi destekleyerek göstermişlerdi. Demokrat Partililer devlet arazilerini bazı topraksız köylülere dağıtmış, ABD'den tarım makineleri ithal ederek çiftliklerde makineleşmeyi başlatmış, dolayısıyla da üretimi artırmışlardı. Osmanlı döneminde kurulmuş olan Ziraat Bankası, çiftçilere kredi veriyordu, devlet de aynı zamanda buğday ve pamuk üretimini sübvanse ederken tarım ürünleri için depolama imkânlarını da artırıyordu. Hava, 1950'lerin ilk yarısında çiftçilerden yanayken aynı zamanda Kore Savaşı yüzünden oluşan talep sayesinde dünya buğday fiyatları alışılmadık derecede yükselmişti. Sonuç olarak, kırsal kesim, özellikle de büyük çiftçiler, kazançlıydı ve DP'ye oy vermekten memnundu.

DP'yi siyasal liberalleşme vaat ettiği için desteklemiş olan kentli aydınlar, üniversiteler ve müteşebbisler hayal kırıklığı içindeydi; partinin iktidar hırsı onları hayallerinden uyandırmıştı. Tek parti döneminden kalma kurumlarla demokrasinin ve çok partili siyasetin yaşayamayacağını

gördüler. 1924 Anayasası ve Ceza Kanunu gibi yasalar çağdışıydı ve 20. yüzyılın ikinci yarısındaki Türk yaşamına uygun hale getirilmeleri gerekiyordu. DP hükümeti böyle ayrıntılarla ilgilenmiyordu. Menderes, gücü arttıkça eleştirileri görmezden gelmeye başladı ve kendi partisi içindeki demokrasiyi boğdu. Muhalefetteyken Demokrat Parti tek parti döneminde kendilerine tanınmayan grev hakkını tanıyacağı vaadiyle sayıca az olan işçi sınıfının desteğini kazanmıştı. Menderes'e bu söz hatırlatıldığında 'Türkiye'de grev mi olurmuş? Önce biraz iktisadi ilerleme sağlayalım da bu konuyu sonra düşünürüz' şeklinde cevap verdi. Bu cevap demokrasiye yaklaşımını özetliyordu; o an için demokrasinin ekonomik gelişme sunağında kurban edilmesi gerekiyordu!

Seçimlere dayalı güçlerine rağmen, Demokratlar kendilerini güvensiz hissetmelerine neden olan bir aşağılık duygusuna sahiptirler Seçmenlerin desteğini sağlama bağlamışlardı ve artık iktidardaydılar ama devletin aygıtlarının –bürokrasinin, yargının ve ordunun– arkalarında olduğundan şüpheliydiler. Bu kurumlar Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yaratılmışlardı ve dolayısıyla da muhalefete sadık oldukları konusunda kuşku vardı. Bu durum özellikle hâlâ askerî unvanıyla, İsmet Paşa olarak bilinen, İsmet İnönü'ye bağlı olduğu düşünülen ordu için geçerliydi. Demokrat Parti 1950'de seçimi kazandığında –sonrasında generaller harekete geçmeyince yerini büyük bir ferahlamaya bırakan– bir askerî darbe söylentisi vardı. Yine de Menderes ordunun üst kademelerinde bir tasfiyeye gitti ve İnönü'ye sadık olduğu düşünülenleri emekliliğe sevk ettirip yerlerine sadık Demokrat Partilileri getirdi. Bazı valiler ve önemli bürokratlar için de aynı uygulamaya gitti. Demokratlar 'paşa faktörü' olarak adlandırılan ve İnönü muhalefet lideri olduğu sürece iktidarda rahat olamayacakları fikrine dayalı mantıksız bir korkuya kapılmışlardı. 'Kurnaz tilki' olarak adlandırılan İnönü'nün tüm sorunlarının kaynağı olduğuna ve Cumhuriyet Halk Partili muhalefetin onsuz etkisiz kalacağına inanmışlardı. Halk Partililer de bu masala inanıyorlardı; öyle ki 1954 yılında İnönü yetmiş yaşında olmasına karşın parti içinden onun yerini alacak bir lider çıkmadı. İnönü 1950'de partisi seçimi kaybettiğinde siyaset yaşamından çekilseydi Türkiye'nin tarihi farklı bir yön alabilirdi. Menderes ve Demokrat Parti belki kendini daha güvende hissedip muhalefete karşı daha dürüstçe ve hakça davranabilirdi. CHP içinde de yeni bir liderlik kadrosu oluşur, parti kendini yenileyerek zamanın gereklerine uyabilirdi. İnönü

partiyi yönettiği müddetçe herhangi bir değişiklik düşünmek imkânsızdı; o, geçmişten kalma bir simgeydi ve altında yeni hiçbir şeyin yetişemeyeceği devasa bir gölgesi vardı. Demokratlar; on yıllık iktidar dönemlerinde ‘paşa faktörü’yle hesaplaşmakta başarısız olmuşlardı.

Menderes Mayıs 1960’ta yönetime el koyan askerî cunta tarafından asıldıktan sonra, Ankara’da anlatılan bir fıkra vardı: Menderes cennete gider ve bir gün Atatürk’le karşılaşır, Atatürk ona Türkiye’deki siyasi hayatı sorar. Menderes bunun üzerine Atatürk öldükten sonra memleketin başına gelenleri bir bir sayıp döker ve son olarak kendi idamını anlatır. Sonra da ‘Kısmet, paşam’ der. Atatürk, ‘Hayır Adnan’ der, ‘kısmet değil, İsmet!’

Menderes’in demokratik olmayan yönetimi sadece Cumhuriyet Halk Partisi ve ‘paşa faktörü’yle açıklanamaz. Kendini ne kadar güvenlikten uzak hissetse de muhalefetin zayıf ve düzensiz olduğunu, kendine endişe edecek hiçbir etkisi olmayacağını biliyordu. Menderes'in siyasi endişesi kendi partisinin yapısı üzerine kuruluydu. Demokratlar asla muhalefetteyken göründükleri kadar homojen değillerdi. Partinin tavanı Cumhuriyet Halk Partisi muhaliflerinden oluşuyordu ama taşradaki desteğinin çoğu parti Ocak 1946’da kurulduktan sonra siyasete girenlerden gelmekteydi. Bunlar jandarmanın köylerdeki sert davranışını hatırlıyorlardı ve İnönü ile CHP’ye karşı dolaylı bir nefretleri vardı. Çoğunun gözünü intikam isteği kör etmişti ve partilerinin, iktidarda olsalar bile, CHP’ye karşı sert davranmasını istiyorlardı. Bunlar liderlerini İnönü’yle birlik olup dolap çevirmekle itham ediyordu, hatta bunlardan bir bölümü 1948’de Demokrat Parti’den ayrılıp Millet Partisi’ni kurmuşlardı. İktidardayken, bu kişiler Menderes’i CHP’den farklı olmamak ve neredeyse aynı programı sunmakla suçladılar.

DP döneminde Cumhurbaşkanlığı makamı tarafsız olmak bir yana tamamen partizanca bir anlayışla yürütüldü. Gerçi Bayar göstermelik olarak DP başkanlığından istifa etmişti ama her fırsatta partisinin “Cumhurbaşkanı” gibi davranmaktan da çekinmiyordu. Menderes ve Bayar bir yurt gezisinde.

Menderes partisinin taşra kongrelerinde defalarca bu tür eleştirilerle karşılaştı. Kısa sürede parti içi muhalefetin meclisteki muhalefetten çok daha zorlu olduğunu kavradı. Demokrat Parti muhaliflerini CHP’ye karşı sert önlemler alarak yatıştırabileceğini biliyordu. Bu politika, hükümetin CHP’ye ve üniversiteler ile basın gibi kuramlara karşı çıkardığı antidemokratik yasaları kısmen açıklar. Menderes böylelikle muhaliflerinin gönlünü almış olabildi ama aynı şekilde en başından beri DP’yi siyasal serbestleşme sözüne güvenerek destekleyen liberal aydınların desteğini de kaybetti. Aydınlar, sayıları az olsa da düşüncelerini rahatça açıklayabiliyor, üniversitelerde, basında ve meslekî kuruluşlarda seslerini duyurabiliyordu. Demokrat Parti hükümetinin sivil toplumu demokratik özgürlükleri artırarak güçlendirmesi gerekiyordu, bunları kısıtlayarak baltalaması değil. Ancak, Menderes’in basına, muhalefete ve üniversite özerkliğine karşı aldığı tedbirler, onun daha hür ve demokratik bir Türkiye fikrini benimsemediğini gösteriyordu. İktidarın Ocak 1954’te muhalif Millet Partisi’ni kapatabilmesi parti siyasetinin ne kadar kırılgan olabileceğini gösteriyordu.

Menderes 1954 seçim başarısıyla değişti. Hem halktan aldığı oy hem meclisteki temsilci sayısı arttı. Halk öyle inandığı için doğru politikaları

seçtiğine kanaat getirdi; artık 1946'dan beri Demokrat Parti'yi desteklemiş olan ve partiye sempati duyan gazetecilere bile danışmaya gerek duymuyordu. Hükümet üzerindeki tek etkin denetim meclisteki güçlü muhalefetti. Cumhuriyet kurulduğundan beri Türkiye Büyük Millet Meclisi devletin en güçlü kurumuydu. Milli egemenlik Meclis'e devredilmişti ve Meclis üyeleri arasından cumhurbaşkanını seçiyordu. Cumhurbaşkanı başbakanı atıyor, başbakan kabinesini milletvekilleri arasından kuruyordu. Milletvekillerinin, seçildikleri bölgeyi değil milleti temsil etmeleri bekleniyordu.

1924 Anayasası'na göre, meclis yasaları çıkarıyordu ve bu yasaları gözden geçirecek bir üst meclis veya anayasaya uygunluklarını denetleyecek bir anayasa mahkemesi yoktu. Sadece cumhurbaşkanının yasaların yürürlüğe girmesini veto etme hakkı vardı ama o da iktidar partisiyle tarafsız davranamayacak kadar yakın ilişkiler içindeydi. Güçlü bir muhalefet partisinin yokluğunda hükümet, kendi partisini hizada tutabilirse, her istediğini yapabilirdi. 1954 sonrasında Menderes'in başlıca tasası bu oldu, çünkü siyasi sorunlarının çoğunluğu partisi içinden çıkıyordu.

Serbest girişimcilik ile siyasal liberalizmi savunan Demokrat Parti liberalleri hükümetin ekonomi üzerinde devlet kontrolü ve siyasal etkinlikleri engelleme siyasetine şiddetle karşı çıktılar. Böyle davranan liberal Demokrat Partililer ya istifa ettiler veya partiden ihraç edildiler. Bunlar arasında Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni kuran Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu gibi önde gelen Demokratlar da vardı. Menderes tamamen partisinin meclis grubuna bağlı hale geldi ve kendi dışında tüm kabinenin yeni bir kabine kurulması amacıyla istifasını kabul etti. Bu siyasi manevrayla meclis, hükümeti yönetecek veya partiyi bir arada tutacak bir başkasının olmadığını itiraf etmiş oldu. Sonrasında Menderes meclis grubuna büyük alçakgönüllülük ve saygıyla davrandı.

EKONOMİK ENDİŞELER

1955'ten sonra ekonomide başlayan gerileme Türk siyasal yaşamında da etkili olmaya başladı. Maalesef 1950'lerin başındaki ekonomik mucize zayıf temeller üzerine dayanıyordu ve yıkılmaya mahkûmdu. Besin maddeleri ve pamuk üretimindeki artış, yeni tarım tekniklerine değil, ekili alanın büyümesine bağlıydı. 1954'e gelindiğinde, ekonomi durgunluk

belirtileri göstermeye ve büyüme hızı düşmeye başladı. Katlanan enflasyon 1956-1959 yılları arasını kapsayan dönemi belirledi; fiyatlar her yıl yüzde 18 arttı. Bu arada ekonominin büyüme hızı sıradan bir oranda, yüzde 4'te kaldı ki, bu yüksek nüfus artışıyla ancak başa baş gidebiliyordu. Ekonomi yapay bir artış yaşamıştı ve kendine yeterli bir gelişmenin izleri görünmüyordu. Sürekli artan enflasyon, memur ve işçilerin yaşam standartlarına zarar veriyordu. Subaylar bu durumdan bire bir etkileniyor ve düşen yaşam standartları yüzünden mesleklerinin prestij kaybetmesine içerliyorlardı. Artık orta sınıf ailelerin kızlarıyla evlenemedikleri için ve bu ailelerin kızlarını yükselen işveren sınıfına vermeyi tercih etmelerinden yakınıyorlardı. Bu önemli siyasal sonuçları doğurdu ve 1960 darbesine yol açan faktörlerden biri oldu.

Hükümetin Türk lirasını aşırı değerli tutma politikası yüzünden yabancı para sıkıntısı da vardı. 1958 devalüasyonuna kadar, 1 doların gerçek değeri 10 lira civarındayken, 1 dolara 2,80 lira paritesi korunmuştu. Bunun sonucunda, ithalat hükümet tarafından desteklendiği için çok ucuzken; öte yandan ihraç malları yanına yaklaşılmayacak kadar pahalıydı. Bu politika büyük ölçekte yozlaşmayı cesaretlendirdi; eğer bir işadamının siyasi bağlantıları varsa çok ucuza döviz alabilir ve ithalattan büyük kâr elde edebilirdi. Bu dönemde servetler oluşurken hazine parasız kaldı.

Seçimler yapılması gerektiği tarihte, 1958'de yapılsaydı Demokratların nasıl bir sonuç elde edeceklerini bilemiyoruz. Menderes ekonominin 1958'de daha da kötü durumda olacağını düşünerek seçimleri Ekim 1957'ye aldı. Böyle de olsa 1957 seçimleri DP'nin gerilemesine işaret etti; Cumhuriyet Halk Partisi'nin sandalye sayısı 31'den 178'e çıktı. Demokratlar hâlâ olaylara hâkimdi ama daha popülist bir yöntemle, dinin siyasete alet edildiği bir politika güdüyorlardı. Bu, özellikle Menderes 17 Şubat 1959'da Londra'da Gatwick Havaalanı yakınlarında bir uçak kazasından kıl payı kurtulduktan sonra böyle oldu. Menderes'in on dört kişinin öldüğü kazadan kurtulmasını, yandaşları bir mucize olarak niteleyerek sömürdüler ve Menderes'i Tanrı tarafından daha yüce bir emele hizmet etmek için seçilmiş bir kader adamı olarak gösterdiler.

1957 seçimleri döneminde Demokrat Parti artık ekonomiyi kontrol edemiyordu. Menderes, kısa vadeli bir sorunla karşılaştığını, politikalarının sonuçlarını almak için sadece zamana ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. Yardım için Batı'ya döndü ve Temmuz 1958'de Washington, Türkiye'nin

400 milyon dolarlık borcunu konsolide etme amaçlı 359 milyon dolarlık bir krediyi onayladı. Menderes buna karşılık ekonomiyi 'dengelemek' üzere, 1 doları 2,8 TL'den 9,02 TL'ye yükseltmeyi kabul etti. Stabilizasyon programı beklenen etkiyi yapmadı, dolayısıyla da 1959 Ekim'inde Menderes yeni malî krediler arayışında Amerika'ya gitti. Ancak, Eisenhower yönetimi para desteği vermeyi reddetti ve Menderes Türkiye'ye eli boş döndü. Bunun ardından, Soğuk Savaş düşmanının kredi vermeye daha yatkın olup olmadığını denemek amacıyla Temmuz 1960'ta Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeye karar verdi. Ama Menderes Moskova'yla aradaki çitleri tamir etmeye çok geç zamanda karar vermiş ve bu ziyaret gerçekleşemeden ordu Menderes'i devirdi.

DP'nin uyguladığı ekonomik politika 1950'lerin sonuna doğru artan döviz fiyatı ve faiz hadlerine bağlı olarak daralmayı da beraberinde getirdi. Bu ise bankaları tasfiyeye, şirketleri de iflasa zorluyordu. Ancak durgunluk esas olarak halka yansıdı. Yokluklar beraberinde kuyrukları da getirmişti. 50'li yıllarda bir gaz kuyruğu.

ORDU MÜCADELEYE KARIŞIYOR

1957 seçimleri sonrasında siyasi gerilim artmıştı. Muhalefet çok daha güçlüydü ve elinde kullanabileceği kozlar vardı, ama Menderes'i genel seçimde yenmek dışında hükümeti düşürebilme olanağına sahip değildi. Menderes, otoritesini 'Vatan Cephesi' adı verilen ve kendini eleştirenleri tecrit edip muhalefeti silahsız bırakmayı amaçlayan bir ulusal cephe kurarak iyice güçlendirmek istedi. Cepheye katılmak istemeyenler 'yıkıcı' olarak tanımlanarak, katılanların adları devlet radyosundan duyuruldu. 'Vatan Cephesi', birlik getirmek yerine siyasal yaşamı kutuplara böldü. Bu siyasal manevra işe yaramayınca, Demokratlar bu kez de Nisan 1960'ta bir askerî darbe planlamakta olduğunu iddia ettikleri, muhalefetin 'yıkıcı faaliyetler'ini soruşturmak amacıyla bir komisyon kurdular. Ankara'da ülkenin başka kentlerine de yayılan öğrenci gösterileri başladı. Sıkıyönetim ilan edildi ama bir işe yaramadı. Sonunda, 24 Mayıs 1960'ta, Menderes komitenin çalışmalarını tamamladığını ve 1960 Eylülü'nde erken seçimlere gidileceğini açıkladı. Ancak bu açıklamalar çok geç kalmıştı.

Demokrat Parti yönetiminden soyutlanmış subay grupları 1957’den beri Demokrat Parti yönetimini sonlandırma planları yapmaktaydılar. 27 Mayıs’ta müdahale ettiler ve Demokrat Parti hükümetini devirdiler.

Silahlı Kuvvetler’de reform, Demokrat Parti programının önemli temellerinden biriydi. 1947’de Truman Doktrini’nin açıklanmasıyla birlikte Pentagon hâlâ Birinci Dünya Savaşından kalma antika silahlarla mücehhez bu orduya modern silahlar vermeye başlamıştı. Türkiye 1952’de NATO’ya üye olunca modernizasyon daha da hızlandı. Menderes, gerekli yeniden yapılanmayı sağlamak amacıyla emekli Albay Seyfi Kurtbek’i milli savunma bakanı olarak atayınca askerî reformu destekliyor görünmüştü. Kurtbek’in yeniden yapılanma planı genç subaylar arasında popülerdi ama yaşlı subaylar, özellikle modern savaş tekniklerini uygulayamayacakları gerekçesiyle erken emekli edileceklerinden endişe eden generaller durumdan rahatsızdı. Hâlâ davranışlarında Prusya hiyerarşisini barındıran ordunun yaşlı kuşağı daha genç subaylarla yetkiyi paylaşma fikrine içerliyordu. Generaller reformlara karşı çıkarak Kurtbek’in bir darbe hazırladığı dedikoduları yaydılar. Menderes buna reformları erteleyerek karşılık verdi ve Kurtbek de reformlarının rafa kaldırıldığını hissederek Temmuz 1953’te istifa etti.

Menderes için, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yeniden düzenlenmesi bir öncelik değildi. Mevcut durumu korumaktan ve yüksek rütbeli subaylarıyla ters düşmemekten memnundu. İçlerinden en önde geleni Pentagon’da iyi tanınan Orgeneral Nuri Yamut olmak üzere bazı önemli generalleri partisine kazandırmaya çalıştı. Menderes böyle yüksek rütbeli subaylar Demokrat Parti yandaşı olunca, İnönü taraftarı generallerden gelecek bir tehditten muaf olacağını düşünüyordu.

Ordu için harcama yapmak DP’nin öncelikler listesinde yoktu, çünkü Menderes Türkiye’nin kısıtlı kaynaklarını ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için altyapıya, yol ve fabrika yapımına aktarmayı tercih ediyordu. Ülke zaten milli gelirine oranla pek çok NATO ülkesinden fazla askerî harcama yapıyordu. Bu harcamalar 1950'deki 248 milyon dolardan 1953’te 381 milyon dolara yükselerek önemli bir oranda artmıştı. Türkler, NATO’ya girdiklerinde ülkenin askerî harcamasının azalacağını, çünkü NATO’nun bunu destekleyeceğini düşünmüşlerdi. Durum böyle değilken, Menderes’in, katlanan enflasyon oranlarıyla başa baş gidebilmesi için asker maaşlarını artırarak bütçeden daha fazla para harcamaya hiç niyeti yoktu.

Askerî reform harcamaları, bütçe daha büyük bir artı verene kadar beklemek durumundaydı.

Türkiye NATO'ya katıldığında, ordu için daha fazla kaynak harcamakla kalmadı, aynı zamanda ordunun karakteri de önemli ölçüde değişti. Subaylar yeni teknoloji ve savaş yöntemleriyle karşılaşırlarken, aynı zamanda ideolojik olarak da bölgesel sınırlı vatanseverliğin yerine Soğuk Savaş'ın komünizm karşıtlığını koyarak daha kozmopolit oldular. Hayat tarzı kendi ülkelerindekinden çok farklı olan diğer NATO ülkelerine eğitim için gönderildiler. Yeni bir dünya görüşü ve Türkiye'de reform yapma isteği edindiler. Politize olarak çevrelerindeki siyasal çekişmeden rahatsızlık duymaya başladılar. NATO üyeliği, subaylar arasındaki ayrımı hem siyasal hem teknolojik açılardan derinleştirdi. Demokratlar generalleri öyle başarıyla yanlarına çekmişlerdi ki, alt rütbeli subaylar gizli planlarına katılacak tek bir general bulmakta bile zorlandılar. 1950'lerde Türkiye'de Silahlı Kuvvet'ler rütbe ve ekonomik durum açısından bölünmüştü.

Subaylar arasındaki rahatsızlık 1950'lerin ortasından başlayarak artan enflasyon, siyasi istikrarsızlık, kentlerdeki genel memnuniyetsizlik havası üzerine kurulmuştu. Genelde alt-orta sınıftan olduklarından, iktidar partisinin serbest piyasa felsefesinin tehdidi altındaki sınıflarının şikâyetlerini paylaşıyorlardı. Bu tür insanlar, Türk toplumuna kimliğini kazandıran ahlâkî ve geleneksel değerlerin eriyişine üzülüyordu. DP bu değerleri zenginlik ve gösterişi yücelten kaba maddecilik uğruna zayıflatıyordu. 1960 cuntasının radikal üyelerinden Orhan Erkanlı darbeden bir süre sonra kendini şöyle ifade ediyordu:

> 1954'ten sonra iktidarda bulunmuş olan zümre, millerin bütün haklarını çiğnedi. Milleti aldattı. Memleketi iktisadi ve sosyal alanda bir felâkete sürükledi. Manevi değerler unutuldu ve unutturuldu. Devlet kurumu, tam bir parti kurumu haline getirildi. Memlekette tek organize güç olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin her vesileyle gururu kırıldı; tarihinin en asil mirası olan üniforma taşıyanları utandıracak hale getirildi (Cumhuriyet, 20 Temmuz 1960).

Ordudaki hoşnutsuzluk, o dönemin partiler arası çekişmesini yansıtarak siyasal bir hal aldı. Subaylar Türkiye'nin sorunlarını CHP muhalefeti ve basın tarafından yansıtıldığı şekilde görmeye başladılar. Darbeden sonra kendileri için kabul edilebilir olan çözümleri de Demokrat Parti'ye muhalif aydınlardan aldılar. Subaylar arasında sadece Alparslan Türkeş ve Orhan

Erkanlı gibi birkaç kişi Türkiye'nin gitmesi gereken yön konusunda aydınlardan farklı düşünüyordu. Bunlar da Nâsır'ın Mısır'ı, Suriye, Irak ve Pakistan gibi 1960'larda tümü askerî rejimle yönetilen ülkelerde gördüklerinden etkilenmiş olabilirlerdi. Ancak Türkiye'de ordu içi hiyerarşi iyi yerleşmişti ve radikaller kısa süre içinde üst rütbeli subaylar tarafından kenara itildi. Bundan sonra, 20. yüzyılın sonuna kadar, Türk siyasal gündemini bunlar belirleyecekti.

OKUMA ÖNERİLERİ

Kemal Karpat, *Turkey's Politics: the Transition to a Multi-party System*, Princeton, 1959.

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1970.

Cem Eroğul, "*Çok partili sistemin kuruluşu*", Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, *Geçiş Döneminde Türkiye*, İstanbul: Belge, 1990.

Askerî Vasiler
(1960-1980)

CUNTA YÖNETİMİ

1950 Mayıs'ındaki seçim zaferi sonrasından çok, 27 Mayıs 1960 askerî darbesini takip eden süreç, Türk siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatında yeni bir dönem başlatmıştır. Askerî cunta yönetimini oluşturan 38 subaydan çok azı Türkiye'nin siyasi geleceğine dair bir öngörü sahibi olarak göreve gelmişti. Daha sonraları bir neo-faşist partinin liderliğini yapacak olan Albay Alparslan Türkeş (1917-1997) gibi kimileri kendilerine ait radikal gündemlere sahiptiler. Çoğu, ülkenin siyasetini günün şartlarına göre düzenleme gayretlerinde entelektüel sınıfı takip etti.

Cuntanın amaçları, 27 Mayıs 1960 sabahı radyodan darbeyi açıklayan konuşmada açıklandı:

"Aziz Vatandaşlar;
Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekâta, Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak, idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiz hiç kimse hakkında şahsiyata müteallik tecavüzkâr bir

fiile teşebbüs etmeyeceği gibi edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun, her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esasına göre muamele görecektir.

Bütün vatandaşların partilerin üstünde aynı milletten, aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmetle ve anlayışla muamele etmeleri ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zarurî görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsî emniyetleri kanun teminatı altındadır Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve İnsan Hakları Prensipleri'ne tamamıyla riayettir. Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız, CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Tekrar ediyoruz düşüncemiz 'Yurtta sulh, cihanda sulh'tur."

Subayların çoğu 'adil ve hür' seçimler yapıldıktan sonra kışlalarına dönmek ve iktidarı yeniden politikacılara bırakmak istiyordu. Ancak, onlara akıl vermek üzere kimi hukuk profesörleri çağrıldığı zaman, planları değişti. Milli Birlik Komitesi'ni oluşturan 38 subay, ordudaki geniş bir hizipler koalisyonunu temsil etmekteydi. Komitenin bu kadar geniş olmasının sebebi ordu içindeki birçok gizli hizbin darbeye katıldığını iddia etmesi ve temsil edilmek istemesiydi. Cuntanın dışında bırakılanlar küserek ordu içinde istikrarsızlık doğurmaktaydılar ve sonraki üç yıl içinde kendi darbelerini yapmayı deneyeceklerdi.

Milli Birlik Komitesi'nin kendine ait bir planı olmadığından akademisyenlerden fikir alarak yeni anayasayı hazırlamak amacıyla bir komisyon kurdular. Hukuk profesörü ve İstanbul Üniversitesi rektörü olan Sıddık Sami Onar komisyona başkanlık ediyordu. İktidarı askerler ele geçirmişti ama 27 Mayıs hareketini bir devrime, bir 'aydınlar devrimi'ne dönüştürenler entelektüellerdi. Onar komisyonunun ortaya koyduğu fikirler orijinal değildi, bunlar, tek parti döneminden miras kalmış kurumlarla demokrasinin sağlanamayacağının ortaya çıktığı 1950'lerin ortalarından beri etrafta gezinen fikirlerdi. Demokrat Parti'nin otokratik yönetimine karşılık muhalefet iktidara geldiklerinde hangi reformları yapacaklarını tasarlamıştı. Cumhuriyet Halk Partisi anayasayı değiştirmeye ve üst

meclisin çıkarılan kanunları gözden geçirebileceği iki meclisli bir parlamento kurma sözü veriyordu. CHP'liler bir dizi söz vermişlerdi; bunlar, yasaların yasallığını denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi, parlamentonun tek parti sultasında olmaması için nispî temsil, sendikalar için grev hakkı; devlet memurları için sendikalaşma hakkı, antidemokratik yasaların yürürlükten kaldırılması, tarafsız bir bürokrasinin kurulmasına dair sözlerdi.

Ordu içinde gizli örgütlenmeler 1951 yılına kadar uzanır. Bu yıllarda Faruk Ateşdağlı, Muzaffer Özdağ, Orhan Erkanlı, Ahmet Yıldız, Sezai Okan, Orhan Kabibay vb. genç subaylar gizli örgütler kurdu. Generallerin bunlara katılması ise daha sonradır. Cemal Gürsel ise Kara Kuvvetleri Komutanı olduktan sonra Binbaşı Sadi Koçaş'ın aracılığıyla "Faik Bey" takma adıyla örgüte girdi Gürsel, Bayar'ın arkasında bir birliği denetlerken. (Bu fotoğraf Feroz Ahmad'a bir görüşme sırasında Celal Bayar tarafından verilmiştir.

Onar komisyonu, bu fikirlerin çoğunluğunu benimsedi; ayrıca Demokrat Parti'nin, anayasaya ve basın, ordu, üniversiteler gibi diğer kurumlara saygısız davranması sebebiyle meşruiyetini kaybettiğini de ileri sürdü. Dolayısıyla cunta tarafından görevden alınmaları gayet yasaldı. Böylece profesörler cuntayı meşru kılarak iktidarda kalmasını sağladılar.

MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ: GEÇİCİ HÜKÜMET

Darbeyi meşrulaştırdıktan sonra, komisyon Milli Birlik Komitesi'nden yeni seçimlere gitmeden, iktidarı sivillere devretmeden önce, yeni bir devlet yapısı ve kurumlar oluşturmasını istedi. Yeni bir anayasa, yeni bir seçim yasası, Türkiye'yi demokratik dünyada konumlandıracak yeni kanunlar ve kurumlar istedi. Milli Birlik Komitesi, Haziran 1960 geçici anayasasıyla meşrulaştırılan bir geçici hükümete dönüştü. Yasama görevini doğrudan, yürütme gücünü de aynı zamanda Milli Birlik Komitesi başkanı da olan devlet başkanının atadığı kabine aracılığıyla yerine getiriyordu. Sadece yargı cuntadan bağımsız çalışmaktaydı.

Milli Birlik Komitesi içinde büyük ölçüde hizipçilik vardı. Orgeneral Cemal Gürsel (1895-1966) komite başkanı, devlet başkanı, başbakan ve başkomutan olarak seçilmişti; çünkü herkes tarafından sevilen ve hırsı olmayan bir kişiydi; böylece de hiziplerin üzerinde kalmıştı. İktidar için rekabet eden iki hizip vardı: Ilımlılar Onar komisyonunun raporunu onaylıyor ve iktidarı sivillere devretmek istiyordu, radikaller ki, bu grupta Albay Türkeş ve çoğunlukla alt rütbeli subaylar vardı, bunlar iktidarı elde tutmak ve Türk devleti ile toplumunu Profesör Onar'ın önerilerinin çok ötesinde bir şekilde değiştirmek istiyordu. Bir 'yeni kültür' ve Nâsır'ın Mısır'ına benzer şekilde partilerin olmadığı bir popülist siyaset sistemi yaratmaktan bahsediyorlardı.

Hizipler arası tartışma ılımlıların radikallerden on dördünün ayağını kaydırıp bunların çoğunu yurtdışına, elçiliklere sürdükleri 13 Kasım'a kadar sürdü. 'Ondörtler'in tasfiyesi radikallerin kolektivist tavırlarından hazzetmeyen burjuvaziyi memnun ederken görevdeki genç subaylar ile askerî öğrencileri rahatsız etti ve ordu içinde istikrarsızlık yarattı. 1960 darbesine katılan ama Milli Birlik Komitesi bünyesinde yer bulamayan bazı subaylar yeniden planlar yapmaya başladılar. Bunlardan biri olan Talât Aydemir, ilki 21/22 Şubat 1962'de, İkincisi de 20/21 Mayıs 1963'te olmak üzere iki başarısız darbe girişiminde bulundu. Artık tabandan gelme askerî darbe dönemi bitmişti. 27 Mayıs 1960 darbesi, Türk ordusunun hiyerarşisi dışında yapılan ilk ve son darbe olarak kaldı.

'İKİNCİ CUMHURİYET'

Ordu içinde etkili olan bir grup subay, aşağıdan, 'emir-komuta zinciri'nin dışından gelen bir darbe olasılığı tehlikesini görerek buna karşı tedbirler

aldı. Bunlar 1961'de Silahlı Kuvvetler Birliği adı altında birleştiler. Silahlı Kuvvetler Birliği, ordudaki tüm rütbeleri kapsadığı gibi tüm hareketleri gözlemekteydi. Kısa süre içinde, Silahlı Kuvvetler Birliği, siyasi iktidar içindeki söz sahibine ve yeni anayasanın güvencesine dönüştü. Bu arada, yeni bir anayasa hazırlandı ve 9 Temmuz 1961'de oya sunuldu. Yeni anayasa kayıtsızlıkla karşılandı ve yüzde 40 civarında bir kesim anayasaya karşı oy verdi. İnsanlar, yeni seçim kanununun getirdiği nisbî temsil sistemini ve dolayısıyla çok partili bir parlamentoyu desteklese de, CHP'nin ve tek parti yönetiminin dönüşünden korkmaktaydılar.

1961 Anayasası, 1924 Anayasası'ndan farklı özellikler taşıyordu. Artık iki meclisli bir parlamento vardı; Millet Meclisi dört yılda bir nispî temsil esasına göre seçilen 450 milletvekilinden oluşuyordu. Üst meclis Senato ise üçte biri iki yılda bir yenilenen ve altı yıllık dönemler için salt çoğunluk esasına göre seçilen 150 senatörden oluşuyordu. Milli Birlik Komitesi'nin tüm üyeleri yaşam boyu senatör olarak atandılar ve cumhurbaşkanı da onbeş kontenjan senatörü atadı. İki meclis bir arada toplandığında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ortaya çıkıyordu. TBMM, cumhurbaşkanını yedi yıllık bir dönem için ve üçte ikilik bir çoğunlukla, üyeleri arasından seçiyordu. Cemal Gürsel, İkinci Cumhuriyet'in ilk cumhurbaşkanı olarak seçildi. Başbakanı atadı, o da kabinenin geri kalanını belirledi. Kabine, Meclis'e karşı sorumluydu.

Anayasa Mahkemesi, ikinci Cumhuriyet'in en tartışmalı kurumlarından biri olarak ortaya çıktı. Yasaların anayasaya uygunluğunu değerlendirerek, birçok yaptırımı, muhafazakâr hükümetlerin tepkisini çekerek, geri gönderiyordu. Yeni anayasada belirtilen düşünce, ifade, üye olma, basın özgürlükleri de en az yeni kurumlar kadar önemliydi. Devlet; ekonomik gelişmeyi sosyal adalet yaratacak, bireylerin mal sahibi olup miras bırakabilmesini sağlayacak, çalışma ve yatırım özgürlüklerini mümkün kılacak yaptırımlar aracılığıyla 'sosyal ve ekonomik haklar' sözü veren bir 'sosyal devlet'e dönüşmüştü.

Yüksek rütbeli komutanlara da hükümette bir rol verilmişti. 3. madde, 'kanunla belirlenmiş bakanlar, Genelkurmay başkanı ve ordu temsilcilerinden oluşan Milli Güvenlik Kurulu'nu (MGK) ortaya çıkardı. Kendi de emekli bir general olan cumhurbaşkanı veya yokluğunda başbakan Milli Güvenlik Kurulu'na başkanlık edecekti. Kurulun görevi, 'milli güvenlik ve koordinasyon konularında' kabineye yardım etmekti.

‘Milli güvenlik’ kavramı o kadar geniş ve o kadar çok şeyi kapsayabiliyordu ki, generaller hükümete her konuda müdahale edebilirdi. Mart 1962’de MGK’nın yetkileri daha da artırıldı ve Genelkurmay başkanı, 110. madde kendini başbakana sorumlu kıldığı için milli savunma bakanından fiilen bağımsızlaştı.

Silahlı Kuvvetler özerkliğe kavuşmuş ve siviller tarafından yeni kurdukları düzenin ortakları, koruyucuları olarak görülüyordu. Generaller kısa sürede Türkiye’nin siyasi ve sosyo-ekonomik hayatının hayati bir parçası oldular. Subayların maaşları ve yaşam standartları enflasyondan etkilenmeyecekleri bir biçimde önemli oranda artırıldı. Emekli generaller ya büyükelçi olarak yurtdışına yollandı veya kurum ve bankalara yönetici olarak atandı. Böylelikle sisteme katılmış oluyorlardı!

Ordu 1961’de iş ve sanayi dünyasına da girdi, Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) kuruldu. Bunun sermayesi, subay ve astsubayların maaşlarından yapılan yüzde 10’luk bir kesintiden sağlandı ve ekonomideki en kârlı girişimlere yatırıldı. OYAK, sivil yöneticiler ve teknokratlarca yönetilen ayrı bir şirket oldu ama Milli Savunma Bakanlığı’na bağlandı. Mensuplarına kredi ve kâr payı emekli ikramiyesi verdiği gibi asker ailelerine ‘Ordu Pazarı’ olarak adlandırılan süpermarketlerde (OR-KO) ucuz fiyata satış yaptı. Bu hizmet, enflasyona karşı bir diğer önlemdi. OYAK zaman içerisinde o kadar genişleyerek dallanıp budaklandı ki, günümüzde otomotiv sanayiinden sigortacılık ve bankacılığa kadar neredeyse tüm sektörlerde faaliyette bulunmakta, zaman zaman da devlet ve özel sektörle birlikte ‘ekonominin üçüncü gücü’ olarak adlandırılmaktadır.

Her ne kadar geçmişe ait gelenek korunsa da ordu, ‘millet’ veya ‘Kemalizm’ gibi soyut kavramlar yerine filizlenen kapitalizmin koruyucusu oldu. En önemli görev istikrarı korumak ve istikrar tehditle karşılaştığı zaman, tehdit nereden gelirse gelsin, müdahale etmekti. Bununla beraber, generaller sistemi tehdit ettikleri için sol hareketlerden hoşlanmıyorlardı ama eğer sisteme tehdit sağ gruplardan gelirse onlara da eşit derecede tepkiyle yaklaşıyorlardı. Serbest piyasa ekonomisi ilkesini paylaştıkları partilere hoşgörülü olsalar da kendilerini hiçbir partiye veya lidere sürekli biçimde bağlamadılar; artık partiler ve liderler generallerin gönlünü almaya çalışıyordu.

EKONOMİK REFORMLAR

Milli Birlik Komitesi Demokrat Parti iktidarının on yılından kalma siyasal sorunları çözerken, ekonomi için de yeni temeller ortaya koymaya mecbur oldu. Demokratlar, gelişme yerine büyüme getirmiş gelişigüzel bir ekonomi politikası uygulamışlardı. Milli Birlik Komitesi ise hem gelişme hem büyüme getirecek bir program benimsedi. Bu önemli görevi başarmak için, temel ödevi ekonomiyi beş yıllık planlar dâhilinde denetlemek olan Devlet Planlama Teşkilâtı'nı (DPT) kurdular. Devlet Planlama Teşkilâtı, Eylül 1960'ta kuruldu ve yeni anayasada da yer aldı. Bu, başbakanın başkanlık ettiği, dolayısıyla da iktidardaki partiden etkilenen bir danışma kuruluydu. Ayrıca, beş yıllık planın yürürlüğe girmeden önce hükümet ve Meclis taralından onaylanması gerekiyordu; dolayısıyla da tüm planlama süreci tamamen siyasi ve ideolojik hale geldi. Çok partili sistem yerine konduktan sonra ortaya çıkan koalisyonlar ve Demokrat Parti görüşündeki hükümetlerin iktidarında 41. maddenin hükmü kalmadı. Bu madde, 'İktisadi ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir' sözü veriyordu. Bu tür sözler siyasi açıdan etkili olmaya başlamış Türkiye'nin yeni doğmakta olan iş/sanayi çevrelerine uymuyordu. 1961 Anayasası'nda söz verilen 'sosyal devlet' yerine, işçileri kontrol edip disiplin altına alacak bir devlet istiyorlardı. Türkiye'nin gelişmişlik seviyesinde bir ülke için grev hakkının ya da toplu sözleşmenin bir lüks olduğunu düşünmekteydiler. O an için, sermaye ve işçi sınıfı bir arada yaşamaya zorlanmışlardı ama bu bir arada yaşam Mart 1971'de, ordu sorunu sermayenin lehine çözmek üzere müdahale ettiğinde sona erecekti.

Bu arada, beş yıllık plan 1963'te uygulamaya kondu ve Türkiye daha önceden ithal etmekte olduğu malların üretimine dayalı hızlı bir endüstrileşme yoluna girdi. Otomobil, buzdolabı, radyo vb. mallar genelde Ford veya Philips gibi yabancı firmalarla işbirliği içinde üretiliyordu; Türk sermayedarları, dünya pazarlarında rekabet edebilecek yeni, orijinal mallar yaratma riskini alabilecek girişimciler değillerdi. Onların derdi çabuk yoldan kâr elde etmekti. Bu nedenle Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin (KİT) yeniden yapılanarak yetkin rakipler olmasına izin vermediler. Devletin, karma ekonomilerde olduğu gibi, özel sektörü sübvanse etmesini istiyorlardı. Toprak reformu yapılmamıştı, çiftlik gelirlerinin vergilendirilmesi yoktu, verimliliği artıracak önlemler de söz konusu değildi. Ancak, her iki sektörde de yapısal reformların yapılmasına karşın,

KİT'lerin yüzde 7'lik büyüme hedefiyle örtüşmesi, ekonomiyi büyüttü. Dünya ekonomisi, tıpkı 1950'lerde olduğu gibi buna elverişliydi. 'Ekonomik mucize'sini yaşayan Almanya'dan Türk işçilerinin emek gücüne ihtiyaç vardı. İşçi ihracı Türkiye'ye iki yönden yarar sağlamaktaydı; hem köylüler topraklarından ayrıldığından, hem de göçmen işçiler ailelerine havale ettikleri parayı Alman markı olarak yolladıklarından döviz açısından. Türk ekonomisi kısa süre içinde bu işçi dövizlerine bağımlı hale geldi.

Ancak planlamaya rağmen, ekonomik genişleme dengesiz kaldı. Tarım sektörü plancıların umdukları hızda büyümeyi başaramadı; kentsel sektör ise hızlıca, ama endüstri üretiminden ziyade inşaat ve hizmet sektörlerinde büyüdü. Kısıtlı ihracat gelirleri karşısında ekonomi Avrupa'daki Türk işçilerinin tasarruflarına bağımlı hale geldi. Nitekim 1970'lerin başında Avrupa ekonomisi bir düşüş eğilimine girince, bunun Türkiye üzerindeki etkisi ciddi olacaktı.

Planlamacılar Türkiye'nin ekonomisini ve toplumsal yapısını birkaç yıl içinde dönüştürmeyi başarmışlardı. Türkiye artık 1950'lerde olduğu gibi devletin işlettiği küçük bir endüstri sektörü dışında ağırlıklı olarak tarıma dayalı değildi. 1960'ların sonuna gelindiğinde, artık ortada gayri safi milli hâsılaya (GSMH) tarım kadar katkıda bulunan dinamik bir özel endüstri sektörü vardı. Harta 1973'te endüstri tarımı geçecekti.

DEĞİŞEN TOPLUMSAL YAPILAR

Anadolu'dan gelen köylüler büyük şehirlerin içinde ve çevresinde kurulan gecekondu mahallelerinde yaşamaya başlayınca, gelişen endüstrileşme kentleşmeye yol açtı. 1960'lara gelindiğinde, yeni anayasanın tanıdığı haklar sayesinde sınıf bilincine sahip bir lider kadro önderliğinde rahat hareket edebilen, siyaseten aktif, küçük bir işçi sınıfı vardı. İşçiler toplu sözleşme ve grev hakkı elde etmişlerdi, ama onları sendikal düzeyde tutucu bir kuruluş olan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) temsil ediyordu. Türk-İş 31 Temmuz 1952'de bir federasyon ve birkaç işçi sendikasının bir araya gelmesi ve ABD'nin tanınmış işçi kuruluşu AFL-CIO'nun yönlendirmesiyle kurulmuştu. Ne var ki, bu kuruluş 'siyaset dışı kalarak 'partiler üstü bir çizgi' izledi. Sonunda 13 Şubat 1967'de Türk-İş'ten ayrılan birkaç sendika biraraya gelerek Türkiye Devrimci İşçi

Konfederasyonu'nu (DİSK) kurdu. DİSK, Türk-İş gibi sadece ekonomik haklar peşinde koşmuyor, siyasi talepler de öne sürüyordu. Kurucuları arasında DİSK'Ii sendikacıların da bulunduğu Türkiye İşçi Partisi (TİP) de DİSK'i destekliyordu.

1960'lar boyunca burjuva sınıfı da hem sayıca hem de kendine güven açısından gelişmişti. Geçmişte, amaçlarına erişmek için tamamen iktidardaki partiye güvenen burjuvazi 1971'de, o günden bu döneme önemli bir siyasi rol oynamış olan kendi baskı grubunu, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği'ni (TÜSİAD) kurdu. Pazara daha fazla mal çıkınca satın alma kalıpları da değişti; 1950'lerde radyonun, 1970'lerde televizyonun piyasaya girmesi de toplumsal ve siyasal hayatları dönüştürdü. Hem radyo hem televizyon –yayınlarıyla seçmenlere doğrudan ulaşabildikleri için– kısıtlı olanaklara sahip küçük boyutlu partilerin başarıları açısından çok önemliydi.

Yabancı sermayeyle ortaklıklar kuran büyük şirketlerin tekelleşme süreci, rekabet edemediklerinden yerel ve çok daha küçük ölçekli işletmelere zarar vermeye başladı. Bu da iflaslara ve milyonların geçimini tehdit edecek şekilde binlerce atölyenin kapanmasına sebep oldu. Bu arada, yeni tüketim kalıpları da enflasyona yol açtı; daha yüksek maaş ve ücret isteği yarattı. Türkiye'nin ekonomisinde ve siyasetinde yaşanan tüm bu değişiklikler Milli Birlik Komitesi'nin çok partili politikayı yeniden başlattığı 1961'den beri istikrarsız giden siyasi durumu daha da kötüleştirdi.

1961 Anayasası, Türk halkına Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yaşadıkları en büyük siyasi özgürlüğü sunmuştu. Yeni devlet bir 'sosyal devlet' olarak tanımlanıyor; hiçbir zaman düşünülmemiş toplumsal haklar veriyor, üniversitelere özerklik ve öğrencilere dernek kurma hakkı, işçilere grev hakkı tanıyordu. Bu siyasal özgürlük ortamında, işçiler ve solcu aydınlar bir sosyalist partiyi, Türkiye İşçi Partisi'ni kurmak üzere biraraya geldiler ve geçmişte Kemalizm çerçevesinde dönen siyaset hayatı tartışmalarına bir ideolojik alternatif sundular.

YENİ SİYASAL PARTİLERİN KURULMASI

1961 Anayasası ile yeni yasalar siyasal, yapıyı değiştirdiyse de temeldeki yapılanma aynen kaldı. Demokrat Parti kapatılmış, anayasayı ihlâl gerekçesiyle yargılanan liderleri hapse atılmış ve üç bakan – Başbakan

Menderes, Maliye Bakanı Polatkan, Dışişleri Bakanı Zorlu– idam edilmişti. Demokrat Partililer ise halk arasında sevilmeye devam ediyordu. 1961'de kurulan Adalet Partisi (AP) de bu oy bankasına güveniyordu. 1961 seçimlerinde Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) birlikte oyların yüzde 48,5'ini kazandı (sırasıyla yüzde 34,8 ve yüzde 13,7).

İnönü'nün CHP'si oyların yalnızca yüzde 36,7'sini aldı ki bu sonuç, gerek oy gerekse Meclis'teki sandalye sayısı olarak hükümeti kurmak için yetersizdi. Generaller, bir 'yeni DP' tarzı hükümete izin vermeyeceklerinden, İnönü'den Kasım 1961'den 1964'e kadar ülkeyi yönetecek üç koalisyon hükümetinden birincisini kurmasını istediler.

Süleyman Demirel'in siyasal yaşamda farklı portreleri bulunmaktadır. "Dün dündür, bugün de bugün" gibi Demirel'e özgü deyişler, siyasal rakipleri tarafından eleştirilse de aslında bir politik ustalığı da içinde barındırmaktadır. (Feroz Ahmad Koleksiyonu)

Bu yıllarda siyasal istikrarsızlık vardı ama koalisyonları bir arada tutan yalnızca askerî müdahale tehdidiydi. Adalet Partisi, özellikle Süleyman Demirel yönetiminde güçlendi ve Kasım 1963 yerel seçimlerinde en başarılı parti oldu. Üçüncü İnönü koalisyonu 12 Şubat 1965'te güvenoyu alamadığı için çekilince, Demirel iktidarı devralmaya hazırdı. Son koalisyonun başında AP listesinden seçilmiş bir bağımsız milletvekili vardı, dolayısıyla Demirel zaten temsilen yönetimdeydi. Koalisyonun görevi Türkiye'yi 1965 seçimlerine taşımaktı ve bu seçimler Adalet Partisi'ni iktidara getirip ülkeye istikrarı sağlamış gibi oldu.

Adalet Partisi Şubat 1961'de kurulmuştu ve başlangıçta, ordunun güvendiği Ragıp Gümüşpala adlı bir emekli general tarafından yönetiliyordu. Ondan 'yeni Demokratlar'ı hizada tutması bekleniyordu. 1944 Haziranı'nda öldüğünde, parti yerine en ihtilafsız adayı, Süleyman Demirel'i seçti. Demirel bir mühendis ve teknokrattı; Milli Birlik Komitesi tüm Demokrat Parti üst kadrosunu tasfiye ettiği için liderliğe gelebilmişti. Mütevazı bir kırsal geçmişi olduğundan sıradan insanlarla, özellikle de onu kendi yetenekleriyle sivrilmiş biri olarak gören gecekonduda yaşayan Anadolu'dan kentlere göçmüş kesimlerle ilişki kurabiliyordu.

YENİ SİYASET VE DAHA GENİŞ DÜNYA

1960'ların siyaset yaşamı önceki on yıllara göre çok değişikti. Ülke siyasileşmiş ve 1961 Anayasası ideolojik tartışma için yeni bir çerçeve oluşturmuştu. İlk kez olarak, ülkenin geleneksel siyasetine, özellikle dış politika konusunda meydan okuyan bir sol ortaya çıkmıştı. Ülke artık kendini tecrit edilmiş olarak görmüyor ve insanlar, özellikle öğrenciler, küçük kasabalarda bile kolaylıkla bulunabilen yeni solcu Marksist literatürü takip edebiliyor, dünyada neler olup bittiğinden haberdar olabiliyorlardı. Bu eğilimlerden rahatsız olan muhafazakâr güçler sola karşı, mücadelelerinin Moskova'nın komünizmine karşı olduğunu belirterek, örgütlenmeye başladılar.

Türkiye'deki siyasal olaylar Soğuk Savaş'tan ve Ortadoğu'daki olaylardan etkileniyordu. Washington'daki siyaset üreticileri Ortadoğu ve Asya'da milliyetçiliğin yükselişini dikkatle izliyor ve milliyetçiliğin Batı çıkarlarına en az komünizm kadar büyük bir tehdit olduğunu düşünüyorlardı. Bunun sonucunda Amerikan yönetimi Kasım 1958'de, İslâm'ın milliyetçilik ve komünizme karşı bir panzehir olarak kullanılabileceğini öngören bir iç hizmet belgesi –5820/1 numaralı Ulusal Güvenlik Kurumu [NSA] belgesi– yayınladı. 1960 sonrasında birçok Türk milliyetçisi ABD politikalarını ve kendi hükümetlerinin bunlara gözü kapalı uyumunu eleştirmeye başlamışlardı. Milli Birlik Komitesi Türkiye'nin NATO'ya bağlılığını tekrar tekrar bildiriyordu, Sovyet nükleer tehdidine rağmen Ekim 1962 Küba Füze Krizi'nde İnönü Washington'ın yanında yer almıştı. Ancak Türkler, Kennedy yönetiminin Moskova'yla pazarlığında Türkiye'deki Jüpiter füzelerinden vazgeçtiğini öğrendiler. Kısa süre sonra açıklandı ki, Sovyetler'le savaş durumunda NATO plancılarına göre İstanbul ve Batı Anadolu dışında kalan Anadolu'nun büyük kısmı feda edilebilirdi! Türkiye'nin de| ilişkileri gündelik politikanın bir parçasına dönüşmüştü.

KIBRIS SORUNU

Yunanistan'la 1963-1964 kışında yaşanan Kıbrıs sorunu, olayı kritik bir noktaya taşıdı. Geçmişte Menderes hükümeti, Kıbrıs Rum milliyetçi hareketi İngiltere'den bağımsızlık ve Yunanistan'la birleşme istediğinde

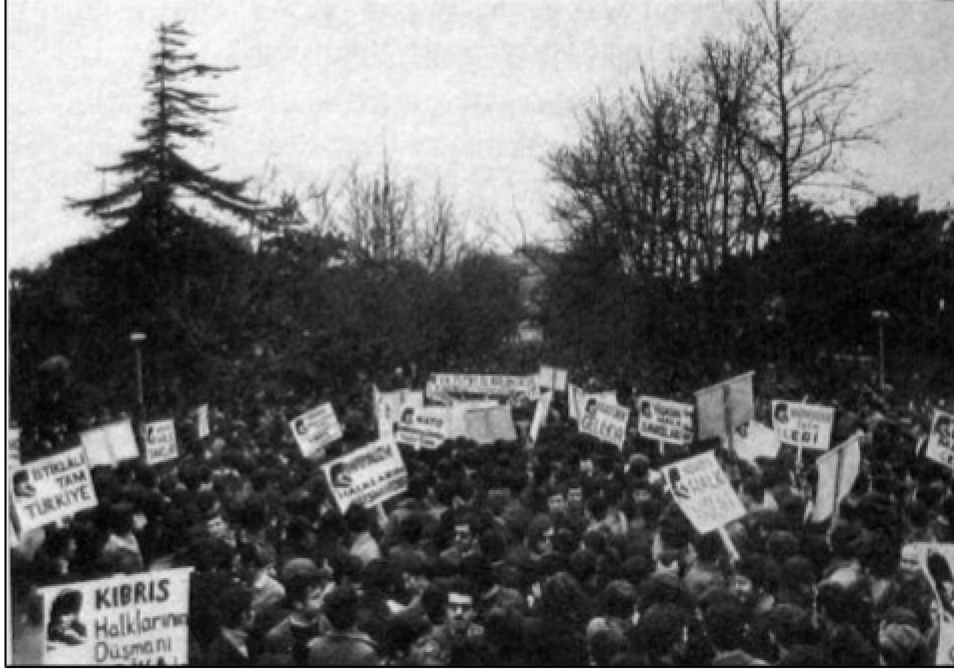
soruna karışmıştı. Bunun üzerine başta, Türkiye ve –ada nüfusunun yüzde 20 kadarını oluşturan– Kıbrıs Türkleri İngiltere'yi ve mevcut durumun korunmasını destekledi. Ankara 1955'te İngiltere'nin etkisinin azaldığı sırada, İngiltere'den adayı 1878'de almış olduğu Türkler'e geri vermesini istedi. Hem İngiltere hem de Türkiye, Kıbrıs Rum'ları'nın İngiliz yönetimini Türk yönetimine tercih edeceğini düşünüyordu!. Rumlar bu öneriyi kabul edilemez buldu. Bu önerinin kabul edilmeyeceğini bilen Ankara, 1957'de taksim önerisinde bulundu ve bu konuda baskı yaptı. 1959'da taraflar uzun görüşmeler sonrasında, bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasında ve Kıbrıs Türklerinin anayasal haklarının İngiltere, Yunanistan ve Türkiye garantörlüğü altında olması üzerinde anlaştı. 15 Ağustos 1960'ta, bir Kıbrıs Rum asıllı başkan (Başpiskopos Makarios) ve bir Kıbrıs Türk asıllı başkan yardımcısı (Dr. Fazıl Küçük) önderliğinde Kıbrıs Cumhuriyeti ortaya çıktı.

Başkan Makarios iktidar paylaşımı öngören anayasayı uygulanamaz buldu. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye tarafından garanti edilen 1960 Antlaşması tarafından kısıtlanmayacağını belirtti. 1963 sonlarında adadaki iki toplum arasında şiddet olayları başladı ve 13 Mart 1964'te İnönü, derhal ateşkes olmazsa garantörlerden biri olarak tek taraflı müdahalede bulunulacağı tehdidinde bulundu. Makarios İnönü'nün notasını reddetti ama öte yandan Türk bölgelerinden kuşatma kaldırıldı ve esirler salıverildi.

Türkiye'de milliyetçi duygular harekete geçmişti. Toplumda Türk tezinin adil olduğu inancıyla, askerî müdahale için büyük destek vardı. Ocak 1966'da, ABD Başkanı Johnson tarafından Başbakan İnönü'ye Haziran 1964'te gönderilmiş bir mektubun açıklanması ülke çapında infiale neden oldu. Mektupta, İnönü'ye Türklerin Washington tarafından sağlanmış silahları ABD onayı olmadan kullanamayacağı söyleniyor, NATO'nun da 'eğer Türkiye, NATO müttefiklerinin tam onay ve bilgisi dışında Sovyet müdahalesiyle sonuçlanacak bir adım atarsa, Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'nin yardımına gelmeyeceğini' belirten bir uyarı da yapılıyordu.

Bunu Amerikan karşıtı gösteriler izledi, 1968'de doruğa çıkan gençlik olaylarından sonra Amerikan 6. Filosu'nun Türk limanlarına gelmesi fiilen imkânsızlaştı. Olaylar değişik gösterilerle 12 Mart 1971 askeri müdahalesine kadar sürdü. Milliyetçiler ile solcular, bağlantısız bir Türkiye için çağrıda bulunmaya başladılar ve hatta hükümet bile dışişleri bakanlığından ülkenin dış ilişkilerini mevcut dünya şartlarına göre gözden

geçirmesini istedi. Uzun süren değerlendirmeler sonrasında dışişleri bakanlığı, o sıralar bir ortak pazar ve siyasal birlik oluşturma sürecindeki Avrupa'ya daha fazla yakınlaşmayı önerdi. Türk Genelkurmayı, Kıbrıs gibi 'ulusal çıkar' durumlarında kullanılmak üzere NATO'dan bağımsız bir bölüm oluşturmaya karar verdi.

1968 dünyada olduğu gibi Türkiye'de de toplumsal hareketlerin, gençlik eylemlerinin yükseldiği bir yıl oldu. Ne var ki, Türkiye'de eylemlerin antiemperyalist karakteri hemen biçimlenerek, anti-Amerikan niteliğe büründü. Resimde 1969'da ABD 6. Filosu'na karşı yapılan bir mitingden görünüm (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları Arşivi).

Amerikan karşıtlığı toplumu muhafazakâr sağ ve bazen neo-Kemalist olarak adlandırılan milliyetçi ve radikal bir sol olarak kutuplara ayırdı. Sol ABD'yi, Türkiye'nin bağımlı hale geldiği kapitalist dünyanın lideri olarak görüyordu. Bunlar, Türkiye'nin 1919'dan bu yana tarihini emperyalizme karşı bir bağımsızlık mücadelesi –padişahın sadece iktidarda kalabilmek uğruna vazgeçmeye hazır olduğu bağımsızlığın mücadelesi– olarak görüyorlardı. Onlara göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem CHP hem DP, Truman Doktrini'ni ve Marshall Planı'nı kabul ederek, NATO'ya ve Bağdat Paktı'na katılıp, Türkiye'yi Batı'nın bir uzantısına dönüştürerek Kemalizm'e ihanet etmişlerdi. Son olaylar bu tür bir siyasetin milli çıkarlara karşı olduğunu göstermişti. Dolayısıyla bu politikanın bırakılması

gerekliydi. Üniversitelerdeki öğrenci topluluklarının, Türkiye İşçi Partisi'nin ve sendikaların eleştirisi bu yöndeydi. Cumhuriyet Halk Partisi bu radikal fikirlerin bir kısmından etkilenmişti ve bunlara 'ortanın solu' olarak adlandırılan bir siyasi duruş ve 'Bu düzen değişmeli' sloganını benimseyerek karşılık verdi.

Sağ ise bu radikal milliyetçi fikirlerden irkildi, bunların komünizm propagandası olduğunu söyleyerek karşı çıkıp, saldırdı. 1958'de NSA dokümanının öne sürdüğü gibi 'komünizmin panzehiri' olarak İslâm'a yöneldi. 1962'de kurulan Komünizmle Mücadele Derneği İslam'ı sola karşı bir silah olarak kullandı. Bu eğilim, milliyetçilik ve komünizmle savaşmak amacıyla Dünya İslâm Birliği adında bir örgütün kurulduğu Suudî Arabistan'dan gelen para yardımının cesaretlendirmesiyle, 1960'lar boyunca devam etti. Hızlı sanayileşme ile birlikte, yerel zanaat ve ticarete zarar veren tekellerin büyümesi gibi gelişmeler karşısında, kendilerine destek sağlayabilmek amacıyla Türkiye'nin taşra alt-orta sınıf mensupları da İslâm'ı kullandılar.

1965'te iktidara gelen Adalet Partisi'nin bu yeni güçlerle baş etmesi gerekiyordu. Oysa önderi Süleyman Demirel, ABD'yle ilintilendirilen kapitalizmin yeni yüzünü temsil ediyordu. Eisenhower bursuyla ABD'de bir yıl geçirmişti ve sonrasında da Türkiye'de iş yapan bir çokuluslu Amerikan inşaat firmasında çalışmaya başlamıştı. Demirel'in kendi de politikaları da bundan ötürü hem soldan hem de onu bir mason olarak tanımlayan dinci sağdan gelen saldırılar için kolay bir hedef oluşturuyordu. 1960'ların sonlarında Demirel'in durumu fiilen savunulamaz olmuştu. Kıbrıs sorunu ise Kıbrıs Türkleri kendi bölgelerinde kuşatma altında yaşar veya İngiltere'ye ya da Avustralya'ya göç ederken çözülmeden duruyordu, öğrenciler ve işçiler daha militanlaşmıştı; Amerikan karşıtlığı, Amerika Birleşik Devletlerinin Vietnam'a müdahalesi, Nisan 1967'de Yunanistan'da yaşanan 'Albaylar Darbesi' ve Haziran 1967 Arap-İsrail Savaşı'yla artmıştı. Bu son iki olay, ABD'nin Doğu Akdeniz'deki egemenliğini güçlendirirken Türkiye'nin bölgedeki rolünü de zayıflatmıştı.

İşçiler ile sermaye arasındaki çatışma, özellikle Paris'teki öğrenciler ve işçiler neredeyse bir devrim gerçekleştirmeyi başardıktan sonra, gitgide kötüleşmişti. Bu olaylar Türkiye'yi etkiliyor, bir yandan solu cesaretlendirirken, diğer yandan da hükümete karşı potansiyel tehditleri ortaya çıkarıyordu. Daha 1967'de bazı işçi sendikaları iktidarlardan yana ve

‘politik olmayan’ Türk-İş’ten ayrılarak ‘devrimci’ olarak tanımladıkları kendi konfederasyonlarını DİSK’i kurmuşlardı. Türk-İş’in, gayri resmî olarak Adalet Partisi’yle ilişkileri vardı, bu da hükümete ve işverenlere işçileri denetleme şansı tanıyordu. Hükümet ve işverenler, işçilerin militanlığından, onların uysal Türk-İş’e rağmen güçlenmelerinden endişe ettiler. Sendikaların denetimini kaybettiklerini gördükleri zaman, çok geç olmadan harekete geçerek yeniden bu denetimi ele almaya karar verdiler.

SİYASAL BÖLÜNME

Solcu saldırıların yanı sıra, hükümetin sosyo-ekonomik gelişmelerin etkisiyle parçalanan bir siyasal sağla da uğraşması gerekti. Anadolu çapında geleneksel orta sınıf tarafından işletilen küçük ölçekli işletmelerin İstanbul-Marmara yöresinde kümelenmiş büyük, kozmopolit şirketlerin rekabetine dayanması mümkün değildi. Bunlar, Demirel'in kendilerine ihanet ettiğini ve büyük holdingleri desteklediğini düşünüyordu. Bu da bu grubun 1969 seçimleri sonrasında Adalet Partisi’nden ayrılarak partinin seçmen gücünü azaltmasıyla sonuçlandı. Seçmen kitlesi Alparslan Türkeş’in neo-faşist Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) veya CHP’den ortanın solu programına karşı çıkarak ayrılan Profesör Turhan Feyzioğlu’nun kurduğu Güven Partisi (GP), Profesör Necmettin Erbakan’ın Milli Nizam Partisi (MNP) veya AP’den ayrılan muhaliflerin oluşturduğu Demokratik Parti (DP) gibi küçük, sağcı partilere yöneldi. Türkeş hem tekelci kapitalizme hem komünizme karşı olduğunu söyleyen bir aşırı milliyetçiydi, Feyzioğlu basitçe ortanın sağındaydı ve sundukları Demirel’den çok da farklı değildi, Erbakan sermaye tekellerini Hıristiyan/Yahudi Batı’nın uşakları olarak tanımlayan ‘İslâmî’ jargonu kullanıyordu. Türkeş ve Erbakan’ın partileri ancak ilerde 1990’larda seçim başarısı bulabildiler; o zamana kadar Adalet Partisi’ne bir alternatif değil ama 1970’lerin koalisyon hükümetlerinde yararlı birer ortak oldular. Ancak o an için sağdaki bölünme siyası istikrarsızlığın baş faktörü haline gelmişti.

1970’lerin başlarına gelindiğinde, Türkiye’deki durum patlamaya hazır hale gelmişti. Öğrenci ve işçi militanlığı, toplumsal ve ekonomik değişiklikler, büyüyen politik çatışma ve dünyanın durumu tehlikeli bir durum yaratmıştı. Ortada bir ‘yükselen umutlar devrimi’ vardı; toplumun çoğunluğu için gerçekleşmeyen umutlar. 1960’lar boyunca işçi transfer

eden ‘Alman ekonomik mucizesi’nin sona ermesiyle birlikte başlayan yaygın bir işsizlik vardı. İş ve eğitim çevreleri gençlere yeterli yer açamazken hızlı bir nüfus artışı yaşanıyordu. Gereğinden kalabalık okullar ve üniversiteler hem sol hem de sağ için militan bulma yerleri olarak idealdi ve bu gençler 12 Mart 1971 askerî müdahalesine yol açan istikrarsızlığın meydana gelmesinde hayati bir rol oynadılar.

Demirel Meclis’teki durumu 1961 seçim yasasıyla getirilmiş olan ‘milli bakiye sistemi’ni Mart 1968’de kaldırtarak kontrol etmeyi denedi. Bu sistem Türkiye İşçi Partisi’nin 1965 seçimlerinde 14 sandalye sahibi olmasına olanak tanırken, partinin temsilcileri de muhalefette önemli bir yer edinmişlerdi. Değişiklik durumu farklılaştırdı ve 1969’da TİP mecliste sadece iki sandalye kazanabildi. Partinin lideri Mehmet Ali Aybar meclisi ‘Yeni kanun geçerse, memleketteki huzursuzluk yeni bir seviyeye yükselir ... demokrasinin başına gelenlerden siz sorumlu olursunuz’ şeklinde uyardı. Artık mecliste memnuniyetsizliğini açıklayamayan sol, İşçi Partisi yıkım ve şiddeti teşvik etmese de, hıncını sokağa taşıdı. Sol, Demirel’in Meclis aracılığıyla reform ve iktidar yolunu kapadığına inanıyordu. Bir kısım sol için tek çare, ‘milli demokratik devrim’ fikrine sıcak bakan radikal subaylarla ortak gerçekleştirilecek bir askerî darbeydi. Başka bir grup ise daha da militanlaşarak Maoculuğu ve Latin Amerika gerillalarının fikirlerini de benimsedi.

Demirel, Meclis’te temsil edilen solu zayıflattıktan sonra, DİSK’i ve temsil ettiği siyasi işçi sendikalarını yok etmeye ve Türk-İş’i güçlendirmeye girişti. Hükümetin sendikalar, toplu sözleşme ve grev yasalarında yapmak istediği değişiklikler, işçilerin özgürce sendika seçimini engelliyor, bir sendikanın ülke çapında faaliyet göstermesi için o işkolunda işçilerin üçte birini örgütlenmesini öngörüyordu. Bunun DİSK’i ortadan kaldıracağı düşünülüyordu. 15/16 Haziran 1970’te sadece DİSK üyeleri değil, genelde işçiler yasaya karşı protestolara başladılar ve İstanbul’dan İzmit’e kadar olan tüm bölgede gösteriler yapıldı. Yetkililer İstanbul Boğazı’ndaki karşılıklı vapur seferlerini, olayların İstanbul’un Avrupa yakasına sıçramasını engelleme amacıyla iptal ettiler. Sağcılar gösteriyi ‘devrimin kostümlü provası’ olarak tanımladı, gözlemciler siviller huzur ve düzeni sağlayamadığı için askerlerin müdahale edeceğini düşündü. Demirel ise pek bu kadar liberal ve özgürlükçü bir anayasayla ülkenin

yönetilemeyeceğinden yakınarak anayasanın değiştirilerek daha otoriter yapılması gerektiğini öne sürüyordu.

Generaller, solun radikal subaylarla ilişkisinden haberdarlardı. Her ikisi de 1963'te kurulmuş olan Milli İstihbarat Teşkilâtı ve Askerî İstihbarat, ordudaki komploları köstebekleri sayesinde biliyordu. 1970'te 56 general ve 516 albay emekli edilince, basın orduda tasfiyeden söz etti. 'Emir-komuta zinciri'nin dışındaki subaylardan bir müdahale tehdidi vardı ve generaller bunlardan önce davranarak kendi reform programlarını uygulayıp radikalleri bastırmaya karar vermişlerdi.

1971 başında Türkiye tam bir kargaşa içindeydi. Solcu militan öğrenciler bankaları soyuyor, Amerikan askerlerini kaçırıyor ve Amerikan hedeflerine saldırıyordu. MHP'ye bağlı neo-faşist militanlar olan Bozkurtlar da hükümeti eleştiren profesörleri hedef alıyordu. Devamlı bir grev hali vardı ve 1 Ocak ile askerlerin müdahale ettiği 12 Mart 1971 günleri arasında kaybedilen işgünü daha önceki her yıldan daha fazlaydı. İslamcılar daha saldırgan hale gelip Atatürk'ü ve Kemalizm'i reddederek orduyu galeyana getiriyordu.

8 Mart'ta, durumu kontrol edemeyen Demirel kendi parti grubunun desteğini yitirdi. Bu olay, askerî müdahaleyi tetikledi; generaller kendi partisinin bile desteğini alamayan Demirel'in gitmesi gerektiğine kanaat getirdiler. Dolayısıyla, 12 Mart'ta beş önemli General –Genelkurmay başkanı ve Kara, Hava, Deniz, Jandarma kuvvetleri komutanları– Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile Meclis ve Senato başkanlarına birer muhtıra sundular. Bunlar, hükümetin istifasını ve güçlü, güvenilir, anayasaca belirlenmiş reformları uygulamaya muktedir yeni bir hükümetin kurulmasını istediler. Demirel, kerhen istifa etti ve bu istifa, Türkiye'yi zor günlerde yönetecek anti-demokratik önlemleri geçirecek bir 'partiler üstü' hükümetin kurulması yolunu açtı.

MUHTIRA REJİMİ VE SONRASI, 1971-1980

Önceleri birçok kişi 12 Mart darbesinin 1961 Anayasası'nı destekleyen radikal, reformcu subaylarca yapıldığını düşündü. Muhtıra, Demirel Hükümetini Türkiye'deki 'anarşi, kardeş kavgası ve sosyo-ekonomik huzursuzluk' dolayısıyla suçluyor, –demokratik ilkeler çerçevesinde

kurulmuş ve Kemalist fikirlerden esinlenen– anayasa tarafından tasarlanmış reform yasalarını yürütecek bir hükümet kurulmasını istiyordu.

Ancak, öncelik ‘asayişin ve düzenin sağlanması’na verilmeliydi ve bu da solu ezmek demekti. Türkiye İşçi Partisi –liderleri komünist propaganda ve Kürt ayrılıkçılığını desteklemekle suçlanarak– muhtıranın yayınlandığı gün kapatıldı. Dev-Genç’e (Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu - TDGF) bağlı tüm gençlik örgütleri kapatıldı. Üniversitelerde sol eğilimli dernekler, Türkiye Öğretmenler Sendikasının ve DİSK’in şubeleri polisçe arandı. Bu arada, MHP’nin gençlik kolları olan Ülkü Ocakları solculara karşı gönüllü milis gibi davrandı. Sola karşı bu saldırının amacı, işçileri sindirmek ve sendika militanlığını durdurmaktı.

Demirel’in istifasından sonra, yeni cunta eline yeni geçirdiği iktidarı nasıl kullanacağı konusunda kararsızdı. Yunan albayların deneyimi onları iktidarı doğrudan ele almaktan alıkoyuyordu, bu nedenle partiler üstü bir sivil hükümet ve muhafazakâr bir meclisle çalışmaya karar verdiler. 1961 Anayasası’nı Türkiye için bir lüks olarak tanımlayan Profesör Nihat Erim’de, hem AP’nin hem de CHP’nin kabul edeceği bir siyasetçi kimliği bulundu. 1940’larda CHP’li olsa da Profesör Erim önce Demokrat Parti’yle, ardından da Adalet Partisi'yle uyum içinde çalışabilmişti. Hırslı bir adamdı ve orduyla işbirliği yapmaya bir hayli istekliydi ki, bu onun hayatına mal olacak, 1980’de Devrimci Sol tarafından öldürülecekti.

Erim on dört üyesini Parlamento dışından seçtiği teknokratlardan oluşan ve generallerin önerdiği reformları gerçekleştirecek bir kabine kurdu. Bakanların bazıları Dünya Bankası’ndan (Atilla Karaosmanoğlu), OYAK’tan (Özer Derbil), Türkiye Petrolleri A.O’dan (İhsan Topaloğlu) ve KİT’lerden (Şinasi Orel) geliyordu. Bunlara ek olarak reform karşıtı olmakla tanınan bakanlar vardı ama bunlar mecliste destekleniyorlardı. Şöyle bir bakıldığında Erim kabinesi demokratik reformları yapacak bir hükümet gibi durmuyordu!

İlk olarak ve öncelikle, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) tarafından gerçekleştirilen terör salgınıyla başa çıkması gerekti. Bazıları bu saldırıların arkasında ordudaki muhalif subayların olduğunu iddia etti, bazıları ise tıpkı ABD’de FBI’ın Weathermen radikal solu ve Kara Panterler’e sızmış olması gibi, saldırıların sol gruplara sızmış istihbarat ajan-provokatörlerince kışkırtıldığını öne sürdü.

Devlet, bu duruma Türkiye’nin altmış yedi ilinden on birinde sıkıyönetim ilan ederek ve acımasız baskı uygulayarak karşılık verdi. Ankara ve İstanbul’u da kapsayan kentsel Türkiye’de ve Kürt milliyetçiliğinin merkezi olan Güneydoğu’da, sıkıyönetim ilan edildi. Siyasi yaşam tamamen felç oldu; meslek kuruluşları ile sendikaların tüm toplantı ve seminerleri yasaklandı; iki gazetenin yayını geçici olarak durduruldu ve kitabevlerine yetkililerin belirlediği kitapları satmamaları emredildi. Neo-faşist sağ yayınlar etrafta serbestçe dolaşmaya devam ettiler. İki önde gelen gazeteci, Türkiye İşçi Partisi eski milletvekili Çetin Altan ve radikal bir Kemalist olan İlhan Selçuk tutuklanarak işkence gördüler; bu, aydınlara karşı yaklaşan sert önlemlerin bir habercisiydi.

12 Mart darbesinden sonra Başbakanlığa getirilen Prof. Nihat Erim, hırslı bir politikacıydı. Politikaya çok genç yaşta atılan, Hasan Saka kabinesinde Nafia vekili olan Erim. 1961 Anayasası’nı "lüks" diye nitelerken, çok önceleri söylediği "gerekirse hürriyetlerin üstünü şalla örteriz" sözleriyle de tanınmıştır. Erim (ortada) 12 Mart’ın teknokrat kabinesinde Sadi Koçaş ve Atilla Karaosmanoğlu ile birlikte.

17 Mayıs’ta İsrail’in İstanbul başkonsolosu Efraim Elrom’un kaçırılması baskıyı daha da artırdı. Askerî rejim kışkırtılmıştı ve sola karşı acımasız tedbirler uygulayarak karşılık verdi ve iktidar sıkıyönetim yetkililerinin eline geçti. Yaşar Kemal ve Fakir Baykurt gibi ünlü yazarların da aralarında

bulunduğu yüzlerce kişi gözaltına alındı. İşkence olağanlaştı; artık bilgi almak amacıyla değil, siyasi mahkûmlara siyaseti bıraktıracak kadar dirençlerini kırmak üzere kullanılıyordu. Ne var ki baskı, Elrom'u kurtarmaya yetmedi; hatta belki de yetkililerin İstanbul'da ev ev bir arama emrettikleri 21/22 Mayıs gecesi öldürülmesini hızlandırmış bile olabilir. Sıkıyönetim altında siyasi baskı, sonraki iki yılın gündemine yerleşti ve hiç kalkmadı.

Hükümet, sağın ülkenin sorunları için suçladığı 1961 Anayasası'nda değişiklikler yaptı. Fiilen devlet ve toplumdaki her kurum değiştirildi: sendikalar, basın, radyo ve televizyon, üniversiteler, Danıştay, Anayasa Mahkemesi, Meclis, Senato ve Yargıtay. 1961 Anayasası'nın güvence altına aldığı liberal hak ve özgürlüklere set çekilerek, Nihat Erim'in deyişiyle '12 Mart öncesi döneme geri dönme ihtimali'nin ortadan kalkması sağlandı. Toplum için 1960'ların demokratikleşme hareketi çok masraflı hale gelirken, liberal 1961 Anayasası da kapitalizm yolunda hızlı ilerleme isteyen bir ülke için çok büyük bir lüks oldu.

Değişiklikler, kamuoyunda tartışılmadan ve tüm partilerin desteğiyle yapıldı. Yalnızca 12 Mart öncesinde TİP'ten ihraç edilmiş ve bağımsız bir milletvekili olarak meclise girmiş olan Mehmet Ali Aybar, mecliste durumu şu sözlerle eleştirdi: 'Anayasa değişiklik önerileri, şimdiki demokratik anayasamızın temel ilkesine ters düşer; amaçları sosyalizmi ezmektir, bu ise demokratik rejim anlayışıyla bağdaşmaz.' Erim de buna şöyle katıldı: Anayasa sosyalizme kapalıydı ama sosyal demokrasiye değil.

Meclis ve Senato, otuz beş değişiklik maddesi kabul etti, anayasaya dokuz yeni geçici madde ekledi. Türk Devleti artık bir 'sosyal devlet' değildi ve herhangi türden bir sosyal adalet kurma iddiasından vazgeçmişti. Demirel, gerçek reformlar yapma fırsatı ortaya çıktığında, AP'li bakanları kabineden çekerek bir hükümet krizi yarattı. O, ileriye bakıyordu. Askeri rejim geçiciydi ve Demirel'in kazanmayı amaçladığı seçimleri yaptırarak iktidarı partilere devredecekti. Dolayasıyla partinin halk tabanını ayakta tutmak ve sadece büyük şirketlere yarayacak reformlara destek olmamak lazımdı. Ekonomide reform için uğraşan on bir reformcu bakan, Aralık 1971'de kabineye Demirel'in eski maliye bakanı atanınca sonunda reform olasılığının kalmadığını anladılar. Durumu protesto ederek istifa ettiler ve Erim de onları izleyerek istifa etmeye mecbur kaldı.

İkinci Erim kabinesi (11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972) Demirel'in desteğine muhtaç olduğu için hiçbir reformcu yasayı geçiremedi. Anayasa değişiklikleri dışında, yoğun Amerikan baskısıyla alınan haşhaş ekiminin yasaklanması kararı hariç, Erim pek bir şey yapamadı; bu karar da 1973'te partilere dayalı siyaset yeniden başlayınca iptal edildi. Sonraki iki kabine – Ferit Melen ve Naim Talu kabineleri– ülkeyi Ekim 1973 seçimlerine kadar idare etmeyi amaçlayan geçici hükümetlerdi. Bu dönemde toplumsal ve ekonomik sorunlar çözülemedi ve Türkiye sıkıyönetimle iç içe yaşamaya devam etti. Ancak, seçim vaadiyle ülkedeki hava değişmeye başlamıştı. 1950'den beri Türk seçmenleri seçimleri, kendi umutlarını ve memnuniyetsizliklerini belirtmek açısından, çok ciddiye almıştı. 1973 seçimlerinden önce, Parlamentodaki partiler Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın halefini seçmek durumundaydılar. 1960'tan beri cumhurbaşkanlığı asker-sivil ilişkileri arasında arabuluculuk yapmış ve cumhurbaşkanın adı hep generallerce belirlenen asker kökenli biri olmuştu. Cumhurbaşkanı'nın iki meclis tarafından seçimi bir formalite olarak görülüyordu. Sunay'ın görev süresi 1973 Mart'ında sona erdiğinde, generaller, Meclisin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'i seçeceğini umuyorlardı. Gürler emekli olmuş ve seçilebilmek amacıyla Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Senato'ya girmişti. Ancak, Parlamento'daki en büyük iki partinin genel başkanları Demirel ve Ecevit işbirliği yapmayı reddettiler. Uzun tartışmalar sonrasında, generaller siyasetçilere, Silahlı Kuvvetler tarafından kabul edilebilir olması kaydıyla, kendi cumhurbaşkanlarını seçmelerini söylediler. Sonunda, 6 Nisan 1973'te, Parlamento emekli oramiral Fahri Korutürk'ü Türkiye'nin altıncı cumhurbaşkanı olarak seçti. Korutürk bir askerdi ve partilerden bağımsızdı, ama kozmopolit ve liberal olarak tanınıyordu; üstelik Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulmasına karşı çıkan bir senatördü. Onun seçilmesi, Silahlı Kuvvetler'e ters bir yanıt olarak görüldü.

1973 GENEL SEÇİMLERİ

1973 yazına gelindiğinde, ortam bir genel seçim için hazırdı. Devlet sivil toplum güçlerine karşı kuvvetlendirilmişti. Üniversitelerdeki ve fabrikalardaki muhalifleri ezmek için mekanizmalar hazırdı. Ancak sol, bu değişikliklere bir cevap olarak, yeni genel başkanı Bülent Ecevit

yönetiminde bir sosyal demokrat partiye dönüşmüş olan CHP'nin etrafında toplandı. Sosyal demokrasi ise 1970'lerde önemli bir ideoloji olarak kendini duyurmaya başlamıştı. Ne var ki, ilerde 12 Eylül 1980'de gerçekleşecek askerî darbeden de kısmen sorumlu bir düşünce olacaktı.

CHP'nin sosyal demokrasisi, Türkiye İşçi Partisi'nin Temmuz 1971'de kapatılmasıyla oluşan boşluğu kısmen doldurdu. Cumhuriyet Halk Partisi, 1960'ların ortasında 'ortanın solu'na kaymış, partinin sağ kanadı da 1969 seçimi sonrasında partiden ayrılmıştı. 1971 müdahalesi, partiyi, askerî rejimi destekleyip desteklememe konusunda daha da bölmüştü. İsmet İnönü, Erim'in yanında yer alırken genel sekreteri Bülent Ecevit Erim'e karşı çıkarak istifa etmişti. O noktada Ecevit'in siyasi geleceği karanlık görünüyordu ama halkçılığı öne çıkararak, partinin eski 'halka rağmen halk için' sloganıyla özetlenen seçkinciliğinden vazgeçmesini istedi. Ecevit'in bu halkçı tavrı karşılık buldu ve partinin taşra teşkilâtlarından destek görmeye başladı. Bu eğilimden telaşlanan İnönü 1972'nin mayıs ayında olağanüstü bir kurultay toplayarak Ecevit'le yüzleşti. Rakibini alt edeceğinden emin olan İnönü, partisinden kendisi ile Ecevit arasında seçim yapmasını istedi. Çoğu kişinin beklemediği şekilde, parti Ecevit'e oy verdi ve İnönü 8 Mayıs'ta parti başkanlığından istifa etti. Atatürk'ün öldüğü Kasım 1938'den beri bu görevdeydi. Ertesi hafta kurultay Ecevit'i, artık sosyal demokrat olan CHP'nin yeni genel başkanı olarak seçti.

1973 seçimleri tüm ülkede büyük umutlar doğurdu. Partilerin, özellikle de CHP'nin nasıl sonuç alacağını kestirmek zordu. Adalet Partisi ise Demirel'in partisi üzerindeki denetimini koruduğu ve parti askeri yönetim döneminde gücünü gösterdiği için kazanmaya en yakın aday gibi duruyordu. Ecevit önderliğindeki CHP henüz denenmemişti ve İnönü'nün Kasım 1972'deki CHP'den ve milletvekilliğinden istifası partiyi daha da yıpratmış görünüyordu.

Sağın küçük partileri –Demokratik Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Güven Partisi (Temmuz 1972'de Cumhuriyetçi Parti'yle birleştikten sonra Cumhuriyetçi Güven Partisi)– bir tehdit olarak algılanmıyorlardı. Mayıs 1971'de kapatılan Milli Nizam Partisi'nin devamı olarak İslamcılar tarafından Ekim 1972'de kurulan Milli Selâmet Partisi'nin de (MSP) ne yapacağı bilinmiyordu.

1973'te, MSP, tekelleşmenin yükselişine ve yabancı sermayeye bağımlılığa karşı çıkarak, selefinden daha ciddi bir imaj ortaya

koymaktaydı. Parti başkanı Necmettin Erbakan ağır sanayi ve faizsiz bankacılık gibi İslâmî esaslara dayalı bir ekonomi istiyordu. Siyasal İslâmcılar, kendilerine bir 'İslâmî sosyalizm' (bu kelimeyi asla kullanmasalar da) havası vermeye çalışıyorlardı çünkü bu seçmenlere 'İslâmî köktendincilik'ten daha yakın gelebilirdi. Nitekim propagandası o kadar başarılıydı ki, MSP, 1973'te CHP ve AP'nin ardından üçüncü parti oldu. Bundan sonra, siyasal İslâm'ın ve yükselen karşı- seçkinlerin tehdidi, daha fazla ciddiye alınmak durumunda kaldı.

Seçim sonuçları son derece manidardı; CHP'nin zaferi bir sürpriz olmuştu, ama sağ, düşünüldüğünden daha fazla bölünmüştü. AP'nin oyları 1969'daki yüzde 46,5'ten yüzde 29,8'e düşmüştü ve bu, oyların sırasıyla yüzde 11,9 ve yüzde 11,8'ini almış olan Demokratik Parti ile Milli Selâmet Partisi'nin işine yaramıştı. Güven Partisi'nin oyları azalmıştı, MHP'deyse yüzde 0,04'lük mütevazı bir artış vardı.

CHP'nin zaferi pek çoklarını şaşırttı, ancak parti yeterli oy alarak tek başına iktidar olamadı. Ecevit oyların yüzde 33,3'ünü alarak 185 sandalye kazanmıştı, oysa kabineyi kurmak için 226 sandalyeye ihtiyacı vardı. Yine de bu büyük bir gelişmeydi, parti 1961'den beri bu kadar başarı gösterememişti. Yeni sosyal demokrat kimlik faydalı olmuştu ve CHP oyları bu kez geleneksel kalesi olan geri kalmış Doğu ve Orta Anadolu'dan değil, Türkiye'nin ilerici sanayi bölgesinden almıştı. Parti, sosyal demokrasiyi geleceğin ideolojisi olarak algılayan kentlere göçmüş kişilere çekici geliyordu.

Oyların yaklaşık yüzde 60'ını toplamış olan sağcı partiler, hükümet konusunda anlaşamadılar. Dolayısıyla, hükümeti kurma görevi Ecevit'e verildi. Önce, hükümeti laik sağcı partilerle –AP ve Demokratik Parti'yle– kurmayı önerdi ama önerisi reddedildi. Ecevit daha sonra Milli Selâmet Partisi lideri Necmettin Erbakan'ı çağırdı ve önerisi kabul edildi. Her iki parti de 'dar gelirli'yi tekellerden korumaya kararlıydı ve sosyal adaletli kalkınmadan yanaydı. Her ikisi de demokrasi ile temel hak ve özgürlüklere inandıkları iddiasındaydılar. Kültürel değerler konusundaki anlaşmazlıklarını o an için sumen altı etmeye karar verdiler. Örneğin, Halk Partililer sosyal demokrat Avrupa fikrini uygulamak isterken İslamcılar bundan tedirgindi!

KOALİSYON HÜKÜMETİ: CHP-MSP

Necmettin Erbakan, sürekli fırsatlar üzerine dayalı bir politikayla öne çıkan, hükümet olmak için her yolu deneyen bir politikacı olarak tanındı. Odalar Birliği başkanlığından parti başkanlıklarına kadar uzanan süreç içinde hep bu kişiliğini kanıtlayan olayların içinde olan Erbakan, CHP-MSP koalisyonunda başbakan yardımcısıyken.

Sonuçta, CHP-MSP koalisyonu siyasi oportünizm sayesinde kuruldu ve aynı neden yüzünden de sona erdi. Her iki lider de kendilerini meşrulaştırmak zorundaydı ve bunun en iyi yolu, özellikle partisi 1971'de yasaklanan Erbakan için hükümet olmaktı. Yine de koalisyonun kurulması, üç aylık hararetli bir pazarlık süreci sonrasında Ocak 1974'te gerçekleşti.

Koalisyon ne iş dünyasını ne de generalleri telaşlandıran ılımlı bir program sundu; yine de sağ, hükümetin siyasal suçlular için genel af, sendikaların yitirdiği hakların geri verilmesi ve askeri rejimin açtığı yaraların iyileştirilmesini içeren önerilerine karşı çıktı. Sağ, programı Batı'da ekonomik sıkıntı yüzünden işsizliğin arttığı bir dönemde anarşiye bir çağrı olarak suçladı.

Ecevit liderliğindeki koalisyonun kurulması 'Bozkurtlar' tarafından başlatılan siyasi şiddetle damgalandı. Siyasi terör, Türkiye'de hayatın bir parçasına dönüşmüştü, öyle ki, şiddet 1970'ler boyunca yoğunlaşarak Eylül 1980 askerî darbesinin gerekçesini oluşturacaktı. 1971 darbesi öncesinde sol terörizm devrimi tetiklemek amacıyla tasarlanmıştı. Buna karşılık, sağ terörizmin amacı ise ülkenin moralini bozup bir belirsizlik ortamı yaratarak, sıkıyönetim yasalarının ve askerî düzenin kitlelerce benimsenmesini sağlamaktı. Demirel muhalefette, hem tahrik edici hem de korkutucuydu. Bülent Ecevit'e genelde, 1973'te CIA destekli bir darbe sonrası öldürülen Şili lideri Allende'den yola çıkarak 'Büllende' diyor ve Ecevit'in de Allende'nin sonunu paylaşabileceğini ima ediyordu!

Koalisyon hükümeti 7 Şubat 1974'te güvenoyu aldıktan sonra seçim kampanyası sırasında verdiği sözlerini yerine getirmeye koyuldu. Haşhaş ekimi serbest bırakıldı, yüzlerce siyasi tutuklunun salıverilmesini sağlayacak bir af kanunu çıkarıldı. Ecevit'in, özellikle Kıbrıs'ta Başkan

Makarios'a karşı yapılan bir darbe sonrasında orduya müdahale emri vermesi sonrasında kazandığı büyük sevgi, koalisyonda gerginlik yarattı. 15 Temmuz 1974'te, Atina cuntasından aldığı emirle harekete geçen Kıbrıs Rum Milli Muhafız Kuvvetleri, hükümeti devirerek yönetimi ele geçirdi. İngiltere Türkiye'yle ortak harekâta girişmeyi reddedince, Ankara, 1960 antlaşmasının garantörlerinden biri olarak tek başına müdahale kararı aldı. Türk birlikleri adaya 20 Temmuz'da çıktılar ve 14 Ağustos'ta ikinci bir saldırı başlatarak adanın yüzde 40'ını ele geçirdiler. Artık ortada Kıbrıs'ın fiilî bir paylaşımı vardı. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler zaten Ege Denizi'ndeki karasuları üzerine bir tartışma dolayısıyla gergindi. Kıbrıs olayıyla birlikte ilişkiler daha da bozuldu, bugün de konuya görüşmelerin düzenli şekilde devam etmesine rağmen diplomatik çözüm bulunamamıştır.

Türkiye'de Ecevit bir anda kahraman oluverdi ve Erbakan'la arasındaki gerilim o kadar arttı ki, 18 Eylül'de Ecevit istifa etmeye karar verdi, çünkü yeni seçimlerin partisini iktidara getireceğinden emindi. Ancak, sağ partiler seçim önerisini eğer seçim yapılırsa bunun kendileri için intihar olacağını bildiklerinden kabul etmediler ve seçim yapılmadı. Ecevit krizi 241 gün boyunca hükümetin olmadığı bir durum yarattı. Bir geçici hükümet güvenoyu almayı başaramadı ve Demirel sonunda, 31 Mart 1975'te, 'Milliyetçi Cephe' olarak bilinen sağcı bir koalisyon kurmayı başardı.

Milliyetçi Cephe Adalet, Milli Selâmet, Cumhuriyetçi Güven ve Milliyetçi Hareket Partilerinden oluşuyordu ve mecliste Demokratik Parti'den ayrılan bağımsızlar tarafından da destekleniyordu. MHP, lideri Türkeş'in başbakan yardımcısı olduğu koalisyona neo-faşist bir hava veriyordu. 'Meclis'te Demirel, sokakta Türkeş' sloganını yaygınlaştıran Bozkurtlar, seçim kuvvetlerini zayıflatmak üzere sosyal demokratlara sataşıyorlardı. Devrimci Sol ve Devrimci Yol gibi örgütler etrafında örgütlenen aşırı solcu güçler de buna karşılık vererek kargaşaya katıldılar.

Demirel koalisyonunun kurulması, bir erken genel seçim olasılığını ortadan kaldırdı ve koalisyon üyeleri bu fırsatı devleti kadrolaştırmakta kullandılar. Adalet Partisi basını kontrol etti; MHP ve MSP eğitimi alarak militanlarını kontrol ettikleri okul ve üniversitelerden yetiştirmeye başladı. Bunun yanı sıra Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nı kontrol etmeleri de kendi hareketleri için dışarıdan silah getirtebilmelerini sağlıyordu. Sağ militanlar, liderleri iktidardaki koalisyonda olduğu, onları koruyup kolladıkları ve siyasi rakiplerine dehşet salmalarını sağladığı için, kendilerini artık devletin

bir parçası olarak görüyorlardı. Sadece CHP toplantılarına değil, aynı zamanda Aleviler ile Kürtlere de CHP'yi desteklediklerı, laik oldukları ve kendileri gibi düşünmedikleri için saldırdılar.

Bülent Ecevit Türkiye'nin siyasal yaşamında hep dürüstlüğün sembolü olagelmiş, kitlelerin gözünde özellikle bu kişiliğiyle öne çıkmış bir politikacıdır. CHP içinde Erim'e ve İnönü'ye karşı mücadelesi de hep bu çerçeve içinde gelişti. CHP Genel Başkanı olduğu yıllarda "Emek En Yüce Değerdir''yazılı pankartın altında.

Şiddet ortamına rağmen, 12 Ekim 1975 Senato seçimlerimde CHP'nin konumu güçlendi ve partinin oyları 1973'teki yüzde 33,29'dan yaklaşık olarak yüzde 44'e yükseldi. AP'nin oy oranı da yaklaşık yüzde 30'dan yüzde 40'a çıkarken sağın küçük partilerinin oy oranları azaldı. 1970'lerin ortasına doğru, sanki iki partili bir sisteme doğru bir gidiş vardı. Bu şartlar altında oyları bölen küçük partiler bir erken seçimden kaçınmak istiyorlardı, bunun için de Milliyetçi Cephe koalisyonunu, seçim öncesi partilerini güçlendirmeye çalışırken devam ettirmeye kararlıydılar. Siyasi şiddet 1976'da da devam etti. Demirel sıkıyönetim ilan etmeyi önerse de laik ordudan korkan İslâmcı ortakları tarafından reddedildi. MHP'nin şiddeti körüklediği herkesin bildiği bir gerçekti ama partinin başkanı başbakan yardımcısı olduğu için hiç kimse bir şey yapamıyordu.

19 Mayıs 1976'daki Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları sonrasında Türkeş'in başını çektiği bir tür faşizm korkusu başlamıştı. Demirel bile

endişelenmiş ve kendini aşırı sağdaki ortaklarından kurtarmak için seçim yapılmasını kabul etmeye karar vermişti. Anayasaya göre seçimlerin Ekim 1977'de yapılması gerekiyordu ama nisan ayında AP ve CHP birlikte hareket ederek seçimlerin 5 Haziran 1977'de yapılması yönünde oy verdi.

Seçim kararı açıklandıktan sonra siyasi şiddet arttı ve 1 Mayıs 1977'deki İşçi Bayramı kutlamalarında doruk noktasına ulaştı. İşçiler, 'yükselen faşizm dalgası'na karşı dev bir miting düzenlemişlerdi ve her şey silah seslerinin duyulmasıyla panik çıkıp 34 kişinin ölmesi ve yüzlerce insanın yaralanmasına kadar sükûnet içinde gitti. Halk, 1 Mayıs katliamının, seçmenlerin gözünü korkutmak için devletin içindeki sağcı güçler tarafından düzenlendiğine emindi. Ancak, beş hafta sonra seçimler yapıldığında, seçmenlerin gözünün korkmadığı görüldü. Seçime katılan seçmen sayısı 1973'ten yüksekti (yüzde 66,8'e karşılık yüzde 72,4) ve AP'nin oyların yüzde 36,9'unu kazandığı seçimlerde CHP oyların yüzde 41,4'ünü aldı. İslamcıların oyları düştü, sadece neo-faşist MHP Meclis'teki sandalye sayısını 3'ten 16'ya çıkarabildi. Şiddet ve devlet olanaklarını kullanmak etkili olmuştu.

Bu kez, Ecevit bir CHP hükümeti kurmak için ihtiyacı olan 226 sandalyeden 13 eksiğine sahipti. Bir azınlık hükümeti kurdu ama güvenoyu alamadı; 21 Temmuz 1977'de Demirel, TÜSİAD başta olmak üzere tüm iş dünyası bir CHP-AP koalisyonu isterken, ikinci Milliyetçi Cephe hükümetini kurdu. İş âlemi güçlenip, düşüncelerini çok daha rahatça ifade edebilse de, hâlâ partilere siyasetini dikte ettiremiyordu. Seçimler istikrar sağlamayı başaramamıştı; siyasal hayatta kutuplaşma hız kazandı ve siyasal şiddet durmaksızın devam etti. İkinci MC hükümeti, 11 Aralık 1977 yerel seçimleri sonrasında Demirel güvenoyu alamayınca, ideolojik farklılıklar yüzünden dağıldı. Ilımlılar AP'den istifa ettiler çünkü parti radikallerin elinde rehin kalmıştı. Ertesi hafta Ecevit, AP'den istifa eden bağımsızlar ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nden muhafazakârlarla bir koalisyon kurdu. Bu tür bir koalisyon reformlar gerçekleştirmek üzere kurulmamıştı ve kısa sürede CHP'nin seçmen desteğini zayıflattı; Ecevit için muhafazakârlarla ortak bir hükümet kurmak, neredeyse 1974'teki istifası kadar büyük bir siyasi hata olmuştu.

Reformları uygulamadaki başarısızlığının yanı sıra Ecevit aynı zamanda asayiş ve düzeni sağlamayı da başaramamış ve 1978'in ilk on beş gününde otuz siyasi cinayet işlenmişti. Temmuzda polis olaylarla başa çıkamayınca

Ecevit, sıkıyönetimin yakın olduğunun ilk işareti olarak, jandarmadan yardım istedi. Sağ, önde gelen aydınları hedef almaya başladı ki, bunların en önemlisi 1 Şubat 1979'da Abdi İpekçi'nin öldürülmesiydi. İpekçi hem demokrasi yanlısı liberal gazetecilerin en önemlilerinden biri, hem de kendi de kariyerine gazeteci olarak başlayan Başbakan Ecevit'in yakın bir arkadaşıydı. Her zamanki gibi çok az sağcı tutuklandı. İpekçi'nin katili ise yakalandıktan sonra askeri hapishaneden kaçıp, tüm dünyada Mayıs 1981'de Papa II. Johannes-Paulus'a suikast teşebbüsünde bulunan, Türk olarak küresel anlamda kötü bir şöhret kazanacak olan Mehmet Ali Ağca idi.

Bozkurtlar laik oldukları ve CHP'yi destekledikleri için bu kez de Alevi toplumunu hedef aldılar. Aleviler, Malatya'da (Nisan 1978), Sivas'ta (Eylül 1978) ve Bingöl'de (Ekim 1978) saldırıya uğradı. Şiddetin amacı Aleviler 'in iktisaden ortadan kaldırılmasıydı. Meclis'te muhalefet sıkıyönetim uygulanmasını istiyordu, Ecevit ise mevcut yasaların daha kesin olarak uygulanmasıyla sorunu çözebileceği düşüncesiyle bu konuda çekimserdi. Ancak, 22 Aralık'ta, küçük bir Anadolu şehri olan Kahramanmaraş'taki Aleviler' in örgütlü şekilde katledilmeye başlanması, planlarını değiştirdi. Bozkurtlar bir gün önce silahlı saldırı sonucu ölen iki sol görüşlü öğretmenin cenaze töreninde 'Komünistlere ve Aleviler'e cenaze töreni yok, bunların namazı kılınmaz' diye bağırarak olayları büyüttü, sonuçta 105 kişi öldü, 176 kişi yaralandı, 200'den fazla ev ve iş-yeri tahrip edildi. Hava Kuvvetleri jetleri ve bir mekanize birlik sükûneti sağlamak üzere bölgeye gönderildi ve 25 Aralık'ta Ecevit on üç Anadolu kentinde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı. Terörü engellemeyi başaramaması, seçmenler nezdinde oy kaybetmesinin önemli bir sebebiydi. Ancak, şiddet sıkıyönetim döneminde de devam etti. Muhalefet Ecevit'in generallere koşullar dayattığını, bu yüzden de generallerin teröristlere karşı başarılı olamadıklarını öne sürüyordu. Yine de generaller artık Doğu Anadolu'nun Kürt nüfuslu bölgelerini kontrolleri altına almışlar, 1979'daki 1 Mayıs gösterilerini yasaklamayı başarmışlardı. Bu önlemler, Ecevit'e olan desteği daha da azalttı ve 14 Ekim'de kısmî Senato ve bazı bölgelerde araseçim yapıldığında, CHP oyları düşerken AP oyları her iki seçimde de arttı. Yine yüzde 73'lük yüksek bir katılım oranı vardı; her şeye rağmen seçmenler yine de oy sandığına güveniyorlardı. Yenilgisinin ardından Ecevit 16 Ekim'de istifa etti. Halk bir üçüncü Milliyetçi Cephe hükümetini tahammül

edilemez bulduğundan Demirel, burjuvazinin Ecevit’le bir ‘büyük koalisyon’ kurma isteğini reddederek, 12 Kasım’da bir azınlık hükümeti kurdu. Sağın desteğiyle Demirel 25 Kasım 1979’da güvenoyu aldı.

1 Mayıs İşçi Bayramı ilk kez 1976'da büyük bir mitingle Taksim Meydan’ında kutlandı. Ancak bir yıl sonraki kutlama, sorumluları bugün dahi ortaya çıkarılamayan bir provokasyon sonucunda kana bulandı ve 34 kişi yaşamını yitirdi. Ondan sonra her 1 Mayıs’ta Türkiye toplumu yıllar önce yaşanan kanlı olayların korkulu hayaletiyle yaşayacaktı.

TÜRKİYE’NİN YENİLENEN STRATEJİK ÖNEMİ

Türkiye’nin stratejik önemi 1978/1979 İran İslâm Devrimi ve Sovyetler’in 1979 Aralık ayında Afganistan’a müdahalesiyle büyük ölçüde değişti. Batı’nın Türkiye’de istikrarlı bir rejime ihtiyacı vardı. Bunu siyasi partiler başaramıyor, belki generaller bunun üstesinden gelirdi... Aralık 1979’a gelindiğinde generaller bir sonraki müdahalelerinin zamanlamasını ve tabiatını tartışmaya başlamışlardı. Her şeyden önce, politikacılara işlerini düzene koymalarını söylemeyi kararlaştırdılar. Eğer terörizmi ve kan dökülmesini önlemek isteselerdi, 12 Eylül 1980’den çok daha önce müdahale etmeleri gerekirdi, endişeleri daha çok İran’daki gelişmeler ve Sovyetler Birliği’yle ‘ikinci Soğuk Savaş’ın çıkması üzerineydi. Daha Nisan 1979’da The Guardian'ın Brüksel muhabiri ‘Şaşırtıcı olmayan bir

şekilde, Türkiye... artık sadece [NATO'daki] güney kanat için değil tüm Batı için hayati bir stratejik öneme sahip görülmektedir' diye yazdı. Ancak, siyasi kargaşa içindeki Türkiye, yeni sorumluluklarını yüklenmekten âcizdi. Ocak 1980'de, yeni ABD-Türkiye Savunma ve İşbirliği Antlaşması'nın şartları sonuçlandırılırken, Demirel, Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki hakları tanınmadan, ileride Türk üslerinin Acil Müdahale Gücü tarafından kullanılmasını veya Yunanistan'ın NATO'nun politik kanadına dönüşünü kolaylaştırmayı reddetti. Washington, Demirel yönetiminde Türkiye'nin kendine biçilen bölgesel rolü oynayamayacağına karar verdi. Washington'a göre bunu sadece askerler yapabilirdi.

Generaller, Ege hava sahası konusunda Yunanistan lehine Dışişleri Bakanlığı'na bile haber vermeden tek taraflı tavizlerde bulundular ve martta Savunma ve İşbirliği Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Ecevit'in 'çok boyutlu' dış politika fikri bırakılarak, Türkiye kendini Batı'ya endeksledi. Demirel ayrıca, terörün sadece soldan kaynaklandığını, çünkü Bozkurtlar'ın komünizmle savaşta devletin müttefikleri olduğunu söyleyen generallere terörizmi ezmede tam yetki tanıdı. Ancak generaller günde yaklaşık yirmi can alan şiddete son vermeyi başaramadılar. Bitmeyen şiddet askerî müdahale için ortam hazırladı; pek çokları generallerin darbesini ülkeyi pençesine almış olan anarşi ve kaostan kurtuluş olarak memnuniyetle karşıladı.

ARTAN EKONOMİK SIKINTI

Terörizmin yanı sıra ekonomi de sadece askerlerin sağlayabileceği bir sıkı disiplin ve toplumsal barış ortamına ihtiyaç duyuyordu. 1970'ler boyunca, tüm koalisyonlar, Ecevit 1978/1979'daki iktidar döneminde konuyla uğraşmaya zorlanana kadar, ekonomiyi göz ardı etmişlerdi. Bu dönemde birbirini izleyen hükümetler döneminde dünya çapında bir kötüye gidişin yanı sıra, 1974 petrol fiyatları şoku, 5 Şubat 1975 Amerikan ambargosuyla ve Kıbrıs müdahalesinin ardından gelen Avrupa kaynaklı kısıtlamalarla uğraşmak zorunda kalmışlardı. Kuzey Kıbrıs'ın askerî olarak elde tutulmasının getirdiği maliyet ve Kıbrıs Türk hükümetine verilen yardımlar ekonomiye önemli bir yük getirmekteydi. Bir gözleri seçimde olduğundan tüm siyasi partiler, popülist politikalar izlemiş, her sektörde kamu parasıyla sübvansiyonlar dağıtmış, böylece yüksek istihdam oranları ve ekonomik

büyümeyi cesaretlendirmek istemişlerdi. Bütçe açıklarını kapatmak için borç para alıyorlardı. Sonunda, Ecevit Uluslararası Para Fonu'yla (IMF) masaya oturmak ve ekonomiyi kurtarmak için IMF'nin sert koşullarını kabul etmek zorunda kalmıştı. Ancak hem IMF hem de TÜSİAD, kemer sıkma programının uygulanabilmesi için Ecevit'in vermek istediğinden daha fazla ödün istiyorlardı. Sonunda Ecevit, ihracatı cesaretlendirmek amacıyla yurt içinde tüketimi sınırladı ve tüm bunlar Ekim 1979 Senato seçimlerinde desteğini zayıflatarak, Ecevit'i istifaya zorladı.

1979'da ikinci petrol krizi diye adlandırılan olay, petrol fiyatlarından yeni artışlara yol açtı. Ekonomi duraklayarak enflasyon hızlandı ve ardından yokluklar başladı. Başta petrol ürünleri olmak üzere yağ, şeker gibi temel gıda maddeleri bulunmaz oldu. 70'li yılların sonunda bir tüp gaz kuyruğu (Yapı Kredi Yayınları'nın izniyle).

Ekonomi, Amerikan desteği sayesinde, İran Devrimi sonrasında düzelme belirtileri gösterdi. Demirel azınlık hükümeti, ekonomik danışman olarak atanan Turgut Özal önderliğinde IMF'nin programını uyguladı. Özal, siyasetin 24 Ocak 1980'de uygulamaya soktuğu ekonomik önlemlere engel olduğunu düşünen bir teknokrattı. Türk lirası yüzde 48,9 oranında devalüe edildi ve – petrol ve petrol ürünleri, çimento, şeker, kâğıt, kömür, sigara ve alkollü içkiler dâhil– neredeyse tüm ürünlerin fiyatları tüketimi azaltmak amacıyla hızla arttı. Amaç, yurtiçi tüketim yerine ihracata dayanan yeni bir ekonomi yaratmaktı. Türkiye kapitalist dünyanın ve küreselleşmenin içine açıkça ve hızla atılmıştı.

Özal'ın ekonomi programı ise büyük toplumsal ve ekonomik kargaşa yaratacak bir dönüşümün başlangıcıydı. Özal reçetesinin başarısı için generallerden partilere dayalı politikanın beş yıl süreyle askıya alınmasını istedi. İşte 12 Eylül 1980 askerî darbesi de ona tam bunu sağladı. Generaller, siyasal sistem için yeni temeller hazırlamak üzere Türk halkını siyaset dışı bırakarak uzun vadeli istikrar sağlamayı planladılar. Geçmişte 1971'in kısıtlamaları yetersiz kalmıştı. Ülke politikacıların köhnemiş tutumlarından bıkmıştı ve askerlerin yönetime el koymasını kabule hazırdı. Demirel terörizmi durduramadı, çünkü azınlık hükümetini sağlama almak

üzere MHP'ye ihtiyacı vardı ve İslamcılar da aynı sebeple hoş görülmeliydi. Generaller müdahaleye hazırdılar ve tarih 11 Temmuz olarak saptandı. Ancak Ecevit'in Demirel hükümetini bir gensoruyla devirememesi darbeyi erteletti. Generaller tam da Ecevit'in yapmayı beceremediği şeyi yaparmış gibi görünmek istemediler. Ancak, ağustosta Ecevit ve Erbakan, Demirel'in (ve generallerin) dış politikasına ilişkin bir gensoru önergesi verilmesi konusunda anlaştılar ve 5 Eylül'de Demirel'in dışişleri bakanı Hayrettin Erkmen istifaya zorlandı. Ertesi gün, Konya'da düzenlenen bir 'Kudüs'ü Kurtarma' mitingi, bu mitingde laik devlete hakaret edildiği için, generalleri hiddetlendirdi. Demirel'e karşı başka gensoru önergeleri de vardı ama 9 ve 10 Eylül'de Meclis'te yeterli çoğunluk sağlanamadığından bunlar işleme konulamadılar. Siyasal hayat felç olmuştu. 12 Eylül 1980'de generaller duruma müdahale etti ve ülkeyi rahatlatarak iktidara el koydular.

OKUMA ÖNERİLERİ

Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy: 1950-1975*, London: Hurst, Boulder, Colo.: Westview Press, 1977.

Margret Kruhenbuhl, *Political Kidnappings in Turkey*, 1971-1972, Santa Monica, Cal.: Rand, 1977.

Jane Cousins, *Turkey: Torture And Political Persecution*, Londra: Pluto Press, 1973.

George Harris, *Turkey: Coping with Crisis*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1985.

Roger Nye, "*Civil-Military Confrontation in Turkey: the 1973 Presidential Election*", International Journal of Middle East Studies, sayı 8, no.2, Nisan 1977, s. 209-28.

William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1996.

yedinci bölüm

Ordu, Partiler ve Küreselleşme (1980-2006)

SİYASAL SİSTEMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Türkiye'de çok az insan iktidarı ele geçiren generallerin niyetlerinden haberdardı. Generaller, devlet ile onun vatandaşlarını sosyal bölünme ve ekonomik çöküşten korumak, politikacılar ile siyasi partilerin sorumlu oldukları anarşi ve şiddetten kurtarmak için müdahale ettiklerini belirtmişlerdi. Ayrıca devlet otoritesinin de tarafsız bir şekilde tekrar inşa edileceği sözünü vermişlerdi. Bunun için de, başkanlığını dönemin Genelkurmay başkanı Kenan Evren'in üstlendiği ve kuvvet komutanlarının da katıldığı Milli Güvenlik Konseyi'ni (MGK) kurdular. MGK, hangi yolu seçmeleri gerektiğini bilemeyen Silahlı Kuvvetlerin diğer yüksek rütbeli komutanları için sadece bir cepheydi. Her zaman olduğu gibi ılımlı ve sertlik yanlısı komutanlar görevdeydiler üstelik sertlik yanlıları sıkıyönetimden, kanun ve düzenin yeniden kurulmasından sorumluydular. Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ, kendi alanında isteklerini kabul ettirebilen sertlik yanlısı komutanlardandı. Fakat bu hizipleşmeler generallerin bağlı bulundukları sıkı hiyerarşi prensiplerinden dolayı hiçbir zaman topluma yansımadı. Generallerin hepsi, Atatürk'ün 1938 yılındaki ölümünden bu yana hâlâ Cumhuriyet ideallerine sadakat anlamında Kemalizm'i desteklemeye kararlıydılar. Sertlik yanlısı generaller bu iç tartışmayı kazanırken, MGK de yeni bir anayasa, eskilerin yerine yeni siyasetçiler, hatta seçimlerde yarışacak, ordunun kendi siyasi partisinin de yer alacağı yeni bir siyasal sistem kurmaya karar verdi. Asıl

amaçları, 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu liberal rejimi kesinlikle parçalamaktı.

MGK işe anayasayı askıya alıp, Parlamento'yu feshederek; partileri kapatıp liderlerini de gözaltına alarak başladı. İşçi sendikalarının faaliyetleri de tıpkı Barolar ve Tabip Odaları benzeri meslek odalarının faaliyetleri gibi askıya alındı; grevler yasadışı ilan edildi ve grevdeki işçilere işlerine dönmeleri emredildi. İşverenler, yapılanları yeni bir ekonomik yapı oluşturulma yolunda atılan adımlar kabul ederek alkışladılar. Siyasi bağlantıları nedeniyle kendilerinden şüphelenilen yerel yöneticiler, belediye başkanları ve valiler görevden alınarak yerlerine askerî personel yerleştirildi.

16 Eylül'de, Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren cuntanın, gelecek askerî müdahaleleri gereksiz kılmak üzere toplumun siyaset dışında tutulması planını açıkladı. Evren, Türk toplum yaşamının neredeyse her alanında radikal yenilik sözü verdiyse de dış politikayı ve -o ara 24 Ocak 1980 programıyla yeniden yapılandırılma aşamasında olan- ekonomiyi dikkate almadı. Emekli oramiral Bülend Ulusu yönetimindeki yeni kabine 21 Eylül'de açıklandı: Bakanların çoğu bürokrat, profesör, emekli subaylardı ve Demirel döneminde ekonomiden sorumlu olan Turgut Özal da kabinede görevini korumaktaydı. Özal, Dünya Bankası'nda çalışmış ve Batı'daki finans çevreleri ile Türkiye'deki iş çevrelerince tanınan bir isimdi. Cunta ekonomiyi idare için ona güveniyordu. Rejim, ayrıca, İran Devrimi ve Sovyetler 'in Afganistan'a müdahalesi sonrasında Washington için hayati olarak addedilen Batı yanlısı bir askerî ve dış politika benimsedi. Ulusu hükümeti, Amerika'nın teşvikiyle, Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşü hakkındaki vetosunu karşılık beklemeden kaldırdı. Çünkü Yunanistan, Türkiye'nin 1974 Kıbrıs müdahalesi sonrasında askerî kanattan ayrılmıştı.

Cunta, siyasal hayatın yeniden inşasına öncelik veriyordu. Buna da -sosyalistler, komünistler aşırılar, sosyal demokratlar, sendikacılar örgüt olarak DİSK hatta Türk toplumunun en seçkin aydınlarından oluşan Barış Derneği üyeleri dâhil- 'sol'un her türünü ezmekle başladı. Cunta kendisi gibi Türk-İslâm sentezi ideolojisini benimsediği halde MHP'yle bağlantılı aşırı sağı da ezmişti. O an için cuntanın temel görevi 'terörle mücadele' idi. Bunu, binlerce tutuklama ve gözaltı takip etti; Batı'da rejimin şanına leke süren işkence, yaygın ve sistemli bir hal aldı. Fakat cunta, Amerikan

desteğine ve stratejik önemine dayanarak, buna pabuç bırakmadı ve acımasız baskı ve şiddet devam etti.

Kendince bir düzen kuran MGK, Ekim 1981'de, yeni bir anayasa hazırlaması amacıyla bir Danışma Kurulu atadı. Bu sırada, siyasi partileri ortadan kaldıran ve malvarlıklarına el koyan bir yasa da kabul edildi. Kasımda, Yüksek Öğretim Kanunu'yla (YÖK) eğitim, 'milliyetçi-muhafazakâr' ellere teslim edildi ve liberal öğretim üyeleri 1402 sayılı yasayla üniversitelerden atıldı. Ocak 1982'de, MGK, anayasa taslağında değişiklik yaparak bunu referandumla halka sunduktan sonra siyasal hayatın yeniden başlangıcı için takvimi açıkladı. Halk anayasayı kabul edecek olursa, seçimler yeni siyasi partiler ve seçim yasaları çerçevesinde 1983 sonlarında yapılabilecekti.

12 Eylül 1980 darbesi özellikle 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu nisbi özgürlük ortamına doğrudan yönelmiş bir hareketti. Cuntanın lideri Orgeneral Kenan Evren ise özgürlük karşıt), sığ ve yüzeysel bilgisiyle öne çıkarken; askeri yöntemlerin topluma da uygulanabileceğini sanıyordu. Bunun toplumda yarattığı zararlar ise çok büyük oldu.

Evren'in açıklaması sonrasında kamuoyunda bir tartışma yaşandı ve aydınlar normal siyasal yaşama dönüşü beklemeye başladılar. Bu eğilimle telaşlanan generaller, 12 Şubat 1982'de yayımlanan bir yasayla eski politikacıların kamuoyuna yönelik siyasi tartışmalara girmelerini yasakladılar. Bunu tutuklamalar takip etti ve eski başbakanlardan Bülent Ecevit yargılanarak hapsedildi. Bu durum, ülkenin hâlâ sıkıyönetimde olduğuna dair açık bir uyarıydı.

17 Temmuz'da açıklanan anayasa taslağında bütün güçler devlet başkanlığı makamında toplanmıştı. Devlet başkanı parlamentonun tıkandığını düşündüğünde parlamentoyu feshedip genel seçim kararı alabilir, ülkeyi kararnamelerle yönetebilir ve fiilen Anayasa Mahkeme'si üyelerinin tümünü atayabilirdi. Bir başkanlık konseyi, yani yeni bir kimlik altında gizlenmiş MGK, devlet başkanına danışmanlık yapacaktı. Diğer hükümlerle de basın özgürlüğü ve sendikalar dizginlenmiş olacaktı. Bu, aslında 'özgürlüksüz demokrasi' anlamına geliyordu. Anayasa taslağının siyasi hükümleri, kamuoyundaki tartışmalar sonrasında daha da sıkılaştırıldı. 19 Ekim'de cunta, yasa ve anayasa değişikliklerini veto etme yetkisi vererek devlet başkanının gücünü artırdı. Daha sonraları bu

referanduma sunuldu. Bunların yanında, cumhurbaşkanına, askerî hâkim ve yüksek dereceli memurları seçme, genelkurmay başkanını atama (kendi atadığı başbakanla istişare sonucunda) ve MGK'yi toplama ve buna başkanlık etme yetkileri de tanındı. Yeni anayasa 7 Kasım'da halk tarafından onaylanacak olursa, Orgeneral Evren otomatik olarak yedi yıllığına cumhurbaşkanı, MGK'deki diğer dört general de danışmanları olacaklardı. Son olarak, yeni anayasa, cumhurbaşkanı tarafından imzalanacak emir ve kararnamelere karşı herhangi bir yasal hareketi hükümsüz hale getiriyordu. Yeni kanunlar 1980 Parlamentosu'nun tüm üyelerini beş yıllığına, siyasi parti liderlerini de on yıllığına her türlü siyasi faaliyetten uzaklaştıracaktı ve yeni siyasi partilerin kurulmasına, çoğu üyeleri eski partilerden geliyorsa izin verilmeyecekti. Amaç, yeni ve 'temiz' politikacıları sisteme kazandırmaktı, ancak bunun gerçekleşmesi oldukça zor hatta imkânsızdı.

Anayasa taslağı eleştirilere maruz kalınca cunta taslak hakkındaki her türlü tartışmayı yasakladı, Evren'e taslak lehine propaganda yapma yetkisi verildi. Seçmenler, sivil düzene dönüşün tek yolunun benimsemedikleri bir anayasaya 'evet' oyu vermek olduğunu anladılar. Bu yüzden anayasaya ezici bir oranla -yüzde 91,37 geçerli oylalehte oy verildi. Generaller bunu yine de rejime güvenoyu olarak algıladılar. Böylece, toplum tarafından en az -taklit etmeye çok uğraştığı- Atatürk kadar benimsendiğine inanan Kenan Evren 9 Kasım 1982'de Türkiye'nin yedinci cumhurbaşkanı oldu.

YENİ SİYASİ PARTİLERİN KURULMASI

Anayasayı meşrulaştıran generaller kendi felsefelerine sadık olacak siyasetçilerin arayışına girdiler. 12 Kasım'da Devlet Başkanı Evren, her şey yolunda gidecek olursa, yeni seçimlerin Ekim 1983'te yapılacağını ilan etti. Generaller, bir 'devlet partisi' kurma çabasına girişti ve bu partinin başına ılımlı başbakan Bülend Ulusu yerine Turgut Sunalp getirilince, sertlik yanlıları savaşı kazanmış oldular. Yeni siyasi partiler yasası, 24 Nisan 1983'te yürürlüğe girdi, ertesi gün de MGK, siyaset yasağını kaldırdı. Yeni siyasetçiler, MGK tarafından herhangi bir sebepten dolayı veto edilebiliyordu. Böylece yeni partiler de '12 Eylül rejimi' olarak bilinen sürecin mirasını kabul etmek zorunda kalacaklardı.

1983 baharında kurulan siyasi partilerin sadece üç tanesi siyaseten uygun bulundu. Bunlardan biri, İsmet İnönü'nün oğlu olan Profesör Erdal İnönü'nün kurduğu Sosyal Demokrasi Partisi'ydi (SODEP). Parti eskiden CHP'ye ve sola oy vermiş seçmenlerce destekleniyordu. İkinci parti olan Büyük Türkiye Partisi, Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'nin geçici başkanlı haliydi. Generaller Büyük Türkiye Partisi'ni kapattılar ve SODEP'in adaylarını seçimlere katılamamaları için veto ettiler. Bu iki partinin yaşamalarına izin verilmiş olsaydı, sağlam bir 'iki parti' sistemi yeniden kurulabilirdi. Fakat generaller yeni bir siyaset kurmak ve yeni politikacıları görmek istiyorlardı, bu partiler ise geçmişi temsil ediyorlardı. Üçüncü siyasi parti, Turgut Özal tarafından kurulan Anavatan Partisi'ydi (ANAP). Özal, partisinin ne sağ ne sol olduğunu, 1980 darbesi öncesindeki siyasi eğilimlerin hepsini temsil ettiğini öne sürüyordu. Emekli orgeneral Sunalp 'devlet partisi' Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin başkanıydı; İsmet İnönü'nün özel sekreterliğini yapmış olan Necdet Calp ise, dağılmış olan CHP'den kalan siyasi boşluğu doldurma maksadıyla kurulan Halkçı Parti'nin başkanıydı. Generaller, Sunalp ve Calp'ın 12 Eylül felsefesine bağlı yeni siyasetçiler olabileceklerini hesapladılar. Özal da siyaseten önemsiz bir partinin başında kalabilirdi; ne de olsa 1977'de İslamcı Milli Selâmet Partisi'nden aday olup seçilememiş başarısız bir politikacıydı. Seçilmiş olsaydı, generaller tarafından o da veto edilirdi ama Amerikan desteği ve müdahalesi Özal'ı vetodan kurtardı.

Seçim kampanyası 16 Ekim'de başladı ve hem Sunalp'ın hem de Calp'ın partilerinin mitingleri halkın ilgisini çekmekten uzak kalıyordu, çünkü her ikisi de halkla yakınlık kuramayan liderlerdi. Seçmen'ler, basitçe, bir askerin ya da -Necdet Calp gibi- eski bir kıdemli bürokratın ülkeyi demokrasiye götürebileceğine inanmıyordu. Sunalp, öncelikli bağlılığının devlete, sonra demokrasiye ve daha sonra da partiye yönelik olduğunu ifade etmişti. Bunların karşısında, Özal, liberal ve devletçilik karşıtı bir imaj veren, demokrasiye hızlı bir dönüş vaat eden tek adaydı. Seçmenler, sanki 1982'de Özal'ın zorlanarak istifa etmesiyle sona eren ve binlerce insanın tasarruflarını kaybettikleri 'bankerler skandalı'nda Özal'ın rolünü unutmuşlardı. Fakat generaller Özal'ın kazanacağını hiç tahmin etmedikleri gibi, partisinin emekli General Sunalp'ın partisiyle birleşmesini bile istiyorlardı!

Generallerin açık desteğine rağmen -kim bilir belki de bu destek yüzünden- Sunalp kaybetti ve Özal 6 Kasım seçimlerinden galip çıktı. Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) oyların yüzde 45,14'ünü alırken Calp'ın Halkçı Partisi oyların yüzde 30,46'sını topladı, Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi yüzde 23,27'lik bir yüzdeyle üçüncü oldu. Oy kullanmayanlara uygulanan 10.000 TL (yaklaşık 25 ABD doları) civarında bir ceza sayesinde yüzde 92,30'luk rekor bir katılım gerçekleşti. Yine de, bu zafer Özal'ın konumuna meşruluk kazandırmadı; çünkü iki gerçek partinin -SODEP ve Büyük Türkiye Partisi'nin- seçimlere katılmasına izin verilmemişti. Bu nedenle, ertesi yıl yapılacak olan yerel seçimler ANAP'ın kendini ispat etmesi için uygun bir zemindi. Özal, SODEP ile Büyük Türkiye Partisi yerine kurulan Doğru Yol Partisi'ni çok ciddiye aldı ve bu partiyi kazanmak için kayırmacılık avantajlarını kullandı. Kayırmacılık, kurulu sistemin simgesi olmuştu. Özellikle, fon sistemi, yasamaya karşı yürütmeyi güçlendirmek için oluşturulmuştu. Bu 'fon'lar, ne Meclis'in ne de Maliye Bakanlığı'nın kontrolünde olan bütçe dışı değerli birer finans kaynağı idiler.

Özal yerel seçimleri kazandı ama oy oranı yüzde 45'ten yüzde 41'e geriledi. Milliyetçi Demokrasi Partisi ile Halkçı Parti'nin oyları sonlarını işaret eder şekilde yüzde 10'a düştü. Merkez-sol SODEP ile merkez-sağ DYP, Meclis'e girememelerine rağmen muhalefeti oluşturdular. Bu durum, ancak 1987'de yapılacak olan genel seçimlerde düzeltilebilecekti. Bu sırada, Özal, mecliste ciddi bir rakibi olmadan yönetmeye devam ediyordu. Özal kendi hükümetinin ideolojiye dayanmayan bir birlik olmasıyla övünen bir faydacıydı. ANAP, parçalanmış partilerin hiçbirinin devamı olmamasının yanı sıra tüm bu partilerdeki iyi unsur ve fikirleri bir araya getirebilmiş bir partiydi. Adalet Partisi kadar muhafazakâr, gelenekselciler kadar İslam'cı, neofaşistler kadar milliyetçi, sosyal adalete olan inancından dolayı da CHP kadar ortanın soluydu. Aslında ANAP muhafazakâr, demokratik olmayan, serbest piyasaya ve küresel değerlere bağlı bir partiydi. Partinin liderliğini ve politikalarını sorgulayan liberaller ise partiden ayrılmak zorunda bırakılmışlardı.

Turgut Özal, kanun ve düzeni generallere bırakarak ekonomiye odaklandı. Generallerden beş yıllık bir 'sosyal barış' dönemi -protesto ve

grevlerin olmayacağı bir dönem- yaratmalarını istedi. Sosyal demokratlar ise SODEP ve yeni kurulan Demokratik Sol Parti (DSP) olmak üzere ikiye bölünmüşlerdi. ANAP'a rakip olarak sadece Doğru Yol Partisi kalmıştı. ANAP, Turgut Özal'ın kardeşleri Korkut ve Yusuf'un, eşi Semra'nın da aktif katılımlarıyla bir tür aile kurumuna dönüşmüştü. Türkiye'de oluşturmak istedikleri sistem için, Amerika'da 'Reagan Devrimi'ni yaşamış genç parlak kişileri partiye aldılar.

Tıpkı Amerika'daki muhafazakârların 'sessiz çoğunluğun sesi' olmaları gibi, Özal da 'ortadirek'in sesi olduğunu iddia etti. Ekonomik ve sosyal sınırların kaldırılarak Türkiye için daha parlak ve zengin bir gelecek oluşturulacağına dair verilen sözler toplumun hayal gücüne hitap ediyordu. 'İş yapan' hükümeti sayesinde Türkiye'nin çığır açan, büyük güç haline gelecek olan bir ülke olacağını vaat etti. Ancak yasaklı parti liderleri Özal'a meydan okumakta gecikmedi. Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisi, Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi, Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Çalışma Partisi. Öte yandan Halkçı Parti ve SODEP de birleşmiş, solun ana partisi olarak Sosyal demokrat Halkçı Parti'yi (SHP) oluşturmuşlardı. Dokuz partiden oluşan sağ her zamankinden daha fazla bölünmüş durumdaydı. Sağın başlıca partileri, şimdilik, Anavatan ve Doğru Yol partileriydi.

ESKİ SİYASİ LİDERLERİN DÖNÜŞÜ

Türk siyasetinin 1986'daki ana konularından biri de eski siyasiler üstündeki yasağın kaldırılmasıydı. Demirel, liberal sağda popülerliğini arttırarak, ANAP'ın seçmen desteğini yıpratıyordu. Kamuoyunun baskısı karşısında Özal, rakiplerinin siyasi haklarının iadesi için referandum kararı verdi. Özal 'hayır' oyu için dinamik bir kampanya içine girişse de halk 6 Eylül 1987'de hakların iadesi yönünde oy kullandı. Yasaklı siyasiler, generallerin en radikal tedbirlerini atlatarak sonunda yeniden siyasete dönmüşlerdi. Ancak Özal, Demirel'in toparlanmasına vakit vermeden genel seçimlere

Turgut Özal pragmatik bir politikacıydı. Başbakan olduktan sonra kendisini tamamen ekonomiye odaklayarak, "kanun ve düzeni" generallere bıraktı. Renkli bir kişiliğe sahip Özal,

rahat davranışları ve farklı bir siyasi kişilik yarattı.

gidilmesine karar verdi. 29 Kasım 1987’de Özal’ın seçim yasasında yaptığı değişiklikler sayesinde ANAP oyların yüzde 36,29’unu ve Meclis’teki sandalyelerin de yüzde 64,9’unu, yani 292 sandalye kazandı. 1983’te oyların yüzde 45,14’ü sadece 211 sandalye getirmişti. Demirel, yeni Özal hükümetini ‘seçim yasası hükümeti’ olarak tanımladı ve hükümet halkın gözündeki meşruiyetini kaybetti. Özal artık parıltısını da kaybetmiş ve 1988 Mart’ındaki yerel seçimlerin sonucuna bakarak bir sonraki genel seçimleri kazanamayacağını anlamıştı. 1983’ten itibaren dört yıllık dönemde ANAP’a olan ilgi azalmış, kayırmacılığa rağmen ANAP’ın oyları yüzde 45’ten yüzde 22’ye düşmüştü. Ağustos 1988’de, Özal kasım ayında bir erken genel seçim yapılmasını önerdi. Referandumla reddedilen bu karar Özal’ın prestijinin daha da azalmasına sebep oldu. Demokratik sürecin ilerletilmesiyle ilgili hiçbir şey yapmıyordu ve askerî yönetimden devralınan antidemokratik yasaların değiştirilmesi için girişimde bulunmuyordu. Sendikalar Kanunu, Yükseköğretim Kanunu, Seçim ve Siyasi Partiler, Basın, Ceza kanunları ile TRT’nin yönetimiyle ilgili kanun değişmedi. Dahası, ‘Özal hanedanı’ adıyla anılan yolsuzluk grubu, şöhretine zarar veriyordu. Bunun üzerine Özal, 1989 Kasım’ında görev süresi dolacak olan Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in yerine geçmeyi düşünmeye başladı. Partisinin Meclis’te yeterli oyu vardı ve önemli olan da buydu. 31 Ekim günü, muhalefetin boykotuna rağmen, partisinin oyları sayesinde Özal, Türkiye’nin sekizinci cumhurbaşkanı seçildi. Cumhuriyet tarihinin ikinci sivil cumhurbaşkanı olarak 9 Kasım’da göreve başladı. Özal’ın yoldan çekilmesiyle, ANAP içinde İslamcılar ile Milliyetçiler tarafından oluşturulan "Kutsal İttifak’ için artık parti kontrolünü ele geçirme yolunda bir engel kalmamıştı.

Özal’ın cumhurbaşkanlık dönemi (1989-1993), siyasi kararsızlık dönemi olarak anıldı. Yeni başbakan Yıldırım Akbulut, cumhurbaşkanının kuklası olarak ülkede pek saygı görmüyordu. Muhalefet, bir sonraki seçimleri kazanır kazanmaz Özal’ı cumhurbaşkanlığından indireceğini açıkladı. Güneydoğu’da giderek büyüyen Kürt isyanı 1990 başlarında Ankara ve İstanbul’daki siyasi cinayetler, İslamcıların seslerinin yükselmesi karşısında yeni bir askerî müdahaleden söz edilmeye başlanmıştı. Martta, TÜSİAD siyasi istikrarın sağlanması amacıyla yeni bir seçim yasasının hazırlanmasını ve seçimlere gidilmesini önerdi, ancak eski cumhurbaşkanı

Kenan Evren, Genelkurmay başkanıyla görüşmek üzere Ankara'ya gelince siyasi tansiyon yükseldi. 9 Nisan'da hükümet, orduya ve polise olağanüstü yetkiler veren anti-terör yasasını çıkararak bu duruma karşılık verdi. Temmuz ayının sonuna doğru MGK, Güneydoğu'daki sekiz ilde ilan edilen olağanüstü halin dört ay daha uzatılmasını sağladı.

Haftalar sonra, 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali, Türkiye'nin durumunu da dramatik bir şekilde değiştirdi. Siyasi kriz o an için unutuldu. Türkiye, uluslararası bir krizin ortasında, özellikle bir yıl önce yıkılan Berlin Duvarı'nın ardından diğer ülkeler karşısındaki konumunu tekrar belirleyebilirdi. Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla stratejik önemini kaybeden Ankara, Körfez Krizi ve Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığa kavuşmasıyla yeniden önem kazandı. Özal, kabineyi atlayarak baba Başkan Bush'un politikasını destekledi. Özal, Amerika ve Avrupa'nın istekleri doğrultusunda hareket etmekle Türkiye'nin kazanacağını düşünüyordu. 7 Ağustos'ta, Irak'tan Akdeniz'e uzanan petrol boru hattını kapatan Ankara, yabancı askerlerin de Türkiye topraklarında konuşlanmasına izin verdi. Ancak, Özal'ın hiç kimseye danışmadan yürüttüğü politikasına karşı çıkan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Torumtay, 3 Aralık'ta istifa etti. Askerler, Özal'ın 'korkakça ve çekingen' olarak adlandıracağı, ihtiyatlı bir yol izlemesini tavsiye ettiler. Yine de, Torumtay'ın istifası Özal'ı biraz dizginledi ve daha güvenli, daha az maceracı bir yol izlemesine yol açtı. Özal, Irak'ın parçalanacağı ve bir Kürt federasyonu kurulacağına inanmış gibiydi. Özal, bu nedenle General Torumtay'dan Musul ve Kerkük'ü alabilmek için olası bir işgalde ne kadar asker kaybedileceğini sordu ancak otuz-kırk bin kadar askerin kaybedileceğini öğrenen Özal işgal fikrinden vazgeçti.

Körfez Krizi, 16 Ocak 1991'de savaşın patlamasına sebep oldu. 28 Ocak'ta ateşkes ilan edildi. Iraklı Kürt mülteci akını, Kürt isyanını ve ekonomik durumu daha da ağırlaştırmıştı. Sonuç olarak, ANAP'ın konumu Demirel'in Doğru Yol Partisi tarafından da zayıflatıldı. Bu arada ANAP, milliyetçi-dinî hizbi ortadan kaldırarak konumunu güçlendirmesi ve Özal'ın yerini doldurması ümidiyle Mesut Yılmaz'ı parti başkanı seçti. Yılmaz, kırk beş yaşında, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunuydu. Yıldırım Akbulut'un tersine modern, kozmopolit, pragmatik bir imaja sahipti. Yabancı dil olarak da Almanca biliyordu. Partinin gittikçe azalan itibarını yeniden kazandırabilecek bir lider profil çizmekteydi. Başbakan Yılmaz,

ekonomi daha kötüye gitmeden yapılacak olan seçimlerin parti için daha büyük bir şans vaat ettiğini düşündü. Bunun üzerine Meclis genel seçimin 20 Ekim 1991'de yapılması için oylamaya gitti.

Seçimler, Yılmaz adına pek de iyi sonuçlanmadı: Demirel'in DYP'si 178 sandalyeyle birinci parti olurken, ANAP sadece 115 sandalye ve Erdal İnönü'nün SHP'si de 88 sandalye kazandılar. Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi ise neo-faşistlerle kurduğu seçim ittifakı sayesinde 62 sandalye elde etti. Bu ittifakın ömrü de çok uzun olmadı. Özal 'sız ANAP hayatta kalmayı bilmiş ve 1960'lardan beri sağın esas lideri olan Demirel ise sonunda yerine kavuşmuştu. Aralarında ideolojik olarak hemen hemen hiç fark olmamasına rağmen sağın iki partisi, güçlü bir hükümet oluşturmak adına da olsa birleşemediler. Birleşerek bir koalisyon oluşturmanın ANAP'a vereceği zararı hesap eden Yılmaz, muhalefette kalmayı tercih etti. Bunun üzerine, Demirel Kasım 1991'de, SHP ile bir koalisyon oluşturdu. Oysa 1970'lerde Demirel, Ecevit'le böyle bir koalisyonu reddetmişti. Demirel-İnönü kabinesi yüzde 48 oy desteğine ve mecliste 266 sandalyeye sahipti. Teorik olarak hükümet, Türkiye'nin problemlerine çözüm getirecek kapasitede, istikrar sağlayacak güçteydi. Üzerinde önemle durulması gereken problem ise ekonomiydi.

EKONOMİK SORUNLAR ÖNE ÇIKIYOR

Türkiye'nin ekonomik gelişimi 1950'lerden beri birkaç radikal aşamadan geçmiştir. Ülke 1950'lerde yaşanan bir on yıllık plansız ekonomi sonrasında ithal ikameci sanayileşme modelini 1960'lar ve 1970'lerde başarıyla uygulamış ve ürettiği mallar için bir iç pazar yaratabilmişti, ancak bu mallar dünya piyasalarında rekabet edemediği için ihracat olanağı bulamadı. Rekabet edebilmek için sendikaların disipline sokulması ve işçi ücretlerinin düşürülmesi gerekiyordu. Tüm bunların parlamenter siyaset ve 1970'lerin koalisyon hükümetleriyle yapılması olanaksızdı. Dolayısıyla, 1980'lerin askerî rejimlerinin temel görevlerinden biri parlamenter siyaseti sonlandırmak iken bir diğeri de 'uluslararası piyasa güçleri' ve küreselleşme etkisinde bir ekonomik gelişme temeli oluşturmaktı. Türkiye daha üretken olmak ve rekabet edebilmek üzere işçilerine daha düşük ücretler ödemek zorundaydı.

Hükümete küresel piyasaya girebilmek için birtakım hayati değişikliklere gitmesi önerildi. Bunların arasında devletin, ülkenin altyapısını hazırlamak, yollarını, iletişimini ve enerji gereksinimlerini karşılamak üzere barajlarını kurmak amacıyla 1930'lardan beri hayati bir rol oynadığı üretimden çekilmesi vardı. Başka gereklilikler kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesini, özel sektörün ve yabancı yatırımcıların üretim sürecinde başrol oynamasını içermekteydi. Devletin aynı zamanda, korunan sanayi dallarından korumayı kaldırması lazımdı, çünkü devletçilik karşıtlarına göre bu dallar zayıf ve verimsizdi, tüketicilere kalitesiz ve pahalı ürünler sunmaktaydılar. Oysa kaliteli mallar ihraç edilebilir ve böylece ülkeye, çok ihtiyaç duyulan döviz kazandırılabilirdi.

Bu politikaların sonuçlarından biri, her zaman dengesiz olagelen gelir dağılımının daha da bozularak zenginleri daha zengin ederken, orta ve alt sınıfları iyice zayıflatması olmuştu. Dünya Bankası'na göre, Türkiye en kötü gelir dağılımına sahip yedi ülkeden biriydi. Türk iktisatçılarına göre, 1980-1986 yılları arasında ücretlerden özel sektöre 30 trilyon lira transfer edilmişti. DPT, on yıl içerisinde Türkiye GSMH'si içinde ücretlerin oranının 1977'de yüzde 36'dan 1987'de yüzde 18'e gerilediğini hesapladı.

Halkın çoğunluğunun acı hissetmesine (bir sosyal güvenlik ağı olmadığından) karşın 1980'lerin ekonomi politikaları dikkate değer sonuçlar doğurdu. Enflasyon düştü, döviz ve yabancı mallar bulunmaya başladı. Karamsar geçen 1970'lerin sonlarından sonra, ülkedeki hava ferah ve iyimserdi. Basın bir 'ihracat mucizesi'nden bahsediyordu, çünkü 1979'da 2,3 milyar dolar olan ihracat rakamları, 1988'de 11,7 milyar dolara yükselmişti. Bu 'mucize'nin bir sebebi, savaşan taraflardan her ikisinin de Türk mallarına ilgi gösterdiği 1980-1988 İran-Irak Savaşı'ydı ve bir süre için Türkiye'nin Ortadoğu'ya olan ihracatı ana pazarı olan Avrupa'ya ihracatını geçmişti. Ekonomide yozlaşma, bu yıllarda, devletten teşvik alabilmek için firmaların 'hayalî ihracata girişmeleri çerçevesinde, salgın hale getirmişti.

İhracat teşvikleri, Anadolu'daki küçük işletmelerin zararına Türkiye'nin batısındaki büyük holdinglerin işine yarıyordu, oysa bu küçük işletmeler arasında birleşmeler başlamış ve İstanbul ile Marmara bölgesinin büyük kapitalist iştirakleriyle rekabet edebilecek holdingler ortaya çıkartmıştı. Bu işletmeler 'Anadolu kaplanları' olarak biliniyor ve bunlar TÜSİAD gibi kurumlara muhalif olan Erbakan'ın Refah Partisi'ni destekliyorlardı.

Anadolu Kaplanları, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği’ni (MÜSİAD) kurdular: kısaltmadaki ‘M’nin aslında ‘Müslüman’ kelimesi için kullanıldığı bilinmekteydi; ‘Müstakil’ laikleri kandırmak amacıyla oradaydı. Bu arada, Koç ve Sabancı gibi holdingler de büyüyerek, Türkiye’nin kendinin yatırıma ihtiyacı varken Balkanlar, Rusya ve Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında Orta Asya Türk cumhuriyetlerine yatırım yaparak, ‘küresel etki’ diye adlandırılan konuma erişmişlerdi. 1992 yazında, Cumhurbaşkanı Özal, Karadeniz devletleri arasında işbirliğini sağlamak üzere bir konferans düzenledi. Bu aslında, Türkiye Özal’ın istediği türden bir rolü oynamaya yetecek kaynaklara sahip olmasa da iyi bir fikirdi. Bu, ‘ekonomik Darwincilik’ zamanıydı -en sağlam olan ayakta kalabilirdi;

küçük veya zayıf olanlar ya ortadan kalkıyor ya da şirket birleşmeleri aracılığıyla yutuluyorlardı.

Türkiye, İran'daki devrim (1978-1979) ve Sovyetler’ in Afganistan’ı işgali (1978) sonrasında ‘İkinci Soğuk Savaş’ta stratejik bir değer halini almıştı. 1981'de Yunanistan’da Andreas Papandreu’nun sosyalist partisinin muhafazakârların neredeyse elli yıl süren iktidarını sonlandırarak seçimleri kazanması, Türkiye’nin Amerikan politika belirleyicileri gözündeki değerini artırdı. Özal, kendi politikalarının Türkiye’ye -kendi sözleriyle- ‘köşeyi döndürdüğünü’, ‘çağ atlattığını’ ve Türkiye’nin ‘Batı Asya’nın Japonya’sı’ olma yolunda ilerlediğini belirtti. Ancak tüm bunlar bir aldatmacaydı, çünkü sanayi yatırımları aslında hizmet sektörüne oranla azalmıştı ve bu da -en iyi tabirle değişken bir endüstri olan- turizmi temel bir döviz kaynağı yapmıştı. Zenginleşenler girişimciler değil rantiye sınıfıydı. Sözde ekonomik mucize servis bedeli hükümet için bir kâbusa dönüşmüş olan devasa bir dış borç tarafından karşılanmıştı. Öte yandan Türkiye’nin borçlarını 1995’e kadar ödemesi düşünülüyordu ama sonuçta bunu da yapamadı. 2002’de bile bunları ödeyememişti. Ankara Ticaret Odası, bir araştırmasında son yirmi yıl içinde ülkenin faiz olarak ülkenin ekonomik geleceğini tehdit edecek kadar büyük rakamlar ödediğini hesapladı.

TÜRKİYE’NİN DEĞİŞEN SOSYO-EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

Bununla birlikte yine de, Türkiye'nin toplumu ve ekonomisi Özal döneminde dönüşüme uğradı. Türkiye, hükümetten isteklerde bulunup bu isteklerin gerçekleştirilmesini sağlayacak kentli nüfusun onda birine hizmet veren bir tüketim toplumu oldu. Her ne kadar medya -özellikle de televizyon- reklamları tüketim mallarını en fakirlere kadar getirse de, yeni zenginler için her şey mevcuttu! Otomobiller -özellikle de ithal otomobiller- birer statü simgesi oldu; tıpkı sanat eserleri, antikalar ve eski kitapların oldukları gibi. Yine de, durmadan artan pahalılık yüzünden nüfusun ücret ve maaşla geçinen büyük çoğunluğu zar zor geçinmeyi başarıyordu. İşe girme ölçütleri de değişiyordu: Üniversite mezunları artık düşük maaşlarla devlet kurumlarında çalışmak değil, maaşların yüksek olduğu ve gelecekten umut vaat eden özel sektörde, özellikle de yabancı firmalarda çalışmak istiyorlardı. Üniversiteler bu yeni müşteri kitlesine hizmet edip özel sektörün aralıksız olarak ihtiyaç duyduğu şirket müdürleri yetiştirmek üzere özelleştirildi. Bu sınıf için geçerli dil İngilizceydi ve Türk basınında bu işler için verilen ilanlar bile -çoğunluğun bilmediği- İngilizce olarak veriliyordu.

Turgut Özal, yorucu geçen Orta Asya Türk cumhuriyetleri turu dönüşünde, 17 Nisan 1993'te öldü. 16 Mayıs'ta Meclis tarafından seçilen Süleyman Demirel, Özal'ın yerine cumhurbaşkanı oldu. Demirel, eğer Doğru Yol Partisi yönetimini partiye tanıttığı Tansu Çiller'e verirse parti üzerindeki kontrolünü sürdüreceğini düşünmüştü. Parti başkanlığı için Çiller ilk akla gelen seçim değildi, çünkü partiye yeni katılmış ve görece gençti, üstelik ortada daha eski ve liderlikte daha iddialı birçok kişi vardı. Ancak, Çiller genç, kadın, çekici, rakiplerine karşı daha iyi eğitimli olma avantajlarına sahipti. Sadece bir iktisatçı değildi, aynı zamanda İngilizce ve Almancayı akıcı konuşuyordu. Kozmopolit bir görüntüsü vardı ve Batı'yı iyi tanıyordu. Dünya çapında seçmenler genç, dinamik liderleri tercih eder gibiydiler ve Türkiye de buna bir istisna oluşturmuyordu. Genç bir Mesut Yılmaz ANAP'ı Özal'dan devralmıştı ve İnönü'nün SHP'si de, Eylül 1993'te İnönü'nün yerine daha genç bir lideri, Murat Karayalçın'ı seçmişti. Bir kadını DYP'nin başına seçmek ve böylece gelecek seçimlerde partinin durumunu iyileştirmek siyaseten de anlamlıydı. Rakiplerinin niteliklerine karşı koyabilecekti; özellikle de seçmenlerin yarısını oluşturan kadınlar arasında. İş dünyasının Çiller'e verdiği açık destek de yadsınamazdı. Üstelik Çiller'in muhtemel başarısı, ilham için geçmişe bakarmış gibi duran

İslâm dünyası içinde ileriye bakan bir Müslüman ülke olarak Türkiye'nin Batı'daki imajını da güçlendirecekti.

Çiller, kamuoyu gündemine 1980'lerin sonlarında Turgut Özal'ın ekonomi politikalarını eleştirerek girdi. İş âleminde elde ettiği destek onun Süleyman Demirel'in çevresine iktisadi konularda bir danışman olarak girmesini sağladı. Siyasete girmeden önce Amerika'da New Hampshire ve Connecticut üniversitelerinden aldığı derecelerle İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi'nde ekonomi dersi vermekteydi. Böylece, parti kongresinde erkek rakiplerini alt etti, partinin lideri ve Türkiye'nin ilk kadın başbakanı oldu.

Çiller'in SHP'yle kurduğu koalisyon hükümetine 25 Haziran 1993'te güvenoyu verildi ve Çiller ülkenin kaderini ellerine aldı. Koalisyondaki küçük ortak olarak SHP, sağcı bir liderin siyasetini desteklediğinden sosyal demokratların ülkedeki imajı sarsılmaya başladı. Sosyal demokratların programı, sisteme meydan okumaya yetmeyecek kadar çekingen ama ülkenin iş dünyasının tutucularınca kabul edilemeyecek kadar da gözü pekti. Hızlı bir büyüme üzerine kurulu program 1990'ların ekonomik kriziyle başa çıkmaktan âcizdi. Dolayısıyla Çiller'in programının karşısında hiçbir engel yoktu. Başarısı, Türkiye'nin ekonomi, Avrupa Birliği'ne girmek ve Kürt sorununun sonlandırılması gibi birçok sorununa yanıt bulmasına bağlıydı. Türkiye, Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) isyan başlattığı Ağustos 1984'ten beri sıkıntılı günler yaşıyordu. Bu savaş yılda yaklaşık 7 milyar dolara patlıyordu. Muhafazakârlar savaşa bir çözüm bulamazlarsa, İslâmcılar kenarda onlara meydan okumak üzere bekliyorlardı.

KÜRT SORUNU

Bugünkü şekliyle Kürt sorunu, 1960'larda Doğu halkının daha geniş kültürel özgürlük isteyip devletin asimilasyon politikasını sorgulamaya başladığı yıllarda ortaya çıktı. Kürtlerin istekleri, Ankara'nın özellikle çok partili siyaset döneminde göz ardı ettiği, bölgenin geri kalmışlığı üzerinde odaklanıyordu. Demokrat Parti tarafından desteklenen serbest piyasa ekonomisi büyük toprak ağalarına, aşiret reislerine ve varlıklı köylülere yaramıştı. Köylülerin kendi topraklarını ekmeyi başaramadığı ve bundan ötürü buraları satıp, ırgat oldukları bu dönemde, topraksızlık daha da arttı.

İsyanın başladığı 1984 yılında yapılan bir araştırma, Diyarbakır'daki köylü ailelerinden yüzde 45'inin ve Urfa'dakilerin yüzde 47'sinin toprağı olmadığını gösteriyordu. Özel sektördeki sınaî üretimi dünya piyasalarına mal yollanacak limanlara yakın olan Batı Anadolu'da yoğunlaşmıştı. Sonuçta, Doğu ve Güneydoğu'da yüksek derecede işsizlik vardı ve insanlar -Kürtler ve Türkler- genelde 'feodal' olarak tanımlanan koşullarda yaşıyorlardı.

1960'larda Kürt aydınları, Türkiye İşçi Partisi ve ortanın solundaki Cumhuriyet Halk Partisi aracılığıyla çabalarını sürdürürlerse mücadelelerinde başarılı olacaklarını düşündüler. Ancak, Türk siyasal eliti, özellikle de askerî kesim, ordunun devlete karşı her türlü başkaldırıyı bastıracağını ve bunun 'ayrılıkçılık' ve bölücülük olduğunu düşünerek bir siyasal çözümü desteklemeyi reddettiler. 1920'deki ölü doğan Sevr Antlaşmasından beri Türkler, hep Sevr kompleksiyle yaşıyorlardı. Bu siyasal elit, Batı dünyasının milliyetçiler karşısında yenildiğini hiç unutmadı. Bunlara göre Batılılar, 1920'de uygulatamadıkları koşulları şimdi bir Kürt devleti kurdurma ve Ermenilere toprak talebi şeklinde sürekli dayatıyorlardı.

Başlangıçta, yönetimde söz sahibi olanlar Kürt başkaldırımı askerî yöntemlerle çözülebilecek önemsiz bir iç sorun olarak gördüler. 1980'lerde ise generaller daha sert bir tutum aldılar ve 1983'te Türk'çe dışında herhangi bir başka dilin kullanımını yasaklayan bir yasa çıkardılar. Bu yasa, yalnızca çocuklarına Kürtçe isim vermeleri engellenen Kürtlere uygulandı ve Kürtler genelde Doğu'da güvenlik güçlerinin bakısına maruz kaldılar. Özal bu sorunla siyasi olarak ilgilenmeyi denedi ama ilerleme sağlayamadı: Dille ilgili yasayı yürürlükten kaldırdı; hatta kendinin 'yarı Kürt' olduğunu iddia edecek kadar ileri gitti ama yine de bir sonuç alamadı. Durumla alay edercesine, Meclis'te özellikle SHP'liler arasında birçok Kürt milletvekili vardı ki, bunlar kurdukları Kürt partisi genel seçimlere katılamayınca bunlar da Meclis'e girmek için SHP'ye katılmışlardı.

1991'deki Körfez Savaşı ve Saddam Hüseyin'in yenilgisi sonrasında durum çok değişti. Kuzey Irak özerkleştirildi, Iraklı Kürtler'e bölgenin kontrolü verildi ve bunlar Batılı güçler tarafından korunmaya başlandı. PKK Kuzey Irak'tan modern silahlar edindi ve gerilla kuvvetleri yerine düzenli bir ordu gibi davranmaya başladı. PKK militanları, yaptıkları bir eylem sonrasında Iraklı Kürtlerin kontrolündeki bölgeye çekilebiliyor, bu da

Türk ordusunu PKK üslerini yok etmek amacıyla düzenli şekilde Irak topraklarına girmeye zorluyordu. Ayrıca PKK, Ankara'yı sıkıştırmak amacıyla Kürtler'i kullanan İran, Suriye ve Yunanistan gibi komşu devletlerce de destekleniyordu. 1980'lerde PKK Marksist bir örgüt olduğunu iddia ederken, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında İslâmî jargon kullanmaya başladı. Sorun, aynı zamanda uluslararası boyuta taşındı ve yabancı sivil toplum kuruluşları mücadeleyi izlemeye ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ni Kürt halkının insan haklarını ihlâl etmekle suçlamaya başladılar.

Siyasetçiler mücadeleyi yumuşatmaya çalışırlarken, ordu ve aşırı sağ gerilimi tırmandırdı. 1992'de Başbakan Demirel, hükümetlerin genelde inkâr etmeyi seçtiği 'Kürt gerçeği'ni tanıdıklarını açıklayacak kadar ileri gitti. Aralık 1994'te Türkiye'nin Washington büyükelçisi Washington Post'taki bir başyazıyı yanıtlarken, Kürtler'in Türkiye'de var olan yirmi altı etnik topluluktan sadece biri olduğunu belirtti. Bunlar azınlık değil, ülkenin ortak sahipleriydi. 'Türkiye'deki etnik farklılık Birleşik Devletler'dekine benzemektedir.' Bu açıklama, Türkiye'de resmî erkânın bir bölümünün, aşırı sağın dışlamacı milliyetçiliğini bırakarak içselleştirici bir milliyetçilik/vatanseverlik anlayışına yöneldiğini düşündürtüyordu. İki hafta sonra basın, Başbakan Tansu Çiller'in Atatürk'ün ünlü özdeyişi 'Ne mutlu Türk'üm diyene'nin 'Ne mutlu Türkiye vatandaşıyım diyene' şekline dönüştürülmesini önerdiğini yazıyordu.

Ancak bu tür fikirlerin, askerî harekâta ve ekonomik yıkıma; her yıl binlerce can kaybına sebep olan ve 1992 sonrası artan doğudaki çatışmaya etkisi yoktu, öyle görünüyordu ki bu çatışmanın sürmesinden kazançlı olanlar vardı ve savaştan çıkarı olan bu güçler çatışmanın bitmesini istemiyorlardı. Ordu, bölgede çeyrek milyon asker görevlendirdiği gibi, Kürt aşiretlerinden PKK'yla mücadele için silahlandırılan ve böylece hem para hem de 'iş' sahibi olan korucuları da harekete geçirmişti. PKK'nın yerel destek bulamayarak 'sudan çıkmış balığa' dönmesi için köyler boşaltılıp yıkılmıştı. Böylesi köylerden yaklaşık iki milyon göçmen Anadolu şehirlerine yerleşti. Daha şanslı olanlar, PKK adına bir lobi oluşturdukları ve onun adına ajitasyon yaptıkları Batı Avrupa'ya kaçtılar.

Mart 1993'te PKK lideri Abdullah Öcalan tarafından ilan edilen tek taraflı ateşkes, operasyonları yoğunlaştırarak artık isyanın kökünü kazıyabileceklerini düşünen generaller tarafından bir zayıflık işareti olarak

algılandı. Bunun üzerine Kuzey Irak'a Ocak 1994 ve Mart 1995'te harekât düzenlediler ama sonuca ulaşamadılar. İsyan, bir yandan her yıl binlerce can almaya devam ederken, bir yandan da Türkiye'yi Batı'dan soyutluyordu. Ilımlı Kürt siyasetçilerin siyasi partiler kurarak, seçimlere katılarak ve Meclis'te dertlerini anlatarak siyasal sürecin bir parçası olmalarına da izin verilmedi. Halkın Emek Partisi (HEP) Temmuz 1993'te, tıpkı sonraki benzerleri gibi, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Sonuçta Mayıs 1994'te HADEP (Halkın Demokrasi Partisi) bunun yerine geçti. Bu partilere mensup milletvekilleri 'bölücü faaliyetler' yaptıkları gerekçesiyle siyasal çözüme kapılar kapatılarak hapsedildi. 1990'lar boyunca Kürtler'e Avrupa desteği artarak devam ederken yarım milyon civarında evsiz barksız kalmış Kürt de Avrupa'ya yayıldı. 1998 Haziran'ında Dortmund'daki bir Kürt mitingine, bir eski Danimarka başbakanı, bir eski Yunan bakan ve Yeşiller Partisi katıldı. Sonuçta, PKK askerî açıdan yıprandıkça diplomatik açıdan güç kazandı.

Ankara, 1998'in ekim ayında Suriye hükümetini, Abdullah Öcalan'ı ve PKK'yı Suriye'den sınır dışı etmeye zorladı, sonunda Öcalan'ı Şubat 1999'da Kenya Nairobi'de yakaladı. Öcalan yargılandı ve 29 Haziran 1999'da idama mahkûm edildi. Ceza uygulanmadı, çünkü Ankara kararın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından değerlendirilmesini bekledi. O zamana kadar Avrupa Birliği (AB) Kürt davasına sahip çıkmıştı ve Ankara'dan, Türkiye AB'ye üyelik konuşmaları için değerlendirilmeden önce idam cezasının kaldırılmasında, Kürtler'e Kürtçe eğitim ve iletişim hakkı tanınmasında ısrar etti. 2002 yılında bu iki konu koalisyon hükümetinde ayrılık yarattı ve koalisyonun geleceğini tehdit etti.

PKK'ya karşı savaş, Türkiye'de 'derin devlet' olarak bilinen devlet unsurları ile yasadışı unsurlar -veya 'mafya'arasındaki gayri resmî ittifakı da ortaya çıkardı. Bu, çoğu zaman basında üstü kapalı olarak söz edilen bir ilişki olsa da, 'Susurluk Olayı' olarak bilinen Kasım 1996'daki bir trafik kazasıyla açığa çıktı. Temmuzda bir gazeteci, bir röportajda devletin bir çete olmayı bırakıp, hukukun üstünlüğünü kabul etmesini istediğini söylemişti. Bir Mercedes Balıkesir-İstanbul yolunda bir kamyona çarpıp dört yolcusundan üçü öldüğü zaman, bu gazeteci haklı çıktı. Ölenler, 1970'lerde solcuların katledilmesi olaylarına karışmış bir neo-faşist militan ve artık devletle çalışan bir suçlu olan Abdullah Çatlı, kız arkadaşı, İstanbul emniyet müdür yardımcısı ve devlet güvenliği meseleleriyle uğraşan

Hüseyin Kocadağ'dı. Yaralı olarak kurtulan kişi, PKK'ya karşı koruculuk hareketinde yer alan bir Kürt aşiret reisi ve Tansu Çiller'in DYP'sinin üyesi ve aynı zamanda Urfa milletvekili Sedat Bucak'tı. Devlet görevlileri, suçlular ve neo-faşistler arasındaki gizli anlaşma, ordunun solu ezmek amacıyla bir ittifaka giriştiği 1970'lerde başlamıştı. Bu tür bir dayanışma, 1980 darbesinden sonra gereksiz hale gelmişti ama suçluların 'hayalî ihracat' ve kaçakçılıktan elde ettikleri paralarla devlete sızarak görevlileri satın almaları Özal döneminde yeniden canlandı. Bu işbirliği, daha sonra PKK'ya ve diğer 'devlet düşmanlarına karşı kullanıldı ve bu yüzden de işledikleri suçlar cezasız kaldı.

Olay ülkede büyük infial yarattı ve Türkiye siyasetinde bir diğer dönüm noktası olarak görüldü. Ancak, yıllar içerisinde olaya çok fazla bürokrat ve politikacı karışmış olduğundan, ciddi bir sonuç elde edilemedi. Bununla birlikte, kamuoyu tüm açıklamalara karşın süregiden, devlet ile suçlular arasındaki suç ortaklığından artık haberdardı. Türkiye'nin önünde halledilmesi gereken daha önemli sorunlar var gibiydi ve bunların belki de en önemlisi AB'yle ilişkilerdi.

TÜRKİYE VE AET

Türkiye, Washington'ın önderlik ettiği Batı dünyasına İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra katıldı. Truman Doktrini, Marshall Planı ve NATO bu ilişkiyi güçlendirerek, Türkiye'nin Batı güvenlik düzenlemelerindeki yerini garantiledi. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) şekillendiği 1950'lerde, Ankara, Yunanistan'ı takip edip ekonomik sistemin bir parçası olmak amacıyla AET'ye katılmak üzere başvurdu. 1964'teki Kıbrıs olayları sırasındaki 'Johnson mektubu' sonrasında, Türkiye ABD bağlantısından soğuyarak ve kendini daha fazla Avrupa'nın bir parçası olarak görmeye başladı; Avrupa, artık Türk malları için önemli bir pazar ve yatırım malları için bir tedarik merkezine dönüşmüştü. Yaklaşık olarak üç milyon kişi veya başka bir ifadeyle Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 5'i kadar Türk işçisi Avrupa'ya göçtükçe bağlar daha da sıkılaştı. Ankara AET'yle Ortaklık Antlaşması'nı 1963'te imzaladı. Ancak, Temmuz 1980'de Türkiye'den Yunanistan'la bir arada tam üyelik için başvurması istenildiğinde, Başbakan Süleyman Demirel AET karşıtı İslamcıları memnun etmek ve zayıf azınlık hükümetine desteklerini sağlamak üzere başvuruyu erteledi. Türkiye treni

kaçırırken, Yunanistan, AET’ye ertesi yıl katıldı. O zamandan beri, Türkiye’nin AET’ye -sonraki adıyla Avrupa Birliği’ne- katılma çabaları başarısızlık ve hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Ancak 1 Ocak 1996’da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması Türkiye’nin sözde ‘piyasa güçleri’ne tam bağımlı halde küreselleşme dünyasına girişini belirledi. Gümrük birliğiyle, Türkiye en iyi pazarlık şansını kaybetti, artık AB, Ankara’ya tam üyelik için müzakere takvimi vermeden önce şartlar öne sürebilecekti.

TÜRKİYE’NİN SİYASİ HUZURSUZLUĞU

Türkiye’nin siyasi huzursuzluğunun kökleri ve birçok buna bağlı sorunu çözememesi, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında kurulan siyasal rejimle bağlantılıdır. Generaller, eski siyasetçileri yasaklayıp yeni kurumlar oluşturarak tüm sistemi siyaset dışında tutmayı başardılar.

Eski siyasetçiler Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş’in hakları 1987 referandumuyla iade edilene kadar ülkenin tüm siyasal dokusu değiştirilmişti. Merkez sol ile merkez sağ parçalanmıştı ve sistem dışı partiler, örneğin İslamcılar ve neo-faşistler, kritik bir rol oynamaya başlamıştı. Bu yıllarda, Türkiye, hem merkez sol hem merkez sağ tarafından onaylanan küreselleşme dünyasının bir parçası olmuştu, dolayısıyla da sosyal demokrasi sadece ismi konmuş bir sosyal demokrasiydi. Söylemleri bir yana bırakılacak olursa partiler arasında ciddi bir fark kalmamıştı; bu artık ideolojinin ölümüydü. Ve bu sebeple de farklı partilerden sosyal demokratlar 1990’lar boyunca DYP’yle ortak hükümetler kurabilmişlerdi.

Turgut Özal Nisan 1993’te ölünce, Demirel’in cumhurbaşkanı olma kararı, partisi için bir felâketin habercisi oldu. Tansu Çiller liderliğinde parti hızla geriledi, bunun sonucunda da Refah Partisi 24 Aralık 1995 seçimlerini oyların yüzde 21,38’i ve 158 sandalyeyle kazandı. O sıralarda Çiller’in sırf oylarını arttırabilmek için İran’la savaşa girmeyi bile düşündüğü söyleniyordu!

Seçimlerin sonunda Doğru Yol'un oyları yüzde 19,18’e sandalye sayısı da 135’e düştü; ANAP’ın da oyları yüzde 19,65 ve Meclis’teki sandalye sayısı 132 oldu. Merkez sağ partiler oyların yaklaşık yüzde 40’ını ve toplamda 267 sandalye kazanmışlardı. Belki birleşebilseler istikrarlı bir hükümet

kurabilirlerdi ama liderler arasındaki çekişme yüzünden bu söz konusu değildi. Sosyal demokratlar da oyların yaklaşık yüzde 25'ini kazanmışlardı -DSP yüzde 14,64 ve CHP yüzde 10,71- fakat onlar da liderler arası çekişme yüzünden birleşemiyorlardı. Diğer partiler meclise girmek için gereken yüzde 10'luk barajı geçememişlerdi.

Bir koalisyon hükümetinin kurulması yine zor görünüyordu. İslamcılar bunu başaramadı ancak Çiller de merkez sağı kendi liderliğinde birleştirmeyi denese de o da başarısız oldu. Aslında, Çiller'in yetersiz liderlik vasfı yüzünden DYP de dağılıyor, muhalif hizip Demokratik Türkiye Partisi'ni (DTP) kuruyordu. Siyasetçiler kendi aralarında kavga ederken, basın Hakkâri'de halkın karınlarını çöplüklerden doyurduğunu yazmaktaydı. PKK'ya karşı savaş yüzünden yoksulluk dayanılmaz boyutlara ulaşmıştı.

YENİ SİYASİ KOALİSYONLAR

Sonunda, uzun süreli başarısız pazarlıklar sonrasında, Mart 1996'da Mesut Yılmaz, ANAP ve DYP'nin yer aldığı, Ecevit'in Demokratik Sol Parti'sinin de desteklediği 'Anayol' azınlık koalisyonunu kurdu. Yeni koalisyonun İsrail tarzı dönüşümlü başbakanlık modeli vardı; Yılmaz 1996'da, Çiller 1997'de başbakan olacaktı. Hemen akabinde, Erbakan, Tansu Çiller'i yolsuzluk iddialarını araştırma tehdidiyle sıkıştırmaya başladı. Bir erken seçim uman ve kendi seçmenine yaranmaya çalışan Erbakan, laiklere karşı da kışkırtıcı açıklamalar yaparak İran'ın İslâmî devrimini övdü ve zor ama kaçınılmaz olacağını iddia ettiği bir devrim sözü verdi. Bir İslâm birliği kurmadan önce İslâmî bir NATO, bir İslâmî ortak pazar, hatta UNESCO'nun da bir İslâmî versiyonunu kurma çağrılarında bulundu.

'Anayol' azınlık hükümeti herhangi bir şey gerçekleştirmek için çok istikrarsız bir yapıya sahipti. 1996'nın mayıs ayı sonlarında Ankara'ya gelen bir IMF heyeti, hükümeti devasa bütçe açığı yüzünden her an gerçekleşebilecek bir ekonomik kriz konusunda uyardı. Bu arada Refah Partisi Mesut Yılmaz hakkında gensoru önergesi verdi. Kabine içindeki gerginlikler de devam ediyordu. Sonunda Mesut Yılmaz 6 Haziran'da istifa etti. Kurulması altmış gün süren hükümet sadece doksan gün dayanabilmişti. Buna çok az kişi şaşırmıştı. Yine pek çokları Erbakan'ın bir sonraki koalisyona dâhil edilmesini, yoksa ülkenin bir erken seçime gitmesi

gerektiğini de düşünüyordu. İş çevreleri de İslamcı bir katılım gerçeğini kabul etmişlerdi; ancak bir sonraki koalisyonun Türkiye'yi yeni bir seçim yasasıyla bir erken seçime götüreceğini umuyorlardı. Siyasi istikrarsızlık iktisadi istikrarsızlığa yol açmıştı ve bunun sona ermesi lazımdı, aksi takdirde gözlemciler, yine askeri müdahale ve parlamenter demokrasi için 'erken bir son' tahmin ediyorlardı. Anadolu Üniversitesinin yaptığı bir araştırmaya göre, insanlar siyasetçilere, yerel yöneticilere, özel sektöre, üniversitelere, IMF'ye ve medyaya güvenlerini yitiriyorlardı; sadece orduya olan güven artmaktaydı.

Yılmaz'ın istifasından üç gün sonra, Refah Partisi Meclis'ten Tansu Çiller'in bu kadar büyük bir serveti, bu kadar kısa bir sürede nasıl yaptığının araştırılmasını istedi. Çiller kürsüde yükselen 'köktendincilik' dalgasına karşı kendinin laik Türkiye'nin kalesi olduğunu açıkladı ve İslâmcılarla asla bir ittifaka gitmeyeceğini belirtti. Ancak Erbakan'ın şantajına boyun eğdi ve kendine karşı soruşturmaların dondurulması kaydıyla bir koalisyon oluşturmayı kabul etti. Her zamanki fırsatçı Erbakan bunu kabul etti ve Erbakan'ın başbakanlığındaki 'Refahyol' koalisyonu 29 Haziran 1996'da ilan edildi.

Erbakan'ın başbakanlığı daha başından beri laik güçlerden tepki gördü. Ülkenin büyük holding sahipleri tarafından tekelleştirilmiş olan basının çoğunun saldırısına hedef oldu. Erbakan, bu ülkelere daha önceden ekonomik ilişkileri geliştirme amacıyla gitmiş diğer başbakanların izinden ilerlese de, ağustostaki İran ve diğer İslâm ülkelerine yaptığı gezilerden dolayı eleştirildi. Generallerin ağırlıklı olduğu aylık Milli Güvenlik Kurulu toplantılarını ve -İsrail'le gelişen ilişkiler gibi- politikaları kabul etmek Erbakan için sıkıntı kaynağı oldu. Basın ekimdeki Libya ziyaretinde Albay Muammer Kaddafi Türkiye'nin Kürt politikasını eleştirip azarlayınca, Türk basını Erbakan'ı yerden yere vurdu. Sinirler o kadar gerilmişti ki basın -hatta Mesut Yılmaz bile- darbe duyumlarından bahsediyordu. Ancak, Libya Türk müteahhitleri için önemli bir pazardı ve müteahhitlerin sözcüsü, ödenmeyen alacaklara ve Erbakan'ın gezisi sonrasında yaşanan tartışmalara rağmen kuruluşunun bu ülkede yeni projeler istediğini belirtti: 'Milyarlar değerinde bir pazarı kaybetmek istemiyoruz.'

SÜREN SİYASİ İSTİKRARSIZLIK VE EKONOMİYE ETKİLERİ

Zaten kötü durumda olan ekonomi, siyasi istikrarsızlık yüzünden problemler yaşadı. Ortada bir sermaye kaçışı vardı ve ülkede özellikle yabancı sermaye yatırımı yoktu. İktisatçılar, 70 milyar dolarlık Türk sermayesinin Batı'da yatırıma dönüştürülmek üzere kaçtığını hesapladılar; 45 milyar doların İsviçre'de olduğu sanılmaktaydı. 1995 Eylülü'ne kıyasla 1996'da aynı dönemdeki yabancı yatırım yüzde 63 oranında yani 67 milyon dolar azalmıştı. Merkez Bankası 1996'da, hükümet konusundaki belirsizliğin sonucunda ekonominin daha fazla açık vereceğini öngördü. 1996'da cari işlem açığının 1995'teki 2,3 milyar dolar seviyesinden 6-7 milyar dolara yükseleceği, 1995'te GSMH'nin yüzde 6,5'ini oluşturan kamu sektörü borçlarının da GSMH'nin yüzde 9-10'una yükseleceği tahmin ediliyordu. Yılsonuna kadar Türk lirası, dolar karşısında yüzde 65 değer yitirmişti; bu değer 1995'te yüzde 35'ti. 1995'te bir dolar 59.500 lirayken, liranın değeri giderek düştü ve bir doların karşılığı 107.500 liraya yükselirken, yeni binyıl başındaki dört yılın sonunda bir dolar 1 milyon 700 bin lira oldu.

Erbakan askeri marşlarla karşılandığı partisinin kongresinde generallerle ilişkilerini düzeltmeyi denedi. Müslüman ve laik Türkiye'yi Batı'dan uzaklaştırmaya çalıştığını inkâr ederek, Türkiye'nin sadece kendi bağımsız dış politikasını izlediğini iddia etti. Hatta İslamcılar laik ve İslamcı karşıtı Cumhuriyet'in kurucusuna karşı kin beslediklerinden, muhalefetteyken yapmadığı bir şeyi yaparak Anıtkabir'i ziyaret etti. Basın, hükümetin, İslamcıların yabancı ve Türk kültürüne ters bulduklarından aykırı baktıkları baleye ve operaya ayrılan ödeneğin yüzde 129 artırıldığını belirtti. Erbakan'ın çeşitli ülkelere yaptığı yurtdışı gezileri, özellikle de İran gezisi, Washington'ı rahatsız etmişti. Erbakan ABD'nin gönlünü almak istiyordu. Sonuçta, Aralık 1996'da devlet bakanını Washington'a, 'dostumuz Amerika'ya kendimizi daha iyi anlatabilmek amacıyla' gönderdi; Fehim Adak'ın önemli konuları tartışması, işbirliğini artırması ve Amerikan politika belirleyicilerinin kuşkularını gidermesi bekleniyordu.

Erbakan'ın laikleri ve ABD'yi memnun etme çabaları; partinin artık ılımlı olan yönetimi ile seçimleri kazanmak için dayanağı olan militan destekçileri arasındaki geniş uçurum nedeniyle, her iki cephede de başarısız kalmaya mahkûmdu. Liderlik kadrolârı Anadolu burjuvazisinin -Anadolu kaplanlarının- 1980'lerden beri elde ettiği kazançlar sayesinde ılımlı ve merkezci oluyordu; 'kaplanlar' küreselleşmenin faydalarından yararlanmak

istiyordu ve bu ise yalnızca partileri iktidardaysa mümkündü. Öte yandan, partinin alt kadroları bu yıllar süresince yalnızca ekonomik zarara uğramış ve isteklerinde radikal kalmıştı. Erbakan radikalizme sahte bir bağlılık göstermeye devam ederken, İslâmî ortak pazar ve NATO'dan ve G-7 olarak bilinen Batılı zengin devletlerin dışında onların etkisini azaltmak amacıyla kurulacak bir İslâmî G-8'den bahsetmekten memnunluk duyuyordu.

1997 Şubatı'nda, Ankara'nın Sincan ilçesinin Refah Partili belediye başkanı, Kudüs'ün İsrail'den kurtarılması çağrısı yapmak üzere bir 'Kudüs Gecesi' düzenledi. İran büyükelçisi çağrılmıştı, büyükelçi laiklik karşıtı beyanlarda bulunarak Türkiye'de İslâmî hukukun kurulmasını istedi. Aynı anda dinleyici grubu da İsrail'e karşı silahlı mücadelede bulunan iki İslâmî grup olan Hamas ve Hizbullah lehinde gösteri yapmaktaydı. Türkiye'deki laik güçler başkente bu kadar yakın bu miting yüzünden çileden çıktılar ve generaller bir uyarı olarak Sincan'a tanklar yolladı. Belediye başkanı tutuklandı, İran büyükelçisi istenmeyen kişi (persona non grata) ilan edildi ve Refah Partisi'ne karşı bir soruşturma başlatıldı. Refah Partisi, generallere İslâmî hareketi engellemek için bir bahane yarattı ve onlar da bu fırsatı kullanarak yumuşak veya 'post modern darbe' denebilecek bir eyleme giriştiler.

LAİKLER VE İSLÂMCILAR

Milli Güvenlik Kurulu 28 Şubat 1997 günü Erbakan başkanlığında toplandı. Siyasi İslâm'ın Kürt milliyetçiliğinden bile daha tehlikeli olduğu ilan edildi ve Erbakan yirmi maddelik bir önlem planını kabul etmek zorunda kaldı. Program, siyasal İslâm'ın etkisini, destekçilerini devlet mekanizmasından uzaklaştırmak ve generallerin 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında 'sol ideolojiler'in yayılmasının önüne geçebilmek için yaygınlaşmasına onay verdikleri imam-hatip okullarını engellemek amacıyla tasarlanmıştı. Ağustosta zorunlu temel laik eğitimi beş yıldan sekiz yıla çıkaran bir yasa kabul edildi. Bu yasanın amacı siyasal İslâm'ın Türk alt ve alt-orta sınıf gençleri üzerindeki etkisini azaltmaktı. Bu önlem, tüm Türkiye'de gösterilere sebep oldu, çünkü halkın belli kesiminin, çocuklarının kendi yönlendirmeleri doğrultusunda eğitim görmesini engelliyordu.

Başbakan Erbakan'ın konumu savunulamaz hale geldi ve 18 Haziran 1997'de istifa etti. Umudu, Cumhurbaşkanı Demirel'in Tansu Çiller'i

başbakan ataması ve Refahyol hükümetinin devam etmesiydi. Fakat Demirel görevi Çiller yerine Mesut Yılmaz'a verdi ve Refah Partisi hakkında soruşturma açıldı. İslâmcılar partilerinin kapatılacağını anladılar ve böylece 1997'nin aralık ayında, Recai Kutan liderliğinde Fazilet Partisi (FP) adında yeni bir parti kurdular; ocak ayında Anayasa Mahkemesi Refah Partisi'ni kapatarak, mallarına el koydu ve Erbakan ile partinin önde gelen yöneticilerine beşer yıllık siyaset yasağı getirdi. Her İslamcı parti kapatıldığında, halefi daha ılımlı ve daha az İslamcı olduğunu iddia ediyordu. Nitekim 1998 Mayıs'ına gelindiğinde Kutan, Erbakan'ın sert İslâmcılığını terk etmiş ve artık NATO'dan çıkmaktan, İslâmî bankacılığı yerleştirmekten bahsetmez olmuştu. İslamcıların da orta yolcu politika hayatına katılmaya hevesli olduklarının bir gösterisi olarak, Atatürk'e saygılarını sunmak için Anıtkabir'e de gitti.

Tüm bunlara rağmen, Fazilet Partisi de Haziran 2001'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Özellikle türbanı teşvik etme kampanyasıyla laik devlete karşı çıkma olayında oynadığı rol için köktendinciliğin bir merkezi olarak tanımlandı. Temmuzda Erbakan taraftarları Saadet Partisi'ni kurarken, ağustosta Fazilet Partisi içindeki reformcular, laik olduğunu iddia ettikleri Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurdular. Ancak, partinin lideri, İstanbul eski belediye başkanı, halk arasında din kışkırtıcılığı yapmak ve laiklik ilkesini çiğnemek suçuyla hapse girmiş olan Recep Tayyip Erdoğan'dı. Erdoğan kısa sürede en popüler lider oldu ve anketler partisinin bir sonraki seçimleri kazanacağını gösterdi.

Mesut Yılmaz'ın liderlik ettiği ve DSP ile DTP'nin de katıldığı koalisyon, Kasım 1998'e kadar sürdü. Yılmaz, muhalefetin yolsuzluk ve 'mafya'yla ilişkilerini sorguladığı bir gensoru sonrasında istifa etti. Koalisyon hükümeti temmuzda seçimlerin 25 Nisan 1999'da yapılmasına karar vermişti. Ancak, yolsuzluk iddialarıyla zedelenmemiş ender siyasetçilerden Ecevit, 11 Ocak 1999'da bağımsızlarla, ülkeyi seçime taşıma görevini üstlenen kendi koalisyonunu kurmayı başardı. 15 Şubat'ta PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da ele geçirilmesi, ülkedeki havayı değiştirdi ve milliyetçilerin bir sonraki seçimlerdeki şansını artırdı.

Türkiye'de esmeye başlayan milliyetçi hava, Nisan 1999 seçimlerinde neden Demokratik Sol Parti ile Milliyetçi Hareket Partisi'nin en fazla oy aldığını açıklar. Sonuçlar bir siyasal deprem olarak görüldü: DSP ve MHP

kazananlar olurken ANAP, DYP ve CHP yıkıldılar. Türkiye aşırı sağa yönelmişti. Her ne kadar İslâmcıların oyları 1995'teki yüzde 19 seviyesinden yüzde 15,94'e düştüyse de, yerel seçimlerde çok başarılı olarak Türkiye'nin büyük şehirlerinin belediye başkanlıklarını kazandılar. Kürt yanlısı parti HADEP ise ulusal düzeyde başarısız oldu ama Güneydoğu Anadolu'da Diyarbakır, Bingöl, Hakkâri, Siirt ve Şırnak kentlerinin belediye başkanlıklarını kazandı. Sonuçlar, MHP'nin hükümete katılması durumunda çatışmanın kutuplaşacağını gösteriyordu.

Ecevit kendini ateşli bir milliyetçi olarak yeniden yaratmış ve solculuğunu bir kenara bırakmış, öte yandan MHP aşırı milliyetçiliğini ön plana çıkarmıştı. Ecevit'in seçim başarısı solun başarısı değildi, Ecevit artık 1970'lerde yaptığı gibi sistemi değiştirmekten bahsetmiyordu; kendini Avrupa'daki solcu eğilimle de özdeşleştirmiyordu. Merkez sağ -ANAP ve DYP- çökmüşlerdi, çünkü seçmenler artık bu partiler ile liderleri hakkındaki yolsuzluk iddialarından ve bunlar arasındaki didişmeden bıkmışlardı; ya İslamcılara veya 1999'da olduğu gibi milliyetçi sağa oy veriyorlardı. Seçmenlerin Çiller ve Yılmaz'a karşı öfkesi MHP'nin başarısını getirmişti.

Bir sonraki koalisyon kurulduğunda, bunun görünüşte merkez solda yer alan DSP'den, merkez sağdaki ANAP'tan ve aşırı sağdaki MHP'den oluşması sürpriz olmadı. Hükümetin temel sorunu ekonomiydi ve Ecevit, 30 Mayıs'ta 'Ekonomimiz ciddi bir sorunla karşı karşıyadır. Siyasal istikrarsızlık, dünya krizi ve 30 milyar dolar düzeyindeki dış borç ödemesi Türk ekonomisinin bir darboğaza girmesine neden olmuştur. Ekonomiyi en kısa sürede canlandırmak zorundayız' diyordu. Teşhis başarılı görünüyordu, bu arada koalisyon istikrar ve bir arada çalışma arzusu vaat ediyordu. İş dünyası hükümeti desteklerken, generaller de orduyu güçlendirmeye yöneldi. Silah sanayiine yatırım yapılmasını istiyorlardı. Bu alandaki teknolojiyi ise İsrail'in sağlaması bekleniyordu. Gelecek on yıl içinde 150 milyar doların üzerinde yatırımla Türkiye bölgedeki en önemli askerî güç olacaktı. Türkiye'nin AWACS uçakları ve 561 helikopteri olacak, bölgedeki en büyük filoyu oluşturacaktı. Türkiye'nin ABD'deki büyükelçisi Baki İlkin silah alımlarıyla ilgili bir soruya, 'Ordumuzu daha büyük hareket kabiliyetine ve acil müdahale kuvvetlerine sahip olması için yeniden yapılandırıyoruz. Balkanlar'da, Kosova'da, Gürcistan'da iç sıkıntılarla, Kafkaslar 'da krizlerle çevrilmiş durumdayız ve Irak'taki gelişmeleri

izliyoruz' cevabını verdi. Yılların politikacısı Hüsamettin Cindoruk ise bunu 'Türkiye askerî cumhuriyet görüntüsünden kurtulamadı' diye tanımlıyordu.

17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 meydana gelen depremler, Türkiye'nin ekonomik planlarını sekteye uğrattı. Devletin bu trajediye tepkisi o kadar sönük kaldı ki, insanlar depremlerin Türkiye'nin siyasal yaşamında bir dönüm noktası olduğuna inandılar. Sivil toplum felakete enerjik bir biçimde karşılık verip, kendine yeterli ve iddialı hale gelirken, devlet zayıfladı. Fakat işin böyle gitmeyeceği anlaşılıyordu; bunun üzerine devlet kendini yeniden güçlendirdi. Ama yine de hükümetin depremin yarattığı zararı karşılamadaki girişimleri zayıf kaldı. Bu arada belki 'deprem diplomasisinden kaynaklanan, iki dışişleri bakanı arasında bir dostluk yaratan Türk-Yunan ilişkilerindeki gelişme olumlu bir sonuç doğurmaktaydı. Ancak iki hükümet arasındaki asıl sorunlar -Ege anlaşmazlığı ve Kıbrıs- halledilmeden kaldı.

Üç partili koalisyon iyi çalışıyormuş gibi görünüyordu; ancak ortaklar Demirel'e, döneminin bittiği 5 Mayıs 2000'den sonra ikinci bir dönem cumhurbaşkanlığı verecek şekilde Anayasa'yı değiştirme konusunda anlaşamadılar. Ancak aynı partiler Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'i Türkiye'nin onuncu cumhurbaşkanı olarak seçme konusunda ise görüş birliğine vardı. Sezer, Kürt hakları ve siyasal İslâm gibi konularda fikir özgürlüğü sunmak amacıyla 1982 Anayasası'nın değiştirilmesi taraftarı bir liberaldi. Serbest fikirliydi ve çoğu zaman kendini seçen partileri memnun etmeyen tutumlar takındı. 2001 Şubatı'nda, bu nitelikleri başbakanla bir kavgaya sebep oldu, bu da Cumhuriyet tarihinin en ciddi ekonomik ve siyasal krizine yol açtı.

AB ÜYELİĞİNİN ARTAN ÖNEMİ

Avrupa Birliği'ne girmek hükümetin görevi olmuştu. Ekim 1999'da bir AB komisyonu, 'Kopenhag Kriterleri' olarak bilinen ve ekonomide reformu, insan hakları ve azınlıkların yani Kürtler'in korunmasını da içeren kriterleri yerine getirmek şartıyla Türkiye'nin üye adayı olarak değerlendirilmesini önerdi. Ayrıca koalisyon hükümeti IMF'nin yüzde 25 enflasyon oranını düşürmek ve bütçe açığını küçültmek için askeri harcamalarda kısıntı öngören acı reçetesini de kabul etti. Üç ortak, idam cezası konusunda

harekete geçmek için önce Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Öcalan davasındaki kararını beklemeyi kararlaştırdı. MHP lideri Bahçeli, partisindeki muhalefete ve Öcalan'ın idamına yönelik isteklere rağmen, Ecevit'in düşünce biçimini benimsemişti. Ancak, 21 Ekim'de akademisyen-gazeteci Ahmet Taner Kışlalı'nın öldürülmesi demokratikleşmeye ve Avrupa'yla yakınlaşmaya bir darbe olarak düşünüldü. Geçmişte buna benzer cinayetler işlenmiş ve katilleri hâlâ yakalanamamıştı.

AB'nin üyelik için koşullarını kabul etme konusu, liderlerin fedakârlıklarına rağmen koalisyonu böldü. Güçlü bir hükümet, AB bunları istediği için değil, ancak reformlar Türkiye'yi demokratik bir topluma dönüştüreceği, modern dünyayla aynı düzeye getireceği, toplumsal barış sağlayacağı gerekçeleriyle reformları uygulardı. Ancak, Türkiye'de böyle bir hükümet yoktu. Ülke, daha 1996'da üyelikle birlikte gelen önemli getiriler olmadan Gümrük Birliği'ne katılırken önemli özverilerde bulunmuştu ki, üyelikte o yüzden bu kadar hayatiydi. Anketler; halkın yüzde 60-70'inin AB'ye katılmaktan yana olduğunu ama Avrupa'nın Müslüman Türkiye'ye bakışı konusunda karamsarlık taşıdığını gösteriyordu. Bir 'Hıristiyan kulübü' hiç Müslüman bir ülkeyi üye olarak kabul eder miydi? Buna askerlerin yanıtı değişiyordu: Bir emekli General AB üyeliğinin Türkiye tarihine karşı olduğunu, Kemalist devrimle çatıştığını söylerken Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kıvrıkoğlu 'AB'ye katılmak bir jeopolitik ihtiyaçtır' şeklinde görüş bildiriyordu. Generaller; AB'nin ordunun Avrupa'da olduğu gibi sivillerin denetimine girme isteğine karşıydılar. Başbakan Ecevit bu nedenle TÜSİAD'ın Milli Güvenlik Kurulu'ndaki generallerin rolünü ortadan kaldırmak veya azaltmak yolundaki önerisini reddetti. Büyük sermaye AB'ye katılmaktan yanaydı. Büyük sermayenin politik lobisi olan TÜSİAD da Türkiye'nin küresel pazarda rekabet edebilecek firmalara ihtiyacı olduğu inancından yola çıkarak bankaların ve şirketlerin birleşmeleri gerektiği konusunda ısrarcıydı.

Ecevit'in başbakanlığındaki koalisyon, hiç yoktan bir fırtına patlayıp Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik krizi ortaya çıkana kadar son beş yılın en uzun ve istikrarlı hükümeti olarak yirmi bir ay sürmüştü. 19 Şubat 2001'de Ecevit Cumhurbaşkanı Sezer'le, Sezer'in kendini kabinedeki yolsuzlukları görmezden gelmek ve soruşturmaları engellemekle suçlayınca, bir kavgaya girişti. İddiaya göre koalisyonda yolsuzluk yaygındı

ve kendisi yolsuzluğa bulaştırılmayacak olan Ecevit, kabinesinde yolsuzluğa karışmış bakanlara göz yumuyordu. Başbakan toplantıdan ‘Bu ciddi bir krizdir’ diyerek öfkeyle ayrıldı. Sözleri finans piyasalarında bir hareketlenme yaşattı ve koalisyonun dağılacağından endişe eden yatırımcılar yüzünden birkaç dakika içinde hisse senetleri yüzde 7 değer kaybetti. Faiz oranları neredeyse yüzde 3.000 arttı ve Merkez Bankası yatırımcılar liradan kaçıp dolar ve euro’ya yatırım yaparken yaklaşık -döviz rezervlerinin beşte biri olan- 5 milyar dolar kaybetti. Bu, yatırımcıların yatırımlarını alıp daha güvenli piyasalara kaçmalarını sağlayan düzenlemelerin bir sonucuydu. Türkiye’nin malî durumu bir süredir zayıftı ve Ecevit’in sözleri zaten kopacak olan fırtınayı tetiklemişti.

Kasım 2000’de Ankara’ya 11,4 milyar dolar vermiş olan IMF duruma yeniden müdahale etti ve Dünya Bankası başkan yardımcılarından Kemal Derviş, ekonomiden sorumlu bakan olarak, iktisadi ve malî reformları denetlemek üzere Türkiye’ye gönderildi. Hükümet Türk Hava Yolları, Petrol Ofisi, PETKİM, BOTAŞ, Vakıfbank, TEDAŞ ve TEKEL gibi işletmelerini özelleştirmeyi kabul etti. Tüm bu özelleştirmelerden, eğer alıcı bulunabilirse, 10 milyar dolar civarında bir gelir bekleniyordu.

Devam eden ekonomik krizin, Ocak 2000’de başlatılan istikrar programının ve IMF reçetesinin daha şimdiden toplumun büyük kesimi üzerinde olumsuz etkileri olmuştu. Genel durum bu yeni krizle daha da kötüleşti. İlaç firmaları Türkiye’ye ilaç ithalatını kestikleri için insanlar ilaçsızlıktan ölüyorlardı. Fabrikalar kapanıp durduğundan büyük işsizlik vardı ve küçük işletmeler, sıkı krediler, enflasyonu düşürmek amacıyla yavaşlayan üretim ve yüksek vergiler arasında sıkışıp kalmışlardı.

Bazı MHP’li bakanlar ekonomik reformların uygulanmasını engelleyince, işlerin yürümesi için Dünya Bankası’nın baskı uygulaması gerekti. Durumdan endişeli olan Milli Güvenlik Kurulu, ekonominin daha da kötüleşmesi durumunda bir toplumsal patlama olasılığını değerlendirdi. Daha şimdiden zenginlerin savurganlığını eleştiren, “Yağmacılar burada, işçiler nerede?’ ve ‘Patronlar burada, işçiler nerede?' gibi sloganların duyulduğu gösteriler düzenleniyordu. Ortada, koalisyonun krizi atlatamayacağı ve yeni seçimler için bir geçici hükümet kurulacağı söylentileri dolaşıyordu. Sonuçta, 16 Temmuz’da Ecevit, geçici teknokratlar hükümeti söylentilerinin demokrasiye güveni zedelediği ve piyasanın koalisyonun IMF reformlarını uygulama becerisine olan güvenini sarstığı

uyarısında bulundu. Ertesi gün, Kemal Derviş'e ve IMF reformlarına itiraz eden MHP'li Ulaştırma Bakanı Enis Öksüz istifa etti.

Türkiye'nin ekonomik sorunları için kısa vadeli bir çözüm yoktu, insanlar protestolarına ve acı çekmeye devam ettiler. Piyasalar yeniden düşmüş ve Amerikan doları 1,5 milyon lira seviyesine çıkmıştı. Asgarî ücretin 100 milyon lira olduğu ortamda, sendikalar dört kişilik bir ailenin yoksulluk sınırının işçileri yoksulluk içinde yaşamaya zorlayarak 797 milyon liraya çıktığını hesapladılar. Kasım ayında Türkiye'nin her yanından işçiler Ankara'ya yürüyerek 'işsizlik, yoksulluk, yolsuzluk ve savaş'ı protesto ettiler. Başbakanlık konutunun önünde üç çocuk annesi bir kadın 'Açlıktan ölüyorum' diyerek kendini yaktı. Kasım ayında hükümet ekonominin durumuyla ilgili bir rapor yayınladığında, sekiz ay içinde 14.875 işyerinin bir milyon kişiyi işsiz bırakarak kapandığı görüldü. Aileler bölünüyordu ve suç oranı yükselmişti. Sendikaların araştırma raporu ayrıca zengin-fakir gelir dağılımı farkının büyüdüğünü, fakirleri ve işsizleri koruyacak bir sosyal güvenlik ağı olmadığını da gösteriyordu.

11 Eylül 2001'de New York'un İkiz Kuleler'i ile Pentagon'a yapılan saldırılar, birdenbire Başkan Bush'un 'teröre karşı savaş'ında Türkiye'nin rolünü güçlendirdi. Türk hükümeti savaşa tereddütsüz katıldı ve Washington tarafından daha fazla krediyle ödüllendirildi. Türkiye'ye iyileşme programına destek olarak acilen ek bir 13 milyar dolar verilecekti. Ankara üslerini ve hava sahasını Amerikan askerî araçlarına açtı, Ecevit 'Amerika'nın Usame bin Ladin'e yönelik ikna edici kanıtlar bulması bizi de ikna etmiştir' açıklamasını yaptı. Hükümet, özel kuvvetlerden 90 kişilik bir birliği Afganistan'a göndermeyi kabul etti ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem 'Bu sadece ABD'nin savaşı değil, Türkiye'nin de savaşıdır. ... Bu İslâm'a karşı bir savaş değil; terörizmin dini veya coğrafyası yoktur' açıklamasını yaptı. Ecevit 'Dost ve müttefik ülkelerin Türkiye'nin öneminin farkına vararak' kredi başvuruları zamanı geldiğinde 'Türkiye'nin gereksinimlerini göz önüne almaları'nı istedi.

Bu sırada, koalisyon AB'yi memnun etmek için reformlara devam etmeye çalışıyordu. Meclis, toplumu liberalleştirmeye yönelik amaçlı otuz dört anayasa maddesi değişikliğini öngören bir paketi ele alıyordu; ancak idam cezasının kaldırılması, Kürtler'e yayın hakkı ve Kürtçe eğitim, generallerin ülke siyasetindeki gücünün kısılması gibi nazik konularda anlaşma sağlanamadı. Mesut Yılmaz ve kabinedeki liberaller bu konuları

desteklerken, Devlet Bahçeli'nin başında bulunduğu MHP ve birçok general bunlara karşıydı. Liberaller, Türkiye'nin AB'den başka alternatifi olmadığını iddia ediyorlardı ancak Bahçeli ve aşırı sağ, idam cezasının kaldırılması, Kürtçe yayın ve eğitim gibi konuların Türkiye'nin bütünlüğüne karşı Türkiye'deki sözde AB yanlısı lobi ve AB görevlileri tarafından desteklenen bir komplo olduğu gerekçesiyle AB'ye karşı çıkıyorlardı. Bahçeli'nin Anadolu'daki alt-orta sınıf oylarından yana endişesi vardı, bunlar küreselleşmeden zarar görüp MHP ve İslamcılar gibi radikallere oy vermişlerdi. Bahçeli sonraki seçimde de bunların oylarını garantilemek istiyordu.

Siyasal ve ekonomik hayat, yetmiş yedi yaşındaki Ecevit 4 Mayıs 2002'de aniden hastalanarak hastaneye kaldırılınca, olumsuz şekilde etkilendi. Ecevit'in hastalığı, görevden ayrılıp ayrılmayacağı, yerine kimin geçeceğiyle ilgili spekülasyonları bir kriz yarattı ve piyasalar buna büyük bir düşüşle karşılık verdi. Ecevit 17 Mayıs'ta yeniden hastaneye kaldırıldı ama istifasının koalisyonun dağılmasına, erken seçimlerle tam ülke ekonomiye ve AB'ye girmeye odaklanmışken bir siyasi krize sebep olacağı endişesiyle istifa etmedi. Koalisyon felç olmuştu. Üç parti de erken seçim durumunda yüzde 10 barajını aşamayacaklarını ve parlamento dışı kalacaklarını biliyordu. Kamuoyu araştırmaları, İstanbul'un eski İslâmcı belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğinde yeni kurulmuş olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) erken seçimlerde favori olduğunu gösteriyordu. Bu dönemdeki tek parlak olay, haziran ayında Türk Milli Futbol Takımı'nın Dünya Kupası'nda yarı finale kadar çıkması ve kupayı kazanacak olan Brezilya'ya yenilerek üçüncü olmasıydı.

7 Temmuz'da Devlet Bahçeli'nin 3 Kasım'da bir erken seçim yapılmasını istemesi krizi tetikledi. Ertesi gün Devlet Bakanı Hüsamettin Özkan ve yine DSP'den üç bakan daha istifa ettiler. Başka bakanların ve milletvekillerinin istifaları, Ecevit eğer koalisyon Meclis'te çoğunluğa sahip olmazsa istifa edeceğini açıklayana kadar, devam etti. Dışişleri Bakanı İsmail Cem de kabineden istifa edince, İsmail Cem, Kemal Derviş ve Hüsamettin Özkan'ın liderlik yapacağı ve ülkeyi merkez sağ partilerin (ANAP ve DYP) desteğiyle yönetecek yeni bir siyasi parti kurulacağı söylentileri ortaya çıktı. Yeni parti aşırı milliyetçileri saf dışı bırakarak AB'yi 12 Aralık 2002 Kopenhag zirvesi öncesinde tatmin edecek reformları gerçekleştirecekti. Ancak, 16 Ağustos'ta Ecevit, istifa etmeyerek ülkeyi bir

erken seçime taşımayı kabul etti. DSP muhalifleri iktidarı ele geçirerek AB ve IMF yanlısı bir koalisyon oluşturma manevralarında başarısız oldular. İstifa ederek gemilerini de yakmışlardı ve seçimlerde mücadele edecek yeni bir parti kurmaktan başka seçenekleri yoktu.

Eski dışişleri bakanı İsmail Cem'in lideri olduğu Yeni Türkiye Partisi (YTP) 22 Temmuz'da kuruldu. Ancak, üçlünün en önemli ismi olan Kemal Derviş kendini partiye adamaktan vazgeçince, yeni partiyi güçsüz ve renksiz bıraktı. Derviş, ağustosta istifa edip, merkez sağdan da unsurlarla solda bir birlik gerçekleştirmeyi denedikten sonra, CHP'ye katıldı. Gelecek seçimlerde tek başına iktidara gelebilecek, 1990'lar boyunca Türkiye'yi rahatsız etmiş politik ve ekonomik krizleri bitirecek politikalar uygulamaya muktedir bir hükümet çıkartacak, 'çağdaş sosyal demokrasi' adını verdiği bir hareket yaratmak istiyordu. Derviş, böyle bir hareketi oluşturmayı başaramayınca YTP'nin de Türkiye'deki tüm partiler gibi başarısız olacağını gördü. Dolayısıyla da başarı şansı olan tek merkez sol partiye, CHP'ye katıldı. Anketler; Deniz Baykal yönetimindeki Cumhuriyet Halk Partisi'nin yüzde 6 ve AKP'nin ise yüzde 20 civarında oy alacağını öngörüyorlardı. Baykal 1999 seçimlerinde Parlamento'ya girmeyi başaramamıştı ve 2002'de de bunu yapabileceği kuşkuluydu. Ancak, Derviş CHP'ye katıldıktan sonra kurulu düzenin medyası Derviş'i ve CHP'yi olabilecek en fazla şekilde desteklemeye başladı ve partinin muhtemel oy oranı 'Kemal Derviş faktörü' sayesinde yüzde 6,9'dan yüzde 14,3'e çıktı. Öte yandan, AKP'nin oy oranı da yüzde 25'e yükselmişti. Bu gerçekle karşılaşınca, 18 Eylül'de, iş dünyası adına konuşan TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan, özellikle de Kemal Derviş ekonominin başında olursa, bir CHP-AKP koalisyonunu tercih ettiğini belirtti. Bu, burjuvazinin umuduydu: 3 Kasım seçimleri iki partili bir koalisyon oluşturacak ve böylece CHP de AKP'li ortaklarının 'aşırıcı, İslamcı' eğilimlerini kontrol edebilecekti.

3 Kasım'daki seçim sonuçları büyük bir sürpriz yarattı, çünkü AKP seçimlerden yüzde 34 oy ve hükümet kurmaya yeten sayının üzerinde, 363 sandalyeyle çıkmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi oyların yüzde 19'unu alarak 180 sandalye kazanmıştı ve tek muhalefet partisiydi. Diğer partilerin tümü yüzde 10 barajının altında kalmışlardı ve dolayısıyla da Meclis'te temsil edilmiyorlardı. Seçmenler, sanki eski parti liderleri Bülent Ecevit, Devlet Bahçeli, Necmettin Erbakan, Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller'i bir kenara atmış gibiydi. İşadamı Cem Uzan'ın yeni kurduğu Genç Parti bile oyların

sadece yüzde 7,2’sini almıştı. Uzan’ın kampanyası profesyonel danışmanlarca düzenlenmiş, mitinglerinde halka bedava konserler verilmiş, yiyecek dağıtılmış, Uzan’ın sahip olduğu medya kuruluşlarında çok propagandası yapılmıştı.

AKP’nin ve lideri Recep Tayyip Erdoğan’ın başarısının ardında ne yatıyordu? Eğer seçim sonuçlarına bakacak olunursa, seçmenler yeni bir lider istiyorlardı ama yeni bir parti istemiyorlardı; dolayısıyla Erdoğan bu vasfa uyuyordu. Rakiplerinin çoğunun aksine sistemin içinden gelmeyen yeni tür bir liderdi. İstanbul’un kabadayılarıyla ünlü bir semti olan Kasımpaşa'dan, mütevazı bir geçmişten geliyordu, çağdaş bir eğitime sahip değildi, bildiği bir yabancı dil yoktu. Ancak, kendini İstanbul belediye başkanı olarak ve işlerin yapılmasını sağlayan bir siyasetçi kimliğiyle kanıtlamıştı -ve bu arada dolar milyoneri olduğu söyleniyordu. Partinin sembolüydü ama tek lideri değildi, kurulu düzen tarafından baskı ve soruşturmalara uğruyordu.

AKP’nin kökleri siyasal İslâm’da da olsa, liderlerinin çoğu merkeze kaymış ve partilerinin, tıpkı Avrupa’daki Hıristiyan demokratlar gibi Müslüman demokrat olduğunu ve laik demokratik olduğunu belirtmişlerdi. Kamuoyu araştırmaları, partinin desteğinin yüzde 51 kırsal, yüzde 49 kentsel ve destekçilerinin genelde erkekler olduğunu gösteriyordu. Ev kadınları (yüzde 17) AKP’ye oy verirken kentli çalışan kadınlar AKP’ye uzak duruyorlardı. AKP, kısa süre önce kurulan Saadet Partisi’nin aksine önceki İslamcı partilerin bir devamı değildi. Seçmenler, Türk siyasal İslâm’ının en önemli lideri Necmettin Erbakan FP’yi desteklemek için çok uğraşsa da, bu partiye sadece yüzde 2,5 oy vererek partiyi dışladılar ve bağımsız aday olan Erbakan da Meclis’e giremedi. AKP Anadolu’da ortaya çıkan muhalif eliti temsil ediyordu ve sonunda iktidara gelmişti. Bu yüzden İstanbul’da yayımlanan Sabah gazetesi, seçim sonuçlarını ‘Anadolu ihtilâli’ başlığıyla duyurdu.

Parti hâlâ İslamcıların desteğine dayanıyordu, ancak sadece yüzde 22’lik bir azınlık şeriat isterken bunların yüzde 43’ü şeriata karşıydı. Genelde şeriat korkusu toplumun yüzde 1’ine düşmüştü. AKP oylarının yüzde 27’sini FP’nin tabanından, yüzde 22’sini de diğer partilerden aldı. Partinin geniş bir tabanı vardı ve onu ‘siyasal İslâm’ın partisi olarak tanımlamak da, ‘tepki oyları aldığını’ söylemek de yanlıştı. Süregiden ekonomik krizden, devasa işsizlik oranlarından, yükselen fiyatlardan endişeli seçmenler,

güvenlerini İstanbul’u düzgün idare edebilmiş bir lidere emanet etmişlerdi, şimdi de Türkiye çapında da yapabileceğini düşünüyorlardı.

Recep Tayyip Erdoğan hapis cezası nedeniyle milletvekili olamadığından Abdullah Gül 16 Kasım 2002’de başbakan olarak atandı. Gül, Anayasa değiştirilip Erdoğan yerini alana kadar emanetçi başbakan olarak görüldü.

Abdullah Gül 1950’de Kayseri’de doğmuştu. İstanbul Üniversite’nden bir iktisat doktorası vardı ve İngiltere’de okumuştu. İktisat dersleri vermiş ve 1991’de Refah Partisi’yle siyasete girmeden önce Suudi Arabistan’da İslâm Kalkınma Bankası’nda çalışmıştı. 2001 Ağustosu’nda AKP’nin kurucu üyelerinden biri olmuştu. Belki de karizmatik Erdoğan’dan daha fazla deneyimli bir kişiydi.

Recep Tayyip Erdoğan’ın yükselişi, partisi AKP'nin yüzde 34 gibi bir oy oranıyla şeçimi kazanması, yeni ve farklı görünüme sahip bir liderle birlikte, kimi zaman rejimin klasik söyleminin dışına da çıksa, yine de "sistemin içinde” kalan bir siyasal kuruluşun başarısı olarak değerlendirildi. Zamanla Türkiye’nin siyasal yaşamında alışılmışın dışında bir üslup geliştiren Erdoğan, bu yanıyla değişik tepkilere de maruz kaldı.

Gül hükümeti, Kıbrıs’ın birleşmesi amaçlı Genel Sekreter Kofi Annan’ın adıyla anılan Birleşmiş Milletler Planı; başka bir tarih verilmeden önce Aralık 2004’te Ankara’nın insan hakları karnesinin gözden geçirileceği AB üyelik sorunu; IMF’yle müzakereler ve Türkiye’nin devasa borcu; yurtiçinde ekonominin sorunları ve buna bağlı işsizlik ve yoksulluk; insan hakları ve işkence; türban konusu ve generallerin uyarısı; Irak ile ABD arasında bir olası savaş (ABD’nin yoğun baskısıyla Türkiye Amerikan birliklerine Irak’a geçiş hakkı tanımıştı) gibi birçok girift sorunla karşı karşıyaydı. Bu muazzam sorunlar halledilmeyi bekliyorlardı. Hükümet ihtiyatlı başladı. Meclis’i ve kabineyi kontrol etseler de devleti, yani orduyu ve bürokrasinin tümünü, kontrol etmediklerini biliyorlardı.

Bu iki partili Meclis oluşumunun 1950’lerdekine benzer bir siyasal durum yaratması da mümkündü. Bu ise Demokrat Partinin Meclis’te ezici bir çoğunluğa sahip olması yüzünden her istediğini yapabileceğini iddia ettiği bir ‘çoğunlukçu demokrasi’ ortamının oluşmasıydı. Bu, Demokrat Parti’yi demokrasi dışı davranışlara yöneltmiş ve Mayıs 1960 darbesini hazırlamıştı. Ancak, AKP geçmişten ders almışa benziyor, bu yüzden muhalefete ve

halkın çoğunluğunu oluşturan laik kesime karşı sorumluluk içinde davranması gerekir. Ayrıca seçmenlerin yüzde 45'i, yüzde 10'luk seçim barajı nedeniyle temsil edilemediğinden hükümetin meşruiyetini zayıflatmaktadır.

Başbakan Gül durumun farkında görünüyordu. Basına ilk açıklamasında 'Gizli bir gündemimiz yok. Şeffaflığı ve sorumluluğu garantilemek için uğraşacağım.... Hiçbir sürpriz yapmayacağız. ... Seçkinci değiliz. Halk çocuklarıyız, halkın orta ve fakir kesimlerinden geliyoruz. Önceliğimiz bu kesimlere biraz rahatlama sağlamak. Çok çalışacağız. Öncelikle Devlet Güvenlik Mahkemeleri'yle ve gözaltı süresiyle ilgileneceğiz' diye konuştu.

Ancak Abdullah Gül, Erdoğan'ın Meclis'e seçilmesi, başbakan ve parti lideri olabilmesi için Anayasa değişikliği yapılmasına kadar bekleyen emanetçi başbakan olarak görüldü. Dünya, Erdoğan'a sanki eş yöneticiymiş gibi davranıyordu. Erdoğan, dünyada çeşitli yerlere gerçek lider gibi görüldüğü ziyaretler yaptı, açıklamalarda bulundu. Atina'yı, Kopenhag'ı, New York'u, Washington'ı, Moskova'yı ve Davos'u ziyaret etti; tüm bu yerlerde protokolle, kırmızı halıyla karşılandı. Anayasa değişikliği Ocak 2003'te kabul edildi ve Erdoğan 9 Mart'ta Siirt ara seçimiyle parlamentoya girdi. Abdullah Gül 11 Mart'ta istifa etti ve Cumhurbaşkanı Sezer Erdoğan'ı yeni başbakan olarak atadı.

Bu arada, 1 Mart'ta Türkiye'nin kurulu düzeni, Meclis Irak savaşında kuzeyden bir cephe açmak amacıyla Anadolu'da 62.000 Amerikan askerinin konuşlanmasına yönelik hükümet önerisini reddedince, hükümette bir sarsıntı yaşandı. Muhalefetle ortaklık içerisinde yüz kadar iktidar partisi milletvekili tezkereye ret oyu verdi. Bu oy büyük bir sürprizdi, çünkü bir ay kadar önce, 6 Şubat'ta Meclis ABD güçlerine Türkiye'deki üslerini modernize etme ve Kuzey Irak'a ağır malzeme taşıma izni vermişti. Neredeyse herkes -medya, büyük iş çevreleri, generaller, siyasetçiler- Türkiye'nin ABD önderliğindeki koalisyonun aktif bir üyesi olacağını düşünüyordu. 'Ödüller' oldukça dikkate değerdi: kriz içindeki ekonomiyi ayağa kaldırmak için Amerikan malî yardımı, düşük faizli, uzun vadeli krediler; savaş sonrası Irak'ın inşasından alınacak işler ve savaş sonrası Irak'ta söz sahibi olmak gibi. Hükümetin yenilgisi iktidar partisinin derinden bölünmüş olduğunu gösterdi. Seçmenler, AKP'yi seçerek, eski siyasal kurumların çoğunu bir kenara itmiş ve Anadolu'nun bağrından bir yeni liderler nesline yol açmışlardı, önceki parti yönetimlerinin aksine,

AKP liderinin dediğini yapan, sıkıca kontrol edilen ve seçkinlerce yönlendirilen bir parti değildi. Kamuoyunun fikrine duyarlıydı ve savaş karşıtı gösterilerin ret oyunda önemli bir rolü olmuştu. Bazı Türkler'in belirttiği gibi, bunun sonucunda demokrasi kavramı değişmişti.

ABD İLE İLİŞKİLER VE AB

Washington ile ilişkileri düzeltmeye dönük girişimlerinde Türkiye pek başarılı olamadı. Meclis Türk hava sahasını ABD'ye açmak konusunda anlaştı ve Türk askerinin Irak'a gönderilmesinde ise tartışmalar yaşandı. Ancak halk arasında Amerikan askerlerinin Irak'a karşı savaşında Türkiye'nin üs olarak kullanılmasına izin verilmediği için Bush hükümetindeki şahinlerin Türkiye'yi cezalandırmak istediği yönünde bir şüphe hâkimdi. Ayrıca bu güvensizliğe dair daha derin bir açıklama da mevcuttu. Soğuk Savaş'ın ardından iki ülkenin çıkarları değişmişti. Ankara, ABD'nin Kuzey Irak'ta Kürtlerin özerkliğine verdiği destek konusunda endişeliydi, çünkü böyle bir durumun Türkiye'deki Kürtler arasında ayrılıkçı eğilimleri besleyeceğini düşünüyordu. 4 Temmuz 2003'te yaşanan Süleymaniye olayı da Türkiye'nin korkularını doğruluyordu. Kuzey Irak'taki Amerikan kuvvetleri Türk özel kuvvetlerinden 11 kişiyi, başlarına çuval geçirerek ve küçük düşürerek tutukladı. Ankara Washington'a nota verdi ve Türk subaylar serbest bırakıldı. Fakat Türk-Amerikan ilişkileri zarar görmüştü ve Pentagon yanlısı generallerin dahi "Amerikan kibiri" olarak tanımladıkları bu durum karşısında Amerika'yla ilişkiler soğudu.

Süleymaniye olayının öncesinde bile hükümet AB'ye giriş müzakerelerine Türkiye'yi hazırlamak konusunda ordunun desteğini kazanmıştı. 30 Mayıs'ta Başbakan Erdoğan, hükümetinin AB yolundaki kararlılığını vurguladı ve "halkımıza ve ülkemize borcumuzdur," dedi. Dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Yaşar Büyükanıt, ordunun AB için desteğini tekrar teyit etti ve "bu Atatürk'ün yoluydu ve biz de AB'ye karşı olamayız," dedi. İki gün Öncesinde Milli Güvenlik Konseyi insan haklarını ihlal eden yasaları değiştirmek ve Kürtçenin özel kanal yayınlarında kullanılmasına izin vermek konusun anlaşmış ve AB'nin bazı taleplerini karşılamıştı. Ticaret, sanayi ve işadamları örgütleri hükümete destek olmak için basında tam sayfa ilanlar vererek "6. uyum paketini ve Türkiye'nin AB üyeliği için atılacak tüm adımları destekliyoruz", dediler. Temmuz ayının

başlarında Dışişleri Bakanı Londra’daki Royal Institute of International Affairs’e hitaben Türkiye’nin AB tarafından belirlenen Kopenhag kriterlerini karşılamak için kararlı ve devamlı bir reform programı uygulayacağını beyan etti. Daha sonra yine Temmuz ayında “Turkish-US Relationship: Prospects and Perils” başlıklı bir konuşmayla muhafazakar düşünce kuruluşu [think-tank] Washington Institute of Near East Policy’ye hitap etti. Partisinin yönetimi altında eski elitlerin artık iktidarda olmadığını ve Türkiye’nin dışında bulunanların yeni bir ülkeyle karşı karşıya olduğunu belirtti. Reformlar siyasal manzarayı değiştiriyor ve daha demokratik bir hale getiriyordu. AB’ye katılmak hükümetin gündeminin en üst sırasındaydı ve AB’nin diğer itirazlarını karşılamak üzere yedinci reform paketinde MGK reforma tabi tutulacaktı. Türk-Amerikan ilişkileri konusunda ise çaba göstereceklerdi, çünkü her iki ülke demokrasi, özgürlük ve piyasa ekonomisi gibi ortak değerler üzerine kurulmuştu. Aslında Türkiye’nin ABD ve AB ile ilişkileri birbirini tamamlar nitelikteydi.

Meclis, 7. reform paketini muhalefet ve TÜSİAD’ın desteğiyle 31 Temmuz’da geçirdi. MGK’nın yapısı değiştirilmişti. Genel Sekreter bazı güçlerini kaybetmişti ve Başbakan tarafından atanacak, ataması da Cumhurbaşkanı tarafından onaylanacaktı. Konsey her ay yerine iki ayda bir toplanacaktı ve sadece tavsiye niteliğinde kararlar çıkartabilecekti. Askeri harcamalar sivil teftişe açık olacaktı. AB paketin geçmesinden memnun oldu, ancak diğer reformlar konusunda olduğu gibi Türkiye’nin katılımıyla ilgili kararı vermeden önce yasaların nasıl uygulandığını görmek istedi. Kuvvetli ordu kurumunun etkisi bu reformlarla azaltılabilmiş miydi? Çoğunlukla bu reformların etkili olduğu konusunda bir görüş birliği olsa da, bazıları ordunun hâlâ istihbarat etkinliklerinin ve dolayısıyla devlet içinde bir devlet olan, siyasi otoritenin kontrolünün dışında ve hiçbir üst otoriteye karşı sorumlu olmayan “derin devletin” kontrolünü elinde tuttuğuna işaret ediyordu. Başbakan Erdoğan’a ordunun rolüyle ilgili bir soruya, oldukça muğlak bir şekilde kâğıt üzerinde NATO ve AB standartlarıyla bir fark olmadığı şeklinde cevap verdi.

Washington ile ilişkilerdeki gerginlik devam etti ve 7 Kasım'da Irak yönetimi Türk askerlerinin topraklarına girmesini reddedince Ankara Irak’a asker gönderme kararını rafa kaldırdı. Karara kuzeydeki Kürtler ve güneydeki Şiiler karşı çıkmıştı. Sünni üçgeni olarak bilmen bölgede bile, Felluce’nin valisi Türk askerlerinin işgalci olarak görüleceğini açıkladı. Bu

koşullar altında Washington, Kürt müttefiklerine daha fazla güvenmeyi tercih ederek Ankara'nın kararını memnuniyetle karşıladı.

15 Kasım'da İstanbul'da gerçekleştirilen ve iki sinagogu, İngiltere konsolosluğunu ve bir İngiliz bankasını hedef alan intihar eylemleri Türkiye'yi terörizme karşı bir cephe olarak Avrupa'ya daha fazla yakınlaştırdı. İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Jack Straw ve dönemin Alman Şansölyesi Gerhard Schröder, Türklerin saldırıları Türkiye'nin 11 Eylül'ü olarak tanımlamasıyla Türkiye'yi hızla AB'yle bütünleştirmekten söz etmeye başladılar. Ankara, AB ile giriş müzakerelerinin açmak ve Avrupa ve Ortadoğu arasında bir köprü olmak konusunda daha da istekliydi ki bu rol Soğuk Savaş'ın başlangıcından bu yana Avrupa'nın ve özellikle de İngiltere'nin Türkiye'nin oynamasını istediği bir roldü.

Bu yüzden Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad'ın Türkiye'ye resmi ziyarette bulunması siyasi açıdan önemliydi. 6 Ocak 2004'te Türkiye'ye gelmeden önce Esad Türk gazetecilere geçmişteki sorunları geride bırakmak istediği konusunda güvence verdi (Hatay'ın 1939'da Türkiye'ye katılmasını kastediyordu) ve Türkiye-Suriye sınırını bir kardeşlik sınırı olarak tanımladı. Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin Suriye'ye de faydalı olacağını, Suriye'yi AB'nin sınırına getireceğini söyledi. Dahası, ne Türkiye ne de Suriye Irak bölünmesini ve bir Kürt devletinin kurulmasını istiyordu.

Yıl boyunca AB ile müzakerelere yönelik kampanya ivme kazanmaya devam etti. Generaller Kıbrıs'ı yeniden birleştirmeye dönük Annan planı çerçevesinde çalışmayı kabul ettiler ve Erdoğan da planın tüm koşullarını 30 Ocak'ta kabul etti. Kıbrıs'ın 1 Mayıs'ta AB'ye katılabilmesini sağlamak için Kofi Annan'a adanın her iki tarafında referandum yapılması için tam yetki verildi.

Ocak ayının sonunda Erdoğan'ın ABD ziyareti Türk-Amerikan ilişkilerindeki bazı çatlakların üzerini örttü. Dışişleri Bakanı Türk-Amerikan ilişkisinin artık sadece stratejik olmadığını, insan hakları ve demokratikleşmeye dayandığını belirtti. Türkiye'de bu durum, Ankara'nın bölgede "ılımlı bir İslâm ülkesi" rolünü oynayarak demokratik "Büyük Ortadoğu Projesi" için bir model olup olmayacağı sorusunu gündeme getirdi. Birçok kişi bu rolün, İslâm dünyasında Amerikan hegemonyasını tesis etmek için Ankara'ya verdiği bir görev olduğunu düşünüyordu. Fakat generaller ve entelektüeller Türkiye için "ılımlı İslam" fikrini reddetti. Ülke

aynı anda hem İslami hem de laik olamazdı. Erdoğan da aynı fikirdeydi ve Türkiye'nin laik ve sosyal bir devlet olduğunu, laik bir devlet içinde de İslami bir devlet olamayacağını belirtti. Başkan Bush'un "Büyük Ortadoğu Projesi" ve Türkiye'nin bu projedeki rolü tartışılmaya devam etti.

28 Mart 2004 yerel seçimleri iktidar partisinin konumunu güçlendirirken muhalefetin konumunu zayıflattı. AKP'nin oy oranları yaklaşık rakamlarla yüzde 34'ten yüzde 43'e yükselirken, CHP'nin oyları yüzde 19'dan yüzde 15'e geriledi. Hatta seçimin öncesinde, medya muhalefetsiz bir iktidar sorununu tartışıyordu. Sorun seçimden sonra daha ciddi bir hal aldı. Fakat araştırmacılar Türkiye'yi gerçekte kimin yönettiğine, seçimlerin iktidarı kazanan partiye verip vermediğine veya hükümetin devleti gerçekten kontrol edip etmediğine dair önemli sorular sordu. Başbakanlığının ilk dönemlerinde Erdoğan'ın partisinin iktidar olduğunu ama muktedir olamadığını söylemesinden bu soruları her zaman anladığı belli oluyordu. Adalet ve Kalkınma Partisi devletin kontrolünü kazanmaya çalışıyordu ve yavaş yavaş bunu başarabilecek gibi görünüyordu.

KIBRIS HEP GÜNDEMDE

24 Nisan'da Kıbrıs'taki referandumlarda Türk toplumu adanın birleşmesine yüzde 65'lik bir oranla evet derken, Rumlar yüzde 76'lık bir oranla birleşmeyi reddetti. Bu durum AB karşısında Ankara'nın elini güçlendirdi, fakat hükümet AB kriterlerini karşılayabilmek için yasalar geçirmeye devam etti. 26 Eylül'de Meclis ceza yasasında AB standartlarına ulaşmak için kapsamlı reformları tamamladı. Yasanın yaklaşık 350 maddesi değiştirilerek son dönemlerin en radikal yasa değişikliği yapıldı. Yeni yasada işkence ve namus cinayetlerine karşı ağır cezalar, yolsuzluğa karşı daha sert yaptırımlar ve ifade özgürlüğü üzerinde daha az kısıtlama bulunuyordu. Zinayı yasadışı saymaya yönelik yasa üzerindeki tartışma Avrupa'da Türkiye'nin laikliğini korumaya dair kararlılığı konusunda şüphe uyandırdı. Yaygın bir desteğe rağmen AB'nin itirazlarını gidermek için yasadan vazgeçildi. Ekim ayında AB Komisyonu Türkiye'nin siyasal kriterleri yerine getirerek üyelik önündeki ilk grup engeli başarıyla aştığını ifade etti ve katılım müzakerelerinin başlamasını önerdi. Nihayet 17 Aralık'ta AB Türkiye'nin üyeliğini koşullu olarak kabul etti ve katılım müzakerelerinin açılış tarihi olarak Ekim 2005'i belirledi.

Liberal basın görüşmelerin “yeni bir Avrupa ve yeni bir Türkiye" yaratacak uzun bir yolculuğun başlangıcı olarak gördü. Ama aynı zamanda, bazı Avrupa ülkelerinin sürekli olarak Türkiye'nin karşılamasını istedikleri talepler ortaya atarak Türkiye'nin yolunu tıkamaları nedeniyle milliyetçi bir tepki de ortaya çıktı. Bu nedenle muhalefet partileri, özellikle de CHP sosyal demokrat kimliğini korumak yerine milliyetçi ve muhafazakâr bir kimliğe bürünüyordu. AKP de partinin başörtüsünü üniversiteler gibi kamusal alanlarda serbest bırakma ve İmam-Hatip liselerinden mezun olanlar için daha fazla iş olanağı yaratma konularında hayal kırıklığına uğrayan radikal İslamcı kanadını ya katılaştıran kendi politikalarından etkilendi. Diğer yandan, Türkiye’deki laik güçler Erdoğan’ın parti yandaşlarını bürokrasi kademelerine doldurup devlette kadrolaşmaya giderek, toplumu İslamlaştırmaya dönük gizli bir gündemi olduğundan korkuyorlardı. Erdoğan’ın Aralık 2005’te alkol satışlarına kısmi bir yasak getirmesi de bu korkuyu pekiştirdi.

Sezer’in dönemi 2007’de bittiğinde, mevcut meclisin Erdoğan’ı yeni Cumhurbaşkanı olarak seçeceğine ilişkin tartışmalar laik güçleri harekete geçirdi. Çıkış yolu olarak da AKP’yi böyle bir çoğunluktan yoksun bırakacak bir erken seçim yapmaktı. Erdoğan ise erken seçim düşüncesini değerlendirmeyi reddetti. Vatan gazetesi tarafından yapılan bir ankette (17 Ocak 2006) AKP’nin % 29,9’luk bir oy oranına ulaşacağı saptandı; bu oran da Cumhurbaşkanını seçmek için yetersizdi. CHP’nin % 14, DYP’nin % 13 ve MHP’nin % 11,5’lik bir oy oranı yakalayacağı tahmin ediliyordu. Haziran ayında Bülent Ecevit’in eşi Rahşan Ecevit, iktidar partisine karşı sağ ile solu birleştirerek bir koalisyon oluşturmayı amaçlayan bir kampanya başlattı. Bu kampanya prensipte hoş karşılansa da, hiçbir parti lideri katılmayı kabul etmedi ve “küçük havuzda büyük balık” olarak kalmayı tercih etti.

Bugün, Cumhurbaşkanlığı seçimi yaklaştıkça, siyasal yaşam kutuplaşmış ve gergin bir hal almaktadır. Erdoğan partisinin gerilimi düşürecek bir aday göstereceğini açıkladı ama şimdiye kadar böyle bir taahhütte bulunmadı. Aynı zamanda hükümetinin reform programında bir gevşeme olmadığını söyledi, ancak partisi, sağın sürekli olarak yazarların görüşlerini özgürce söylemelerini taciz yoluyla engellemek için kullandığı 301. maddeyi değiştirmeyi başaramadı.

Ağustos 2006'da gerçekleştirilen bir kamuoyu araştırması yeni bir mecliste en az dört partinin yer alacağını ve hiçbir partinin bir koalisyondan kaçınmak için gerekli olacak % 40'lık orana ulaşamayacağını gösterdi. AKP'nin % 30 civarında oy toplayacağı ve bunun da AKP'yi, DYP gibi bir sağcı partiyle koalisyon kurmaya zorlayacağı tahmin ediliyor. Ancak Erdoğan Cumhurbaşkanı seçilirse AKP'de, daha önce Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığına yükseldiği dönemde ANAP'ta, Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı olduğunda ise DYP'de görülen türden bir gerileme yaşanacağı düşünülüyor. Bununla birlikte, Yaşar Büyükanıt'ın Genelkurmay Başkanı seçilmesi de sivil-asker ilişkileri açısından iyiye işaret değil. Büyükanıt çeşitli meselelerde daha sert bir tutum benimseyen bir şahin olarak tanınıyor; aynı zamanda katı bir laik ve özellikle köktendinci tehdidin bu kadar büyük olduğu bir dönemde ordunun gerici İslamcı hareketlerle mücadele etmesinin anayasal bir görev olduğuna inanıyor.

OKUMA ÖNERİLERİ

Metin Heper, Ayşe Öncü ve Heinz Kramer (der.), *Turkey and the West*, Londra: LB Tauris, 1993.

Tosun Arıcanlı ve Dani Rodrik, *The Political Economy of Turkey: Debtt Adjustment and Sustainability*.: Londra: Macmillan, 1990.

Jenny White, *Islamist Mobilization in Turkey*, Seattle: University of Washington Press, 2002.

Sencer Ayata ve Ayşe Güneş Ayata, "*Religious Communities, Secularism and Security in Turkey*", New Frontiers in Middle East Security, der. Lenore Martin, New York: Palgrave, 2001, s. 107-26.

Sencer Ayata ve Ayşe Güneş Ayata, "*Ethnicity and Security Problems in Turkey*", New Frontiers in Middle East Security, der. Lenore Martin, New York: Palgrave, 2001, s. 127-50.

KRONOLOJİ

Osmanlı İmparatorluğu (1300-1923)

1071 Malazgirt Savaşı sonunda Anadolu'nun kapıları Türklere açıldı.

1095 Birinci Haçlı Seferi.

1207 Selçuklular Bizans egemenliğindeki Antalya'yı ele geçirdiler.

1219 İran'ı istilaya başlayan Moğollar, fethettikleri İran'da 1256 yılından 1336 yılına kadar hüküm sürecek olan İlhanlı Devleti'ni kurdular ve Anadolu'ya yöneldiler.

1261-1300 Batı Anadolu'da Menteşe, Aydın, Saruhan, Karesi ve Osmanlı beylikleri kuruldu.

Osman Gazi (1288-1326)

Orhan Gazi (1326-1359)

1326 Bursa fethedildi ve Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti oldu.

1331 İznik (Nikaia) fethedildi.

1336 İran'daki Moğol devleti sona erdi.

1345 Karesi Beyliği topraklarının büyük bölümünün fethi Osmanlılara Avrupa yolunu açtı.

1354 Gelibolu ve Ankara ele geçirildi.

I. Murat (1359-1389)

1361 Edirne (Adrianopolis) fethedildi ve sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti oldu.

1363-1365 Güney Bulgaristan ve Trakya'ya doğru genişleme.

1371-1373 Bizans'a karşı Çirmen Zaferi ile Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti tanındı.

1385 Sofya fethedildi.

1386 Karamanoğulları yönetimindeki Konya fethedildi.

1389 Kosova Savaşı (20 Haziran) sonucu Balkan ittifakı yenilgiye uğradı.

I. Bayezid (Yıldırım), (1389-1402)

1396 Niğbolu (Nikopolis) Savaşı'yla Haçlılar bozguna uğradı.

1402 Ankara Savaşı'yla Beyazit'in imparatorluğu Timur tarafından yıkıldı.

1402-1413 Fetret Devri: Beyazit'in oğulları arasında yaşanan ve I. Mehmed'in iktidarı ele geçirmesiyle sonuçlanan iç savaş.

I. Mehmed (1413-1421)

İç savaştan sonra yıkılan devlet düzenini yeniden kurdu.

II. Murat II (1421-1444 / 1446-1451)

1423-1430 Selânik'i ele geçirmek için yapılan Osmanlı-Venedik savaşları.

1425 İzmir ele geçirildi ve Batı Anadolu yeniden fethedildi.

1439 Sırbistan ilhak edildi.

1444 Varna Savaşı: Osmanlılar Balkanlar'ın kontrolünü yeniden kazandılar.

1448 İkinci Kosova Savaşı

II. Mehmed (Fatih) (1444-1446 / 1451-1481)

1453 İstanbul'un fethi.

1459 Mora fethedildi.

1461 Trabzon Rum İmparatorluğu ortadan kaldırıldı.

1463-1479 Osmanlı-Venedik savaşları.

1467 Karamanoğulları Beyliği ele geçirildi.

1475 Kırım'daki Ceneviz kolonileri ele geçirildi.

II. Bayezid (1481-1512)

1485-1491 Mısır'daki Memlûk Devleti'yle savaş.

1493 İspanya'dan kovulup Osmanlı'ya sığınan Yahudiler, önce İstanbul daha sonra da Selanik'te matbaa açtılar.

1499-1503 Venedik'le savaş.

I. Selim I (Yavuz) (1512-1520)

1514 Safevi hükümdarı Şah İsmail Çaldıran Savaşı'nda bozguna uğratıldı.

1516 Doğu Anadolu ve Suriye ele geçirildi.

1517 Mısır'ın fethi Mekke şerifi Osmanlı egemenliğini kabul etti.

I. Süleyman (Kanunî/Muhteşem) (1520-1566)

1521 Belgrad ve Rodos (1522) fethedildi.

1526 Mohaç Savaşı sonunda Macaristan Osmanlı vesayetine girdi.

1529 Birinci Viyana Kuşatması.

1534 Safevi yönetimi altındaki Tebriz ve Bağdat ele geçirildi.

1537-1540 Venedik'le savaş.

1538 Portekizlilere karşı Hindistan'da Diu Adası civarında deniz savaşı.

1541 Macaristan ilhak edildi.

1553-1555 Safevîlerle savaş.

1565 Malta kuşatması.

II. Selim (1566-1574)

1567 Ermeni toplumu matbaa kurdu.

1569 Tunus'un fethi ve ticareti geliştirmek amacıyla Fransa'ya kapitülasyonlar verildi.

1571 Kıbrıs fethedildi, aynı yıl İnebahtı Savaşı'nda Osmanlı donanması bozguna uğradı.

1573 Venedik ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'yla barış yapıldı.

III. Murat (1574-1595)

1578-1590 Azerbaycan ilhak edildi.

1580 İngiltere'ye kapitülasyonlar verildi.

1584-1592 Devalüasyon ve büyüyen nüfus baskısı enflasyon ve sosyal kargaşaya yol açtı. İstanbul'da 1589 yılında 'Beylerbeyi Vakası' diye adlandırılan Yeniçeri İsyanı çıktı.

1593 Avusturya'ya karşı savaş.

III. Mehmed (1595-1603)

1598 Anadolu'da bir Celalî isyanı çıktı; 16. yüzyılın başlarında patlak veren bu isyanlar 17. yüzyıl ortalarına kadar sürdü.

1603 Avusturya'ya karşı yapılan Haçova Meydan Muharebesi güçlükle kazanıldı.

1603-1639 Osmanlı-İran savaşları.

I. Ahmet (1603-1617)

1606 Avusturya'yla barış yapıldı.

1609 Anadolu'daki Celalî İsyanlarını bastırmak için girişimlerde bulunuldu.

1612 Hollanda'ya kapitülasyon imtiyazı verildi.

II. Osman (1618-1622)

1618 İran'la yapılan barış sonucunda Osmanlılar Azerbaycan'ı kaybetti.

1621 Lehistan üzerine sefer (Hotin Seferi) düzenlendi.

1622 Genç Osman öldürüldü.

I. Mustafa (1617-1618 / 1622-1623)

IV. Murat (1623-1640)

1623 Kardeş katlinin sonu; Şehzade İbrahim Osmanlı Hanedanının hayatta kalan tek şehzadesiydi. Hanedanın geleceği tehlikeye girdiğinden idam edilmedi, ancak sarayda kapatıldığı mahbesinde sefahat içinde bir yaşam sürdürmesine izin verildi. Safevîler Bağdat'ı ele geçirdi.

1624-1628 İstanbul ve Anadolu'da isyanlar.

1627 Osmanlı Rumları matbaa kurdular.

1637 Don Kazakları Karadeniz'de bulunan Azak Kalesi'ni ele geçirdiler.

1638 Osmanlılar Bağdat'ı Safevîler'den tekrar geri aldılar.

İbrahim (1640-1648)

1642 Azak Kalesi tekrar ele geçirildi.

1645-1669 Osmanlı-Venedik savaşları. Girit Seferi.

1648 Sultan İbrahim öldürüldü.

IV. Mehmed IV (1648-1687)

1648-1651 Devlet yönetimi IV. Mehmed'in babaannesi Valide Kösem Sultan'ın elinde.

1649-1655 İstanbul'da anarşi; yeniçeriler İstanbul'u kontrol ederken âyan da Anadolu'yu kontrol altına aldı. Kösem Sultan öldürüldü. Venedik'in Çanakkale Boğazı'nı ablukası devam etti.

1656-1661 İmparatorlukta düzeni yeniden kuran Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa dönemi.

1661-1676 Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa dönemi.

1663 Osmanlı-Avusturya Savaşı.

1669 Venedik'le barış antlaşması imzalandı. Girit Adası Osmanlılara geçti.

1672-1676 Lehistan'la (Polonya) yapılan savaşlarda, 1672'de Bucaş (Buczacz), 1676'da da Zuravno (Zorawno) antlaşmaları imzalandı.

1676-1683 Sadrazam Kara Mustafa Paşa dönemi.

1677-1681 Ukrayna'nın ele geçirilmesi amacıyla Rusya'yla savaş.

1683 İkinci Viyana Kuşatması.

1684 Avusturya, Lehistan ve Venedik, Osmanlılara karşı Kutsal İttifak'ı oluşturdular.

1686 Budin düştü. Rusya ittifaka katıldı; Venedikliler Mora'yı işgal ettiler.

1687 İkinci Mohaç Savaşı; isyancı askerler IV. Mehmed'i tahttan indirdiler.

II. Süleyman (1687-1691)

1688 Avusturya Belgrad'ı ele geçirdi.

1689 Avusturya'nın Kosova'ya ilerlemesi; Ruslar Kırım'da.

1689-1691 Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı; reformlar gerçekleştirdi ve 1690 yılında Belgrad'ı Avusturya'dan geri aldı.

II. Mustafa (1695-1703)

1696 Rusya Azak Kalesi'ni ele geçirdi. Osmanlı'nın Macaristan'da karşı saldırısı.

1697 Zenta'da Osmanlı bozgunu.

1697-1702 Amcazade Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı.

1699 Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı-Avusturya arasındaki ilişkide bir dönüm noktası gerçekleşti. Artık Osmanlılar savunmaya geçtiler ve Avrupa tehlikesini ciddiye almaya başladılar.

1700 Rusya'yla barış yapıldı.

1703 Askerlerin isyanı sonucu II. Mustafa tahttan indirildi.

III. Ahmet (Lale Devri) (1703-1730)

1709 Osmanlılar İsveç Kralı XII. Karl'ın (Demirbaş Şarl) sığınma teklifini kabul etti.

1711 Rus Çarı I. Petro (Büyük) Prut Savaşı'nda bozguna uğratıldı. Bu arada, Mısır ve Suriye eyaletlerinde isyanlar çıktı.

1713 Rusya'yla yapılan antlaşma sonunda Azak Kalesi geri alındı.

1714-1718 Venedik ve Avusturya'yla yapılan savaşlar sırasında Belgrad kaybedildi.

1718-1730 Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı.

1718 Avusturya ve Venedik'le Pasarofça Antlaşması imzalandı.

1723-1727 Osmanlı-İran Savaşı.

1727 Macar asıllı İbrahim Müteferrika ilk matbaayı kurdu. Ancak, muhafazakârların tepkisi nedeniyle matbaa 1743 yılında kapandı ve 1784 yılında tekrar açıldı.

1729 Kont Alexandre de Bonneval [Humbaracı Ahmet Paşa] isimli bir Fransız subayı, Osmanlı ordusunun Humbaracı Ocağı'nı modernleştirmesi için İstanbul'a davet edildi.

1730 Patrona Halil İsyanı: III. Ahmed tahttan indirildi ve Lale Devri softa erdi.

I.Mahmud (1730-1754)

1730-1736 İran'la yapılan savaş sonucu Azerbaycan kaybedildi.

1736-1739 Rusya ve Avusturya'yla savaş.

1739 Rusya ve Avusturya'yla yapılan barış antlaşması sonucu Belgrad geri alındı.

1740 Rusya'ya karşı Osmanlı-İsveç ittifakı.

1743-1746 Osmanlı-İran Savaşı.

III. Osman (1754-1757)

III. Mustafa (1757-1774)

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı.

1768 Baron de Tott Osmanlı ordusunu modernleştirmek için İstanbul'a geldi.

1773 Mısır isyanı.

I. Abdülhamid (1774-1789)

1774 Ruslar karşısında bozguna uğrayan Osmanlı Devleti Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzaladı. Kırım ve Karadeniz'in kuzey kıyıları bağımsızlık kazandı. Çariçe Katarina İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi'nin koruyuculuğu hakkını elde etti.

1783 Rusya Kırım Hanlığını ilhak etti.

1784 Matbaa tekrar açıldı.

1787 Rusya'yla savaş.

1788 İsveç Rusya'ya savaş ilan etti.

III. Selim (1789-1807)

1789 Fransız Devrimi.

1792 Yaş Antlaşması imzalandı.

1798-1801 Napoléon, Osmanlı eyaleti Mısır'ı işgal etti. 11. yüzyılda başlayan Haçlı Seferleri'nden beri ilk kez önemli bir İslam toprağı bir Hıristiyan güç tarafından işgal edildi.

1801 1815 yılında özerklikle sonuçlanacak Sırp İsyanının başlangıcı.

1804 Rusya, Ermenistan ile Kuzey Azerbaycan'ı ilhak etti.

1805 Mehmed Ali Paşa Mısır eyaletinde vali olarak göreve başladı. Böylece.

1952 yılına kadar sürecek bir hanedan kurulmuş oldu.

1807 III. Selim gericiler tarafından öldürüldü ve reform programı da yeniçeri isyanı sonucu sona erdi.

IV. Mustafa (1807-1808)

II. Mahmud (1808-1839)

1808 Padişah ile âyan arasında Sened-i İttifak imzalandı.

1812 Bükreş Antlaşması.

1821 Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın başlangıcı.

1826 II. Mahmud, Yunan ayaklanmasını bastırmada başarısız olan ve zayıflığı ortaya çıkan Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdı; bundan sonra yeni bir düzen kurmak için reformlar gerçekleştirdi.

1828 Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı.

1829 Rusya ile Edirne Anlaşması imzalandı. Büyük güçler Yunan Krallığını kurdular.

1832 Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetleri Konya'da yapılan savaşta Osmanlı ordusunu yendiler.

1833 İstanbul'da Rusya'nın etkisini zirveye çıkaran Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalandı.

1838 İngiliz-Osmanlı ticaret sözleşmesi (Baltalimanı Antlaşması) imparatorlukta serbest ticaret düzenini başlattı.

1839 Nizip Savaşı. II. Mahmud'un ölümü.

Abdülmecit (1839-1861)

1839 Tanzimatprogramı yürürlüğe kondu. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'yla reform Fermanı olarak da bilinen

1853-1856 Osmanlı, İngiltere ve Fransa ile Rusya arasında Kırım Savaşı.

1856 Islahat Fermanı ilan edildi. Paris Antlaşması. Sultan. ‘Avrupa siyasal, kültürel ve ekonomik yörüngesî’ne girmeye zorlandı.

1858 İmparatorluktaki özel mülkiyeti tanıyan arazi kanunnamesi yürürlüğe girdi.

Abdülaziz (1861-1876)

1868 Kızıl Haç’ı model alan Osmanlılar Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni kurdular. stanbul’da Galatasaray Lisesi açıldı.

1870 Rum Ortodoks Kilisesi’nden bağımsız olan Bulgar Kilisesi’nin kurulmasına padişah tarafından izin verildi.

1875 6 Ekim: Osmanlı mâliyesi iflasını istedi.

1876 Tahttan çekilmeye zorlanan Sultan Abdülaziz intihar etti.

II. Abdülhamid (1876-1909)

1876 31 Ağustos: Ruh sağlığı bozuk olduğu ilan edilen Sultan V. Murat’ın yerine Abdülhamid tahta geçti. Büyük güçlerin temsilcileri, Osmanlı İmparatorluğunda yapılacak reformları görüşmek için İstanbul'da Tersane Konferansı’nı düzenledi. 23 Aralık 1876 tarihinde ilk anayasa ilan edildi.

1877 19 Mart: Osmanlı parlamentosu toplandı.

24 Nisan: Rusya, 1875 yılında Balkanlar'da başlayan isyanları desteklemek için Osmanlı'ya savaş ilan etti.

1878 Şubat: Anayasa rafa kaldırıldı.

3 Mart: Rusya’yla yapılan savaş Ayastefanos Antlaşması’yla sona erdi. Osmanlı Devleti büyük tavizler vermek zorunda kaldı.

Haziran: Ayastefonos Antlaşması Berlin Kongresi'nde yeniden gözden geçirildi ve Osmanlılar lehine değiştirildi.

1881 Osmanlı mâliyesini yeniden düzene koymak için Düyun-ı Umumiye İdaresi kuruldu.

1885 Bulgaristan Doğu Rumeli eyaletini ilhak etti.

1897 Girit isyanı sonucu çıkan savaşta Yunanistan mağlup edildi.

1898 18 Ekim’de Alman İmparatoru II. Wilhelm’in ziyareti başladı. İmparator kendisini Müslümanların dostu olarak ilan etti.

1908 Çıkan askerî isyan sonucu 23 Temmuz günü anayasa yeniden yürürlüğe kondu.

1909 İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni ortadan kaldırmak için 13 Nisan (31Mart) günü düzenlenen ayaklanma başarısız oldu. Adana'da Avrupa müdahalesi sağlama amacıyla Ermeniler katledildi. Abdülhamid tahttan indirildi.

V. Mehmed (Reşat) (1909-1918)

1911 Trablusgarp'ta İtalya'yla savaş.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerine karşı muhafazakâr askerî müdahale başarısızlıkla sonuçlandı.

1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti hezimete uğradı.

1913 İttihadçılar 23 Ocak günü iktidarı ele geçirdiler.

1914 Nisan ayında hükümet, yerel Kürt aşiretlerinin saldırılarından korunmaları için Bitlis vilâyetindeki Ermeni topluluğuna silah dağıttı ve askerî birlikler gönderdi.

Temmuzda, Meclis 'Ermeni' vilâyetlerinde reform yapacak olan Avrupalı genel müfettiş ile maiyetinin maaş ve harcamaları için 40.000 sterlinlik ödeneği onayladı.

2 Ağustos: Avrupa'da savaşın başlamasından sonra Almanya'yla gizli antlaşma imzalandı.

1915 Yıl içinde gerçekleşen Gelibolu harekâtı ve Rusların Doğu Anadolu'yu işgali Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını tehlikeye soktu. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında savaştan sonra Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağını belirleyen gizli antlaşmalar imzalandı.

1916 Haziran: Hicaz'da Arap isyanı başladı; İngilizler Filistin ve Irak'a ilerledi.

1917 Rusya'da Mart ve Kasım devrimleri Osmanlılar üzerindeki baskıyı azalttı.

1918 30 Ekim: Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında ateşkes antlaşması imzalandı.

VI. Mehmed (Vahdettin) (1918-1922)

1919 28 Mart: İtalyanlar Yunanlılardan önce davranıp Antalya'ya asker çıkardılar.

15 Mayıs: Yunan ordusu İzmir'i işgal etti.

19 Mayıs: Mustafa Kemal Samsun'a çıktı ve Kurtuluş Savaşanın başlangıç işaretlerini verdi.

28 Haziran: İşgallere karşı direnişi örgütlemek için Balıkesir Kongresi düzenlendi. Bunu diğer bölgesel kongreler (23 Temmuz'da Erzurum ve 4 Eylül'de Sivas) takip etti. Erzurum ve Sivas kongrelerinde delegeler, Anadolu'nun Türklere ait olduğu konusunda anlaştılar.

1920 18 Mart: Osmanlı Parlamentosu İstanbul'da son defe toplandı ve İngiliz faaliyetlerini protesto ettikten sonra süresiz olarak ertelendi.

23 Nisan: Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'i başkan seçti.

10 Ağustos: Anadolu'yu parçalayan Sevr Antlaşması imzalandı. Milliyetçilerce reddedilen bu antlaşma hiçbir zaman yürürlüğe konmadı.

1921 20 Ocak: Millet Meclisi Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu kabul ederek yeni devletin kuruluşuna işaret etti.

16 Mart: Milliyetçiler Sovyetler Birliği'yle dostluk antlaşması imzaladı.

1922 9 Eylül: Milliyetçiler Yunan ordusunu bozguna uğrattıktan sonra İzmir'e girdiler.

1 Kasım: Millet Meclisi saltanatı kaldırdı ancak halifelik kurumu devam etti. Son Osmanlı sultanı Vahdettin bir İngiliz savaş gemisiyle ülkeden kaçtı.

Türkiye Cumhuriyeti (1923-2006)

1923

8 Nisan: Mustafa Kemal Halk Fırkasının kuruluşunu ilan etti. Partinin adına daha sonra 'Cumhuriyet' kelimesi de eklendi. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) oldu.

24 Temmuz: Lozan Antlaşması imzalandı ve Türkiye Devleti tanındı.

33 Ekim: Ankara yeni Türkiye'nin başkenti ilan edildi.

29 Ekim: Türkiye Cumhuriyeti kuruldu ve Mustafa Kemal cumhurbaşkanı seçildi.

1924

3 Mart: Halifelik kaldırıldı ve Osmanlı hanedanı yurtdışına sürüldü. Bu, muhafazakâr muhalefet için bir yenilgiydi. Devlet, örgütlü İslam'ı kontrol etmeye başladı.

27 Kasım: Mustafa Kemal'e muhalifler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdular.

1925

1 Şubat: Şeyh Sait önderliğindeki Kürt aşiretleri Cumhuriyet rejimine karşı ayaklandılar.

3 Haziran: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı ve muhalefet dağıtıldı. Böylece Mustafa Kemal, devleti ve toplumu laikleştirmek için radikal reform programını başlatabildi.

25 Kasım: Fes yasaklandı ve 'Şapka Kanunu' yürürlüğe girdi.

30 Kasım: Tekke ve zaviyeler kapatıldı.

17 Aralık: Sovyet-Türk Dostluk Antlaşması imzalandı (1935 yılında yinelendi).

1926

17 Şubat: Kadınlara eşit medenî haklar veren laik Medenî Kanun yürürlüğe girdi. Bunu takiben 1 Mart günü Ceza Kanunu kabul edildi.

1927

28 Ekim: Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı gerçekleştirildi (13,6 milyon).

1928

10 Nisan: ‘Devletin dinini’ İslam olarak belirten madde anayasadan çıkarıldı.

1 Kasım: Latin alfabesinin kabulüyle Cumhuriyet, kültürel ve entelektüel Osmanlı geçmişinden ayrıldı.

1930

3 Nisan: Kadınlara yerel seçimlerde oy verme hakkı tanındı.

12 Ağustos: Mustafa Kemal Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşuna izin verdi, ancak parti taşkınlık hareketlerine mesnet olmaya başlayınca 17 Kasım tarihinde feshedildi.

23 Aralık: Türkiye’nin batı bölgesinde bulunan Menemen'de İslamcı kalkışma bir asteğmenin (Kubilay) öldürülmesiyle sonuçlandı. Bu olay, rejimin ideolojisini tekrar gözden geçirmeye sevk etti.

1931

10-18 Mayıs: CHP’nin kurultayında ‘altı ok', [cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik (din üzerinde devlet kontrolü), Devletçilik, inkılapçılık] rejimin ideolojik programı olarak kabul edildi.

1932

19 Şubat: Rejimin ideolojisini ülke genelinde yaymak ve öğretmek için Halkevleri kuruldu.

6 Temmuz: Türkiye Milletler Cemiyeti’ne katıldı ve Batı’yla yeniden birleşti.

26 Eylül: Yeni ulusun dilini Arapça ve Farsçadan arındırmak üzere Birinci Türk Dil Kurultayı toplandı.

1933

30 Ocak: Hitler Almanya'da iktidara geldi.

1934

9 Şubat: Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan Balkan Paktı’nı imzaladılar.

10 Haziran: İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye’ye geldi.

21 Haziran: Soyadı Kanunu kabul edildi.

26 Kasım: Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'e, Atatürk soyadını verdi; paşa, bey, hanım, gazi gibi tüm Osmanlı unvanlarını ve rütbelerini kaldırdı.

5 Aralık: Türk kadınlarına milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanındı.

1935

25 Ocak: İstanbul’daki Ayasofya Camii restore edildi ve müze olarak açıldı.

3 Ekim: Mussolini'nin Habeşistan'ı işgali üzerine Türkiye Batı Anadolu'ya yönelik İtalyan planlarına dair kaygı duymaya başladı.

7 Kasım: SSCB ile Türkiye arasındaki Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması on yıllığına yenilendi.

1936

8 Haziran: Lokavt ve grevleri yasaklayan, taraflar arasındaki sorunları zorunlu olarak tahkim yoluyla çözen yeni İş Kanunu kabul edildi.

17 Temmuz: İspanya'da iç savaş; Türkiye, cumhuriyetçileri destekledi.

20 Temmuz: Türkiye'nin Boğazları silahlandırmasına olanak tanıyan Montreux Sözleşmesi imzalandı.

25 Ekim: Roma-Berlin ortaklık antlaşması imzalandı.

25 Kasım: Almanya ile Japonya arasında Komünist Enternasyonal'e karşı bir antlaşma imzalandı.

1937

5 Şubat: Anayasanın ikinci maddesi 'Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır' şeklinde yeniden düzenlendi.

Mart-Eylül: Kürt aşiretlerinin isyanı bastırıldı.

Mayıs: Fransa, Hatay'ın ayrı bir statüye sahip olmasını kabul etti.

5 Temmuz: Türkiye Hatay'ı kendisine katmak için harekâta başladı.

8 Temmuz: Türkiye, Afganistan, İran ve Irak'la Sadabat Paktı'nı imzaladı.

1 Kasım: Atatürk İsmet İnönü'nün yerine Celal Bayar'ı başbakan olarak atadı. Bu gelişme, CHF içinde devletçilere karşı bir hareket olarak görüldü.

1938

10 Kasım: Uzun süredir devam eden hastalığı sonrası Atatürk öldü.

11 Kasım: İsmet İnönü oybirliğiyle cumhurbaşkanı seçildi.

26 Aralık: Cumhuriyet Halk Partisi'nin olağanüstü kurultayında Atatürk partinin 'kurucusu ve ebedî lideri', İnönü ise 'milli şef' ilan edildi.

28 Aralık: İnönü Atatürk ve Kemalizm'e karşı muhalefetle uzlaşma politikasını ortaya çıkardı.

1939

12 Ocak: Mart 1923 tarihinden beri Atatürk'ün dışişleri bakanı olan ve İngiliz dostu olarak tanınan Tevfik Rüştü Aras, Londra büyükelçiliğine atandı.

18 Ocak: Çıkarılan Milli Korunma Kanunu hükümete ekonomiyi düzenlemede büyük yetkiler verdi.

16 Mart: Genel seçimler sonucu birçok sadık Kemalist Meclis dışı kalırken, bir grup eski muhalif de Meclis'e girdi.

8 Mayıs: Almanya'yla bir ticaret antlaşması imzalandı.

12 Mayıs: İngiltere ile Türkiye Akdeniz bölgesindeki olası bir savaş veya çatışma olasılığına karşı karşılıklı yardım ve dostluk deklarasyonu imzaladı.

29 Mayıs: İnönü Meclis'te muhalefet olarak hareket edecek Müstakil Grup'un oluşumuna izin verdi.

23 Haziran: Türkiye ile Fransa saldırmazlık antlaşması imzaladı; Fransa Hatay'ın Türkiye'ye verilmesini kabul etti; 29 Haziran günü Hatay Türkiye'ye katıldı.

23 Ağustos: Alman-Sovyet Paktı imzalandı. Türkiye için bu pakt, olası bir faşist saldırı tehlikesine karşı üçlü garanti olasılığının sona erdiği anlamına geliyordu.

1 Eylül: Almanya Polonya'yı işgal etti ve İkinci Dünya Savaşı başladı. Türk dışişleri bakanı görüşme için Moskova'ya gitti, ancak hiçbir teminat alamadı. İngiltere ile Fransa Almanya'ya savaş ilan ederken, Türkiye tarafsızlığını duyurdu.

17 Ekim: Türk hükümeti, Moskova'nın 1936 Montreux Sözleşmesini değiştirme arayışında olduğuna inanıyor.

19 Ekim: On beş yıl sürecek İngiliz-Fransız-Türk Karşılıklı Yardım ve ittifak Antlaşması Ankara'da imzalandı.

1 Kasım: Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin tarafsız kalacağını ilan ederken, İngiltere ve Sovyetler Birliğiyle dostluklarının süreceğini belirtti.

1940

19 Şubat: Stokçuluğu ve vurgunculuğu önleme amacıyla çıkarılan 'Milli Korunma Kanunu' uygulamaya konuldu.

28 Ekim: Faşist İtalya Yunanistan'a saldırdı. Türkiye'nin desteği İngiltere açısından çok daha hayati hale geldi. Bu arada, Hitler Türkiye'nin aleyhine olacak ödünler vererek Stalin'i elde etmeye çalışıyordu.

1941

28 Şubat: Hitler İnönü'ye yazdığı mektupta, Türkiye'nin çıkarlarının Avrupa'da yaratmakta olduğu 'yeni düzen' içinde bulunduğunu belirtti. Mektup Ankara'da olumlu karşılandı.

24 Mart: Türk-Sovyet Karşılıklı Tarafsızlık Deklarasyonu imzalandı.

18 Haziran: Almanların Balkanlar'ı ele geçirmesi sonrası Almanya'yla bir saldırmazlık paktı imzalandı.

22 Haziran: Almanya Rusya'ya saldırdı. Bu durum, Almanların Anadolu'yu işgal edeceği korkusunu azaltırken, pan-Türkçü aktiviteleri canlandırdı.

26 Haziran: Ezanın Arapça yerine Türkçe okunmasını öngören kanun kabul edildi. Kanun 16 Haziran 1950 tarihinde yürürlükten kaldırıldı.

9 Ekim: Berlin'le ilişkileri tekrar yakınlaştıran Türk-Alman Ticaret Antlaşması imzalandı. Daha sonraki aylarda, Türk generalleri Almanların misafiri olarak Rus sınırında bulunan Doğu Cephesi'ni dolaştılar.

7 Aralık: Japonlar Pearl Harbor'da bulunan ABD Pasifik Donanması'na hava akını düzenledi. Bunun sonucunda ABD savaşa katıldı. Hitler 11 Aralık günü Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş ilan etti.

1942

11 Kasım: Alman ilerleyişinin cesaretlendirmesi sonucu hükümet, Türkiye'deki gayri-Müslimlere karşı ayrımcılık yapan Varlık Vergisi'ni çıkardı.

1943

2 Şubat: Uzun süren kuşatmanın ardından Alman ordusu Stalingrad'da teslim oldu. Bu gelişme, hem savaşın hem de Türkiye'nin iç ve dış politikasının dönüm noktalarından birini teşkil etti.

1944

17 Mart: Varlık Vergisi yürürlükten kaldırıldı.

18 Mayıs: Hükümet, siyasi değişimini göstermek için Sovyet karşıtı Türkçüler hakkında soruşturma açmaya başladı.

1945

7 Mayıs: Almanya teslim oldu.

7 Haziran: Bir grup Cumhuriyet Halk Partisi üyesi siyasi liberalleşmenin uygulanması için bir önerge verdiler. Aynı gün, Moskova Kasım ayında sona eren Dostluk Antlaşması'nın yenilenmesi için TürkSovyet sınırında değişiklik yapma ve Boğazların ortak savunulması şartlarını öne sürdü.

7 Temmuz: İşadamı Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi'ni kurdu.

6 Eylül: Hükümetin ekonomi politikasını liberalleştirmesi yönünde baskı yapmak amacıyla bir ABD Kongre heyeti Türkiye'yi ziyaret etti.

21 Eylül: Adnan Menderes ile Fuat Köprülü CHP'den ihraç edildiler.

1 Kasım: Cumhurbaşkanı İnönü ciddi bir muhalefet partisinin oluşumu çağrısı yaptı.

4 Aralık: 28 Eylül günü CHP milletvekilliğinden istifa eden Celal Bayar, yeni bir parti (Demokrat Parti) kurmak için CHP üyeliğinden de istifa etti.

5 Aralık: Hükümete yönelik eleştirilerde bulunan Tan gazetesi, devlet görevlilerinin örgütlediği bir kalabalık tarafından tahrip edildi. Olayın gerçekleştiği tarihte İstanbul sıkıyönetim altındaydı.

1946

7 Ocak: Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından Demokrat Parti kuruldu.

5-7 Nisan: Sovyet baskısına karşı Türkiye'ye desteğinin bir sembolü olarak. ABD Missouri zırhlısı İstanbul'u ziyaret etti.

6 Haziran: İki dereceli seçim yerine tek dereceli seçime izin veren yasa yürürlüğe girdi.

21 Temmuz: DP'nin örgütlenme fırsatı bulamadan ve devlet aygıtlarının baskısı altında düzenlenen erken genel seçimler, CHP'nin zaferiyle sonuçlandı.

22 Ağustos: Türkiye, Sovyetler'in Boğazların savunması için müşterek hareket etme teklifini reddetti.

4 Aralık: Sıkıyönetim altı ay daha uzatıldı.

1947 1*2 Mart:* Sovyet saldırganlığına karşı Türkiye ile Yunanistan'a ABD desteğini öngören Truman Doktrini ilan edildi. Türkiye, Soğuk Savaş'a girdi.

12 Temmuz: İnönü kendisini tarafsız bir cumhurbaşkanı ilan etti ve DP'nin meşruluğunu destekledi. Sertlik yanlısı Başbakan Recep Peker ise 9 Eylül günü istifa etmek zorunda kaldı.

1949

1 Ağustos: Soğuk Savaş devam ettiği sırada ABD başkanı Kongreyi Türkiye'nin tümüyle silahlandırılmasının Ortadoğu açısından önemli olduğu yönünde bilgilendirdi.

1950

9 Mart: Türkiye ve İran İsrail'i tanıdı.

14 Mayıs: Demokrat Parti genel seçimleri ezici bir çoğunlukla kazandı ve Adnan Menderes 22 Mayıs günü yeni hükümeti kurdu.

25 Temmuz: Demokrat Parti Kore'ye asker göndermeye karar verdi.

1952

18 Şubat: Türkiye ile Yunanistan NATO’ya üye oldular.

3 Mart: NATO Başkomutanı General Eisenhower Türkiye’ye geldi.

1953

29 Mayıs: İstanbul’un fethinin 500. yıldönümü kutlandı. İlk defa olarak yapılan bu kutlama, Kıbrıs nedeniyle Yunanistan'la artan gerilim ve neo-Osmanlıcılığa yönelik bir değişimdi.

1954

2 Mayıs: Genel seçimler sonucu Demokrat Parti büyük bir zafer kazandı. Bu sonuç, partinin halk tarafından onaylandığını gösterirken, partinin baskıcı tavrı da bu sebeple arttı.

20 Ağustos: İngiltere egemenliğindeki Kıbrıs’ın bağımsızlığı ve Yunanistan’la birleşmesini desteklemek amacıyla Atina’da dev bir miting düzenlendi. 28 Mayıs günü Başbakan Adnan Menderes, Yunanistan’ın Kıbrıs’ı hiçbir zaman elde edemeyeceğini ilan etti.

1955

24 Şubat: Irak ile Türkiye arasında Bağdat Paktı imzalandı. İran, Pakistan ve İngiltere de daha sonra pakta katıldı. Demokrat Parti, Türkiye'nin bölgede Batı'nın lehine önemli bir rol oynadığına inanıyor.

6/7 Eylül: İstanbul ve İzmir'de hükümet tarafından kamuoyunun Kıbrıs konusundaki duyarlılığını göstermek amacıyla desteklenen Yunan karşıtı şiddet eylemleri gerçekleşti. Kontrolden çıkan olaylar hükümet için büyük sıkıntılar yarattı.

1956

29 Ekim: İsrail birlikleri Süveyş Kanalına doğru saldırıya geçti. 31 Ekim’de İngiltere ile Fransa kanalın kuzey kısmını işgal altına alarak olaya müdahale etti.

31 Ekim: Macaristan’da Sovyet egemenliğine karşı ayaklanma çıktı.

1957

27 Ekim: Demokratlar erken genel seçimleri kazandılar, ancak bozulan ekonomi ve Başbakan Menderes'in gittikçe artan antidemokratik davranışları nedeniyle oy oranı sarsıcı bir oranda düştü.

1958

26 Mayıs: Hükümete karşı komplo kurdukları gerekçesiyle dokuz ordu mensubu hakkında dava açıldı. Bu olay, Silahlı Kuvvetler içindeki siyasi uyuşmazlığın ilk işaretiydi.

14 Temmuz: Irak'ta gerçekleşen askerî darbe sonrası monarşi yıkıldı ve Bağdat Paktı sona erdi. Pakt daha sonra CENTO (Central Treaty Organization [Merkezî Antlaşma Örgütü] adını aldı.

20 Temmuz: Beyrut'a çıkarma yapan ABD deniz piyadeleri Türkiye’deki İncirlik’i üs olarak kullandılar.

8 Ağustos: Hükümet gerçekleştirilen devalüasyon sonucu Türk lirasının değerini yüzde 321 oranında düşürdü. IMF’nin istikrar programı yürürlüğe kondu ve 359 milyon ABD doları kredi alındı.

1959 *17 Şubat:* Başbakan Adnan Menderes Kıbrıs’la ilgili olarak düzenlenen bir konferansa katılmak üzere gittiği Londra’da uçağı düştü. Menderes'in kazadan sağ olarak kurtulması bir mucize olarak görüldü ve itibarını artırdı.

19 Şubat: Türkiye Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanan Londra Antlaşması'yla 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti için ilk adım *atıldı.*

31 Temmuz: Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik için başvuruda bulundu.

1960

28 Nisan: Ankara ve İstanbul'da gerçekleştirilen öğrenci olaylarına karşı sıkıyönetim ilan edildi. Ordu siyasi arenaya girdi ve hükümet her türlü siyasi faaliyeti yasakladı.

27 Mayıs: Ordu bir darbeyle DP hükümetine son verdi ve Milli Birlik Komitesi (MBK) olarak adlandırılan bir cunta aracılığıyla ülke yönetimine devam edildi. DP 29 Eylül günü kapatıldı ve üyeleri anayasayı ihlâl ettikleri gerekçesiyle mahkeme önüne çıkarıldı.

13 Kasım: Siyasal iktidarın sivillere tekrar iadesine karşı çıkan MBK'nin on dört radikal üyesi tasfiye edildi.

1961

21 Şubat: Adalet Partisi kuruldu. Bunun yanı sıra kurulan 10 parti 25 Mart günü siyasi yaşama tekrar başlamak için hazırlıklara başladılar.

11 Temmuz: 9 Temmuz’da gerçekleştirilen referandumun ardından yeni liberal anayasa MBK tarafından kabul edildi.

16-17 Eylül: MBK, Adnan Menderes, Fatin R. Zorlu, Haşan Polatkan'ı astı. Askerler Menderes’i, etkisini yok etmek amacıyla idam etti.

25 Ekim: Yapılan genel seçimler, 1965 yılına kadar bir dizi değişik koalisyon hükümetlerinin oluşturulmasına neden oldu. Bu tarihte yapılan seçimlerde çoğunluğu kazanan Adalet Partisi ise kabineyi tek başına kurdu.

1962

22/23 Şubat: 1960 rejiminin sonuçlarından rahatsız olan genç subayların darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

1963

20/21 Mayıs: Talât Aydemirin ikinci darbe girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı ve bu sefer asılarak idam edildi.

1964

4 Haziran: ABD Başkanı Johnson Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektupta, eğer Türkiye Kıbrıs'a müdahalede bulunursa ve bu yüzden Moskova'yla karşı karşıya gelirse NATO'ya güvenmemesi konusunda uyardı. Kıbrıs'ta iki toplum arasında meydana gelen şiddet 1959 Londra Antlaşmasının koşullarını felç etti. Bunun yanı sıra, Johnson mektubu, özellikle 13 Ocak 1966 tarihinde kamuoyu tarafından öğrenildikten sonra, Türkiye'de anti-Amerikan tepkileri büyüdü.

1965

30 Haziran: 28 Kasım 1964 tarihinde AP genel başkanlığına seçilen Süleyman Demirel, CHP tarafından benimsenen 'ortanın solu' politikasını 'komünizme giden bir yol' olarak tanımladı. Sağ ve sol arasındaki kutuplaşma keskinleşti.

10 Ekim: Genel seçimleri kazanan Adalet Partisi, koalisyon hükümetleri dönemine son verdi.

1966

20 Aralık: Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Aleksey Kosigin Türkiye'ye yaptığı ziyarette 1965 yılından

1967

20-22 Nisan: Yunanistan'da Albaylar Cuntası iktidarrı ele geçirdi ve demokratik hükümete son verdiler. ABD uzun süre sadece Türkiye'deki üslere bel bağlamak zorunda kalmaktan kurtuldu.

5 Haziran: İsrail ile Arap devletleri arasında gerçekleşen Altı Gün Savaşı, İsrail'in ezici zaferiyle sonuçlandı.

29 Kasım: Türkiye ile Yunanistan'ın savaşmaları, Türkiye'nin müdahale tehdidiyle karşı karşıya gelen Rum güçlerinin Kıbrıs'ta bulunan Türk köylerinden çekilmesi üzerine önlendi.

1968

29 Mayıs: Fransa'da General De Gaulle, 13 Mayıs'tan beri Paris'i felce uğratan öğrenci gösterilerini dağıtmak için parlamentoyu feshetti. Fransa örneği, Türkiye'deki sol görüşlü öğrencileri etkiledi ve daha militan hareket etmelerine yol açtı, öğrenciler NATO'ya ve Türkiye'nin ABD'yle ittifakına karşı gösterilere başladılar.

15-24 Temmuz: ABD 6. Filosunun İstanbul Limanı'nı ziyaret ettiği günlerde gösteriler yapıldı ve sık sık şiddet olayları meydana geldi.

20 Ağustos: Sovyetler Birliği ‘Prag Baharı’na son vermek amacıyla Çekoslovakya’yı işgal etti. Sovyet müdahalesi Türkiye’deki solu böldü.

1969

16 Ocak: Orta Doğu Teknik üniversitesini ziyareti sırasında ABD Büyükelçisi Robert Komer’in makam arabası Ankara’da öğrenciler tarafından yakıldı. Bu olay, artan şiddetin bir işaretiydi. Sağ kesimde, Albay Alparslan Türkeş’in neo-faşist partisi ‘komandolar’ olarak adlandırdıkları kişileri eğitiyorlar.

16 Şubat: ABD 6. Filosuna karşı İstanbul’da yapılan gösteriye polisin yardımı ile sağcı militanlar saldırdı. ‘Kanlı Pazar’ olarak adlandırılan bu olay sonucu iki genç öldü, yaklaşık iki yüz kişi de yaralandı. Gençler arasındaki şiddet 12 Mart 1971 askeri müdahalesine kadar sürdü.

1970

26 Ocak: Konya’dan bağımsız milletvekili olarak Meclis’e giren Necmettin Erbakan, Milli Nizam Partisi'ni kurdu. Bu parti Türkiye'nin batısındaki büyük kuruluşlar ve tekellerin yükselişi nedeniyle sıkıntı içindeki Anadolu'nun düşük orta sınıfını temsil eden ve siyasal İslam’ı kullanan ilk parti oldu.

15/16 Haziran: İşçilerin İstanbul’da gerçekleşen kitlesel ve kanlı gösterileri sıkıyönetim ilanına neden oldu.

28 Ağustos: Devalüasyon sonucu Türk Lirasının değeri yüzde 66 oranında düşürüldü. Bu durum, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizi yansıtıyordu.

28 Aralık: Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay başkanlığındaki Milli Güvenlik Kurulu, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur tarafından sunulan ve Silahlı Kuvvetler ’deki huzursuzluğu belirten mektubu tartışmak için toplandı.

1971

12 Mart: Askerler Başbakan Süleyman Demirel’e muhtıra verdiler ve onu istifaya zorlayarak hükümetin dizginlerini ellerine aldılar. Türkiye 1973 yılına kadar ‘partiler üstü' bir kabine tarafından yönetildi.

27 Nisan: On bir ilde ilan edilen sıkıyönetim sonrası, özellikle sola karşı, bir terör dönemi başladı.

1972 *14 Mayıs:* Otuz üç yıl sonra İsmet İnönü CHP’nin liderliğinden çekildi ve yerine Bülent Ecevit seçildi.

1973

6 Nisan: Siyasi partilerin ordunun adayını seçmeyi reddetmelerinin ardından, emekli oramiral Fahri Korutürk altıncı cumhurbaşkanı seçildi.

14 Ekim: Genel seçimler sonucu hiçbir parti çoğunluğu sağlayamadı. Uzun pazarlıklar sonucu, Ecevit'in CHP'si ve Erbakan'ın MSP'si arasında bir koalisyon anlaşmasına varıldı. 25 Ocak 1974 günü oluşan hükümetle İslamcılar ilk defa siyasi iktidara ulaştılar.

1974

15 Temmuz: Kıbrıs Rum Milli Muhafızlarının Başpiskopos Makarios'a karşı bir darbe düzenlemeleri Türkiye'nin garantör devlet olarak Kıbrıs'a müdahalesine neden oldu. Türk ordusu ağustos ayında gerçekleştirdiği ikinci askerî operasyon sırasında ada üzerinde kontrolünü genişletti.

17 Eylül: Gördüğü ilgi nedeniyle seçimi kazanacağını ve CHP'nin tek başına iktidara geleceğini düşünen Ecevit, başbakanlıktan istifa etti. Sağcı partiler erken genel seçime gitmeyi reddettiler ve Prof. Sadi Irmak'a geçici bir hükümet kurdurdular.

1975

13 Şubat: Kıbrıs Türkleri kendi devletlerinin kuruluşunu açıkladılar.

31 Mart: İslamcı MSP ve neofaşist MHP tarafından desteklenen ve merkez sağda yer alan Demirel'in başbakanlığındaki ilk Milliyetçi Cephe hükümeti kuruldu. Koalisyon ortaklarının sağcı militanları koruduğu bu dönemde gençlik grupları arasındaki şiddet arttı.

1977

5 Haziran: Ecevit'in CHP'si genel seçimlerden birinci parti olarak çıktı, ancak tek başına hükümeti oluşturabilmek için yeterli çoğunluğu elde edemedi. Kurduğu hükümet 3 Temmuz günü Meclis'te güvenoyu alamadı ve Ecevit istifa etti.

21 Temmuz: Demirel, merkez sağ, Islamcılar ve neofaşistlerden oluşan ikinci Milliyetçi Cephe hükümetini kurdu.

31 Aralık: Partiler arası atışmalar ve iç çekişmeler sonucu koalisyon dağıldı.

1978

17 Ocak: Ecevit'in bağımsız milletvekilleriyle beraber kurduğu hükümet, bağımsız bakanlar arasındaki yaygın yolsuzluk nedeniyle lekelenirken, gençlik grupları arasındaki şiddet ve ülkedeki istikrarsızlık yaygın duruma geldi.

2 Ekim: Neofaşist Milliyetçi Hareket Partisi, şiddetin durdurulması için askeri müdahalenin gerekli olduğunu savunarak sıkıyönetim ilan edilmesi çağrısında bulundu.

9 Ekim: Türkiye İşçi Partisi üyesi yedi kişi Ankara'da öldürüldü. Basın sürekli olarak suikasta uğrayan liberal akademisyenlerin haberlerini verirken, failleri nadiren

yakalanıyordu.

1979

16 Ocak: İran’da gerçekleşen devrim sonrası şah ülkeyi terk etti ve şubat ayında ülkeye geri dönüş yapan Ayetullah Humeynî İslâm Devrimi liderliğini eline aldı. Siyasilerin gerçekleşmesini sağlayamadığı istikrarlı bir Türkiye Batı için şimdi çok daha kritik hale geldi.

14 Ekim: Artan şiddet olayları ve sağ kesimin saldırıları sonucu siyasi konumu zayıflayan Başbakan Ecevit'in Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde desteği azaldı ve Ecevit istifa etti. Süleyman Demirel AP azınlık hükümetini kurdu.

1980

2 Ocak: Generaller partiler arasında ulusal birliğin kurulması için hükümete bir uyarı mektubu verdi.

24 Ocak: Hükümet Türk lirasının değerini yüzde 33 düşüren radikal bir deflasyonist ekonomik program ilan etti. Program Türkiye'yi küreselleşme yönünde ilerletmeyi tasarlıyordu ve otoriter bir rejimin altında uygulandı.

19 Temmuz: Eski başbakan Nihat Erim düzenlenen suikast sonucu öldürüldü.

12 Eylül: Ordu, ülkede meydana gelen anarşiyi bitirmek ve devlete güç kazandırmak gereğini öne sürerek yönetime el koydu. Milli Güvenlik Konseyi kuruldu ve sıkıyönetim ilan edildi.

21 Eylül: Emekli oramiral Bülend Ulusu’nun başbakanlığında bir hükümet kuruldu. Siyasi yaşam sona ererken gözaltına alınan bazı parti liderleri tutuklandılar, yargılandılar ve hapse atıldılar.

1981

29 Haziran: Liberal 1961 anayasası yerine yeni ve otoriter bir anayasa yazılması amacıyla askerler bir Danışma Meclisi kurdular.

1982

7 Kasım: Yeni anayasa halkoylamasına sunuldu ve oyların yüzde 91,3’ünü alarak kabul edildi.

19 Kasım: Kenan Evren Türkiye Cumhuriyeti'nin yedinci cumhurbaşkanı oldu.

1983

3 Mart: Danışma Meclisi yeni Siyasi Partiler Kanunu’nu hazırladı ve onay için generallere gönderdi. Mayıs ayında, ‘yeni partiler' ortaya çıkmaya başladı ve bazılarına askerler tarafından eski partilerin uzantısı oldukları gerekçesiyle izin verilmedi.

6 Kasım: Genel seçimleri kazanan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi 13 Aralık tarihinde göreve başladı. Yeni hükümet, 24 Ocak 1980 tarihinde başlatılan ekonomi politikasını sürdürdü. Özal, düzeni sıkıyönetime dayanarak yürütmeye devam etti.

15 Kasım: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kuruldu. Ancak sadece Türkiye tarafından tanındı.

1987

6 Eylül: Yapılan halkoylaması sonucu, yasaklı olan eski parti liderlerinin yeniden siyasete katılmalarına izin verildi. Demirel ve Ecevit vekilleri tarafından oluşturulan partilerinin başına geçtiler.

29 Kasım: Özal, rakiplerinin örgütlenmesine fırsat vermemek amacıyla erken genel seçime gitti. Seçimleri daha az bir çoğunlukla kazandı ve 21 Aralık günü yeni kabinesini kurdu.

1989

26 Mart: Yolsuzluk ve hem seçmenler hem de özel sektör tarafından hoş karşılanmayan ekonomi politikası sonucu Özal'ın partisi yerel seçimlerde büyük bir oy kaybına uğradı.

17 Ağustos: Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, 1984 yılında ayaklanma başlatan Kürdistan İşçi Partisi'ne (PKK) karşı topyekûn savaş ilan etti.

31 Ekim: Kenan Evren'in görev süresinin dolmasından sonra Turgut Özal Türkiye'nin sekizinci cumhurbaşkanı seçildi. Onun yerine başbakan olan Yıldırım Akbulut. Özal'ın otoritesine sahip değildi ve ANAP bundan böyle düşüşe geçti.

18 Aralık: Avrupa Topluluğu Komisyonu, Türkiye'nin AB üyeliği başvurusunu reddetti.

1990

2 Ağustos: Irak'ın Kuveyt'i işgali uluslararası bir krize neden oldu. Türkiye, Özal'ın liderliğinde ABD Başkanı Bush'un koalisyonuna katıldı. BM'nin Irak'a karşı uyguladığı ambargo Türkiye ekonomisi için yıkıcı bir etkiye neden oldu. Yine de Özal, Soğuk Savaş sonrası dünyada Türkiye'nin yerini oluşturmaya çalıştı.

1991

Nisan: Başlattıkları ayaklanmanın başarısız olmasından sonra Saddam Hüseyin'in birliklerinden kaçan Iraklı Kürtler Türkiye'ye sığındılar. Bu durum, Türkiye'de büyük bir mülteci sorunu yaşanmasına neden oldu. Türkiye'deki üsleri kullanan ABD, Fransa ve İngiltere, Kuzey Irak'ta bir güvenlik bölgesi oluşturdular.

11 Nisan: Meclis, hükümetin terörle mücadele yasasını yürürlüğe soktu. Anti-demokratik olarak kabul edilen yasa sayesinde hükümet, çok geniş güçler elde etti.

25 Haziran: Mesut Yılmaz Anavatan Partisi'nin yeni genel başkanı seçildi. 23 Haziran günü yeni kabineyi oluşturan Yılmaz'ın, partiye genç ve modern bir görünüm vermesi umuluyordu.

20 Ekim: Genel seçimleri Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisi kazandı. Demirel merkez sağda yer alan Anavatan Partisi yerine merkez solda yer alan Sosyal demokrat Halkçı Parti'yle koalisyon yaptı.

8 Aralık: Başbakan Süleyman Demirel. 'Türkiye'nin Kürt realitesini tanıdığını' belirten önemli bir açıklama yaptı. Her yıl yüzlerce cana ve yaklaşık 7 milyar ABD dolarına mal olan Kürt isyanına siyasi bir çözüm bulmayı umuyordu.

1993

17 Nisan: Cumhurbaşkanı Turgut Özal altmışaltı yaşında kalp krizinden öldü.

16 Mayıs: Süleyman Demirel Türkiye'nin dokuzuncu cumhurbaşkanı seçilirken, partisi güçlü bir liderden yoksun kaldı.

13 Haziran: Doğru Yol Partisinin genel başkanlığına seçilen Tansu Çiller, Türkiye'nin ilk kadın başbakanı oldu ve SHP'yle bir koalisyon hükümeti kurdu.

27 Kasım: Türkiye ile İsrail, Suriye destekli terör gruplarına karşı istihbarat toplamak amacıyla işbirliğine karar verdiler ve bir memorandum imzaladılar. Bu gelişme, daha geniş bir ilişkinin işaretiydi.

1994

26 Mart: Yerel seçimlerde ani bir çıkış yapan siyasal İslamcı Refah Partisi üçüncülüğe yükselirken, İstanbul ve Ankara belediye başkanlıklarını kazandı.

5 Nisan: DYP-SHP koalisyonu yeni bir 'istikrar paketi'ni açıklarken, Türk lirasının değeri yüzde 38 düşürüldü ve fiyatlar da yüzde 100 arttı. Ekonomi yeni krize girdi. Enflasyon 1994 yılında yüzde 148 yükselerek rekor kırdı.

14 Temmuz: Başbakan Tansu Çiller'in malvarlığını usulsüz bir şekilde elde ettiği iddiaları üzerine, Meclis tarafından soruşturma başlatıldı. Bu gelişme koalisyon ortakları arasında gerilime neden oldu.

1995

1 Ocak: Milliyet gazetesi Başbakan Tansu Çiller'in Atatürk'ün ünlü 'Ne mutlu Türk'üm diyene' sözünü 'Ne mutlu Türkiye vatandaşıyım diyene' şeklinde açıklayan sözlerine yer verdi. Çillerin sözleri Türkiye'nin kimlik konusundaki bakış açısında meydana gelen değişimi yansıtıyordu.

18 Şubat: Sosyal demokrat partiler CHP ile SHP, CHP çatısı altında birleştiler.

20 Mart: Artan PKK saldırıları sonrası Türk ordusu, 35.000 kişilik bir askeri gücü PKK kamplarını yok etmek üzere Kuzey Irak'a gönderdi.

23 Temmuz: Meclis, siyasi yaşamı daha demokratik hale getirmek amacıyla anayasada yer alan on beş maddede değişiklik yaptı.

20 Eylül: Koalisyon çöktü ve 24 Aralık tarihinde erken seçime gidildi.

1996

1 Ocak: Avrupa Birliği ile Türkiye arasında 6 Mart günü yürürlüğe girecek olan Gümrük Birliği antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Türkiye'nin ekonomi politikasındaki büyük dönüşümü ve küreselleşmeye doğru yeni bir adımı işaret ediyordu.

6 Mart: ANAP-DYP koalisyonu (Anayol), partiler arasında haftalar süren görüşmeler sonucu oluşturuldu. Ancak, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ile DYP Genel Başkanı Tansu Çiller arasındaki geçimsizlik nedeniyle istikrar sağlanamadı.

6 Haziran: Mesut Yılmaz istifa etti ve Çiller'in malvarlığıyla ilgili olarak Meclis soruşturması açılması talebinde bulunan İslâmcı parti lideri Necmettin Erbakan'ın yolunu açtı.

29 Haziran: Erbakan ve Çiller, haklarındaki yolsuzluk soruşturmalarının rafa kaldırılmasına karar verdikten sonra Refah Partisi ile DYP arasında bir koalisyon (Refahyol) kurulduğunu ilan ettiler.

3 Kasım: 'Susurluk Kazası' olarak bilinen bir trafik kazası, Türkiye'nin siyasi yaşamında 'derin devlet' olarak adlandırılan ve idarî alanındaki geniş yozlaşmayı ortaya çıkaran bir skandala neden oldu.

1997

28 Şubat: Generallerin egemen olduğu Milli Güvenlik Kurulu, Erbakan önderliğindeki hükümete İslami faaliyetleri -özellikte üniversitelerde başörtüsü giyilmesini- kısıtlaması yönünde tavsiyede bulundular. Bu karar daha sonra '28 Şubat Süreci' olarak adlandırılacaktı.

18 Haziran: Ilımlı görünme çabalarına karşılık Erbakan, hükümetten istifa etmeye ve Tansu Çiller'in başbakanlığında koalisyona devam etmeye karar verdi. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ı yeni bir koalisyon oluşturması için görevlendirdi. Yılmaz, Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Partisi'yle (DSP) koalisyon gerçekleştirdi.

1998

16 Ocak: Anayasa Mahkemesi, laiklik ilkesini ihlâl ettiği gerekçesiyle Refah Partisi'nin kapatılmasına ve Necmettin Erbakan'a beş yıl süreyle siyasi faaliyet yasağı uygulanmasına

karar verdi. İslâmcılar, partinin kapatılma olasılığına karşı 17 Aralık 1997 tarihinde Fazilet Partisi'ni kurmuşlardı.

21 Nisan: Siyasi İslam'a yönelik sürekli eleştiriler sırasında, Refah Partisi'nin üyesi ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, 1997 yılında yaptığı bir açıklamayla İslam'ı kendi çıkarlarına alet ettiği ve dinî kışkırtıcılık yaptığı gerekçesiyle on ay hapis cezasına çarptırıldı.

26 Kasım: Başbakan Mesut Yılmaz, mafyayla bağlantısı olduğu yönündeki suçlamalar sonrası istifa etti.

1999

12 Ocak: DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, ülkeyi nisan ayında yapılacak erken genel seçimlere götürmek üzere bir hükümet kurdu.

15 Şubat: PKK lideri Abdullah Öcalan Nairobi'de yakalandı ve Türkiye'ye getirildi. Bu olay Ecevit için bir zafer olurken, hükümet Kürt isyancılara karşı 'zafer ilan etme' imkânı elde etti. Öcalan 29 Haziran günü idam cezasına çarptırıldı, ancak 2002 yılında ölüm cezasının kaldırılmasının ardından cezası müebbet hapse çevrildi.

18 Nisan: Genel seçimleri Ecevit'in DSP'si ve aşırı sağcı Milliyetçi Hareket Partisi kazanırken, merkez sağ partiler çöktü.

2 Mayıs: İslamcı milletvekili Merve Kavakçı'nın, yemin töreninin yapılacağı Meclis salonuna siyasi İslam'ın sembolü olan türbanla girmek istemesi yeni Meclis'te tepkilere yol açtı. Kavakçı'nın milletvekilliği daha sonra, İçişleri Bakanlığı'nı aynı zamanda ABD vatandaşı olduğu yönünde bilgilendirmediği gerekçesiyle düşürüldü.

3 Mayıs: Hükümeti kurmakla görevlendirilen Bülent Ecevit, MHP ve ANAP'la 28 Mayıs günü koalisyon oluşturdu. İdeolojik zıtlıkları olmasına rağmen, koalisyon hükümeti şaşırtıcı bir biçimde uzun ömürlü oldu.

17 Ağustos: Türkiye'nin kuzeybatı bölgesinde meydana gelen büyük deprem sırasında devletin yüz binlerce insana yardım sağlama konusunda başarısız olması, insanların devlete olan güvenini sarstı.

13 Ekim: Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye'nin AB üyeliği için aday ülke olarak değerlendirilmesini tavsiye etti. Bununla birlikte Türkiye'nin 'Kopenhag Kriterleri' olarak adlandırılan ve insan haklarını, azınlıkların korunmasını, ekonomik reformu içeren uzun bir ödevi tamamlaması gerekiyor.

2000

17 Ocak: İstanbul'da yapılan operasyon sonucu Hizbullah hareketinin önemli liderlerinden bazıları vurularak, bazıları da sağ olarak ele geçirildi. Ülke geneline yayılan operasyon, 'derin devlet'in düşmanlarına karşı mücadelede bu örgütü kullandığı yönünde şüphelere yol açtı. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin PKK'ya karşı mücadelede Hizbullah eylemlerini desteklediği yönünde basında çıkan haberler kesin bir dille yalanlandı.

5 Mayıs: Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyen liberal bir reformist olarak tanınan Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer, Demirel'den sonra Türkiye'nin onuncu cumhurbaşkanı seçildi.

2001

19 Şubat: Yolsuzluk iddiaları üzerine Başbakan Ecevit'in Cumhurbaşkanı Sezer ile yaptığı ağız kavgası büyük bir ekonomik krizin yaşanmasına neden oldu. Borsa düştü, faizler yükseldi ve Merkez Bankası döviz rezervlerinin beşte birini kaybetti.

1 Mart: Dünya Bankası'nda görevli Kemal Derviş, ekonomiden sorumlu devlet bakanlığı görevine getirildi. Bu atamayla yabancı yatırımcılara güven vermek amaçlanırken, Derviş Türkiye'nin ekonomisini küresel eğilimle aynı yöne yerleştirecek önemli reformları yürürlüğe koydu.

21 Haziran: Anayasa Mahkemesi, İslâmî köktenciliğin merkezi olarak tanımladığı Fazilet Partisi'ni kapattı.

21 Temmuz: Siyasi İslamcılar Fazilet Partisi'nin devamı olarak Saadet Partisi'ni kurdular.

14 Ağustos: Fazilet Partisi'nin ılımlıları Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurdular. Parti kendisini Fazilet Partisi'nin devamı olarak değil laik 'Müslüman demokratlar' olarak tanımladı.

11 Eylül: New York, Washington ve Pennsylvania'da meydana gelen 11 Eylül saldırıları ve ABD Başkanı Bush'un 'terörizme karşı savaş' ilanı Türkiye'yi birdenbire 'stratejik bir varlık' ve IMF kredilerini hak eden bir ülke haline getirdi.

2002

Şubat: IMF, Türkiye'ye 9 milyarlık kısmı hemen olmak üzere üç yıl için 16 milyar ABD doları kredi verme konusunda anlaştı.

4 Mayıs: Başbakan Ecevit hastaneye kaldırıldı. Hastalığı siyasi bir krize neden oldu. İstifa edip etmeyeceği veya yerine kimin geçeceği konusunda yapılan spekülasyonlar borsayı olumsuz etkiledi.

10 Mayıs: Kemal Derviş, erken genel seçime gidilmesi durumunda Türkiye'nin siyasi geleceği üzerindeki belirsizliklerin sona ereceği yönünde açıklama yaptı. Onun bu sözleri 3 Kasım erken genel seçimlerinin yapılmasına yol açacak politik manevranın başlamasına neden oldu.

29 Mayıs: TÜSİAD gazetelere verdiği tam sayfa ilanlarla, ölüm cezasının kaldırılması, eğitim, Kürtçe yayın da dâhil olmak üzere AB yönünde acil reformlar yapılması çağrısı yaptı.

7 Temmuz: Partisinin yerine Doğru Yol Partisi'nin koalisyona alınabileceğinden çekinen başbakan yardımcısı ve MHP lideri Devlet Bahçeli, 3 Kasım günü seçim yapılması için çağrı yaptı. Ecevit ile Yılmaz erken seçime karşı çıkarken, Derviş ve Türkiye'nin büyük kapitalistleri ülkede hüküm süren belirsizliğin seçimlerle sonuçlanabileceğine inanıyordu. Demokratik Sol Parti'de devam eden istifaların ardından, koalisyon Meclis'te çoğunluğu kaybetti ve 16 Temmuz günü Ecevit kasım ayında ülkeyi seçime götürme kararı aldı.

3 Ağustos: Meclis, AB şartlarını karşılamak amacıyla yeni yasaları kapsayan bir 'demokrasi paketi'ni onayladı. Bu paket, AB yolunda büyük bir adım ve ekonomik krize son vermek konusunda ciddi bir önlem olarak görüldü.

10 Ağustos: Kemal Derviş hükümetten istifa etti. Merkez sol ve merkez sağda yer alan bazı partileri birleştirerek yeni bir merkez yaratma girişiminin başarısız olmasının ardından 21 Ağustos günü CHP'ye katıldı; böylece yeni kurulan Yeni Türkiye Partisi'nin Parlamentoya girme ihtimalini yok etti.

3 Kasım: Genel seçimler sonucu Adalet ve Kalkınma Partisi yüzde 34,3 oy oranıyla Meclis'te 363 sandalye elde ederek, 1987'den beri tek başına iktidar olan ilk parti oldu. Yüzde 19,4 oy oranıyla 178 sandalye alan CHP muhalefet olurken, diğer partiler yüzde 10'luk seçim barajına takılarak Meclis'e giremedi.

16 Kasım: Cumhurbaşkanı Sezer hükümeti kurması için AKP'li Abdullah Gül'ü görevlendirdi; Gül'ün oluşturduğu hükümet 18 Kasım günü cumhurbaşkanı tarafından onaylandı. Gül, 28 Kasım günü programını sundu ve güvenoyu alarak görevine başladı.

19/24 Aralık: Meclis, Recep Tayyip Erdoğan'a seçimlerde aday olma, Parlamento'ya girme ve başbakan olma imkânı sağlayan anayasa değişikliklerini kabul etti.

2003

26 Ocak: Ülke genelinde büyük çapta savaş karşıtı gösteriler düzenlendi. Nüfusun yaklaşık yüzde 85-90'lık bir bölümü ABD'nin Irak'a müdahalesine karşı çıkıyordu.

1 Mart: Meclis, Türkiye'ye 62.000 ABD askerinin konuşlanmasına izin veren ve Kuzey Irak sınırını operasyona açan tezkereyi reddetti. ABD-Türkiye ilişkileri karıştı.

9 Mart: Recep Tayyip Erdoğan milletvekili seçildi; Başbakan Gül 11 Mart günü istifa etti ve Erdoğan yeni başbakan olarak atandı.

19 Mart: ABD Başkanı Bush'un Saddam Hüseyin'e verdiği ültimatomun süresi doldu ve ABD önderliğindeki koalisyon güçleri Bağdat'ı bombalamaya başladı.

20 Mart: Ankara Türk hava sahasını ABD uçaklarına açmaya razı oldu fakat Washington ile ilişkiler zarar görmüştü. Pentagon'daki yeni muhafazakârlar Türkiye'yi ve generalleri cezalandırmaya kararlıydılar.

9 Nisan: Amerikan kuvvetleri Bağdat'ın kontrolünü ele geçirdi.

22 Mayıs: Generaller hükümetin AB'ye katılma planına destek verdi.

28 Mayıs: MGK, insan haklarına dair AB kriterlerinin yerine getirilebilmesi için terörle mücadele yasasının değiştirilmesini ve Kürtçe yayına izin verilmesini kabul etti. Eski bir Kürt milletvekili reformları, Kürtler üzerindeki elli yıllık yasağın sonu ve "Kürt realitesi"nin tanınması olarak değerlendirdi.

4 Temmuz: Kuzey Irak'taki Amerikan kuvvetleri, Türk özel kuvvetlerinden 11 kişiyi, başlarına çuval geçirerek ve küçük düşürerek tutukladı. Ankara Washington'a nota verdi ve Türk subaylar serbest bırakıldı. Fakat Türk-Amerikan ilişkileri zarar görmüştü. 1 Mart'taki oylamanın misillemesi olarak görülen bu olay stratejik işbirliğinin sonu oldu.

22 Temmuz: Dışişleri Bakanı Abdullah Gül zarar gören ilişkileri tamir etmek için ABD' ye ziyarette bulundu.

29 Temmuz: AB kriterlerini yerine getirmek için Meclis yeni 'reform paketleri' geçirdi. Temel amaç generalleri dizginlemek ve MGK'yı medenileştirmekti.

11 Eylül: Dışişleri Bakanı Gül MGK reformunun AB'nin tüm itirazlarını karşıladığını iddia etti.

7 Kasım: ABD, Ankara'ya Irak'ta Türk askerine ihtiyacı olmadığını bildirdi ve böylece Temmuz'da başlayan görüşmeler sona erdi.

15 Kasım: İstanbul'daki intihar eylemleri iki sinagogu, İngiliz Konsolosluğunum ve İngiliz Bankası HSBC'nin binasını tahrip etti, onlarca kişi öldü. O gün, "Türkiye'nin 11 Eylülü" olarak tanımlandı. Türkiye de artık İslamcı terörün bir kurbanıydı.

2004

6 Ocak: Suriye Devlet Başkanı Beşir Esad Ankara'ya geldi. Her iki taraf da ilişkileri düzeltmek istiyordu ve Ankara, Avrupa'nın aldığı pozisyona yakınlaşmaya çalışıyordu.

23 Ocak: MGK toplantısı sonucunda generaller Türkiye'nin Kıbrıs'ı yeniden birleştirmeye dönük Annan planı çerçevesinde çalışmayı kabul ettiler.

31 Ocak: Erdoğan'ın ABD ziyareti sonunda Dışişleri Bakanı Gül Türk-Amerikan ilişkisinin artık sadece stratejik olmadığını, insan hakları ve demokratikleşmeye dayandığını belirtti. Basında bu durum, Ankara'nın bölgede "ılımlı bir İslam ülkesi" rolünü oynayarak demokratik "Büyük Ortadoğu Projesi" için bir model olup olmayacağı sorusunu gündeme getirdi.

22 Mart: Ankara'nın bölgede "ılımlı bir İslam ülkesi" olup olmadığı tartışmalarına cevaben, Erdoğan Türkiye'nin laik ve sosyal bir devlet olduğunu, laik bir devlet içinde de İslâmi bir devlet olamayacağını belirtti.

28 Mart: Yerel seçimler Adalet ve Kalkınma Partisi'nin konumunu güçlendirirken muhalefetin konumunu zayıflattı. AKP'nin oy oranları yaklaşık rakamlarla yüzde 34'ten yüzde 43'e yükselirken. CHP'nin oyları yüzde 19'dan yüzde 15'e geriledi.

24 Nisan: Kıbrıs'taki referandumlarda Türk toplumu adanın birleşmesine yüzde 65'lik bir oranla evet derken, Rumlar yüzde 76'lık bir oranla birleşmeyi reddetti. Bu durum AB karşısında Ankara'nın elini güçlendirdi.

27 Eylül: Kadın hakları ile ilgili AB kriterlerini sağlayabilmek için zinayı yasadışı saymaya yönelik yasadan vazgeçildi.

6 Ekim: AB Komisyonu Türkiye'nin siyasal kriterleri yerine getirerek üyelik önündeki ilk grup engeli başarıyla aştığını ifade etti ve katılım müzakerelerinin başlamasını önerdi.

17 Aralık: AB Türkiye'nin üyeliğini koşullu olarak kabul etti ve katılım müzakerelerinin açılış tarihi olarak 3 Ekim 2005'i belirledi.

2005

25 Mayıs: Hazar Ceyhan boru hattının açılışı Bakü'de törenle yapıldı. Artık, Hazar petrolü Avrupa'ya Rusya'yı atlayarak Azerbaycan Türkiye ve Gürcistan üzerinden gönderilebilecekti. Boru hattı Türkiye için "Avrasya seçeneğini" ortaya çıkardı.

29 Mayıs: Fransa'daki referandumda AB Anayasası % 45 oranındaki "evet" oylarına karşılık % 55 oranındaki "hayır" oylarıyla reddedildi. Bu durum, Türkiye'nin AB hayallerine bir darbe olarak değerlendirildi, ancak Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, "Bu referandumun Türkiye'yle doğrudan bir bağlantısı yok. Müzakerelere başlamamız için hiçbir engel yok," dedi.

10 Ağustos: Başbakan Erdoğan, Kürt sorununun, diğer sorunlar gibi demokratikleşmeyle birlikte Cumhuriyet ilkeleri ve Anayasa çerçevesinde çözülebileceğini söyledi.

3 Ekim: Türkiye, on-on beş yıl sürmesi beklenen, AB ile katılım müzakerelerine başladı. Ama basın "AB ile yeni hayat" sözlerine yer verdi.

16 Aralık: Orhan Pamuk, tüm dünyanın gözü önünde, 301. madde dayanak alınarak Türklüğü aşağılamaktan yargılandı. Birkaç gün sonra Devlet Bakanı Ali Babacan, Pamuk davasıyla Türkiye'nin imajının lekelendiğini söyledi. Ancak 21 Aralık'ta Adalet Bakanı Cemil Çiçek 301. maddeyi değiştirmeye yönelik bir plan olmadığını açıkladı. 2006'da bu maddeden birçok yazarın yargılanmasına devam edildi.

2006

17 Ocak: Vatan gazetesinin düzenlediği ankete göre partilerin olası bir seçimde alabilecekleri oy oranları şöyleydi: AKP % 29,9, CHP % 14,4, DYP % 13,6 ve MHP % 11,5.

19 Ocak: Erdoğan, "Erken seçim olmasını beklemeyin," dedi.

26 Ocak: Radikal, ordunun Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olmasının önünde bir engel görmediğini bildirdi.

12 Nisan: Bir Harp Akademisi konferansında Cumhurbaşkanı Sezer şöyle konuştu: "Köktendincilik tehlikeli boyutlara ulaştı ve Türkiye'nin bu tehdite karşı tek güvencesi laik düzendir".

18 Mayıs: Danıştay hâkimlerine yönelik saldırıda Yücel Özden'in öldürülmesi, Türkiye siyasi hayatında AKP hükümetini devletin Silahlı Kuvvetler, yargı ve üniversiteler gibi laik kurumlarıyla karşı karşıya getiren bir dönüm noktası oldu.

5 Haziran: TÜSİAD Başkam Ömer Sabancı, Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanının tüm tarafların işbirliğiyle, müzakereler yoluyla seçilmesini talep ederek yeni Cumhurbaşkanı'nın Erdoğan olmaması gerektiğini ima etti.

23 Haziran: Rahşan Ecevit, gelecek seçimlerde AKP'ye karşı Solu ve Sağı birleştirmeye yönelik başarısız bir kampanya başlattı.

28 Haziran: Başbakan Erdoğan, muğlak bir ifadeyle; yeni Cumhurbaşkanı'nın, çeşitli STÖ'lerin fikrine başvurduktan sonra AKP meclis grubunun oylarıyla seçileceğini ve bu makama geldiğinde bütün ideolojik önyargılardan uzak birinin olacağını açıkladı. Daha sonra 1 Temmuz'da, dindar bir Müslümanın devlet başkanı olmasını kimsenin engellememesi gerektiğini söyledi ve kendisinin önümüzdeki yıl Cumhurbaşkanlığına aday olması konusunda açık kapı bıraktı.

28 Temmuz: Genelkurmay Başkanlığı, Korgeneral Altay Tokat'ın kendi komutası altında askerlerin Güneydoğu Anadolu'da bombalama eylemleri gerçekleştirdiğine dair sözleri üzerine soruşturma başlattığını duyurdu. 1995 ve 1998 yılları arasında PKK'nın Türkiye karşıtı eylemlerinin doruk noktasında olduğu bir dönemde Güneydoğu Anadolu'da görev yapan Tokat şu anda muhalefetteki Milliyetçi Hareket Partisi'nin bir üyesidir.

1 Ağustos: Orgeneral Yaşar Büyükanıt, daha ılımlı selefi Hilmi Özkök'ün yerine Genelkurmay Başkanı olarak atandı. Büyükanıt, Türkiye'nin Avrupa Birliği müzakereleri de dâhil olmak üzere çeşitli meselelerde daha sert bir tutumu savunan bir şahin olarak tanınıyor. Katı bir laik ve askeriyenin siyaset üzerinde etkili olmasından yana. Büyükanıt İslâmî gericilikle mücadele etmenin ordunun anayasal görevi olduğunu ve köktendinci tehdidin daha önce hiç bu kadar büyük olmadığını söyledi. Genelkurmay Başkanlığına atanması, sivil-asker ilişkilerinin gelecek dönemde sorunsuz olmayacağını gösteriyor.

Yazar Hakkında

FEROZ AHMAD 1938'de Delhi’de dünyaya geldi. Delhi Üniversitesi St. Stephen Koleji’nde Hindistan Tarihi eğitimi aldıktan sonra University of London’da SOAS’ta Ortadoğu tarihi çalıştı. 1966’da yazdığı *The Committee of Union and Progress in Turkish Politics* teziyle University of London’da doktora derecesini elde etti. 1966-1967’de Columbia Üniversitesinde School of International Affairs’te ders verdi ve 1967’de Massachusetts Üniversitesinde Tarih Bölümü’nde ders vermeye başladı. Daha sonra Tufts Üniversitesi Fares Doğu Akdeniz Çalışmaları Merkezi’nde konuk öğretim üyesi ve Fletcher Okulu’nda Diplomatik Tarih konuk profesörü olarak görev yaptı. Emekli olduktan sonra Türkiye’ye yerleşen Ahmad, 2005’ten itibaren Yeditepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Bölüm Başkanlığı görevini yürütmekte olan Ahmad’in Osmanlı’nın son dönemi ve modern Türkiye üzerine Türkçe’ye de çevrilen bazı eserleri şunlardır: *İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1971, 1984, 1986, 1994); *Türkiye’de Çok Partili Rejimin Açıklamalı Kronolojisi* (Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, Bedia Ahmad ile birlikte); *Demokrasi Sürecinde Türkiye* (Hil Yayınları, İstanbul, 1994) ve *Modern Türkiye’nin Oluşumu* (Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995), (gözden geçirilmiş baskısıyla: Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995). Bunların yanı sıra Türkçe’ye çevrilen bazı makaleleri *İttihatçılıktan Kemalizm’e* (Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985) derlemesinde yer almıştır.